

20843

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Vecihi ÖZKAYA

İÖ. ERKEN BİRİNCİ BİNDE FRİG BOYALI SERAMİĞİ
DOĞU-BATI SİYASAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Tez Yöneticisi
Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

ERZURUM - 1992

DÜZELTMELER

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
i	4	Bildkunts	Bildkunst
ii	21	archéologique	archéologique
iii	6	seventh	seventh
iii	24	Archéologique	Archéologique
iv	1	Musceralla	Muscarella
iv	6	Ortmann	Orthmann
iv	18	Kolonilerini	Kolonilerinin
v	25	Ostgriechischer	Ostgriechischer
vi	28	Archaeology	Archaeology
4	22	Herodot'a	Herodot'a
5	2	Herodot	Herodot
6	Dn.38-2	bilinmemektedir	bilinmemektedir
13	9-10	İÖ. 12. yüzyılın hem Es- ki Doğu'yu hem de Batı'- yı ilgilendiren en önem- li olayı sayılan göçler ve bunun Anadolu üzerin- de yaptığı siyasi genel yargı....	İÖ. 12. yüzyılın hem Eski Doğu'yu hem de Batı'yı il- gilendiren en önemli ola- yı sayılan göçler ve bunun Anadolu üzerinde yaptığı si- yasi ve kültürel değişiklik- ler konusunda hala aydınlan- mamış sorunlar vardır. Genel yargı....
23	12	dokuç	dokuz
24	18	bizim	biçim
60	Dn.275	-----	275) M.E.L. Mallowan, "Exca- vations at Brak and Chagar Bazar", Iraq IX (1947), Pl. LXXVIII, 11 (Tell Brak); B. Fro- uda, Die Bemalte Keramik des Zweiten Jahrtausends in Nord- mesopotamien und Nordsyrien Ist. Forsch. 10 (1957), 10-21; Taf. 14, 11 (Tell Billa). Bu örnekte bir boğanın sırtına tü- nemis durumda betimlenmiş kur, bu kez geyik sırtında olmak üzere benzerlerini Trinya'da bulur (Lev. 21 a-d).
68	Dn.328/329	Phkunts	PhKunst
71	Dn. 334/1	Gordio'n'u	Gordion'un
74	Dn. 345	PhKunts	PhKunst
75	Dn. 354	PhKunts	PhKunst
80	Dn. 383	PhKunts	PhKunst
89	Dn. 433	443	433
106	25	avlarayla	avlarıyla
112	3	doğru	doğu
117	15	Batı	Bazı
118	Dn. 509	Musceralla	Muscarella
121	16	türü	türde
123	7	dönemini seramikler	dönemi seramikleri
130	2	sorulanları da	sorunları da
131	1-2	hayvan betimlerinde et- kilerinin olmadığıdır. Alisar IV....	hayvan betimlerinde Grek et- kilerinin olmadığıdır. Alisar IV..
167	16	Muskiler'in	Muskiler'den
172	2	politica	political
220	25	Bristih	British
225	24	Ostgrienscher	Ostgriechischer

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Kısaltmalar

I- GİRİŞ

A. Tarihi Olaylar	1
B. Araştırmalar ve Sorunlar	13
C. Amaç ve Kapsam	23

II- DOĞU FRİG SERAMİĞİ

A. Merkezler ve İlişkileri	26
B. Malzeme ve Teknik	32
C. Kap Biçimleri	34
C- a. Kraterler	34
C- b. Çanaklar	36
C- c. Maşrapalar	37
C- d. Oinoche türü kaplar	38
D. Bezeme	
D- a. Bezeme Düzeni	40
D- b. Bezekler	43
E. Gölge Görüntülü Hayvan Stili ve Köken	51
E- a. Hayvan Figürleri	55
E- b. Köken	56

III- BATI FRİG SERAMİĞİ

A. Merkezler ve İlişkileri	63
B. Malzeme ve Teknik	68
C. Kap Biçimleri	70
C- a. Oinoche türü kaplar	72
C- b. Emzikli testicikler	78
C- c. Kraterler	81
C- d. Amphoralar	84
C- e. Kulpsuz Çömlekler	85
C- f. Çanaklar	85
C- g. Askoslar	87
C- h. Zoomorfik Vazolar	88
C- i. Pitoslar	89
D. Bezeme	
D- a. Bezeme Düzeni	90
D- b. Bezekler	91

E. Çizgisel Hayvan Stili ve Köken	99
E- a. Hayvan Figürleri	104
E- b. Köken	111
IV- KÜLTÜREL İLİŞKİLER	
A. Hitit-Anadolu İlişkileri	121
B. Balkan İlişkileri	126
C. Grekler'le İlişkiler	129
D. Kuzey Suriye ile İlişkiler	138
E. Asur Sanatı ile İlişkiler	139
F. İran İlişkileri	142
G. Kıbrıs İlişkileri	144
H. Diğer Kültürel İlişkiler	146
V- KRONOLOJİK SORUNLAR ÜZERİNE	150
VI- SONUÇ	170
VII- SUMMARY	172
Katalog	
Kaynakça	
Levhalar	

ÖNSÖZ

Anadolu arkeolojisinde çözümlenememiş sorunlarla dolu bir dönemin siyasal ve kültürel gelişmelerini irdelemeye yönelik bu çalışmaya başlarken, bizi bekleyen zorlukların bilincindeydik. Anakentlerden uzak ve bir çok olanaktan yoksun Erzurum'da konuyla bağlantılı çalışmak, bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmekle beraber, sonuçta amacıma ulaştığımı zannediyorum.

Ege Göçleri sonrası Hitit İmparatorluğu'nun yıkımını izleyen yüzyıllarda yaşanan siyasi kargaşanın ardından, Frigler Anadolu'da politik bir güç olarak belirirler. Çeşitli etnik topluluklardan oluşan bu uygarlığın kültür ve sanat etkinliklerini, bunun ortaya çıkışındaki yabancı katkılarını; Demir Çağ Anadolu yerleşimlerini özgünleştiren boyalı seramikler ışığında irdelemeye yönelik bu çalışma, konuyla ilgili bilinenlerin topluca değerlendirilmesi ve yeni yaklaşımlar getiren içeriği ile bilinmezliğini sürdüren bu dönem Anadolu'sunun siyasal ve kültürel tarihine, kendi konusunda, açıklık getirebilmiş ve gelecekte yapılacak olanlara bir seçenek sunabilmişse, amacına hizmet etmiş sayılacaktır.

Bu konunun hazırlanması sırasında yakın ilgi, olumlu eleştiri ve katkılarıyla beni her açıdan yönlendiren saygın hocam Sayın Prof. Dr. Abdullah YAYLALI'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Fakültemizin çeşitli imkanlarından yararlanma fırsatını veren hocam Sayın Prof. Dr. Zafer BAYBURTLUOĞLU'na da ayrıca teşekkür borçluyum.

Araştırmalarımı maddi açıdan destekleyen Atatürk Üniversitesi Araştırma Fon Saymanlığı ilgililerine; kütüphane çalışmalarım sırasında yakın ilgilerinden dolayı İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nden Yaprak ERAN'a; hazırladığı çalışma ortamıyla eşim P.ÖZKAYA'ya; çeşitli katkılarda bulunan meslektaşlarıma; F.GÜLER, S. ÇAMLIDAĞ ve H.YURTSEVER'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

ERZURUM/Şubat 1992

Vecihi ÖZKAYA

KISALTMALAR

Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kabul edilenler dışında aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır.

Akurgal, SphKunst	:E.Akurgal, Späthethitische Bildkunts(1949).
Akurgal, PhKunst	:E. Akurgal, Phrygische Kunst (1955).
Akurgal, KunstAna	:E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander (1961).
Akurgal, Hethiter	:E. Akurgal, Die Kunst der Hethiter (1962)
Barnett, "Sea Peoples"	:R.D. Barnett, "The Sea Peoples", CAH II/2 (1975), 359-371.
Barnett, "Phrygia"	:R.D. Barnett, "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age" CAH II/2 (1975), 417-442.
Beran, "Kultstätte Phrygischer Zeit"	:T.Beran, "Eine Kultstätte phrygischer Zeit in Boğazköy", MDOG 94 (1963), 33-52.
Bittel-Güterbock, Boğazköy I	:K. Bittel-H. Güterbock, Boğazköy I: Neue Untersuchung in der hethitischen Hauptstadt (1935)
Bittel, Kl. St.	:K. Bittel, Kleinasiatische Studien: Kimmerier, Phrygier und Skythen in Kleinasien (1942).
Bittel, Grundzüge	:Grundzüge Vor und Frühgeschichte Kleinasien (1950).
Bittel, Hattusha	:K. Bittel, Hattusha : Capital of the Hittites (1970).
Bossert, "Funde nachhethitischer Zeit"	:E. M. Bossert, "Funde nachhethitischer Zeit", MDOG 89 (1957), 50-67.
Bossert, "Importierte Keramik"	:E.M. Bossert, "Die Importierte Keramik aus den phrygischen Schichten von Büyükkale (Boğazköy)", MDOG 94 (1963), 53-71.

- Coldstream, Geometric Pottery :J.N. Coldstream, Greek Geometric Pottery. A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology (1968).
- Delaporte, "Malatia" : L. Delaporte, "Malatia : Céramique du Hittite récent", RHA II (1932-1934), 257-285.
- Delaporte, Malatia I : L. Delaporte, Malatia, Vol. I, La porte des Lions (1940).
- DeVries, "Gordion Before Midas" :K. DeVries, "Phrygian Gordion Before Midas", Anadolu Demir Çağları. Ed. A. Çilingiroğlu, (1987), 6-10.
- Fischer, Hethitische Keramik :F. Fischer, Die Hethitische Keramik von Boğazköy, WVDOG 75 (1963).
- Godfroid, "La Ceramigue" :J.N. Godfroid, "Quelques Remarques Stylistiques sur la Céramique Protophrygienne", The Proc. of the Xth Int. Cong. of Class. Arc. Vol. I (1973), 129-134.
- Haspels, Phrygie III :C.H.E. Haspels, Exploration archéologique III. La Cité de Midas, Céramique et Trouvailles diverses (1951).
- Haspels, Highlands :C.H.E. Haspels, The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments I,II (1971).
- Heurtley, "Prehistoric Site" : W.A. Heurtley, "A Prehistoric Site in Western Macedonia and the Dorian Invasion", BSA XXVIII (1926-27), 158-194.
- Heurtley, PrehistoricMacedonia :W.A. Heurtley, Prehistoric Macedonia: An Archeological Reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages (1939).

- Hogarth, Carchemish I :D.G. Hogarth, Carchemish I. Introductory (1914).
- Knudsen, Metal Ware :A.K. Knudsen, A Study of the Relation Between Phrygian Metalware and Pottery in the Eighth and Sevnth Centuries B.C. (1961).
- Kohler," Nomadic Art " :E.L. Kohler,"Phrygian Animal Style and Nomadic Art", Dark Ages and Nomads c. 1000 B.C. Ed. M.J. Mellink (1964), 58-62.
- Körte, Gordion :G. ve A. Körte, Gordion : Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900. 5. Erg. JdI (1904).
- Luckenbill, Ancient Records I-II :D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II (1927).
- Mellart,"Iron Age Pottery" :J. Mellaart , "Iron Age Pottery from Southern Anatolia", Belleten XIX (1955), 115-136.
- Mellart,"Anatolian Trade" :J. Mellaart,"Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age", Anat. St. XVIII (1968), 187-203.
- Mellink, AJA 58 (1954) :M.J. Mellink,"Review of Exploration Archaéologique de la Phrygie, by C.H.E. Haspels, AJA 58 (1954), 167-169.
- Mellink, AJA 61 (1957) :M.J. Mellink,"Review of Phrygische Kunst by. E. Akurgal, AJA 61 (1957), 391 vd.
- Mellink,"Mushki" :M.J. Mellink, "Mita, Mushki and Phrygians", Anadolu Araştırmaları II/1-2 (1965), H. Th. Bosert'in Hatırasına Armağan, 317-325.

- Muscarella, Phrygian Fibulae :O. W. Musceralla, Phrygian Fibulae from Gordion (1967).
- Opificius,"Altphrygische Keramik" :R. Opificius,"Altphrygische Keramik von Büyükkale (Boğazköy)", MDOG 95 (1965), 81-89.
- Orthmann, Untersuchungen :W. Ortman, Untersuchungen zur späthethitischen Kunst (1971).
- Osten, Alishar I-II-III :H.H. von der Osten, The Alishar Hüyük. Seasons of 1931-1932. Part. I-III, OIP XXVIII-XXX (1937).
- Özgüç, Karahöyük 1947 :T. N. Özgüç, Karahöyük Hafriyatı 1947 (1949).
- Özgüç, Kültepe 1948 :T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948, (1950).
- Özgüç, Kültepe 1949 :T.-N. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1949 (1953).
- Özgüç, Kültepe-Kaniş :T. Özgüç, Kültepe-Kaniş. Asur Ticaret Kolonilerini Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar (1959).
- Özgüç, Demir Devri :T. Özgüç, Demir Devrinde Kültepe ve Civarı (1971).
- Özgüç, Maşat I :T. Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (1978).
- Özgüç, Maşat II :T. Özgüç, Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Doğusunda bir Hitit Merkezi (1982).
- Özgünel, Karia :C. Özgünel, Karia Geometrik Seramiği (1979).
- Prayon, PhPlastik :F. Prayon, Phrygische Plastik. Die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient (1987).
- Riis, Hama II/3 :P.J. Riis, Hama : Fouilles et Recherches 1931-1938, Vol. II/3. Les

- Sams, Pottery :Cimetières a Crémation (1948).
:G.K. Sams, The Phrygian Painted Pottery of Early Iron Age Gordion and Its Anatolian Setting (1971).
- Sams,"Geometric Schools" :G.K. Sams, "Schools of Geometric Painting in Early Iron Age", The Proc. of the Xth Int. Cong. of Clas. Arc. (1973), 227-236.
- Sams,"Orientalizing Art" :G.K. Sams,"Phrygian Painted Animals : Anatolian Orientalizing Art", Anat. St. XXIV (1974), 169-196.
- Sams,"Sculpted Orthostades" :G.K. Sams, "Sculpted Orthostades in Early Phrygia", Aja 84 (1980), 230.
- Sams, "Early Phrygian Period" :G.K. Sams, "Early Phrygian Period at Gordion. Toward a Cultural Identity", Source. Notes in the History of Art. VII/3-4 (1988), 9-15.
- Schmidt, OIP VI : E.F. Schmidt, The Alishar Hüyük. Seasons of 1927. OIP. VI (1930).
- Schmidt, OIP XIX :E.F. Schmidt, The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929. OIP XIX. Part I. (1932).
- Walter, Samos V :H.Walter, Frühe Samische Gefässe Chronologie und Landschaftstile Ostgriechischer Gefässe. Band V, (1968).
- Woolley, "Iron Age Graves" :L.Woolley, "The Iron Age Graves of Carchemish", LAAA XXVI (1939), 11-37.
- Woolley, Carchemish III :L.Woolley, Carchemish, Part III. The Excavations in the Inner Town (1952).
- Young, "Gordion 1951-1952" :R.S. Young, "Progress at Gordion 1951-1952", UMB 17 (December 1953), 3-39.
- Young, "Gordion 1953" :R.S. Young, "Gordion: Preliminary

- Young, "Gordion 1955" :R.S. Young, "The Campaign of 1955 at Gordion: Preliminary Report", AJA 60 (1956), 249-266.
- Young, "Gordion 1956" :R.S. Young, "Gordion 1956: Preliminary Report", AJA 61 (1957), 319-331.
- Young, "Gordion 1957" :R.S. Young, "The Gordion Campaign of 1957: Preliminary Report", AJA 62 (1958), 139-154.
- Young, "Gordion 1959" :R.S. Young, "The Gordion Campaign of 1959" AJA 64 (1960), 227-243.
- Young, "Gordion 1961" :R.S. Young, "The 1961 Campaign at Gordion", AJA 66 (1962), 153-168.
- Young, "Gordion Royal Road" :R.S. Young, "Gordion on the Royal Road", PAPS 107/4 (1963), 348 vdd.
- Young, "Gordion 1963" :R.S. Young, "The 1963 Campaign at Gordion", AJA 68 (1964), 279-292.
- Young, "Nomadic Impact" :R.S. Young, "The Nomadic Impact: Gordion", Dark Ages and Nomads c.1000 B.C. Ed. M.J. Mellink (1964), 52-57.
- Young, "Gordion 1965" :R.S. Young, "The Gordion Campaign of 1965", AJA 70 (1966), 267-278.
- Young, "Gordion 1967" :R.S. Young, "The Gordion Campaign of 1967" AJA 72 (1968), 231-241.
- Young, "Doodling at Gordion" :R.S. Young, "Doodling at Gordion", Archaeology 22 (1969), 270-275.
- Young, "Phrygian Contribution" :R.S. Young, "The Phrygian Contribution", The Proc. of the Xth Int. Cong. of Clas. Arc. (1978), 9-24.
- Young, Three Early Tumuli :R.S. Young, Three Great Early Tumuli. The Gordion Excavations Final Reports I. Ed. E.L. Kohler (1981).

Bunların yanısıra, ayrıca metin içinde aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır.

- agy. : Adı geçen yapıt.
- ay. : Aynı yazar.
- bkz. : Bakınız.
- Karş. : Karşılaştırınız.

I- GİRİŞ

A- Tarihi Olaylar

- Asya ve Avrupa arasında, jeopolitik konumuyla Anadolu, başlangıçtan günümüze değin ilginin odağı haline gelmiş, sayısız uygarlıkların doğuşuna - yurtluk etmiştir. Daha öncekiler, sonradan gelenlerin üzerinde etkilerini sürdürerek, Anadolu'da kökleri çok eskilere dayanan gelenekçi bir kültürün doğmasına neden olmuşlardır.

Yazıyla Anadolu'da tarihi başlatan Hint-Avrupa kökenli Hititler, var olan uygarlığı yok etmek yerine benimsemeyi yeğlemiş, oluşumu çok öncelere dayanan yerel kültür etkisine girerek Anadolululaşmışlardır¹. Bu kültürle biçimlenen Hititler, tarihin başlangıcında büyük bir güç ve siyasi varlık olmuştu. Dönemin köklü uygarlıklarından Mısır'ı güney sınırlarında barışa zorlayan² bu güçlü devlet, yine batıdan kaynaklanan büyük bir göç dalgası ile son bulmuştur³.

İÖ. 12. yüzyıl başlarında Balkan Yarımadası'nda Illyr ve Trak halkları arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı kabul edilen⁴, güney ve güneybatıya yönelik göç dalgaları, daha uygar ve zengin toplulukların ellerindeki her türlü birikimin yağmalanmasına neden olmuştur⁵.

1) Akurgal, Hethiter, 36 vd.

2) A.T. Olmstead, History of Palestine and Syria to Macedonian Conquest (1931), 216-222.

3) A. Götze, Kleinasien (1933), 189; Akurgal, PhKunst, 111 vd.

4) A. Benac, Vorillyrier, Protoillyrier und Urillyrier. Symposium sur la delimitation territorial et chronologique des Illyriens a l'époque préhistorique (1964), 59-95.

5) F. Schachermeyer, "Materialien zur Geshichte der ägäischen Wanderung" Ath. Mitt. XLI (1916), 401,424 vd.; K.Bittel, Kleinasatische Studien. İst. Mitt. V (1942) 66 vdd.; 88 vd.; 109 vd.; a.y., Hattusha, 132 vd.; Akurgal, PhKunst. 113 vd.; a.y., KunstAna, 3 vd.; N.K. Sandars, "From Bronze Age to Iron Age: a Sequel to a Sequel", The European Community in Later Prehistory. Studies in Honour of C.F.C. Hawkes, Ed. J. Boardmann, M.A. Brown, T.G.E. Powel (1971) 17 vd.; J. Bouzek, "Bronze Age Greece and the Balkans: Problems of Migrations", Bronze Age Migrations in the Aegean. Ed. R.A.

Tarihte " Ege göçleri "ya da" Deniz Kavimleri Göçü " olarak bilinen bu göçler konusundaki en ayrıntılı bilgi kaynakları Mısır belgeleridir⁶. Bu belgelerden öğrenilebildiği kadarıyla, Hititler'in durdurmayı başaramadıkları saldırgan kavimler, yolları üzerindeki tüm uygarlık merkezlerini yakıp yıkarak Mısır sınırlarına dayanırlar ve III. Ramses (İÖ. 1198-1166) tarafından iki büyük savaşta durdurulurlar⁷.

Olasılıkla daha önce başlayıp uzun bir süre devam eden göç dalgaları⁸ sonucu, Kıta Yunanistan ve Ege adalarındaki Akalar Anadolu'nun batı ve güneybatı kıyılarına göç ederken⁹, Trako-Frig denilen ve çeşitli adlar taşıyan halklar da, Troia'nın düşmesinden sonra, Anadolu içlerine yayılmağa başlamışlardır¹⁰. Anadolu'ya ilk gelenler yerleşik bazı halklarla birleşince¹¹, önüne geçilmez bir felaket seli haline dönüşürler; Orta

Crossland - A. Birchall (1973) 172 vd.; M. Garasanin, "Etnographic Problems of the Bronze Age in Central Balkan Peninsula and Neighbouring Regions", agy., 121 vd.; Barnett, " Sea Peoples" , 359-371 ; W.F. Albright, " Syria , The Philistines, and Phoenicia ", CAH II/2 (1975), 507 vd.; N.G.L. Hammond, Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas (1976), 129 vd.

6) J.H. Breasted, Ancient Records of Egypt, Vol. III (1906), 572 vd.; 593 vd.; 602 vd.; W.F. Edgerton-J. A. Wilson, Historical Records of Ramesses III, (1936); K.A. Kitchen, Ramesside Inscriptions, IV (1968), 2,2; 19,5,23; 3 a,b, 12; J.A. Wilson, Ancient Near Eastern Texts Relating to the old Testament (1969), 376 vd.

7) Breasted, agy., 64; Edgerton, agy. A. Götze , Kleinasien (1957), 185; E. Laroche, Syria 35 (1958), 263; 272-275.

8) Mısır kralı Merneptah'ın İÖ. 1236'da Deniz Halkları'ndan söz etmesi, göçün en azından İÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzadığını göstermektedir, bkz.; Breasted, agy., 196; G.A. Wainwright, " Some Sea Peoples and Others in the Hittite Archives", JEA 25 (1939), 148 vd.; R.O. Faulkner, " Egypt: From the Inscriptions of Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III", CAH II/2 (1975), 233 vd.

9) J.M. Cook, " Greek Settlement in the Eastern Aegean and Asia Minor", CAH II/2 (1975) 773 vd.

10) Akurgal, PhKunst, 113 vd.; ay., KunstAna, 3vd.; Barnett, " Phrygia", 417 vd.

11) Örneğin Mısır belgelerinde adı geçen Lukkar'ın (J.H. Breasted, Ancient Records of Egypt III (1906), 127 vd.) daha göç öncesi, İÖ. XV. yüzyıl, ortalarından itibaren Batı Anadolu'lu ve Bazen Hititler'in düşmanı, bazen de müttefikleri oldukları anlaşılmaktadır, bkz.; H. Th. Bossert, Asia (1946), 25 vd.; J. Garstang - O.R.

Anadolu'ya yönelerek Hititler'in başkenti Hattuşa'yı yakıp yıkarlar ve iyice zayıflayan Hitit İmparatorluğu'nu, olasılıkla kuzeydoğudaki Kaşgalar'ın da yardımıyla, ortadan kaldırırlar¹².

Orta Anadolu'da Boğazköy¹³, Alaca Höyük¹⁴, Alishar¹⁵, Maşat Höyük¹⁶ ve diğer Hitit merkezlerinde yangınla son bulmuş Hitit katmanları, bu saldırının ani ve çok şiddetli olduğunu ortaya koymuştur. Hattuşa'da büyük saray komplekslerinin yer aldığı Büyükkale yağmalanmış, tek bir yapı kalmamacasına yangınla tahrip edilmiştir¹⁷. Bunlarla paralel olarak Anadolu tarihiyle ilgili önemli bilgiler veren Hitit yazılı metinlerinin de aniden kesilmesi¹⁸, göçün ve saldırının diğer bir belirtisidir.

Göçlerle birlikte Anadolu'da öylesine bir yıkım ve kültür değişikliği gerçekleşir ki, yeniden oluşumu için uzun bir süre gerekecektir. Ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkımının ardından eski Anadolu'nun bu ilk ve güçlü uygarlığının çekirdeği Kızılırmak yayı içinde kalan toprakların tümüyle terk edildiği, yaklaşık dört yüz yıl boyunca yerleşilmediği ve bu sürecin Anadolu'nun "Karanlık Çağları" olduğu savlanmıştır¹⁹.

Ege Göçleri ve doğurduğu sonuçlar, eski dünyanın görünüşünü bütünüyle değiştiren siyasi bir dönüm noktasıdır. İkinci binin ikinci yarısında aralarında bir güç dengesi kurmuş olan devletler sistemi ortadan kalkmış;

Gurney, *The Geograaphy of the Hittite Empire* (1959), 120- 123; O. Carruba, "Beitrage zur mittelhethittischen Geschichte I" *SMEA XVIII* (1977) 137 vd.; Barnett, "Sea Peoples", 359 vd.

12) J.H. Breasted, *Ancient Records of Egypt IV* (1906), 64; ay., *A History of Egypt* (1909) 479-481; Akurgal, *PhKunst*, 113 vd.; ay., *KunstAna*, 3vdd.; A. Götze, "The Hittites and Syria", *CAH II/2* (1975), 266 vd.

13) K. Bittel - R. Naumann, *Boğazköy-Hattusha: Ergebnisse des Aubsgrabungen 1931-1939*, *WVDOG 63* (1952), 7;27;67 vd.; Bittel, *Hattusha*, 132 vd.

14) H.Z. Koşay, *Alacahöyük Hafriyatı* (1938), 179.

15) Osten, *Alishar III*, 24; 289.

16) Özgüç, *Maşat I*, 15.

17) Bittel, *Hattusha*, 132 vd.

18) E.Laroche, "Suppiluliuma II", *RA 47* (1953), 70 vd.; Bittel, *agy.*, 132 vd.; A.Götze, "The Hitites and Syria", *CAH II/2* (1975), 261 vd.

19) Akurgal, *PhKunst*, 111 vdd.; ay., *KunstAna*, 5 vd.

göçlerden, konumu gereği, en çok Anadolu zarar görmüş ve barbar Trak kavimleri tarafından işgal edilmiştir²⁰. Anadolu ile Mezopotamya arasında kalan bölgede küçük kent devletleri olarak ortaya çıkan Geç Hititler, her yerde ve her çağda süregiden karşılıklı etkilenme ve oluşma süreci içinde, Sami kökenli Aramiler'in ve Asurlar'ın etkisine girerek, İmparatorluk dönemi Hititler'inden çok, başka halkın insanı olmuşlardır²¹. Kuzeybatı Anadolu'da Hititler'in devamı kabul edilen²², ancak arkeolojik açıdan ilişkileri somut olarak kavranamayan KETEİOİ adındaki topluluğun varlığı²³, güneydoğu Anadolu'da olduğu gibi, bu bölgede de ikinci bin halklarının yaşamlarına devam ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, daha sonra Frigler'in egemenliğine giren Orta Anadolu Bölgesi'nde de yerli halkların yurtlarında kalmış ve kültürel geleneklerini devam ettirmiş olmaları kaçınılmazdır.

Göçlerden sonra, olayların belirginleşmeye başladığı aydın dönemlerde Anadolu'nun Hitit yerleşimi görmüş önemli merkezlerinde başkentleri Gordion ile Frigler; Tuşpa merkez olmak üzere Van Gölü civarına odaklanmış Urartular, Anadolu'nun yeni egemeni olarak, tarih sahnesinde boy gösterirler. Bunların yanı sıra Ege Göçleri sonrası isimlerinden ilk kez Asur kaynaklarında söz edilen ve Yukarı Dicle Vadisi'nde beliren Muşkiler de Anadolu'ya yeni gelenler arasındadır²⁴.

İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında kralları Midas ile en parlak dönemlerini yaşayan Frigler, Herodot'a göre²⁵ Makedonya ve Trakya'dan Anadolu içlerine gelmişlerdir. Anayurtları Makedonya'da Bryg ya da Brigler olarak bilinen Frigler'in Anadolu'ya göçleri bazı antik kaynaklara göre Troia

20) Akurgal, Hethiter, 90-105; S.Lloyd, Early Highlands Peoples of Anatolia (1967), 84-107; H.Metzger, Anatolia II (1969), 30-36.

21) Akurgal, Hethiter, 90 vd.; W.F. Albright, "Syria, the Philistines, and Phoenicia" "CAH II/2 (1975), 562 vd.

22) P.Kretschmer, "Der Name der Lykier und andere kleinasiatische Völkernamen" KIF I (1930) 8-14; R.D. Barnett, "The Influences of Ancient Near East of Greece", H.Goldmann Festschrift (1956), 216.

23) Odyssea XI, 521.

24) Luckenbill, Ancient Records I, 220 vd.; Mellink, "Mushki", 319.

25) Herodot VII, 73.

savaşlarından önce²⁶, Lidya'lı bir tarihçi olan Xanthus'a göre ise sonradır²⁷. Midas, Grekler tarafından bilinen ilk tarihi Frig kralıdır ve Herodot tarafından Delphi Apollon Tapınağı'na adadığı bir taht ile anılır²⁸. Daha sonraki kaynaklar, Midas'ın geç sekizinci yüzyıl egemenlik dönemini onaylarlar²⁹. Midas'ın Kyme prensesi ile olan evliliğinde vurgulanan, Grekler'le ilişkilerini ise diğer kaynaklardan öğrenmekteyiz³⁰. Bildirildiğine göre, Midas, Kimmerler'in Gordion'u işgal etmeleri üzerine, intihar etmiştir³¹. Frigler'in Midas öncesi ya da sonrası liderleri konusundaki bilgilerimiz eksiktir. Grek anlatılarında adı geçen daha erken Frig liderleri hakkındaki bilgiler³², arkeolojik verilerle desteklenmedikçe güvenilir olmaktan uzaktırlar. Ancak Frigler'in Anadolu'ya erkende geldiklerine dair kanıtlar Troia'da elde edilmiştir. Troia VII bl katmanının yangınla tahrip olmasından sonra, onu izleyen VII b2'de Orta Avrupa kaynaklı kaba, el yapımı bir tür seramik (Bukel Seramik) kullanan yeni halkların geldiği anlaşılmıştır³³. Barnett'e göre³⁴ bu kültürel değişim, Frig ve Mysialılar'ın geçiş yollarıyla bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Gordion'un en erken katmanlarında da bu türden seramiğin aniden ortaya çıkması³⁵; bunların Troia ürünleri ile benzerliklerinin kabul edilmesi³⁶, buraya göçlerden sonra ilk yerleşenlerin Frigler olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır³⁷. Bu önemli arkeolojik verilerden anlaşılabilirdiği kadarıyla, Frigler bir süre Batı Anadolu'da kalmış ve göçebe yaşamlarına

26) Strabo XII, 8,4, C572.

27) R.Drews, *The Greeks Accounts of Eastern History* (1973), 100-3.

28) Herodot I, 14.

29) Körte, Gordion, 20-24; Mellink, "Mushki", 317. Eusebius Midas egemenliğini İÖ. 738-696 olarak bildirir.

30) Pollux IX, 83; Aristotle, fr. 611,37.

31) Strabo, I, 61.

32) Barnett, "Phrygia", 418.

33) C. Blegen- C.G. Boulter- L. Caskey- M. Rawson, *Troy IV. Settlement VII a, VIIb, and VIII. Parts I-II* (1958); Akurgal, *PhKunst*, 113 vd.; Barnett, "Phrygia" 418 vd.; J.B. Rutter, "Ceramic Evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic III Period", *AJA* 79 (1975) 17-32.

34) Barnett, "Phrygia", 418.

35) DeVries, "Gordion Before Midas", 6 vd.; Sams, "Early Phrygian Period", 9-15.

36) DeVries agy., 6 vd.; Sams, agy., 9 vd.

37) M.J. Mellink, *Bi. Or.* 5/6 (1960), 251; Barnett, "Phrygia", 418.

devam etmişlerdir. Daha sonra Anadolu içlerine yayılmağa başlayan bu göçmenler, yerli Anadolu halklarını Toroslar'ın gerisine sürerler³⁸. Denizli yakınlarındaki Beycesultan'da yaklaşık İÖ. 1000 civarındaki yangının bu yayılım ile ilgili olduğu sanılmaktadır³⁹. Sonuçta bu saldırgan ve göçebe kavimler Orta Anadolu'daki Hitit merkezlerinde yerleşerek Frig Devleti'nin temellerini atmış oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim İÖ. 8. yüzyılda en parlak dönemini yaşayan bir uygarlığın bu aşamaya varmasında ön sürecin olması kaçınılmazdır. Doğal olarak Anadolu yaylasında dağınık halde yaşayan halkların; doğuda Urartu Devleti'nin kurulması, güneyde de Asur baskılarının giderek artması sonucu, siyasi birliklerini oluşturmaları zorunluluk halini almıştır.

İÖ. 12. yüzyıl başlarında Boğazlar yoluyla Anadolu'ya gelip yerleşen Frigler'e karşın, yaklaşık aynı dönemde Dicle Vadisi'ne yayıldıkları anlaşılan⁴⁰ Muşkiler'in de bu bölgeye yeni gelenler olduğu görülmektedir⁴¹. Kimlikleri ve etnik kökenleri konusunda bilgilerimizin sınırlı olduğu Muşkiler'in Anadolu'ya daha önce geldikleri ve Hititler'in kuzeydoğudaki düşmanları Kaşgalar'la birlikte Hitit yıkımında bulundukları doğrultusundaki görüşlerin somut kanıtları yoktur⁴². Bunun yanı sıra, Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Pahhuva kralı Mita'dan düşmanca sözedilmesi⁴³ ve bunun İÖ. 8. yüzyıldaki Muşki kralı Mita ile olan isim benzerliğine dayanarak, bu dönemde doğuda giderek artan bir Muşki tehdidinin varlığına kanıt olarak ele alınması da henüz açıklık kazanmamıştır⁴⁴. Muşkiler'in etnik kökenlerine sunulan diğer bir görüş ise; İÖ. 5. yüzyılda Çıldır Gölü civarında yaşayan Gürcüler'in bir kolu sayılan Mes'chiler'le ya da Heredot'da adı geçen

38) Bu yerli halkların daha sonra Geç Hitit kent devletlerini kurdukları bilinmemektedir; Barnett, "Phrygia", 418.

39) S. Lloyd, "Beycesultan Excavations", Anat. St. VIII (1958) 93; Barnett, agy., 418.

40) Mellink, "Mushki" 318-319.

41) E. Cavaignac, *Journal Asiatique* 241 (1953), 139 vd.; A. Götze *Kleinasien. Kulturgeschichte des Alten Orients III,I* (1957), 185; D.J. Wisemann, "Assyria and Babylonia c.1200-1000 B.C." *CAH II/2* (1975) 457 vd.; Barnett, "Phrygia", 420.

42) A. Götze, *Kleinasien* (1933), 189.

43) O. R. Gurney, "Mita of Pahhuva", *Annals of Archaeology and Antropology XXVIII* (1948), 32-47; yazar, Pahhuva kralı Mita'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra bölgeye gelen Muskiler'le aralarında bağlantı olup olmadığına kuşkuya düşer.

44) Karş. E. Cavaignac, agy., 140.

Moschi ve Tibaraneler'le⁴⁵ bağlantılı oldukları yolundadır⁴⁶. Barnett'e göre⁴⁷, Doğu Karadeniz kökenli bu halkların daha sonra güneye doğru Kızılırmak Bölgesi'ne göç ettikleri ve Frigler'le birleşmiş oldukları olası görünmektedir. Bu varsayım, Muşkiler'in Kafkaslar üzerinden gelen Trak toplulukları olduğu görüşlerine kanıt olarak ele alınabilir⁴⁸.

- Henüz kesinlik kazanamamış bu varsayımlara karşın, Asur kaynaklarında İÖ. 12. yüzyıldan İÖ. 8. yüzyıl sonlarına dek birçok kez adlarından söz edilen Muşkiler'in İÖ. 12. yüzyılın ilk yarısında büyük bir orduyla Toros Dağları'nı aşarak güneye doğru ilerlediklerini, Alzi ve Purukuzzi kentlerini işgal ettiklerini, Asur'u bu sınır boylarında tehdit ettiklerini öğrenmekteyiz⁴⁹. Bu olaydan elli yıl sonra Asur kralı I.Tiglat-pileser (İÖ. 1115-1077), Muşkiler'in Kutmuhi'ye (Katmukhi) sebepsizce saldırımları üzerine "Muşki ülkesinin 20.000 askeri ve beş kralı ile savaştığından" söz eder⁵⁰. Muşkiler'in yenildiği ve yaklaşık üçte birinin esir düştüğü bu savaşın Yukarı Dicle Vadisi'nde olduğu kabullenilmektedir⁵¹. I. Tiglat-pileser döneminden sonra Asur kaynaklarında Muşki ismi, II. Tukulti-Ninurta'nın (İÖ. 890-884) yıllıklarında bu ülkeye yapılmış bir sefer ve II. Asurnasirpal (İÖ. 883-859) döneminde ise Asurlar tarafından vergiye bağlanmış olarak geçer⁵². Daha sonraki Asur kaynakları, III. Salmanasar'ın (İÖ. 858-824) yirmi dört prenslikten oluşan Tabal Bölgesi'ni egemenliğine aldığını ve bunları vergiye bağlandığını bildirirler⁵³. Bundan sonraki elli yıl için Anadolu'da gelişen siyasi olaylar karanlıktır.

45) Herodot III, 94; VII, 78.

46) Mellink, "Mushki", 319; Barnett, "Phrygia", 420.

47) Barnett, agy., 420.

48) Mellink, "Mushki", 319; ay., "Postscript on Nomadic Art", Dark Ages and Nomads c. 1000 (1964), 69.

49) Luckenbill, Ancient Records I, 221; A.T. Olmstead, History of Palestine and Syria to the Macedonian Conquest (1931), 63; A. Götze, Kleinasien (1933), 187.

50) Luckenbill, Ancient Records I, 221.

51) Mellink, "Mushki", 319; Barnett, "Phrygia", 420.

52) Luckenbill, agy., 442.

53) Luckenbill, agy., 579-580.

Bu belgelerden hareketle III. Salmanasar dönemine değin gelişen olaylar şu şekilde yorumlanabilir. I. Tiglat-pileser (İÖ. 1115-1077) döneminden yaklaşık elli yıl önce beliren Muşkiler bölgeye yeni gelenler olup, yine aynı kaynağa dayanarak çeşitli boy ve unsurlardan oluşan bir konfederasyon durumundaydılar⁵⁴. Bu yapılarıyla, Frigler olarak bilinen, ancak çeşitli halklardan oluşan Batı ve Orta Anadolu'nun Ege Göçleri ile gelenlerini anımsatmaktadırlar. I. Tiglat-pileser'in Muşkiler'i yenmesi üzerine, olasılıkla, uzun bir süre kendini bulamayan topluluk, II. Tukulti-Ninurta'nın (İÖ. 890-884) bu ülkeye seferinden anlaşıldığı kadarıyla, dokuzuncu yüzyılda toparlanarak Asur'u yeniden tehdit etmeye başlamıştır. Ancak bu baş kaldırışların ve siyasi kımıldanışların İÖ. 9. yüzyılın ikinci çeyreği içinde II. Asurnasirpal'in (İÖ. 883-859) Muşkiler'i vergiye bağlamasıyla bir yerde kesildiği anlaşılmaktadır. III. Salmanasar'ın (İÖ. 858-824) İÖ. 9. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Muşkiler yerine yirmi dört Tabal prensliğinden söz etmesi ve bunları vergiye bağlamasından hareketle, bölgede Asur'a karşı tutunamayan Muşkiler'in bu yüzyıl sonlarında batıya doğru, Anadolu içlerine yayılmış olmaları gerektiği sonucu çıkmaktadır ki, bu dönem Anadolu içlerinde Demir Çağ yerleşimlerinin de bir yerde başlangıcı durumundadır⁵⁵. Muşki isminden sonra Tabal prensliklerinden söz edilmesi, bunların daha önce Muşki birliğini oluşturan beylikler oldukları savlanabilir. Bundan sonraki elli yıl için Muşkiler'in yeniden yapılanma ve şekillenme sürecine girdikleri düşünülmelidir ki, İÖ. 8. yüzyılda batıda Frigler'in, doğuda Muşkiler'in etkinlikleri görülmeye başlanır. Bu dönemdeki siyasi olayları aydınlatmada da yine Asur kaynakları yardımcı olmaktadır.

İstemeyerek Asur'a bağımlı kalan Tabal Beylikleri Urartular'la yakınlaşıırken⁵⁶, Til Barsip'in Aslanlı Kapı üzerindeki Samsi-ilu yazıtı Muşkiler'i Urartular'la ilişkilerinde düşman olarak söz eder⁵⁷. Bundan yola çıkarak, Asur baskılarından batıya göç eden Muşkiler'in İÖ. 8. yüzyılda politik bir güç olarak belirmeye başladıklarını söyleyebiliriz⁵⁸. Ancak, bu Muşkiler'in tam bağımsızlığı anlamına gelmemelidir. Nitekim İÖ. 770

54) Barnett, "Phrygia", 421 vd.; Mellink, "Mushki", 319 vd.

55) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-87; Özgüç, Demir Devri, 21 vd.

56) Barnett, "Phrygia", 423.

57) F. Thureau - Danguin - M. Dunand, Til Barsip (1936) 146 vd.

58) Mellink, "Mushki", 319.

civarında Fırat havzasında anahtar konumdaki Kargamış'ta egemen olan Araras'ın, Muşkiler ve adları ilk kez duyulan Lidya'lılar üzerinde bazı haklara sahip olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹. Muşkiler'in Urartular'la düşmanlıkları dikkate alındığında, Araras'ın bunu Urartular'ın desteğiyle başarmış olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰.

- Anadolu'daki bu durum III. Tiglat-pileser'in İÖ. 745'te Asur tahtına geçişine kadar sürer⁶¹. Urartular'la olan anlaşmazlıkları sonucu Anadolu'ya yürüyen III. Tiglat-pileser, İÖ. 738'de Kargamış kralı Pisiris'i yener; ancak Tunna kralı Ushkitti, Tukhana kralı Urikki, Melid kralı Sulumel, Kaşga kralı Dad-ilu ve Ishtunda kralı Tukhamme'den oluşan Tabal Birliği⁶² tarafından durdurulur⁶³. İÖ. 730'da ise yine III. Tiglat-pileser'in Tabal Birliği başındaki Wassurme'yi görevinden uzaklaştırdığını ve birliğin bağımsızlığına son verdiğini öğrenmekteyiz⁶⁴.

59) Halep ve Kargamış arasında yer alan Cekke'de bulunmuş bir yazıtta Urartu kralı Sarduri ile aynı şahıs olduğu anlaşılan Sasturas'ın , Araras'ın oğlu Kamanas'ı (İÖ. 750) kendi vasalı olarak teşkilatlandırdığını öğrenmekteyiz,bkz.; H. Th. Bossert, "Zur geschichte von Karkamis", Studi Clasicii é Orientali I (1951) 35 vd.; D. Hawkins, "Building Inscriptions of Carchemish", Anat. St. XXII (1972) 105.

60) P.L.O. Guy, Carchemish : Excavations of British Museum, 262 vd.; Bossert, agy., 46.

61) Barnett, "Phrygia", 424.

62) Tabal Bölgesi, burada egemen beylerin kontrollerinde tuttıkları Toroslar'ın anageçitlerinden kuzeye doğru devam eden vadileri kapsamaktaydı. Tukhana (-Tyana) bu bölgenin odak noktasında olup, Kilikya geçitlerine egemendi. İvriz, Bor ve Andaval'da kralları Urpalla'nın (-Warpalavas) adının geçtiği yazıtlar saptanmıştır (E. Laroche, Les Hiéroplyphes hittites I (1960), xxi, xxii, xxiii). Tunna Bolkar Maden yakınlarındaki Zeyve Höyük'te saptanmıştır. (H. Th. Bossert, "Die Felsinschrift von Şirzi" Arch. f. Or. 17 (1954), 56 vd.). Ishtunda ya da Istuanda ise Asitawatas'ın Asurlar tarafından bilinen adıdır (Barnett, "Phrygia", 424). İÖ. 9. yüzyılda Tukhamme'den önceki kurucusu Azitawatas'tan ismini alan bu kent, Ceyhan Vadisi'ndeki Karatepe'de keşfedilmiş ve kazılmıştır (H. Th. Bossert, H. Çambel, U.B. Alkım, Karatepe: First and Second Preliminary Reports (1946-1947), Part II,30); Barnett, "Sea Peoples" 364 vd.

63) Luckenbill, Ancient Records I, 772; Barnett, "Phrygia", 424.

64) Luckenbill, agy., 802; Laroche,agy., xx-xxiii; Barnett, "Phrygia", 425.

III. Tiglat Pileser'in ölümü üzerine, Anadolu'nun sabit olmayan güçler dengesinde değişimler olur; direniş merkezinin kuzey ve batıya kaydığı gözlenir. İÖ. 8. yüzyılın son çeyreği, yani II. Sargon (İÖ. 722-705) dönemine gelindiğinde Muşkiler'in Mita ismi ile birlikte anıldığına ve Tabal beylikleri ile birlikte hareket ettiklerine tanık olunmaktadır. Bu dönemde Muşki ülkesinin yeri; Tabal'ın kuzeybatı ve kuzeydoğusunda, Que'nin kuzeyinde, Urartu'nun batısında, olasılıkla Kızılırmak yayı içinden Gürün ve Malatya'ya kadar uzanan bir alanı kapsadığı düşünülmektedir⁶⁵.

Kralları Mita ile birlikte yeniden yapılandıkları anlaşılan Muşkiler, Shinukhti kralı Kiakki ve Kargamış kralı Pisiris ile Asur'a karşı güçlü bir koalisyon oluştururlar⁶⁶. Mita, bir Asur eyaleti olan Que'ye saldırarak üç kentini ele geçirir⁶⁷. Ancak II. Sargon (İÖ. 722-705), İÖ. 718'de Kiakki krallığı üzerine yürüyerek bu birliğin gelişmesine izin vermez⁶⁸. "... büyük tanrıların yemininde hata işleyip, Muşki kralı Mita'ya Asur hakkında düşmanca haberler gönderdiği için" Kargamış kralı Pisiris'i yenerek esir alır ve Tabal Birliği başına Ambaris'i getirir⁶⁹. Ancak, Ambaris "sözünde Hitit gibi nankör" davranarak Muşki kralı Mita ve Urartu kralı Ursa'nın Asur'a karşı gönderdikleri ordunun Toros Dağları'ndan geçmesine izin vermesi üzerine, II. Sargon tekrar Tabal bölgesine yürür ve burasını bir Asur eyaleti yapar⁷⁰. Bundan da anlaşılacağı üzere, daha önce ilişkilerinde Urartular'la düşman olarak bilinen Muşkiler'in İÖ. 8. yüzyıl sonlarında Asur'a karşı Urartu ve Tabal ile birlikte hareket ettikleri ve Mita'nın bu birliğin kurulmasında aktif rol oynadığı görülmektedir. Nitekim II. Sargon (İÖ. 722-705), Ambaris'den şöyle söz eder: "... iyiliğimi unutarak Muşki krallarına güvenen Ambaris.." ⁷¹. Dolayısıyla Mita'nın siyasi kişiliği bir kez daha ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Tabal ve Muşki yakınlığı kutsal kitaplarda da ima edilmektedir⁷².

65) Mellink, "Mushki", 318; Barnett, "Phrygia", 422 vd.

66) Mellink, agy., 319; Barnett, agy., 425.

67) Barnett, agy., 425.

68) Luckenbill, Ancient Records II, 24; 25; 55; 118; 137.

69) Luckenbill, agy., 8 vd.

70) Barnett, agy., 426.

71) Luckenbill, Ancient Records II, 8.

72) Mellink, "Mushki" 320; Barnett, "Phrygia" 421.

Tabal'ın söz konusu ittifaktan koparılmasından sonra Asurlar bu kez Que Bölgesi'den Muşkiler üzerine başarıyla sonuçlanan bir sefer gerçekleştirirler⁷³. Bu tarihlerde baş gösteren Kimmer tehdidi nedeniyle olsa gerek, Muški kralı Mita, II.Sargon'la anlaşma yoluna giderek müttefiklerine ihanet eder⁷⁴. Bundan sonra Muşkiler ve Mita'dan söz edilmez olur.

Asur kaynaklarından belirleyebildiğimiz kadarıyla, İÖ. 8. yüzyılda bu denli etkin roller üstlenmiş olan Muşkiler ve kralları Mita'ya karşın, salt batılı kaynaklarca adlarından söz edilen Frigler ve kralları Midas'tan bilgiler edinmemiz şaşırtıcıdır. Midas'ın II. Sargon ve Mita ile çağdaş olması, gücünün ve zenginliğinin batılılarca onaylanması, bu liderin Asurlar tarafından da tanınmış olabileceğini göstermektedir. Ayrıca gerek Midas, gerekse Mita'nın Kimmer varlığıyla bağlantılı olarak egemenliklerinin son bulması ; Frig ve Muşkiler'in aynı halk oldukları gibi, Mita ve Midas'ın da aynı şahıs olabileceklerini düşündürmektedir. İkisi arasındaki bu benzerliklerden yola çıkılarak ilk kez Winckler tarafından bunların aynı devlet ve aynı şahıs oldukları savlanmış⁷⁵ ve günümüze değin geçerliliğini korumuştur⁷⁶.

Sonuç olarak İÖ. 9. yüzyıl başlarıyla sekizinci yüzyıl arasında Asurlar'ın baskılarıyla batıya doğru hareket eden Muşkiler'in ,daha önce Ege Göçleri ile Anadolu'ya gelen halklarla birleşmiş olmaları büyük bir olasılıktır. Nitekim bu tarihten sonra Orta Anadolu'da Frigler'in egemenlikleri görülmektedir ki, bu da Muşkiler'in doğudaki etkinlikleri ile aynı zamana denk gelmektedir. Uzun süre Batı ve Orta Anadolu'da kalan ve Frigler olarak tanınan Trak kavimleri bu bölgenin yerel kültürleriyle şekillenirken; İÖ. 12. yüzyıldan itibaren Asur'la sürekli çekişmeler içinde olan Muşkiler de doğu kültür değerleriyle yoğrulmuşlardır. Bu olgu, Frig sanatında belirgin yöresel farklılıkların da kaynağı olmuştur. Buna ek olarak Anadolu'da boyalı seramiklerin üretimiyle bağlantılı başlayan Demir Çağı yerleşimlerinin İÖ.

73) Barnett, agy., 426.

74) M. E. L. Mallowan, *Nimrud and Its Remains I* (1956), 205; N. Postgate "Assyrian Texts and Fragments", *Iraq* 25 (1973), 21 vd.

75) H. Winckler, *Altorientalische Forschungen II*, 1898-1900 (1901), 136.

76) Mellink, agy., 318; Barnett, agy., 417; Bittel, *Hattusha*, 132 vd.

9. yüzyıldan önceye gitmemesinin⁷⁷ nedeni de, yine Muşkiler'in batıya hareketi ve siyasi birliği yeniden oluşturma süreciyle ilgili olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Mellink⁷⁸, Barnett⁷⁹ ve Bittel'in de görüşleri doğrultusunda⁸⁰, Frig ve Muşkiler'in aynı halk ve devlet olduklarını; batılı komşuları tarafından Frigler, doğulular tarafından ise Muşkiler olarak tanındıklarını; İÖ. 8. yüzyılın son çeyreğinde Mita ya da Midas döneminde en parlak dönemlerini yaşadıklarını söylemek durumundayız⁸¹. Bu devlet bünyesinde çeşitli etnik gurupları barındırmış ve bu da sanatlarında çeşitli yöresel farklılıkların doğmasına neden olmuştur. Bu konfederasyonun sınırları; arkeolojik bulguların da gösterdiği gibi, Orta Anadolu yaylaları, Kızılırmak Bölgesi ve güneyinde Doğu Toroslar'a dek uzanmaktaydı⁸².

İÖ. 8. yüzyılda Anadolu'da görülen bu siyasi gelişmeler, İÖ. 714'de Rusya'nın güneyinden, Grek kaynaklarına göre⁸³ İskitler tarafından yerinden oynatılan Kimmerler'in Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girmeleriyle değişik boyutlar kazanır⁸⁴. Urartu kralı I.Ruşa (İÖ. 735-714) Kimmerler'e yenilerek intihar eder; bunun üzerine savunmasız kalan ülkeye II. Sargon (İÖ. 722-705) saldırır ve ünlü Müşafir yağmasını gerçekleştirir⁸⁵. Urartular'ın yenilgisinden sonra Kimmerler'in olasılıkla batıya, Anadolu içlerine yönelmiş olmaları gerekmektedir.

Tarihte Frig-Kimmer savaşımı ile ilgili hiç bir yazılı belge yoktur. Ancak, yaklaşık aynı dönemde Gordion kentinin şiddetli bir yangınla tahrip olması ve Midas'ın intiharı, Kimmer saldırısıyla açıklanabilmektedir⁸⁶. Bununla birlikte Frigler siyasi bağımsızlıklarını yitirdikleri gibi, hiç bir zaman

77)Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-87.

78) Mellink, "Mushki", 318.

79) Barnett, "Phrygia" 417.

80) Bittel, Hattusha, 132 vd.

81) Winckler, agy., 131-137.

82) Bittel - Güterbock, Boğazköy I,Pl.4; Bittel, Grundzüge, Har.6; Barnett, agy., 419.

83) Herodot IV, 9.

84) Bittel, KİSt.,53 vd.

85) F. Thureau - M. Dangin, Unerelation de la huitième campagne de Sargon (1912).

86) Akurgal, PhKunst, 123 vd.

toparlanıp yeniden devlet kuramamışlardır⁸⁷.

Midas sonrası dönemde, olasılıkla geç yedinci-erken altıncı yüzyılda yeniden inşa edilen Gordion, başkent olmaktan uzak bölgesel bir merkez durumuna gelir⁸⁸. Lidya'ya bağımlı olduğu dönemlerde Herodot'un Frig prensi Adrastos hakkındaki anlatısı⁸⁹, Kimmer saldırısı sonrası Frig siyasi varlığına kanıt olarak ele alınamayacağı gibi, tarihi gerçeklik vermekten de uzaktır. Buna karşın Frig kültür öğeleri, cılız da olsa, geç klasik dönem içlerine dek yaşamaya devam etmiştir.

B. Araştırmalar ve Sorunlar

İÖ. 12. yüzyılın hem Eski Doğu'yu hem de Batı'yı ilgilendiren en önemli olayı sayılan göçler ve bunun Anadolu üzerinde yaptığı siyasi genel yargı, göç hareketi ve onu izleyen gelişmelerle birlikte Önasya ve Ege'de Demir çağlarının başladığı ve teknolojiye köklü değişikliklerle kültürlerin yeniden şekillendiği yolundadır⁹⁰; ancak son araştırmalar Doğu Anadolu'da Demir Çağa geçişin çok daha önceden gerçekleştiği konusunda önemli bulguları gün ışığına çıkarmıştır⁹¹.

87) Kimmerler'in tarihte görülmelerine ilişkin en erken bilgiye Asur kralı Senacherib'in yıllıklarında rastlanır, (Bittel, Kl.St., 90-91). Daha sonra liderleri Teushpa önderliğinde İÖ. 679'da Asur kralı Asarhaddon tarafından yenilip sürülmelerine değin Kimmerler'den söz edilmez (Luckenbill, Ancient Records II, 206-207). Dolayısıyla Gordion'un tahribi ve Frig Devleti'nin çöküşü, Kimmerler'in İÖ. 714'de ortaya çıkışları ile, İÖ. 679 yılında Asurlar tarafından Kafkaslara geri sürülmeleri arasındaki kısa dönem içinde olmalıdır. Bundan ötürü, Gordion tahribi için erken yedinci yüzyıl güvenilir bir tarih olmaktadır (Körte, Gordion, 20, 23; Young, "Gordion Royal Road," 351, Dn. 15).

88) Young, "Phrygian Contribution", 9 vd.

89) Herodot I, 35.

90) Ö. Çapar, "Ege göçleri ve Sonrası Batı Anadolu", Anadolu Demir Çağları (1987), 13vd.

91) Bu konuda değişik görüşler için bkz., T.C. Young, "A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran", Iran 3 (1965), 53 vd.; C.A. Burney, The Peoples of the Hills, (1971), 116; M. Edwards, "The Pottery of Haftavan Tepe VIB (Urmia Ware)", Iran XIX, (1981), 101 vd.

Göç sonrası, Eski Doğu ve Eski Batı dünyaları birbirlerine yaklaşmış; izleyen dönemlerde ise Ege uygarlığının doğuşunu hazırlayan etmenleri içinde gizlemiştir. Güçler dengesinde, devletler sisteminde, kültür ve sanatta köklü değişimler gerçekleşmiş, bunun en belirginini de Demir Çağ Anadolu'sunda yaşanmıştır.

Demir Çağ Anadolu'su çözümlenememiş sorunlarıyla günümüzdeki arkeolojik çalışmaların ilgi odağı halindedir. Bu sorunların başında Hitiler'in eski yerleşim merkezlerinde yeni bir devlet kuran Frig tarihi ve kültürü gelmektedir.

Frig Uygarlığı, antik kalıntıları ile 19. yüzyılın başlarından itibaren bilim dünyasının dikkatlerini çekmiş; sayısız araştırma ve incelemelere konu olmuştur. Bu alandaki ilk araştırmalar; Eskişehir, Kütahya ve Afyon Karahisar illeri arasında kalan ve "Küçük Frigya" olarak adlandırılan bölgede yoğunlaştırılır. Bu bölgedeki gözlemlere dayalı ilk araştırmalar, 1824 yılında Leake tarafından yayınlanır⁹². Bunu daha sonra Laborde⁹³, Texier⁹⁴, Fellows⁹⁵, Perrot⁹⁶ ve von Reber⁹⁷ izler. Daha çok Frig kaya anıtları ve gömütleri üzerine yoğunlaşan bu araştırmalarda, önceden bilinen Frig kalıntılarına yenileri eklenir; özellikle bir çok kaya anıtının varlığı saptanır⁹⁸.

92) W.M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor, with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country* (1824).

93) L. de Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure* (1838).

94) C. Texier, *Description de l'Asie Mineure, faite par ordre du gouvernement Français, de 1833 a 1837, I* (1839).

95) C. Fellows, *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor* (1838).

96) G. Perrot, *Souvenirs d'une voyage en Asie Mineure* (1867); G. Perrot - E. Guillaume - J. Delbet, *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont* (1872).

97) F. von Reber, "Die Phrygischen Felsendenkmaler", *Abh. Bayer Hist. Classe* 21 (1898), 531-598.

98) Erken araştırmalarla ilgili geniş bilgi için bkz.; Haspels, *Highlands*, 1-19.

Küçük Frigya'nın tamamı Ramsay tarafından araştırılır⁹⁹. Ancak, Frig tarihi, kültürü ve arkeolojisinin sistemli bir şekilde ele alınması Körte'nin araştırmaları ile başlar¹⁰⁰. Bu yüzyılın başlarında Körte'nin Gordion'da gerçekleştirdiği kazılar¹⁰¹, Frig sanatına tarih, stil ve diğer bilimsel açılardan önemli yaklaşımlar getirmiş ve gerçekliği günümüzde de yadsınmayan bazı önemli sonuçlara varmıştır. Çevresindeki yaklaşık seksen civarındaki tümülüs ve önemli ticaret yolları kavşağındaki konumuyla Gordion, Körte'lere Frig başkenti olduğu konusunda ipuçları sunmuştur. Kent merkezindeki kazılar fazla verimli olmamakla beraber, beş ayrı tümülüste (I-V) yaptıkları sondajlar bu açığı kapatmaya yetmiştir. Özellikle Tümülüs III'te günyüzüne çıkarılan sanat değeri yüksek çeşitli eserler, ait oldukları dönemin kültür ve sanat düzeyini belirlemede yararlı olmuş ve günümüzde de onaylanan tarihiyle Midas Dönemi'ne (İÖ. 8. yüzyılın son çeyreği) verilmiştir¹⁰². Akurgal tarafından "Reifphrygischer Stil" kapsamında değerlendirilen Tümülüs III seramikleri¹⁰³ (Lev. 30 b-c; 31 a-c; 32b; 45 a; 46 a; 48 a), yöreye özgü tek tür seramik olarak kabul edilmiştir¹⁰⁴. Ancak 1950'li yıllarda başlatılan Gordion'daki Amerikan kazıları, bunların yörede varlığı saptanan bir çok seramik geleneğinden sadece birisi olduğunu göstermiştir.

Yakın geçmişte Anadolu'nun tarihi ve arkeolojisi ile ilgili etkinlikler hız kazanır. Frig Uygarlığı konusunda da önemli gelişmelerin kaydedildiği bu dönemde, Ankara ve çevresinde yapılan kazılar¹⁰⁵, burasının Gordion ile

99) W.M. Ramsay, "Studies in Asia Minor I" JHS 3 (1882), 1-32; "The Rock Necropoleis of Phrygia" ve "Some Phrygian Monuments", agy., 256-63; "On the Early Historical Relations Between Phrygia and Cappadocia" JRS 15 (1883), 120-135; "A Study of Phrygian Art I", JHS 10 (1889), 147-189; *Asiatic Elements in Greek Civilisation* (1927).

100) A. Körte, *Anatolische Skizzen* (1896); ay., *"Kleinasiatische Studien III"*, AM (1898), 80-153.

101) Körte, Gordion.

102) Körte, Gordion, 98.

103) Akurgal, *PhKunst*, 40 vdd.

104) Akurgal, agy., 39 vdd.

105) H.Z. Koşay, "Ankara Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler", TTAED I (1933), 5-21; T. Makridy, *Ankara Höyüklerindeki Hafriyata Dair Rapor*. Maarif ek. Mecmuası, N0:6 (1926) 38-45; T. Özgüç, "Anadolu Arkeoloji Araştırmaları",

- olan kültürel bağını ortaya çıkarır. Boğazköy'ün güneydoğusunda yer alan Alishar Höyük'teki kazılar¹⁰⁶, ilk kez mimari katmanlarda Frig seramiklerinin in-situ olarak bulunmasını sağlar. Başlangıçta Hitit ürünleri diye tanımlanan¹⁰⁷ Alishar seramikleri, daha sonra doğru bir tanımla Demir Çağı olarak düzeltilmiştir¹⁰⁸. Bu merkezlere ek olarak Boğazköy-Büyükale¹⁰⁹, Alacahöyük¹¹⁰, Pazarlı¹¹¹ ve Kızılırmak Bölgesi'nin güneyindekilerde yapılan kazılar, Frig yayılımını gösterdiği gibi, özellikle seramik sanatına yeni yaklaşımlar getirmiştir¹¹².

İkinci Dünya Savaşı Anadolu'daki arkeolojik etkinliklerin bir süre duraklamasına neden olmuşsa da, izleyen yıllarda bu türden çalışmalar tekrar yoğunluk kazanmıştır. Gordion'da yeniden başlatılan kazılar, mimari, yontu, mozaik yapımı, fildişi oymacılığı, ahşap işçiliği, seramik boyama ve bezeme sanatında Frigler'in ileri bir düzeyde olduklarını ortaya koyar¹¹³. Ve

Belleten X/40 (1946) 585; T. Özgüç - M. Akok, "Anıtkabir Alanında Yapılan Tümülsüz Kazıları", Belleten XI/41 (1947), 27-56.

106) E.F. Schmidt, The Alishar Hüyük, Seasons of 1927. OIP VI-VII (1930); ay., Alishar Hüyük, Seasons of 1928 and 1929. OIP XIX-XX (1932-33); Osten, Alishar I; II; III.

107) Schmidt, OIP XIX, 213.

108) Bu dönem seramiği kazıcılar tarafından "Post Hittite-Phrygian" olarak tanımlanmıştır; Osten, Alishar III, 448 vdd.

109) Bittel-Güterbock, Boğazköy I, 52 vdd.; K. Bittel, "Die Schichten I und II", MDOG 74 (1936), 28-33; ay., "Funde und Beobachtungen in den Schichten nachhethitischer Zeit", MDOG 75 (1937), 40-50; Bossert, "Funde nachhethitischer Zeit", 58-67; Opificius, "Altphrygische Keramik" 81-87.

110) H.Z. Koşay, Alaca Höyük Hafriyatı 1936 (1944); ay., Alaca Höyük Kazısı: 1937-1939'daki Çalışmalar ve Keşiflere ait İlk Rapor (1951); H.Koşay-M. Akok, Alaca Höyük Kazısı 1940-1948 (1966).

111) H.Z. Koşay, Pazarlı Hafriyatı Raporu (1941).

112) N. ve T. Özgüç, Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947 (1949); K. Balkan-O. Sümer, "1967 Yılı Hacibektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Ön Raporu", TAD XVI/2 (1967), 15-39; B. Tezcan, "1968 Göllüdağ Kazısı" TAD XVII/2 (1968), 211-235.

113) Gordion kazı raporları için bkz.; Young, UMB 16/1 (1951), 3-19; UMB 17/4 (1953), 3-39; AJA 59 (1955), 1-18; 60 (1956), 249-266; 61 (1957), 319-331; 62 (1958), 139-154; 64 (1960), 227-243; 66 (1962), 153-168; 68 (1964), 279-292; 70 (1966), 267-278; 72 (1968), 231-241.

bu kazılarda Frig sanatının oluşumundaki dış etkiler ve komşularıyla ilişkileri konusunda önemli ipuçları sağlanır¹¹⁴.

Frig sanatı ile ilgili araştırmaların arasında bugün bile çok araştırmacıya göre yön gösterici olan Akurgal'ın "Phrygische Kunst" adlı yayını anmak gerekir. Kuşkusuz bunda seramik, yontu, mimari kaplama levhaları, bronzlar, mimari, kültür, dil ve yazı konuları ayrı ayrı ele alınmış ve karşılaştırmalı yeni yaklaşımlar getirilmiştir. Akurgal'a göre bütün sanat dalları batı etkisiyle oluşmuştur. Yine O'na göre Anadolu'nun Demir Çağı kültür ve sanatı da bu kaynaktan etkilenmiştir. Akurgal¹¹⁵, Frig seramiğini Alişar ve Tümülü III çömleklerine göre değerlendirir. Bu sanat dalının da bütünüyle Greklerden etkilendiği varsayımıyla Kahane'nin Grek geometrik seramiği için önerdiği¹¹⁶ kronolojiyi esas alınarak tarihlendirir¹¹⁷. Çalışmada, Frigler'in yakın siyasal ilişkilerde bulundukları doğu komşuları tamamıyla gözardı edilmiş; sanatlarındaki doğu öğeleri yine Grek etkileriyle açıklanmıştır. Aşağıda değinileceği gibi, Gordion'daki son Amerikan kazıları, Akurgal'ın savlarının aksine, Frig sanatının oluşumunda ana kaynağın doğu kültürleri olduğunu; Grek sanatının doğu etkileriyle şekillenip Orientalizan döneme geçişinde Frigler'in paylarının yadsınamayacağını göstermiştir. Ayrıca, Akurgal'ın Anadolu'da göçlerden sonraki dört yüz yılı "Karanlık Çağlar" olarak değerlendirmesi, son Gordion kazılarıyla, kısmen de olsa, tartışmalara yeni boyutlar getirmiştir. Grek geometrik sanatı esas alınarak Frig uygarlığının evrelere ayırma konusu, son araştırmalarla, en azından geçerliliği tartışılır duruma gelmiştir.

Batı Frigya'da, Gordion dışında, Midas Kenti'nde 1936'da İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından başlatılan kazıların sonuçları ve bunlara ek olarak bölgenin tüm değerlerinin irdelendiği çalışmalar Gabriel¹¹⁸ ve Haspels¹¹⁹ tarafından yayınlanır. Dolayısıyla, bölgenin özgün kültür

114) Young, "Phrygian Contribution", 9 vdd.

115) Akurgal, PhKunst, 1-59.

116) P. Kahane, "Die Entwicklungsphasen der attisch geometrischen Keramik", AJA 44 (1940), 464-482.

117) Akurgal, agy., 33 vdd.

118) A. Gabriel, Phrygië II: La Cité de Midas, Topographie, Le site et les Fouilles (1952); ay., Phrygie IV, La Cité de Midas, Architecture (1965).

119) Haspels, Phrygie III; ay., Highlands.

değerleri arasında yer alan kaya anıtları için varsayılan Likya kökeni ve geç tarihleme¹²⁰, Haspels'in gözlemleriyle doğrudan Frig buluşu olarak değerlendirilir ve tarihler İÖ. 8. yüzyılın son çeyreği gibi erken bir döneme çekilir¹²¹.

Bunların yanısıra, Kızılırmak Bölgesi'ndeki merkezlerde son zamanlarda elde edilen bulgular, Anadolu'daki Demir Çağı yerleşimlerinin, varsayılandan öte, daha erkende başladığını göstermektedir. Kültepe¹²², Boğazköy¹²³ ve Masat Höyük'ün¹²⁴ bu yöndeki verileri, önemli kanıtlar sunmaktadırlar. Bunlara Gordion kazı verilerinin değerlendirilmesiyle ilgili yayınlar eklenince, Frig sanatının oluşumu, gelişimi, yayılımı ve sorunları konusunda oldukça önemli aşamalar kaydedilmiştir¹²⁵. Özellikle, Kızılırmak Bölgesi'ndeki merkezlerde yapılan kazılarda elde edilen bulgular, bugüne kadar benimsenen Anadolu'daki Frig yerleşimlerinin ve sanatının başlangıcı üzerine genelde benimsenen varsayımlardan farklı sonuçlar ortaya koymuş ve en azından, daha erken tarihlerde niteliksizde olsa Frig seramiğinin varlığını kanıtlamıştır. Tüm bu verilere rağmen, bu merkezlerdeki bulgular, yine Akurgal'ın görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Frig tarihi, kültürü ve sanatı konusundaki kazı, araştırma ve yayınların yoğunluğuna rağmen, Anadolu'da Demir Çağı yerleşimlerini özgünleştiren seramikler hakkında henüz aydınlanamamış sorunlar vardır. Anadolu'nun içlerinde, doğusunda, güneyinde ve Kuzey Suriye merkezlerinde saptanan ve bölgelere göre farklılıklar gösteren Demir Çağı boyalı seramikleri ve kimliklendirme sorunu uzun süredir arkeolojinin gündemindedir¹²⁶. Çalışmamızın içeriğini oluşturan, Anadolu'nun Hitit yerleşimi görmüş

120) Akurgal, PhKunst,88; ay., KunstAna, 108-109.

121) Haspels, Highlands, 100 vdd.

122) Özgüç, Demir Devri, 24 vd.

123) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85 vd.

124) Özgüç, Maşat II, 21 vd.

125) Knudsen, Metal Ware; Muscarella, Phrygian Fibulae; Sams, Pottery; Young, Three Early Tumuli.

126) Bittel, Kl.St. 109 vd.; Özgüç, Karahöyük 1947, 35,49; ay., Demir Devri, 72 vd.; Mellink, AJA 58 (1954), 168; ay., AJA 61 (1957) 394; Mellaart, "Iron Age Pottery", 124 vd.; Sams, Pottery, 277 vd.

merkezleri ve Kızılırmak Bölgesiyle güneyindeki boyalı seramiklerin kültürel .aitlikleri konusunda değişik görüşler vardır. Söz konusu bu geniş bölgede kullanım gören seramiklere "Frig Seramiği"¹²⁷, "Geç Hitit Seramiği"¹²⁸ "Frig Geometrik Çömlekleri"¹³⁰ gibi değişik adlar verilmiş ve bunların ortaya çıkışı için çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Sorunun çözümünde ve bunların kültürel kimliklerinin saptanmasında, Ege Göçleri sonrası Anadolu'nun siyasi egemeninin ve yayılım alanının saptanması gerekir ki, daha önce belirtildiği gibi, bunlar Frigler'dir. Dolayısıyla, bu boyalı seramiklerden hangilerinin Frig üretimi olduğu, Frig siyasi yayılımı ile doğru orantılıdır.

Ege Göçleri sonrası Frigler'in bir kolu Gediz Vadisi-Dinar hattının güneyi, Göller Bölgesi, Toros Dağları ve Konya Ovası'nın güneyine, yani Anadolu'nun güneyindeki dağlık kesime kadar olan yerleri kontrollerine almışlardır¹³¹. Yöredeki yeni seramik de yoğun olarak tek renkli ve bölgeye özgüdür. Frig ürünü olduğu kabul gören¹³² bu tek renkli seramikler yanında, az da olsa, boyalı olanlar da vardır. Klasik Dönem'de de Frigya olarak bilinen bölgenin tamamında yaygın olan ve doğuya doğru gelindiğinde azalan¹³³ bu tekrenkli ürünlerin Geç Bronz Çağ yerel Anadolu gelenekleriyle, saldırgan Traklar'ın getirdiği kaba el yapımı seramiklerin karışımı olduğu ve hellenistik Dönem'e değin kullanım gördüğü bilinmektedir¹³⁴. Gordion'un en erken Demir Çağı katmanlarında da görülen bu seramik türü¹³⁵, zamanla gelişkin özellikler göstererek uzun bir süre üretilmiştir. Bunun yanı sıra da olasılıkla erken

127) Mellink, AJA 58 (1954), 168; Akurgal, PhKunst, 1 vdd.

128) Osten, Alisar III, 350 vd.

129) Bittel, Grundzüge.

130) Özgüç, Demir Devri, 72; Gail E.S. Durbin, "Iron Pottery from Provinces Tokat and Sivas" , Anat. St. XXI (1971) 104; Sams, Pottery, 277 vd.

131) Mellaart, "Iron Age Pottery", 128; Barnett, "Phrygia", 418.

132) Mellaart, agy., 126 vd.; Barnett , agy., 418; Mellink, AJA 58 (1954), 168; ay., AJA 61 (1957) 394; Özgüç, Demir Devri, 72.

133) Mellaart, agy., 126; Mellink, AJA 58 (1954), 168; AJA 61 (1957) 394; Özgüç, agy., 72 vd.

134) Mellaart, agy., 126; Sams, "Early Phrygian Period", 9 vd.

135) M. J. Mellink, Bibliotheca Orientalis 17 (1960), 251; DeVries, "Gordion Before Midas", 6 vd.; Sams, agy., 9 vd.

sekizinci yüzyılda çok gelişkin bir şekilde geometrik bezeli seramik görülmeye başlanır¹³⁶. Kendi içinde biçim, bezeme ve diğer özellikleriyle kapalılık gösteren bu türden boyalı seramikler Konya-Alaattin Tepe, Midas Kenti ve Ankara'da da bulunmuştur. Adı geçen bu merkezlerdeki seramikler benzer özellikler göstermekte ve bunlara çok yakın olanlar da özellikle Kızılırmak Bölgesi'nden bilinmemektedir. Dolayısıyla, Kızılırmak batısındaki Frig yerleşimlerinde özgün bir boyalı seramik geleneği ortaya çıkmaktadır ki, bu gelenek aynı zamanda yerel Anadolu ve komşu kültür etkilerine de açık kalmıştır. Özellikle Gordion ve çevresindeki tümölüslerde yoğunlaştığı için, bu bölge ürünlerini Gordion, ya da genel bir tanımlamayla Batı Frig seramiği olarak adlandırmak yerinde olacaktır.

Akurgal, salt Tümölüs III buluntularıyla değerlendirdiği bu bölge seramiğini "Reifphrygischer Stil" olarak niteler ve bunlarda bazı doğu etkileri de saptayarak İÖ. 725-676 yılları arasına tarihler¹³⁷. Son araştırmalar, Gordion'daki boyalı seramiğin İÖ. 9. yüzyılın sonu-erken sekizinci yüzyıla kadar çıktığını gösterdiği gibi, bunlarda özellikle Kuzey Suriye etkilerinin yoğun olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca , boyalı seramiğin başlangıçta Grek etkileriyle Kızılırmak Bölgesi'nde ortaya çıktığı, daha sonra, coğrafi yakınlığı olmakla beraber, Batı Frigya'da, bu kez Grek kaynağından soyutlanarak, doğu etkilerinin ağır bastığı bir stilin geliştirildiği yolundaki görüşler inandırıcı olmaktan uzaktır. En azından, Gordion ve çevresinin Batı Anadolu kıyılarına yakınlığı nedeniyle, Kızılırmak Bölgesi'nden daha çok Grek etkileri yansıtması beklenmelidir. Görünen odur ki, hem doğu, hem de batı Frigya'da etkin olan kaynak Yakın Doğu kültürleridir. Konuya Sams'in çalışmaları¹³⁸ belirli bir açıklık getirirse de, Kızılırmak Bölgesi seramiklerinin Frigli kabul edilmemesi anlaşılır değildir. Anılan bölgede erken Demir Çağ'da egemen kültüre siyasi bir kimlik bulunamadığı sürece, bu bölge Frigya kapsamında değerlendirilmek zorundadır.

Kızılırmak Bölgesi'nde, Batı Frig seramiğine oranla, teknikte, biçim ve bezemede genelde farklı bir geleneğin varlığı görülmektedir. Bölgenin hem Frigya kapsamına girmesi, hem de farklılıklar göstermesi elbetteki

136) Sams, Pottery, 20 vdd.; 240 vd.

137) Akurgal, PhKunst, 10-14; 39-48.

138) Sams, Pottery, 20 vdd.; 240 vd.; 277 vdd.

şaşırtıcıdır. Bu da, daha önce değinildiği gibi, Frig konfederasyonunu oluşturan çeşitli etnik toplulukların farklı kültür öğeleriyle şekillenmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Batı Frig seramiğinde, daha çok, yerel Anadolu gelenekleriyle kaynaşmış doğu etkileri ağır basarken; Doğu Frigya'da Yakın Doğu geleneklerinin yansıtılması, Frigler'in doğu komşularıyla olan ilişkilerini gündeme getirmektedir. Bu konuda Godfroid'in gözlemleri kayda değer sonuçlar üretmiştir¹³⁹. Yazar, boyalı Frig seramiğinde kullanılan bezek ve figürlerin Yakın Doğu sanatlarındaki öncülerini dile getirir, ancak bunların bölge seramiğinde hangi yolla geldiği ve Anadolu'da ortaya çıkışları konusuna değinmez.

Genel anlamda geometrik gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli Doğu Frig seramiği tam bir bütünlük göstermektedir. Bunları malzeme, teknik, biçim ve bezeme açısından incelediğimizde, atölyeler bir yana, merkezler arasındaki farkları saptamak dahi zordur. Değişik kap biçimlerinin varlığına rağmen, genelde büyük boyutlu kraterlerden oluşan repertuarı, Batı Frigya ile yalnızca ayrıntılarda benzerdirler. (Lev. 1-23). Bunun yanı sıra, Doğu Frig boyama stiline Gordion (Lev. 27b; 28 a-b) ve Konya Alaattin Tepe'de de (Lev. 28c) saptanması iki bölgenin birbirlerine tamamen kapalı olmadığını, etkilenmelerde bazı biçim ve bezeklerin tercih edildiğini göstermektedir.

Konuyla bağlantılı son çalışmalar arasında Sams'in araştırmaları¹⁴⁰, sorunları ortaya koymakla beraber, tam bir çözüm getirememiştir. Sams, bu iki bölge seramiğini birbirinden farklı kültürlerle mal etme eğilimindedir. Bu varsayım, Muşkiler'in Frigler'le olan bağınyı yadsıdığı gibi, bu dönemde Batı dünyasında hayranlıklar uyandıran Frigler'in, Muşki ve Urartular'dan farklı olarak, Asur kaynaklarında neden bilinmediği sorusunu gündeme getirir.

Sonuçta da, Batı Frigya'nın yanı sıra Doğu Frigya'da da yine geometrik gelenekte bir seramik boyama stili ortaya çıkmaktadır. Bu gelenekte üretim

139) Godfroid, "La Ceramique", 129 vdd.

140) Sams, Pottery, 277 vd.; ay., "Geometric Schools", 227-236.

yapan merkezler, başta Alishar olmak üzere¹⁴¹, Maşat Höyük¹⁴², Boğazköy¹⁴³, Kültepe¹⁴⁴ gibi Demir Çağ'ın önemli yerleşimleridir. Bunların yanısıra, Tokat Sivas¹⁴⁵, Kırşehir¹⁴⁶, Niğde Bölgesi¹⁴⁷ ve Malatya'da bu geleneğin örnekleri saptanmıştır¹⁴⁸. Bunları bölgedeki diğer küçük merkezlerle güçlendirmek olasıdır. Anadolu dışında, ayrıca Kargamış¹⁴⁹ ve Tell Halaf gibi Kuzey Suriye kentlerinde de boyama tekniğinin kullanıldığını belirtmek gerekir¹⁵⁰. Anadolu dışındaki bu buluntular, Frigler'in Kuzey Suriye ile ilişkilerinin dile getiren tarihi kaynakların arkeolojik açıdan somut kanıtlarıdır.

Sonuç olarak, Frigler'in doğ kolunu oluşturan Kızılırmak Bölgesi'nde ikinci bir boyama tekniğinin varlığı söz konusudur. Bu gelenek, daha çok, doğu etkili olup, Batı Frigya'nın bu alandaki üretimine esin kaynağı olmuştur. Akurgal'ın "Frühphrygischer Stil" olarak değerlendirdiği¹⁵¹ bu stilin ilk ürünlerinin Alishar'ın IV. kültür evresinde ortaya çıkarılması nedeniyle, genel olarak kabullendiği gibi, "Alishar IV seramiği", ya da bölgenin tümünü vurgulaması amacıyla Doğu Frig seramiği olarak adlandırmayı uygun bulduk. Kısaca, erken birinci binde Frig ürünleri olarak değerlendirilmesi gereken, biri doğuda, diğeri batıda egemen olan iki seramik geleneğinin varlığıdır. Bu iki gelenek, her ne kadar ikinci bin Anadolu kültürleriyle doğrudan bağlantılı değillerse de, bazı uygulamaların devamı ve dış kültür etkileriyle şekillenmiş Demir Çağ'ın birer ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.

141) Osten, Alisar II, 350 vdd.; ay., Alisar III, 448 vdd.

142) Özgüç, Maşat I, 17 vd.; ay., Maşat II, 49 vdd.

143) Akurgal, PhKunst, 8,10,14; 17,19,21; Bittel, Hattusha, 132 vd.; Opificius, "Altphrygische Keramik", 81-89.

144) Özgüç, Demir Devri, 13 vdd.

145) G.S. Durbin, "Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas", Anat.St. XXI (1971), 98-123.

146) S. Omura, "1987 Yılı kaman - Kale Höyük Kazıları". X. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1988), 353 vd.

147) Mellaart, "Iron Age Pottery", 125 vd.; Özgüç, Demir Devri, 72.

148) Delaporte, "Malatia", 257-285.

149) H. Frankfort, Studies in Early Pottery II (1927), 162; Abb. 18; Akurgal, PhKunst, 14; Taf. 13.

150) B. Hrouda, Tell Halaf IV. Die Funde Historischer Zeit (1957) Taf. 62,197.

151) Akurgal, PhKunst, 1 vdd; 33 vdd; Taf. 1-7.

- Özetlenecek olursa başlangıçtan günümüze değin, Frig yayılımına giren bölgelerde ortaya çıkarılan seramikler üzerinde yapılan çalışmalar, kendi aralarında çelişkiler göstermektedirler. Sams'in bu konudaki araştırmaları¹⁵², farklı yaklaşımlar getirmesine karşın, soruna kısmen çözüm getirebilmiş ve Doğu Frigya üzerindeki çelişkiler sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla, Anadolu'nun sorunlarla dolu bu dönemin aydınlanmasında,
- Tabal Bölgesi, hatta Trans Kafkasya'ya da eren geniş bir bölgede sistemli ve bağlantılı kazılar yapma zorunluluğu, burada kendini bir kez daha göstermektedir.

C. Amaç ve Kapsam

Son zamanlarda Anadolu'daki kapsamlı arkeolojik etkinliklerin odak noktasını, İÖ. 12. yüzyıl başlarında Ege Göçleri'yle Anadolu'ya gelen Frigler'in tarihi konumları ve kültür birikimlerinde yatan faktörler oluşturmaktadır. Geç dokuç, erken sekizinci yüzyılda çağdaşlarıyla eşdeğer düzeyde bir uygarlık yaratan Frigler'in Hitit İmparatorluğu'nun çöküşündeki rolleri, Karanlık Çağlar, Grek sanatının geometrik ve orientalizan dönemleriyle ilişkileri, karasal doğu-batı bağlantıları, İon, Lidya ve Likya gibi bölgelerde odaklaşan köklü kültürlerin Anadolu'daki yayılımıyla ilgili tam aydınlanamamış sorunlar da bu etkinlikler arasında yer almakta ve güncelliğini korumaktadır.

Bilinmezliğini devam ettiren Erken Demir Çağ Anadolu'sundaki tarihi olaylar, kültürler arasındaki ilişkiler ve Frig sanatının ortaya çıkışındaki etkileri irdelemek amacıyla bu çalışmada boyalı seramik konusu ele alınmıştır.

Kızılırmak yayı içinde, bazı Kuzey Suriye merkezleri de dahil olmak üzere güneyinde, Sakarya Vadisi'ndeki Gordion, Midas Kenti ve Ankara'da; Konya ovasında ve güney Anadolu'da erken Demir Çağ'da geniş bir alana yayılmış olan boyalı seramik konusunda yapılan çalışmalar ve varılan sonuçlar, son veriler ışığında değişik boyutlar kazanmıştır. Bu nedenle, öncelikle bu seramiklerin kültürel aitliklerini saptamak amacıyla göçler sonrası

152) Sams, Pottery; ay., "Orientalizing Art", 169-196; ay., "Geometric Schools", 227-236.

Anadolu'da gelişen siyasi olaylar ele alınmış; sonuçta Frig siyasi yayılımı ile doğru orantılı olarak kuzeyde Karadeniz, batıda Kızılırmak, güneyde Doğu Toroslar, doğuda Sivas ve Malatya'ya kadar uzanan geniş bölgede saptananlar Doğu Frig; Kızılırmak batısındaki merkezlerde bulunanlar ise Batı Frig seramiği olarak değerlendirilmiştir. Doğu Frig merkezlerini özgünleştiren boyalı seramiklerde kullanılan bezemeler geometrik gelenekte olup; gölge görüntülü hayvanlar, şualar, içiçe daireler, stilize ağaçlar, çark motifleri ve kuşların yanısıra yatay alanlandırılmış kuşak ve metoplar repertuarı oluşturmaktadırlar. Batı Frigya'da da benzeri bezeklerin ve düzenlemelerin varlığına rağmen, en belirgin farklılıklar kendini hayvan figürlerinde göstermektedir. Doğunun bölge görüntüsü ve daha çok dağ keçisi ve geyiklerle sınırlı repertuarına karşılık, batıda çizgisel teknikte çok sayıda hayvanlar ve konulu anlatımlar yer almaktadır. Dolayısıyla söz konusu bu iki Frig geleneğinin ayrı ayrı ele alınması ve değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu amaç doğrultusunda Frig ve Yukarı Dicle Vadisi yerleşikleri Muşkiler'in tarihi bağları irdelenerek yöresel farklılıkların kökünde yatan sorunların açığa çıkarılması için kültürel ilişkilere ayrı bir başlık altında yer verilmiştir. İki bölge seramikleri teknik, malzeme, bizim ve bezeme özellikleriyle birlikte değerlendirilerek aralarındaki benzer ve farklı yönlerin saptanmasına çalışılmıştır. Kültürel ilişkileri saptamada önemli kanıtlar sağladıklarından hayvan stilleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Konunun bir bütünlük oluşturması ve amacına ulaşması için sınırlama gerekliydi. Bundan dolayı Frigler'in Anadolu'ya gelişleri olan İÖ. 12. yüzyıl başları, tarihi olaylar açısından çalışmamızın üst sınırını oluşturmakta. İÖ. 7. yüzyılın erkenlerinde Kimmer saldırısıyla birlikte Frigler'in siyasi egemenliklerini yitirmeleri, aynı zamanda sanatlarında da kesintiye neden olmuş ve bundan sonraki yeniden yapılanmalar sırasında İÖ. 8. yüzyıl kültür ve sanatıyla fazla benzerlikler göstermeyen, daha çok Batı Anadolu etkisinde melez bir kültür doğmuştur. Dolayısıyla İÖ. 7. yüzyıl başlarına kadar gelişen kültür ve sanat etkinlikleri bu çalışmanın kapsamına alınmıştır. Bundan sonraki dönemlerde Frig sanatı, cılız da olsa, devam etmekle beraber, bunu siyasi bir bütünlüğe mal etmek olası değildir. Çünkü Frig adı bağımsız bir devleti tanımlamaktan çok coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızın kapsamındaki eserler, ilgili birimlerde gerekli kolaylığın gösterilmemesi nedeniyle, daha çok yayınlanmış olanlar üzerine yoğunlaştırılmıştır. Ancak malzemeleri yerinde görmek ve gerekli

izlenimleri elde etmek amacıyla ilgili eserleri içeren müzeler gezilmiş, sonuçta yayınlanmış ya da yayınlanmamış olsun, bütün örneklerin teknik, biçim, bezeme ve diğer özellikleriyle ortak niteliklere sahip oldukları gözlenmiştir. Bu nedenle çalışmamızın kapsamına aldığımız yayınlanmış eserler, en azından, yayınlanmamış olanlar kadar amacımıza hizmet etmiştir.

- Sonuç olarak konuyla bağlantılı, bilinenlerin topluca ele alınması, irdelenmesi ve son veriler ışığında bazı karanlık noktaların aydınlanması ve bunların hepsinin birleşiminden Frig Uygarlığı'nın oluşumu hakkında yeni yaklaşımlar getirmek amaçlanmıştır. Doğal olarak bu denli sorunlu bir dönemin bütün yönleriyle çözülmesinde salt varsayımların yetmeyeceği, özellikle yeni kazılarla bu sorunun üstesinden gelineceği bir kez daha gündeme gelmektedir.

II- DOĞU FRİG SERAMİĞİ

A. Merkezler ve İlişkileri

Frigler'in Kızılırmak doğusu ve güneyindeki etkinlikleri ve egemenliklerine ışık tutan yeterli kanıtlar vardır. Bölgedeki Muşki varlığı konusundaki bilgiler ise tarihi kaynakların yanı sıra, bunu açıkça belgeleyen diğer arkeolojik veriler de vardır. Batı Frigya'da, özellikle Midas Kenti'nde yaygın olan Frig yazıtlarının¹⁵³ Alacahöyük'te beş¹⁵⁴, diğer Kalehisar'daki kaya sunağında bir¹⁵⁵ ve Boğazköy'de saptanmış diğer örnekleriyle¹⁵⁶ birlikte Kızılırmak yayı içindeki Frig egemenliğini göstermektedirler. Buna ek olarak Tyana Bölgesi'nde Öküzlühisar'daki yazıtın Midas Dönemi'ne aitliği¹⁵⁷; Frigler'in Güney Kapadokya ve Kilikya sınırlarındaki etkinliklerine de kanıt olarak ele alınabilir¹⁵⁸.

Söz konusu bu bölgelere özgü seramiklerin tekniğinde, biçim ve bezemelerinde kesin benzerlikler vardır. Olasılıkla güçlü doğu etkileriyle şekillenen bu seramik türünün Frigler'ce geliştirildiği¹⁵⁹; hatta Batı Frigya'ya kadar götürüldüğü benimsenmektedir (Lev. 27 b; 28 a-c). Demir Çağ'da doğuda Sivas-Malatya, batıda Kızılırmak, kuzeyde Karadeniz, güneyde Doğu Toroslar arasında kalan geniş bölgede tek kalıptan çıkmışcasına benzeyen seramiğin yerel özelliklerini saptamak bile zordur. Bu bağlamda Doğu Frigya'daki merkezlerde mimari katmanlara göre seramik dağılımını irdelemek ve ilişkilerine değinmek yararlı olacaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle tip kenti olarak belirlediğimiz Alişar'ı incelemek gerekir.

153) Haspels, Highlands, 108-109; App. II.

154) Bu yazıtların dördü taş bloklar üzerinde (J. Freidrich, Kleinasiatische Sprachdenkmäler (1932), No.10,13-15), diğeri ise büyük bir aslan yontusunun üzerindedir (OIP V, Pl.VII).

155) Zeitschrift für Ethnologie XXXIII (1901), 205.

156) Bittel - Güterbock, Boğazköy I, 84-87.

157) Friedrich, agy., No.19.

158) Bittel, Hattusha, 137 vd.

159) K. Schefold, JdI (1942) 138 vdd.; Osten, Orientalia Suecana I (1952) 24 vdd.; A. Götze, Kelinasien (1957) 186 vd.

Alişar'ın Demir Çağı yerleşimi olan IV. kültür katmanında üç mimari evre saptanmıştır¹⁶⁰. Bunlar alttan yukarıya 4 cM, 4 bM ve 4 aM olarak nitelendirilmişlerdir¹⁶¹. 4 cM'de kaba hamurlu, kalın cıddarlı seramikler; 4 bM ve 4 aM'de ise daha nitelikli hamurlu ve nice cıddarlı olanlar yoğunudur¹⁶². 4 cM ve 4 bM katmanı seramikleri arasında belirgin farklılıklar olmasına karşın, biçim ve bezemede kısmen benzerlikler görülür. Dolayısıyla iki katman arasındaki farklılıklar kültürel bir değişime işaret olarak değil, sanattaki gelişimin gereği gibi dikkate alınmalıdır¹⁶³. Kaba mutfak kapları ise, her üç evrede de eşit ağırlıkta devam eder.

Bittel¹⁶⁴, Alişar'ın en erken katmanı olan 4 cM'i İÖ. 11.-9. yüzyıllar arasına, Akurgal¹⁶⁵ ise bu katmandaki Frig seramiklerini Grek Geometrik ürünleriyle stilistik açıdan karşılaştırarak, en erken, İÖ. 775 civarına tarihler. Osten¹⁶⁶, Alişar'daki Demir Çağı yerleşiminin İÖ. 12. yüzyılda başladığını ve Anadolu'da görülen Kimmer saldırısıyla birlikte, Gordion'dan önce, son bulunduğunu belirtir. Başlangıcı konusunda kesin veriler olmayan, büyük bir olasılıkla Kimmer saldırısıyla birlikte erken evresi son bulan Alişar'daki Demir Çağı yerleşik leri de ayrı bir sorundur.

Bütün belirtiler Alişar'daki yeni halkların İÖ. 15. yüzyılda başlamış, 12. yüzyılda doruğa ulaşmış ve 10.yüzyılda son bulmuş bir hareket olan Ege Göçleri'yle ¹⁶⁷ geldiklerini göstermektedir. Bu göç dalgalarından birisi olan İÖ. 12. yüzyıldaki hareket, Hitit İmparatorluğu'nu yıkar ve Anadolu'da Frig Dönemi'ni başlatır. Yukarıda da belirtildiği gibi, doğuda Asur kaynaklarında Muşkiler, batılı kaynaklarda ise Frigler olarak nitelenen halklar, İÖ. geç

160) Osten, Alisar II, 350 vd.

161) Osten, agy., 339 (K. Bittel).

162) Osten, agy., 306,316,323,325,350.

163) Osten, Alisar III, 448.

164) Osten, Alisar II, 339 (K. Bittel).

165) Akurgal, PhKunst, 33 vdd.

166) Osten, Alisar III, 448.

167) Bu konuda geniş bilgi için bkz.; F.Bilabel, *Geschichte Vorderasiens und Agyptens vom 16.-11. Jahrhundert v.Chr.* (1927), 231-244; F.Schachermeyr, *Entürkische Frühgeschichte* (1929), 27-57.

dokuzuncu ve erken sekizinci yüzyılda birleşerek Hitit İmparatorluğu alanında devlet kurarlar¹⁶⁸. Bu yargı, tarihi kaynaklarca da desteklenmektedir. Nitekim İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında Asur krallarının, Urartular'la müttefik olan Frigler'e karşı seferler düzenlemeleri¹⁶⁹ Anadolu'daki Frig egemenliğinin açık bir kanıtıdır. Bu durum İÖ. 8. yüzyılın sonlarına doğru Kimmerler'in Anadolu'yu yakıp yıkmalarına dek sürer ve ilk olarak Frigler, bu saldırılar sonucu kendi doğu güçlerinden yoksun kalırlar¹⁷⁰. Bu tarihi olaylardan anlaşılacağı gibi, başta Alişar olmak üzere, Kızılırmak doğusu ve güneyindeki merkezler Frig egemenliği altındaydı. Dolayısıyla Alişar ve çevresinde doğu etkileriyle yerel geliştirilmiş Frig kültürü egemendir. Bundan hareketle Alişar'ın 4 bM ve 4 cM katmanları, Frigler'in parlak dönemlerinde yerleşim gördüğü ve Kimmer saldırısıyla son bulduğu sonucuna varılır. 4 aM katmanı ise, saldırıdan sonraki yeni yapılanma evresi olup, Kültepe¹⁷¹, Maşat Höyük¹⁷² ve Gordion gibi merkezlerde görüldüğü gibi¹⁷³, sanatta bozulmanın ve yerel geleneklerin kaybolmaya başladığı dönemde yerleşilmiştir¹⁷⁴.

Alişar'ın yanısıra Doğu Frigya'nın diğer bir önemli kenti, İÖ. II. Bin'de Hititler'in başkenti olan Boğazköy'dür. Ege Göçleriyle tahrip edilen kentin iki yerinde Demir Çağ'da yeniden yerleşildiği anlaşılmıştır: Büyükkale ve Büyükkaya¹⁷⁵. Büyükkaya'da iki test çukuru açılmış ve bunlar yeterince ayrıntı vermemiştir. Buna karşın Büyükkale'de önemli sonuçlara gidilmiştir.

168) H.Winckler, *Altorientalische Forshungen II* (1901), 131-137.

169) A.T. Olmstead, *History of Assyria* (1923), 221-228.

170) Olmstead, *ayg.*, 266.

171) Özgüç, *Demir Devri*, 19-20.

172) Özgüç, *Maşat II*, 57-58.

173) Muscarella, *Phrygian Fibulae*, 7 vd.; Sams, *Pottery*, 258 vdd.

174) Akurgal'ın "Spatphrygischer" Dönemi; PhKunst, 51 vdd.

175) Bittel-Güterbock, *Boğazköy I*, 52 vdd.; Bittel, *Hattusha*, 137 vd.

- Büyükkale'de Hitit yıkımından sonraki yerleşim II. katmanda başlamıştır¹⁷⁶. Hitit yerleşimi ile Demir Çağı katmanlar arasında kesin sınırlar olmamasına karşın, yine de ikisi arasında bir boşluk olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁷. Büyükkale'nin bu erken katmanında çok sayıda Alışar IV stilinde seramikler ortaya çıkarılmıştır (Lev. 10 a-c)¹⁷⁸. Bossert¹⁷⁹, II. katmanın alt sınırı (II,6) için, İÖ. 7. yüzyıl başlarını önerir. Bu kabul edildiğinde, Büyükkale Demir Çağı yerleşimi de Kimmer saldırısıyla son bulmuş olmalıdır¹⁸⁰. Kentte İÖ. 7. yüzyılda önemli değişiklikler olmuş, geç yedi-erken altıncı yüzyılda yeniden yapılanmaya gidilmiştir¹⁸¹. Ve bu dönemde kentin daha basit konutlarla geniş bir alana yayıldığı gözlenmektedir.

Kabul edilmedir ki, Boğazköy, Karanlık Çağ olarak nitelenen dönemi aydınlatmada, az da olsa, katkıda bulunmuştur. Yerleşimin ne kadar erken başladığı konusunda karar vermek ise zordur. Boyalı seramikler ışığında başlangıç erken sekizinci yüzyıla kadar çıkartılabilmektedir¹⁸². Bunun yanı sıra stratigrafik kanıtlar da İÖ. 12. yüzyıldan sonra fazla bir zaman aralığı olmadığını göstermektedir. Nitekim Büyükkale, tasar açısından, son Hitit yerleşimi ile Demir Çağı arasında fazla bir değişikliğe uğramadan yeniden yerleşilmiştir¹⁸³.

Boğazköy-Büyükkale'nin Demir Çağ'da Frig yerleşimi olduğunda kuşku yoktur. Bu olgu mimari tasarlarda ve seramiklerde açık olmasına karşın, Gordion ile aralarında bazı farklılıklar da vardır. Bu da, aşağıda ayrıntılı

176) II. Katman kendi içinde alttan yukarıya 8,7 ve 6 şeklinde üç evreli olarak saptanmıştır; Opificius "Altphrygische Keramik", 85-88.

177) Bittel, Hattusha, 139.

178) Opificius, agy., 81-89; Abb. 1-3.

179) Bossert, "Funde nachhethitischer Zeit", 68 vdd.

180) Bittel, Hattusha, 142.

181) Bittel, agy., 142.

182) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-88.

183) Bittel, Hattusha, 139 vd.; Pl. 27a (Kent tasarı).

olarak irdeleyip belgelediğimiz gibi, Kızılırmak ve Sakarya arasındaki merkezlerden, Kızılırmak doğusundakilerin farklı kültürlerden etkilenmelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak burasının Frig kenti olduğunda Frig yazıtlarının varlığı¹⁸⁴ ve kültür imajlarındaki benzerlikler¹⁸⁵, yol gösterici önemli faktörlerdir¹⁸⁶.

Frig egemenliğinin kuzeydeki uzantısının saptandığı diğer bir merkez Maşat Höyük'tür. Burasının da mimarı kalıntıları ve küçük eserleri bakımından, Orta Anadolu'nun diğer kentlerinden farklı bir görünümü yoktur. Özgüç başkanlığında gerçekleştirilen kazılarda Frig Dönemi'ne ait üç katman (III-I) belirlenmiştir¹⁸⁷. En alttaki katman Hitit sarayının enkazları üzerine kurulmuştur. Bu katman konutlarının tabanında erken Frig dönemine ait çok sayıda seramik (Lev. 1b; 5c; 7e; 9a, e; 11e-f; 17b; 19c; 21d) ve madeni eserler bulunmuştur. Kazıcılara göre bu katman uzun ömürlü olup, İÖ. 750-650/600 arasına tarihlendirilmiştir¹⁸⁸. II. Katmanda ise seramikler ve diğer küçük eserler bol ve çeşitlidir. Bu katmanda eski stile giren seramikler azalmış; ancak, bu geleneği devam ettiren yeni örnekler ortaya çıkarılmıştır¹⁸⁹ (Lev. 22 c-d). I. Katman ise, Alishar'ın 4 aM evresinde olduğu gibi, Hellenistik Dönem'e kadar varlığını sürdürmüştür¹⁹⁰.

Maşat Höyük seramiği de, daha kuzeyde yer almasına rağmen, Kızılırmak yayı içinde ve güneyindeki yerleşim merkezlerinde bulunan seramiklerden farklı değildir. Seramiğin teknik, bizim ve bezeme açısından gelişimine bakıldığında, burasının da Alishar'ın paraleli olduğu görülmektedir. Ancak Alishar'da 4 bM'de kesilen bazı geleneklerin Maşat Höyük'te daha geç dönemlerde de devam ettiği izlenmektedir¹⁹¹.

184) Bittel-Güterbock, Boğazköy I, 84-87.

185) Beran, "Kultstätte phrygischer Zeit", 33-52.

186) Bittel, Hattusha, 144.

187) Özgüç, Maşat II, 19 vdd.

188) Özgüç, Maşat II, 21.

189) Özgüç, bu katmanı İÖ. 7. yüzyıl sonu ile İÖ. 6. yüzyıl ortalarına kadar tarihler (Maşat II, 22).

190) Bu katmanın ömrü İÖ. 450-300 olarak belirlenmiştir; Özgüç, agy., 22.

191) Bu olgu daha çok kendini gölge görüntülü hayvanlarda göstermektedir; karşı. Lev. 22 c-d.

Doğu'daki araştırılmış merkezlerin yanında Kızılırmak'ın güneyindeki Kültepe çok önemlidir; Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan sonra eski görkeminden çok şeyler yitiren Kültepe'nin III. kültür katmanında, kendi içinde iki evreli olan., Demir Çağı yerleşimi saptanabilmiştir¹⁹².

Kültepe'de Demir Çağı seramiği, Orta Anadolu'nun diğer merkezlerinde, özellikle Kızılırmak yayı içinde ve güneyinde bilinenlerden farklı değildir. Yukarda değindiğimiz nedenlerden dolayı Kültepe de bir Frig merkezi olup, seramikleri de Frig ürünleridir¹⁹³.

Kültepe'ye ek olarak güneyde Malatya¹⁹⁴, Sultanhan Höyüğü¹⁹⁵, Kululu¹⁹⁶, Karahöyük¹⁹⁷ ve çok sayıda küçük merkezde Demir Çağı karakterlendiren seramikler bulunmuştur¹⁹⁸. Bunlar teknikte, biçim ve bezemede diğerlerinden farklı değildirler. Ayrıca Aktepe Höyük (Lev. 7a)¹⁹⁹,

192) Özgüç, Demir Devri, 1-5.

193) Kültepe'nin bu dönem seramiği erken ve geç olmak üzere iki evrelidir. Eski evreye ait seramikler kaba hamurlu ve kalın cidarlı; geç evreye ait olanlar ise ince cidarlı ve dah niteliklidirler (Özgüç, Demir Devri, 13 vd.). Seramikte izlenen bu durum, Alishar ve Maşat Höyük gibi doğu merkezlerinde izlenen gelişimle uyum sağlamaktadır. Eski Yapı Katı'nda bulunan seramikler, özellikle gölge görüntülü hayvan betimli kraterler (Lev. 2b; 7c; 21b), bu evrenin Alishar'ın 4 cM ve 4 bM katmanlarının paraleli olduğunu göstermektedir (agy., 5 vd.). İkinci Yapı Katı'nın geç yedinci yüzyıldan itibaren tarihlenmesi de (agy., 5 vd.), Gordion, Boğazköy, Maşat Höyük gibi merkezlerin ikinci yapılanma süreçleriyle bağlantılıdır. Tüm bu veriler birleşince, Kültepe'nin Demir Çağ'da Frigler'ce yerleşildiğini ve aynı kültürel kimliği sahip olduğunu göstermektedir. Özgüç'ün Kültepe seramiğini, kültürel bir kimliği vurgulamaktan uzak, Demir Çağı seramiği olarak adlandırması (agy., 72), bu ve çevresindeki Frig egemenliğini yadsımak anlamına gelir.

194) Delaporte, " Malatia", 257-258; Pl. M14, 9; M17, 1, 3-4; M18, 4-7; M19, 1-7,9.

195) K. Emre, " Sultanhan Höyüğü'nde 1971-72 Yıllarında Yapılan Kazılar", Anadolu 15(1971), 87-118.

196) Özgüç, Demir Devri, 39, 42, 44, Res. 123-133; 134-142.

197) Özgüç, Karahöyük 1947, 35 vd.; 49 vd.

198) Diğer buluntu merkezleri için bkz.; Osten, Alishar III, 447 vdd.; Gail S. Durbin, "Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas", Anat. St. XXI (1971), 99-124.

199) Özgüç, Maşat I, 38-40; Lev. 73, 1-3.

Çalapverdi²⁰⁰ ve Kızılırmak yayı içindeki diğer küçük merkezlerde de²⁰¹ aynı türden seramikler bulunmuştur. Bütün bunlar, anılan bölgelerdeki kültürel birliği göstermeleri açısından önemlidirler.

Sonuç olarak, İÖ. 12. yüzyılda Ege göçleri ile gelen Frigler'in bir kolu Sakarya Vadisi'ndeki Kızılırmak batısı merkezlere yerleşirken; Muşkiler olarak tanınan doğu kolları ise, başta Kızılırmak yayı içinde, ikinci konumda ise güneyinde yerleştiler. Çünkü Kızılırmak güneyi sürekli Asur baskı ve seferleriyle karşı karşıya kalmaktaydı. Batıda oturanlar yerel Anadolu kültürleriyle şekillenirken, doğudakiler Yakın Doğu'nun köklü geleneklerinden etkilendiler. Bu da, Frig sanatında yöresel farklılıkların doğmasına neden olmuştur. Söz konusu Doğu merkezlerinin (Alishar, Boğazköy, Maşat Höyük, Alaca Höyük, Kültepe, Göllüdağ vd.) Demir Çağı evrelerini karakterize eden boyalı seramikler her açıdan ortak özelliklere sahiptir. Bunun yanı sıra, seramiklerin mimari katmanlara dağılımı ve gelişimi de tüm merkezlerde koşuttur. Ayrıca anılan kentlerin hepsinde İÖ. 7. yüzyılda köklü değişikliklerin yaşanması; Frig egemenliğinin Kimmerler tarafından sona erdirilmesi ve Anadolu'da Batı dünyası etkilerinin baskın olmaya başlaması ile bağlantılıdır.

B. Malzeme ve Teknik

Doğu Frig seramiği, bezemeli ve tek renkli olmak üzere iki ana kümede toplanabilir. Biçimler benzer de olsa, kaba mutfak kapları ayrı bir küme oluşturur. Ancak bunlar da dahil, seramiklerin tamamı çark üretimi olmakla beraber, bazı el yapımı çömlekler de saptanmıştır²⁰². Çark izleri, yüzeyler perdahlandığı için, dışta belli değil, ancak ağız kenarları ve iç kesimlerde görülebilmektedir. Çark üretimine uygun olmayan bazı biçimlerde ise (Lev. 12 a-c; 23 a-b), öğeler çarkta şekillendirildikten sonra elle birbirlerine eklenmişlerdir.

200) K. Bittel, Bemerkungen zu zwei Eisenzeitlichen Fundstellen in Nordkappadokien, İst. Mitt. 8(1958) 132; Özgüç, Demir Devri, 65-70.

201) Osten, Alishar III, 452 vddd.; Har. XX.

202) Osten, Alishar II, Pl. IX, a132; Fig. 430, e2188.

Hamurun hazırlanışı ve işlenmesi çömlek türlerine göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin boyalı seramiğin erken türlerinde hamur kaba ve katkılıdır. Katkı maddeleri sonucu yüzeyde oluşan pürüzler belirgindir. Yüzeyler grimsi sarı ile kırmızımsı sarı arasında değişen renktedirler. Sert, metalik yapı içeren çömlek yüzeylerinde, olasılıkla fırınlama sonucu oluşan, renk dalgalanmaları görülür. Bezemeli ve tek renkli seramiklerde yüzey her zaman ya hamurun renginde, ya da aynı hamurun arıtılmış tortusundan oluşturulmuş ince astarla kaplanmış ve az da olsa, parlatılmıştır. Mutfak kapları ise genellikle kabaca düzeltilmiş yüzeye sahiptirler.

Alişar, Maşat Höyük ve Kültepe'de izlendiği gibi, Demir Çağ'da Doğu Frigya'da gelişim, kalın cidarlı ve kaba hamurlu seramikten daha ince cidarlı ve nitelikli olanlara doğrudur. Dolayısıyla doğu Frig seramiği ileri aşamasında hamur daha ince ve katkı maddelerinden ya arındırılmış ya da iyice yoğrularak bunların kaybolması sağlanmış (Lev. 4 c-d; 6 a-d; 12-15; 20;23). Yüzeyin perdahlanması, astarlanması ve bezeme için renklerin tercihinde, kaba olan seramiğe oranla , fazla bir değişiklik olmamasına karşın, bunlarda daha parlak bir yapı görülür.

Bezemeli vazolarda yüzey rengi her zaman devetüyü, ya da sarının değişik tonlarındadır. Renk tercihi ise, genelde, kahverengiye yönelik olup, zaman zaman siyaha da yer verilmiştir. Kullanılan renkler bütün örnekler üzerinde mat ve donuktur. Parlak glaze boyanın kullanıldığına dair hiç bir kanıt yoktur.

İki renkli boyama ya çok ender, yada hiç bilinmemektedir. Bazı vazolarda kırmızı ve kahverenginin beraber kullanıldığına dair belirtiler varsa da (Lev. 3d; 4d; 10c), bu daha çok fırça ile aynı yoğunlukta boya sürülememesinden de kaynaklanmış olabilir. İki renk boyama Doğu Frigya'da İÖ. 7. yüzyılın bir yeniliği olarak görülür²⁰³. Ancak, örneğin Büyükkale'den bir parça üzerinde betimlenmiş bir geyiğin (Lev. 10c) koyudış hat ve açık iç dolgulu verilmesi iki renk kullanımına kanıt olarak ele alınsa da ²⁰⁴, yaygın kullanılmadığı açıktır.

203) Akurgal, PhKunst, 48-50.

204) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-88; yazar Alişar 4 cM'de tek renkli seramiklerin bilindiğini, 4 bM ve onunla çağdaş Büyükkale II, 8. ve 7. evrelerde ise iki rengin kullanıldığını belirtir.

C. Kap Biçimleri

Doğu Frigya'da boyalı seramiğin erken evresindeki kap biçimleri her ne kadar tek türle sınırlandırılmışsa da²⁰⁵; taşkın dudaklı çanakların, yüksek kulplu maşrapaların, gaga ve yonca ağızlı oinochelerin, iki ya da dört kulplu kraterlerin yanı sıra bunların değiştiği bir çok biçimin varlığı bilinmektedir. Bunlar Alishar, Maşat Höyük, Boğazköy-Büyükale, Kültepe gibi bir çok merkezde aynı biçim özelliklerine sahiptirler. Kraterler, sayıca çok olmaları nedeniyle ilk sırayı alırlar.

C- a. Kraterler

Orta Anadolu'nun Demir Çağı merkezlerinde en çok kullanım görmüş biçim kraterdir (Lev. 1-3; 4 a-b; 5-6; 17; 19; 20)²⁰⁶. Bunların teknikleri, şekilleri ve bezemeleri bakımından aynı özelliklere sahip oldukları ve birbirlerinden ayrılmadıkları gözlenmektedir. Geniş ağızlı ve geniş karınlı olan kraterler iki (Lev. 4 a-b; 5 a-b; 6 a-d; 19 a-b; 20 a-c), ya da dört kulpludurlar(Lev 1 a-b; 2 a-b; 3 a-d; 5c; 17 a-c).Ender de olsa üç kulplu örnekler de bilinmektedir(Lev. 19 c).

Kulplar çoğunlukla tepe noktalarında makara benzeri çıkıntılara sahiptirler (Lev. 1-2; 3 a-c; 5a; 6 a-b; 17 a,c; 19c; 20a). Bazıları bu özellikten yoksundurlar (Lev. 3d; 4 a-b; 5 a-b; 6 c-d; 19 a-b; 20 b-c)²⁰⁷.

Ağız kesitlerine göre kraterler iki kümede toplanabilirler. İlk kümeyi, ağız kenarları düz bir yüzey halinde olan keskin profilliler oluşturur (Lev. 1 a-b; 2 a-b; 3a; 5 a,c). Bunlarda ağız kenarı içi çoğunlukla bezelidir. Ağız genişlikleri gövdenin en geniş kesimi kadardır. Bezeme alanlarını sınırlayan makaralı kulplar, genelde, omuzdan bağlantılı ve tek renkle bezeme kapsamına alınmışlardır. Kalın cidarlı ve kaba hamurludurlar. Bazı örneklerde gövdenin en geniş yerinde kabartma bir kuşak yer alır (Lev. 4a; 5a; 6 b-d).

205) Akurgal (PhKunst, 3 vd.), bu dönemin erken evresinde salt kraterlerin bilindiğini varsayar.

206) Osten, Alishar III, 351; K.Bittel, MDOG 72 (1933), 31 vdd.; Akurgal, PhKunst, 1 vdd.; Bittel, Hattusha, 137 vd.; Opificius, "Altphrygische Keramik", 81-89; Özgüç, Demir Devri 21 vd.; ay., Maşat II, 54 vd.

207) Çeşitli kulp kesitleri için bkz.; Osten Alishar II, Fig. 453-457.

İkinci küme kraterlerin ağız kenarları dışa dönük olup, içteki bezeme amaçlı düz yüzey yoktur (Lev. 3b; 4b; 6 a-b). Bazılarında ağız kenarı dışa doğru kalınlaştırılarak yuvarlatılmış ve enine taralı çizgilerle bezenmiştir (Lev. 4a; 5a; 6 b-d).

Kraterler hamur ve diğer teknik özelliklerine göre de sınıflandırılabilirler. Kaba hamurlu ve kalın cidarlı olanlar bütün merkezlerde en erken kümeyi oluştururlar²⁰⁸ (Lev. 1 a-b; 2 a-b; 3 a-c; 17 a-b). İnce hamurlu ve daha nitelikli olanlar ise diğerlerine oranla gelişkin ve izleyen dönemin ürünleridirler (Lev. 3d; 4 a-b; 5 a,c; 6 a-d; 17c; 19 a-c; 20 a-c).

Özetlenecek olursa, kraterler genelde geniş karınlı, geniş ağızlı, iki ya da dört kulpludurlar. Ayrıntılara girildiğinde yuvarlak dipli, kesik tabanlı ya da halka diplidirler. Bazıları dar ağızlı, uzun boyunlu (Lev. 4b; 6 a-d; 19a; 20 a-c);diğerleri ise, kısa boyunlu ve geniş ağızlıdırlar.

Kulplar, karın ve omuz-boyun geçişinde bağlantılı olup, kabın şişkinliğini vurgulamaları yanısıra, tektonik yapılarıyla uyum içinde ve metop bölücü konumlarıyla da plastik dekarasyon öğeleri durumundadırlar.

Gövdelerinin alt kesimleri hamur renginde ve bezemesizdir;üst taraflar, boyun da dahil olmak üzere, bezeme kapsamına alınmıştır. Alt kesimlerin boş bırakılması; bunların olasılıkla altlıklar üzerinde kullanılmış olabileceklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu uygulama, bir gelenekten çok kullanımlarıyla bağlantılıdır.

Bütün merkezlerde tanınmış bir biçim olan kraterlere Kızılırmak batısı merkezlerde, ender de olsa, tanık olunmaktadır. Gordion'un tahrip öncesi katmanlarında ortaya çıkarılan bazı parçalar (Lev. 27b) ve Tahrip Katmanı'na ait iyi korunmuş bir krater (Lev. 28 a-b), biçimin Batı Frigya'da da bilindiğini, ancak doğuda olduğu kadar, yaygın olmadığını da göstermektedir. Konya Alaattin Tepe'den gölge görüntülü hayvan betimleri ile bezeli parça (Lev. 28c), doğu geleneğinin batıdaki gelişkin uzantısı durumundadır. Batı Frigya'daki bu örnekler, ileride değinileceği gibi, ya Doğu'dan ithal ya da bu bölgenin etkisiyle yerel üretilmişlerdir.

208) Osten, Alishar III, 452 vd.; Özgüç, Maşat II, 54 vd.; ay. Demir Devri, 21 vd.; Akurgal, PhKunst, 1 vdd.

Bu türden iki ya da dört kulplu kraterler Anadolu'da Demir Çağ'ın bir yeniliği olarak ortaya çıkarlar. Anadolu'ya nereden geldiği konusunda Akurgal²⁰⁹, üzerlerindeki bezeme motifleri ve hayvan betimlerine dayanarak, Grek kaynağını ileri sürer. Ancak araştırmalarımız hayvan betimlerinin Yakın Doğu kökenli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla bağlantılı olarak kraterler, Suriye'den Anadolu'ya taşınmış olmalıdır. Kuzey Suriye'de yaygın biçimler arasında kraterler ve omuzdan kulplu vazolar egemendir²¹⁰. Omuzdan kulplu vazolar Suriye'de sınırlı kalmış yerel bir biçim olarak görülmektedir. Ancak, kraterler Kuzey Suriye'nin yanı sıra, Doğu ve Batı Frigya'da da bilinmektedirler. Anadolu'dakilerin yakın benzerleri ise Kargamış'taki Yunus Mezarlığı'nda ortaya çıkarılmıştır²¹¹. Buradan da anlaşılacağı üzere kraterler, üzerlerindeki bazı dekorasyon öğeleri ile birlikte Kuzey Suriye'den Anadolu'ya aktarılmışlardır. Eğer II. Bin Anadolu uzantısı ya da Grek dünyasına özgü biçimler olsalardı, coğrafi yakınlık nedeniyle Batı Frigya'da daha önce tanınmış olması beklenirdi ki, Gordion'da bilinen tüm örnekler (Lev. 28 a-b; 29 a-c) hem farklı biçimsel ayrıntılara sahiptirler, hem de İÖ.. 8. yüzyılın son çeyreğiyle sınırlı Tahrip Katmanı'nda ortaya çıkarılmışlardır.

C- b. Çanaklar

Doğu Frigya'nın düz ve boyalı seramiklerinin yaygın biçimleri arasında çanaklar da önemli bir küme oluşturur. Bu döneme özgü çanaklar basit profilli, derin gövdeli ve ağızları dışa taşkındır (Lev. 16 a-d). Çoğunluğu düz dipli ve kalın dudaklı²¹² (Lev. 16 a,c-d), bazıları da hafif bombelidirler (Lev. 16b). Hamurları nitelikli olanların sayısı, daha kaba olanlara oranla azdır.

Ağız kenarları dışa taşkın büyük çanakların ağız kenarları içten, derin boyunları dıştan geometrik kuşak motifleriyle bezenmiştir (Lev. 16 a,c-d)²¹³. Bezemeler, devetüyü ve açık kahverengi astar üzerine siyah ve

209) Akurgal, PhKunst, 33 vdd.

210) Woolley, " Iron Age Graves", Pl. XIII; Riis, Hama II,3 Fig. 124-126.

211) Woolley, agy., Pl. X, 5-6; XI.

212) Osten, Alishar II, Fig. 403, c2755, c2762; Fig. 432.

213) Osten, agy., Fig. 403 c 2755,c 2762;404, c2089; 405, c1905; 406, d925; Pl. VIII, c1565, e1019; Özgüç, Demir Devri, Lev. XIV, 1 a-b, 5; Res. 8-26; Özgüç, Karahöyük 1947, Lev. XXIII. 6; ay., Maşat II, Lev. 63, 3a-b,5,6; Şek. HI; I, 8,9.

kahverengidir. Maşat Höyük ve diğer merkezlerde ilk yerleşim evrelerinde çok kullanılmış olan bezemeli çanak tipi, geç dönemlerde eski özelliğini yitirmiş ve bezemesiz bırakılmıştır²¹⁴.

Doğu Frigya'nın bu yalın kaseleri Batı Frigya'da, yaygın olmasa da, tanınmıştır. Doğu örnekleriyle biçimde benzer olan Tümülüs III'ten derin bir kase (Lev. 45a), zengin bezemesiyle bunlardan ayrılmaktadır. Bu nedenle söz konusu kase (ya da çanak) biçimde doğu etkili, ancak bezemede yerel özelliklere sahiptir. Buna karşın Gordion repertuarında bilinen emzikli çanaklar (Lev. 45 b-c), Doğu Frigya'da bilinmemektedirler. Dolayısıyla çanaklar gereksinime göre, bölgesel özellikler ön planda tutularak üretilmişlerdir.

C- c. Maşrapalar

Kızılırmak doğusu ve güneyindeki tüm merkezlerde sayıları az olmakla beraber²¹⁵, maşrapaların biçim ve bezemeleri arasında pek fark yoktur (Lev. 4d; 14 a-c; 15 a-c). Küçük yuvarlak gövdeli, silindirik boyunlu, genellikle düz tipli ve hafif dışa taşkın ağızlıdır. Omuz boyun geçişleri keskin, bazı örneklerde ise biraz daha akıcıdır (Lev. 4d; 14 b-c). Ağız kenarlarından ve omuzdan bağlantılı yuvarlak yüksek kulpların üst noktalarında makara benzeri çıkıntılar vardır.

Maşrapaların hamurları nitelikli ve ince cidarlıdır. Bazı örneklerde (Lev. 14 a-b) gövdenin alt kesiminde yivler verilmiştir. Bu olgu, bunların metal kaplardan esinlendiklerini göstermektedir.

Doğu Frigya'nın bu küçük boyutlu maşrapaları, biçim olarak, Gordion'un yuvarlak ağızlı oinochelerine benzemektedirler (Lev. 24 a; 33 a-b; 34a; 48b). Ancak Doğu'nun maşrapaları daha yalın bezenmiş ve boyutları açısından daha küçüktürler. İnce hamurlu ve ince cidarlı olmaları nedeniyle gelişkin özellikler gösteren Doğu Frig maşrapaları, seramiğin daha ileri dönemine

²¹⁴) Özgüç, Maşat II, 51.

²¹⁵) Osten, Alishar II, Fig. 408-410; 440-441; Özgüç, Demir Devri, Lev. XV, 1-6; XVI, 1 a-b, 2,3; Res 32, 49, 55,55-56; ay., Maşat II, Lev. 63, 8-9; 65,2-3; Şek. I, 12, 127.

aittirler. Bu nedenle Gordion örneklerinden esinlenerek yerel üretildiklerini savlamak yanlış olmaz. Gordion oinochelerinin köken sorununa ileride gelinecektir.

C- d. Oinoche Türü Kaplar

- Erken dönemlerinden itibaren Demir Çağı merkezlerinde oinoche türü kaplar. kaba ve ince hamurlu olmak üzere, iki kalitede görülürler²¹⁶. Sayıca çok fazla olan oinocheler gaga (Lev. 13 a-c) ve yonca ağızlı olarak iki türde ortaya çıkarlar.

Yonca ağızlı oinocheler Demir Çağı'nın erken katmanlarından başlayarak geç dönemlere kadar kullanım görmüştür²¹⁷. Çoğunluğu yüksek silindir boyunlu, çok azı ise, daha kısa boyunludur. Kültepe'de hem kaba hem de ince hamurlu olanların sayısı fazladır²¹⁸, ancak diğer merkezlerden farklı olarak bunların büyük çoğunluğu son yapı katına aittirler²¹⁹.

Gaga ağızlı oinochelerde ise, gaga uçları düz kesilmiştir (Lev. 13 a-c). Ağız kenarları kulp doğrultusunda uzatılmış ve uzun bir akıtacak elde edilmiştir. Dar boynuları hafif yüksek tutulmuş, gövdeleri basık ve şişkincedir. Çoğunlukla düz diplidirler.

Kuşkusuz II. Bin Hitit geleneğinin Demir Çağ'daki uzantıları olan gaga ağızlı oinochelerde, Hititler'inkine oranla, gagalar kısa tutulmuştur²²⁰. Bu özellikleriyle Hitit örneklerinden ayrılırlar. Çoğunlukla gövdelerinin üst yarısı bezenmiş, alt yapıları boş bırakılmıştır. Kültepe örneği (Lev. 13c). Eski Yapı katında bulunmuş gaga ağızlı oinochelerin ender örneklerinden birisidir. Alishar'dan bir örnekte (Lev. 13b) gövdenin alt yarısının yivli olduğu ve bezeme kapsamına alındığı görülmektedir. Bu özellikleriyle söz

216) Osten, Alishar II, Fig. 411-413; 416; Özgüç, Demir Devri, Lev. XVI, 4; Res. 50-51; Lev. XVI, 5-6; Res. 52-54; ay., Maşat II, Lev. 65, 4-8; 66, 1-5; Şek. 125; Lev. 67, 3-6; Şek. 129; Lev. 68, 2-4; Şek. 125.

217) Osten, Alishar II, 352 vdd.; Fig. 411-413; Özgüç, Maşat II, 52; Lev. 65, 4-8; 66, 1-5; Şek. 125.

218) Özgüç, Demir Devri, 17 vd.; Lev. XVI, 5-6 ; Res. 52-54.

219) Özgüç, agy.; 17.

220) Bittel, Kl. St. 110 vd.; Özgüç, Maşat II, 54.

konusu vazo, metal kapları anımsatır. Diğer bir gaga ağızlı oinochede ise (Lev. 13a), kraterlerde olduğu gibi, karnın en geniş yerinde kabartma bir kuşak vardır. Bunlar, kraterlerden farklı olarak salt geometrik motiflerle süslenmişlerdir.

Doğu Frig merkezlerindeki biçimlerden birisi de **süzgeçli emzikli testiciklerdir** (Lev. 4c; 12 a-c; 23 a-b). Alishar'da bilinen bu testicikler genelde iki türde görülürler. Birincisi, geniş basık gövdeli ve doğrudan düz, yuvarlak ağızlıdırlar (Lev. 4c; 23b). Bu basık gövdeliler, Tümülüs III'ten bir örneğe benzemektedirler (Lev. 31 a). İkincisi ise; düz dipli, basık yuvarlak gödeli, dar boyunlu ve dışa taşkın ağızlı olanlardan oluşmaktadır (Lev. 12 a-c; 23a). Bunların kulpları yüksek ve omuz-dudak bağlantılıdırlar. Kulpların sol tarafında dik açı oluşturacak şekilde, fazla uzun olmayan emzikleri vardır. Emzikler gövde ile bağlantı yerlerinde süzgeçlidirler. Söz konusu ikinci küme emzikli testicikler, Gordion'da Tahrip Tahrip Katmanı'na ait bir testicikle (Lev. 32a) biçimde benzerdirler.

Bu testiciklerin köken sorunu ileride ele alınacağından, burada salt Batı Frigya ile bağlantılarını irdelemek yerinde olacaktır. Batı Frigya'da bu tür testicikler, Doğu'ya oranla, daha fazla ve oldukça nitelikli işçilik gösterirler (Lev. 30 a-c; 31 a-c; 32 a). Biçim ve teknik açıdan ayrıntılarda farklılıklar gösterebilirler de, özde benzerdirler. Emziğin dik açı oluşturacak şekilde kulpun sol tarafında yer alması, gövdeye bağlantı yerinde süzgeçli olmaları gibi ortak yönler vardır. Ancak Gordion'da emzikler daha uzun ve abartılı; Alishar'da ise daha kısa tutulmuştur. Gordion'da kulplar yüksek ve genelde şerit halinde; Alishar'da ise, daha kısa ve yuvarlaktır. İnce hamurlu olma özellikleriyle seramiğin, teknik açıdan, daha gelişkin olduğu döneme ait Alishar örnekleri, olasılıkla Gordion etkisinde yerel üretilmiş olmalıdırlar. Nitekim, bir örnekte gölge görüntülü hayvan figürüne yer verilmesi (Lev. 4c; 23b); bir diğerinde ise boynun ışınlarla bezenmesi olgusu, yeni tanınan biçimler üzerinde Doğulu ustaların kendi geleneklerini yansıttıklarını göstermektedir (Lev. 12 a-b).

Diğer Doğu Frig merkezlerinde emzikli testiciklerin bilinen örnekleri çok az ve daha geç dönemlere aittirler. Kültepe'den emziği yanda yuvarlak ağızlı testicikler, beyaz astarlı panel tekniğinde bezenmiş olup, İÖ. 7. yüzyılın

sonlarına tarihlenmişlerdir²²¹. Maşat Höyük'te ise "çaydanlık" olarak adlandırılan²²² emzikli kapların III. Yapı Katı'nda ortaya çıkarılmış örnekleri çok azdır²²³. Üstten sepet kulplu, çanak benzeri derin gövdeli ve ağız kenarlarından az çıkıntılı emzikleri süzgeçli olan bu tek renkli kaplar, daha çok Hitit geleneğinde yapılmış olup, Gordion ve Alishar testiciklerine benzememektedirler²²⁴.

Özetlenecek olursa; Doğu Frigya'da kap biçimleri, Batı Frigya kadar bol ve çeşitli değildir. Seramikler boyalı ve mutfak kapları olarak iki ana kümeye ayrılabilir. Mutfak kapları ve boyalıları arasında biçim açısından pek fark yoktur. Boyalılarda en çok tercih edilen kap biçimi kraterdir. İkinci sırayı çanaklar alır ki, bunlarda bezeme yalın olup, kraterler kadar önem verilmemiştir. Yalın ve derin bir biçim gösterirler. Maşrapalar genelde yuvarlak ağızlı ve tek kulpludurlar. Oinocheler de Demir Çağı merkezlerinde bütün evrelerde kullanılmıştır. Emzikleri yanda ve süzgeçli testicikler sayıca azdır.

Doğu Frigya'daki bu ana biçimlerin dışında, bunların değişikliklerinden oluşan diğerlerini de sıralamak olasıdır. Bunlar, ana biçimlerle aynı özellikleri gösterdiklerinden, ayrıca burada incelemeye gerek görülmemiştir.

D- Bezeme

D-a. Bezeme Düzeni

Frig seramiğinde bezemenin süsleme amaçlı oluşu yanı sıra, tam kavrayamadığımız belirli içerikleri ve dini anlatımları da vardır. Bunun da ötesinde, çömlek üzerinde yapısal bütünlüğü sağlarlar. Adeta çömlek için ikinci bir gövde işlevine sahiptirler. Doğu Frigya'da erken evrede çömleğin biçimi ile bezeme arasında bütünlük oluşturulmuş ve her alanda uyuma dikkat edilmiştir. Bundan dolayı bezemeler daha çok biçime uydurulmuştur. Buna karşın, bütün biçimlere uyarlanacak kurallar da yok değildir.

221) Özgüç, Demir Devri, 17-18; Lev. XVII, 1-2; Res. 58.

222) Özgüç, Maşat II, 59.

223) Özgüç, agy., Lev. 75,2-3; Şek. L 4.

224) Özgüç, agy., 59.

Bütün seramik türlerinde genel olarak bezeme gövdenin üst yarısına uyarlanmış; alt yarı boş bırakılmıştır. Ancak, bu kurala uymayan bazı örnekler vardır ki, bunlarda bezeme gövdenin alt yarısına da taşırılmıştır (Lev 13b; 14a-b). Bu durum daha çok metal taklidi vazolarda görülmektedir. Bezeme, üst yarıda gövdenin en şişkin yerinde başlamak kaydıyla , karın, omuz ve boyun gibi üç ana alanda yoğunlaşır. Ayrıca kulplar ve ağız kenarlarının da bezeme kapsamına alındığı görülür. Söz konusu bu alanlar da kendi içlerinde kuşak, metop ya da ana alanın dikey bölünmesi sonucu küçük dar metoplar şeklinde çeşitli düzenlemelerle görülür. Ender de olsa, dikey alanlandırılmış bezemeler de vardır (Lev. 13b-c; 14a-b).

Kraterlerde bezeme, altta kabartma bir bant (Lev. 1a; 2b-d), düz çizgi ya da dar bezeme kuşaklarıyla (Lev. 1b; 2a-b; 3a) sınırlı karnın en geniş yerinde başlar ve dudak altında biter. Gövdenin üst yarısına uyarlanan bezeme iki ya da üç kuşağa ayrılmakta. Bezemede ağırlık karına verilmiş; burada metoplar içinde gölge görüntülü hayvanlar betimlenmiştir (Lev. 1-3; 4a-b; 17a-c; 18a-c;19a-b). Bunların yanı sıra salt geometrik bezeklerle karın alanı bezenmiş olanlar da vardır (Lev. 5-6; 19a;20a-c). Omuz ve boyunda ise geometrik motifler egemendir. Bu alanlar birbirlerinden yatay çizgi ya da kuşaklarla ayrılmakta. Dolayısıyla yatay yerleştirilmiş bezeme kuşaklarına ortam oluşturmaktadırlar. Bu bölünmelerle oluşturulmuş bezeli kuşaklar vazoun yapısına uydurulmuştur; örneğin, omuz - boyun geçişi, boyun ve boyun sınırı vurgulanmıştır. Bu düzenleme doğrultusunda bütün alanların bezemelerinde harmonik bir uyum sağlanmıştır.

Yatay bezeli karın kuşakları kulplarla bölünmüş ve bunun sonucu metop alanlar elde edilmiştir. Metoplar ikili ya da üçlü paralel çizgilerle sınırlı olup; içinde içiçe daireler, biçimsel ağaclar eşliğinde gölge görüntülü hayvanlar betimlenmiştir (Lev. 1-3; 4a-b; 7-11). Omuzlar, dar olmaları nedeniyle, ensiz yatay kuşaklarla kaplanmıştır. Bunların içinde ise , dizi halindeki tekrarlı geometrik bezekler vardır. Boyunlarda ya sadece ışınlar (Lev. 1a-b; 4a-b), ya da iki yatay kuşağa bölünmüş; altta geometrik dizin bezeklerine, üstte dudak kenarına dek ışınlara yer verilmiştir (Lev. 2a-b; 3a-c). Bazı örneklerde ise yatay bezeme kuşakları içine dikey yerleştirilmiş, çift sıra halinde ve çeşitli geometrik bezeklerle zenginleştirilmiş paneller boyunu kaplar (Lev. 3d).

Kraterlerin birinci kümesini oluşturan bu tür bezeklilerde gövdenin alt yarısı hamurunun renginde boş bırakılmıştır. Bu uygulama kraterlerin kullanım şekillerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Akurgal 225 , bunların ya bir altlık üzerinde ya da toprağa gömülerek kullanıldıklarını belirtir.

- Kraterlerin ikinci kümesini oluşturan ince hamurlu ve ince cidarlı olanlarında ise, yine yatay düzenlenmiş bezeme kuşaklarında salt geometrik motiflere yer verilmiş; figürlü bezeme terk edilmiştir (Lev. 5a-c; 6a-d; 19c; 20a-c). Bunlarda da yine gövdenin üst yarısı çok özenle çizilmiş geometrik motiflerle bezenmiştir. Bazen genel olarak, zigzaglar, dalgalı çizgiler, damarlar, üçgenler, eşkenar dörtgenler, ışınlar, X paneller, çapraz taramalar ve bunların meydana getirdiği dar dikey panellerden oluşmaktadır. Astarları daha parlak ve bezemeleri canlı olan bu kraterler, diğerlerine göre, daha gelişkin bir aşamadadırlar. Bu kümeye ait bir kraterde boynun üzerinde görülen dikey meanderler, Doğu Frig seramiğinin erken evresinde üniktir (Lev. 6a; 20 a).

Kraterlerin her iki kümesinde de kulpların ve ağız kenarlarının da bezeme kapsamına alındığı örnekler vardır. Kaba hamurlu kraterlerde kulplar kelebek panelleriyle bezenmiş; ağız kenarlarında ise, daha çok, dalgalı çizgilere yer verilmiştir(Lev. 1 a-b; 2 a-b; 3 a-c; 4 a-b; 5 a-c; 6 a-d).

Emzikli testiciklerde de, kraterlerde olduğu gibi, gövdenin alt yarısı boş bırakılmış, üst yarısı ve emzikler bezenmiştir (Lev. 12a-c; 23 a-b). Kulplar enine bandlarla; ağız kenarları ise dalgalı çizgi ve yarım dairelerle süslenmiştir. Bir örnekte bezemenin alt sınırının plastik bir kuşakla belirlenmesi (Lev. 12b), biçimler farklı da olsa, süsleme anlayışında ortak özelliklerin varlığını göstermektedir. Bu vazolarda figürlü bezeme görülmez; bunun yerine yatay kuşaklara bölünmüş zengin geometrik dekarasyon egemendir.

Doğu Frig seramiği repertuarında en yalın bezenmiş olan çanakların yalnızca ağız kenarları içi ve dışı bezenmiştir (Lev. 16a-d). Bunlarda da ana kurallar uygulanmış ve biçimleriyle bağlantılı tekil yatay kuşaklarda yalın

geometrik bezeklere yer verilmiştir. Bezemenin vazgeçilmez motifleri olan içiçe daireler ve ışınlar, çanaklardaki dekarasyonun özünü oluşturlar(Lev.16 a-c).

Maşrapaların metal taklidi olanlarında (Lev 14a-b), genel bezeme kuralları gözetilmemiş; yivli alt yarıdaki plastik dil motifleri de bezenmiştir. Altta vazonun yapısı gereği oluşturulmuş bezeme vardır; üst yarıda ise geniş yatay kuşaklara yer verilmiştir. Biri hariç (Lev.14c), diğerlerinde, omuz ve boyunda yatay bezeme kuşakları; kulplarda ise enine bant kümeleri görülür. Diğer kesimler ise bezemesizdir (Lev 15 a-c).

Gaga ağızlı oinochelerde bezeme ya gövdenin üst yarısına (Lev. 13a), ya da tamamına uyarlanmıştır (Lev.13b). İkinci durumda bezemenin bu şekilde tüm gövdeyi kapsaması, maşrapalarda olduğu gibi, metal taklidi olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bezeme de bu etkilenmeyi yansıtmaktadır. Kültepe'den bir örnekte ise farklı bezeme yöntemi görülmektedir (Lev. 13c). Bu da vazonun diğerlerinden daha geç olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Doğu Frig seramiğinde bezemenin belirli kuralları olduğu ve bu olgunun çok az değişikliklerle tüm biçimlere uyarlandığı görülür. Bezemede esas olan, yatay alanların, geniş ya da dar, metop, panel şeklinde dikey bölünmesiyle oluşturulmuş geometrik ağırlıklı süslemedir. Biçim ve bezeme arasındaki uyuma dikkat edilmiş ve dekorasyonun kabın özelliklerini yansıtmasına önem verilmiştir. Bunun sonucu olarak da biçimlere göre çeşitli bezemeler tercih edilmiştir.

D - b. Bezekler

Kızılırmak bölgesi ya da Doğu Frig seramiğindeki bezekler, Demir Çağ'ın yenilikleri olarak görülürler. Bu yöre seramiğinin en belirgin özellikleri gölge görüntülü hayvanlar ve kuşlar, ışınlar, içiçe daireler, biçimsel ağaçlar ve geometrik geleneğin görüldüğü her yerde yaygın olan diğer bezeklerdir. Gölge görüntülü figürler, stil içinde önemli olduklarından ve Frig seramiğinin doğuşuna ışık tuttuklarından, ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Diğer geometrik bezekler ise, genel olarak , bezemedeki rolleri ve biçimleri ile değerlendirilecektir.

I ş ı n l a r Doğu Frig seramiğinin ana bezekleri arasındadır. Boyalı seramiğin en erken biçimleri arasında olan kraterlerin boyun bezemesi olarak ağırlıklı bir şekilde kullanılmıştır. Bunlar tek başlarına yatay kuşaklar içinde boynu kapsadıkları gibi (Lev. 1a-b; 3c;4a-b; 5a;6c-d; 19c), bazen de alanı ikinci bir kuşak bezemesiyle paylaşırlar (Lev. 2a-b; 3a-b; 5b-c; 6b; 17b-c). Geniş (Lev. 1a; 2b; 5a-b; 6c-d;) ya da sık aralıklıdırlar (Lev. 1b; 2a; 3a-b; 5c). Bazen dalgalı (Lev.4a), bir örnek üzerinde de aralarında tekil içiçe dairelere yer verilmiştir(Lev. 4b). Kraterlerin yanısıra emzikli testiciklerin boyunlarında (Lev. 12a-b) ve çanaklarda kümeler halinde, ancak süreklilik göstermeyen bir düzenlemeyle ağız kenarlarında görülür (Lev. 16a-d). Yanlışca boyunda değil, bazı kraterlerde ana bezeme alanı olan karında dar panellere yerleştirilmiştir (Lev. 19c).

Doğu Frig seramiğinde asal bezek durumunda olan ve yoğun kullanılan ışınlar, Batı Frigya'da bu denli kullanılmamıştır. Bu bölgede bilinen ışınlar, Doğu'dakilerden farklı, kısa ve enli olarak diğer bezeklerle birlikte kullanılmıştır (Lev. 29a). Alishar IV stilinde bütün korunmuş bir kraterde boyunda ışınlar yerine geometrik bezeklerin tercih edilmesi (Lev 28a-b), motifin Batı Frigya'da tanındığını, ancak işlevini ve konumunu kaybederek benimsenmediğini göstermektedir. Ayrıca Gordion repertuarındaki ışınlar²²⁶, Doğu'dakilerden değişiklerdir. Buna rağmen bu motifin Batı'ya Kızılırmak Bölgesi'nden aktarıldığı savlanabilir.

Akurgal'ın da kabul ettiği gibi²²⁷, ışın bezekleri, kuşkusuz, Doğu Frig sanatçılarının bir buluşu olup, Demir Çağ vazo boyamacılığının bir yeniliği olarak görülmektedir. Bu olgu Grek geometriğinin bir katkısı olarak ele alınamaz²²⁸.

Geometrik bezekler arasında en çok tercih edilen **ü ç g e n l e r i n** kullanımında alan seçimine önem verilmiş; gelişigüzel yerleştirmeden kaçınılmıştır. Kraterlerde omuz - boyun geçişindeki yatay kuşaklarda, kalın

226) Sams , Pottery, Pl. 7, Fig.1

227) Akurgal, PhKunts, 33.

228) Akurgal (agy., 33), Işın dizileri için her ne kadar Anadolu buluşu fikrini savunursa da, bunların öncüleri için Grek kaynağını ileri sürer. Grek Geometrik seramiği repertuarındaki ışınların özde olmasa da prensipte Frigler'in ışınlarına benzemesi nedeniyle, bu uygulamanın Grekler'den öğrenildiğini belirtir.

ya da ince çizimli zigzagların kolları arasındaki boş alanlarda çapraz taralı olarak yerleştirilmişlerdir (Lev. 2b; 3a; 9c; 18c). Benzeri türde düzenlenmiş üçgenler ince cidarlı kraterlerde yine zigzagların kolları arasında bir sıra düzgün, bir sıra sarkık olarak verilmiştir (Lev. 6a,d; 20a-b). Aynı uygulama maşrapalarda (Lev. 4d; 14a;14c) ve kraterlerdeki X panellerde dörtlü olarak görülür (Lev. 6b; 20c).

Üçgenler ya dizi halinde ya da diğer bezeklerle birlikte kullanılmış olup, tek başlarına görülmezler. Dizi halinde verildikleri zaman zigzaglar , içiçe daireler eşliğinde yatay kuşaklarda ya da X paneller ve dar metoplarda boş alanları doldurmak amacıyla kullanılmışlardır. Çanaklarda sarkık dizi halinde ağız kenarlarında görülürler (Lev.16d).

Batı Frigya'da içi taralı üçgen dizileri çok kullanılmıştır (Lev.27a; 28a-b; 29c; 46b-c)²²⁹. Ancak bu bölgede hayvan figürlü metoplarda sarkık verilmiş taralı üçgenler (Lev.37a-b;38 b-c; 39a-b;40a; 41c; 42a), benzeri uygulamayla Doğu Frigya'da bilinmez.

E ş k e n a r d ö r t g e n l e r genel olarak dizi halinde kuşak bezemesi oluştururlar. Üçgenlerde olduğu gibi,tek başlarına kullanıldıkları ya çok enderdir, ya da hiç bilinmemektedir. Bunlar esas olarak tek hatlı zigzagların kesişmeleri sonucu oluşturulmuş izlenimini uyandırmaktadırlar. Ancak bir Maşat Höyük örneğinde olduğu gibi (Lev.9e),bazen çift hatlı da olabiliyorlar. Kraterlerde omuz-boyun geçişindeki yatay kuşaklarda bir dolu, bir boş olarak (Lev.1b;3c;9e);bir Kültepe oinochesinde ise (Lev.14c) dikey kuşağın iki tarafında taralı üçgenlerle panel içinde verilmiştir. Bu çok ender bir uygulamadır. Benzeri türde düzenlenmiş eşkenar dörtgen bezeği, Büyükkale'den bir krater üzerinde yatay frizde (Lev.6b);bir maşrapada ise, metop içinde üst üste iki sıra halinde yapılmıştır (Lev.4d). Emzikli testiciklerin birisinde hepsi taralı (Lev. 12c); çanakların ağız kenarlarında ise boş ve yalın olarak görülürler (Lev.16d).Eşkenar dörtgenler tek sıra halinde yalın kullanımları yanı sıra, zenginleştirilmiş yapılarıyla geniş kuşaklarda da kullanım görmüştür (Lev. 5c; 17c).

Yalın eşkenar dörtgen dizileri Batı Frig seramiğinde de çok görülür²³⁰ (Lev.

229) Sams, Pottery, Pl. 1, Fig. 1 (Type I).

230) Sams, Pottery, 127 vd.; Pl. 1, Fig. 2 (üst sıra).

28 a-c; 31 a; 32 a-b; 36 a). Ancak, bu bölge de daha çok üstüste bindirilmiş ve zenginleştirilmiş türde olanlar tercih edilmiştir (Lev. 29b; 30 b-c; 31 b-c; 33a; 49c)²³¹. Batı Frigya'da, Doğu'ya oranla, eşkenar dörtgenler daha çok yönlü kullanılmış ve değişik tipleri türetilmiştir.

Zigzaglar vazo boyamacılığının vazgeçilmez bezeklerinden olup, bezeme içinde çok görülmektedir. En yoğun kullanılan biçimi kalın bantlardan oluşmaktadır. Bunların kolları arasında taralı üçgenler tek başına ,ya da içiçe dairelerle birlikte bir düzenlemeyle yatay kuşaklarda görülürler. Bu düzenlemeyle zigzaglar, kraterlerin omuz-boyun geçişlerinde (Lev. 2b; 3a; 18c; 20a); karında ana dekorasyon kuşağı olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Lev. 6a; 20a). Ayrıca aynı düzenleme yine karında, ancak bu kez dar panellerde tekrarlanmıştır (Lev. 6b). Bunun iki ayrı değişti de, zigzag bandın kolları arasında altta taralı üçgenler, üstte ise boş bırakılmak suretiyle düzenlenmiş olup, kraterlerde (Lev. 9c) ve maşrapalarda görülür (Lev. 14c). Yine zigzag bandın kolları arasına her iki tarafta ters ve düz taralı üçgenlerden oluşan düzenleme maşrapalarda (Lev. 4d; 6a) ve kraterlerde görülür (Lev. 6d).

Geniş kuşaklar içindeki yalın zigzaglar, daha çok, maşrapaların ağız kenarlarını süslerler (Lev. 15 a-b). Bu zigzagların yanısıra, çok katlı olanları da bilinmektedir (Lev. 6 b,d; 7e; 11e; 12 a; 13b). Dar kuşaklardaki yalın ince zigzaglar, krater (Lev. 2a) ve maşrapalarda (Lev. 4d; 8d) omuz-boyun geçişlerinde; çanaklarda ise ağız kenarlarında kullanılmıştır (Lev. 16c). Emzikli bir testicik üzerindeki çift çizgiden oluşan zigzag band enine taranmıştır (Lev. 12c).

Yalın, ya da çok katlı olsun, zigzagların her iki türüne de Batı Frigya'nın boyalı seramiklerinin en erken örneklerinde tanık olunmaktadır²³². Tümölüslerde bulunan seramiklerde ise, yalnızca çok katlı olanlar bilinmektedir (Lev. 33b; 45a; 46a; 48a). Doğu ve Batı Frig seramikleri üzerinde görülen bu zigzaglar arasında kesin benzerlikler söz konusudur.

Dalgalı çizgiler genelde yardımcı bezeme motifleri olarak kullanılmıştır. Buna karşın Batı Frig seramiğinde yalnızca dalgalı hatlarla bezenmiş vazolar

231) Sams, agy., Pl. 1, Fig.2 (alt iki sıra).

232) Sams, Pottery, 132 vd.; Pl. 9, Fig. 18. 20.

vardır (Lev. 24 a-b; 25 a-c) ve aynı gelenek hiç bir şekilde Doğu Frigya'da bilinmez. Dalgalı çizgiler krater ve diğer vazoların omuz-boyun geçişindeki yatay kuşaklarda tekli (Lev. 1a; 17 a-b), ya da birden çok (Lev. 1b); metopların üst sınırlarında sarkık yarım daireler şeklinde (Lev. 3a); ağız kenarları içinde (Lev. 3c); testilerde emzik tekneleri içinde (Lev. 4c; 23b); bazı vazolarda karnın en geniş yerindeki bezeme kuşağının alt sınırında (Lev. 3c; 4d; 6 c-d; 12a; 15b; 23a); çanakların ağız kenarlarında (Lev. 16 b-d) çok sık görülür. Bazı örnekler üzerinde de içiçe dairelerden oluşan kuşağı alttan ve üstten sınırlamakta (Lev. 2a; 18b). Bunların dışında paneller arasındaki dar kuşaklarda da kullanılmıştır (Lev. 3d).

Doğu Frig seramiğinde dalga çizgilerin sınırlı kullanımına karşın, Gordion'da İÖ. 8. yüzyılda salt bu motifle bezenmiş vazolar ortaya çıkmaktadır (Lev. 24-25). Bu stilin değiştiği durumundaki dalgalı çizgilerin içiçe daireler ve diğer geometrik bezeklerle birlikte çizildiği örnekler de vardır (Lev. 26 a-c; 27a). Söz konusu bu boyama yöntemi Doğu Doğu Frigya'da bilinmemektedir. Dolayısıyla bu olgu, iki bölge boyamacılığı arasındaki belirgin yöresel farklılıkların başında gelmektedir.

İçiçe daireler, daha çok, metop alanlarda dolgu bezekleri olarak kullanılmıştır (Lev. 1-2; 3 a-c; 4b; 7 a-c, e-f; 9 a,e; 10b; 11 a-b,f; 17 a-c; 18 a-c; 19a; 21a; 23b). Bu amaçla kullanıldıkları zaman, gölge görüntülü hayvan ve kuşlarla birlikte görülürler. Bunun dışında, kendileri için ayrılmış alanlarda, tek başlarına, bezemenin bir parçasını oluştururlar. Bunun gibi uygulamalar, kraterlerin boynundaki yatay kuşaklarda tek sıra halinde (Lev. 2a; 18b; 19c); omuzlardaki küçük panellerde çapraz düzenlenmiş olarak (Lev. 19c); çanakların ağız kenarlarında (Lev. 16 a-c); kulpların üstündeki alanlarda kelebek ya da kum saati motifiyle birlikte (Lev. 1a; 2b; 17c); tekil X motiflerinin kolları arasında (Lev. 1 a-b; 2 a-b); ışın sıraları arasında görülür (Lev. 4b; 19a).

İçiçe daireler elle (Lev. 1b; 2 a-b; 3 a-c; 4 b-c; 7b; 9e; 10b; 16 a-c), ya da pergelle çizilmiş olabilir (Lev. 1a; 7 a-c; 7 e-f; 11 a-b). Ancak çoğunluk elle çizilmiştir. Çok ilkel, tek halkalı, noktalı ya da noktasız çizilmiş daireler (Lev. 9 c-d; 10c), olasılıkla bu uygulamanın en erken örnekleri olmalıdır. Kültepe'den krater parçaları üzerinde pergel çizimi ve sayıca çoğalmış halkaları ile içiçe daireler (Lev. 7e), gelişimin ilerlemiş örnekleri durumundadırlar.

Yoğun olmamakla beraber, Batı Frigya'da da içiçe daireler benzeri amaçlarla bezemede yerlerini korurlar. En çok figürlü metoplarda dolgu bezeği olarak görülürler (Lev. 28 a-c; 32 a-b; 33 a-b; 34 a-b; 36 a,c; 37 a-b,d; 38 b-c; 39 a-b; 40 a-b; 41 a-c; 42 a). Bunun yanı sıra, dalgalı çizgilerle birlikte kuşak bezemesi olarak dizi halinde (Lev. 26 a-c), dar panellerde (Lev. 29a; 46a), vazoların alt kesimindeki dar kuşaklarda (Lev. 32 a-b; 33 a-b; 34a; 46a); ve kulp yüzeyi bezemede de kullanılmıştır (Lev. 32b; 33 a-b; 34a). Özellikle metoplarda dolgu bezekleri olarak kullanımı, Doğu Frig seramiğinin Batı'ya katkısı olarak görülmelidir. Kızılırmak Bölgesi'nde dar kuşaklar içindeki içiçe daireler ve dalgalı çizgilerin birlikteliği (Lev. 2a), Gordion ve Midas Kenti'nin salt bu stilde boyanmış vazolarına (Lev. 26a-c) esin kaynağı olmalıdır. Nitekim Batı Frigya ya da Gordion ressamı, bezek biçiminde özel itinaları ve aldıklarını kendilerine mal ederek geliştirmeleriyle özgündürler.

Sayısı az halkaları ve pergel çizimi yanı sıra elle yapılmış örneklerinin daha çok olduğu içiçe daireler, Olgun ve Geç Geometrik Grek seramiğinin benzeri türdeki motiflerinden ayrılmaktadırlar. Merkezde noktalı olan bu motifler, Doğu kültür merkezlerindeki metal vazolarda, fildişi eserlerde de çok yaygın kullanılmıştır²³³. Akurgal'ın da haklı olarak belirttiği gibi, Grek sanatındaki kullanımına da doğu eserleri öncülük etmiştir ve bu bağlamda Demir Çağ'da Anadolu'daki varlığı, Grek etkisiyle değil²³⁴, doğrudan Doğu ile ilişkilidir.

Geometrik bezeme içinde **dama bezekleri** genelde çok kullanılmışlardır. Vazoların dar panelleri (Lev. 3d; 5c; 6c; 11c); testiciklerin emzikleri (Lev. 12c) bu bezeğin en çok kullanıldığı alanlardır. Damalar; bir dolu, bir boş (Lev. 3d; 5c), ya da boş ve taralı karelerden oluşabilir (Lev. 6 c-d).

Gordion ve Sakarya Vadisi'ndeki diğer Frig merkezlerinde damaların daha yoğun kullanıldığı gözlemlenir. Tek başlarına askoslarda bütün dekorasyonu oluşturdukları gibi (Lev. 43 a-c; 44 a-b), diğer biçimlerin bezemesinde de

233) Akurgal, PhKunst, 34, Dn. 127,128.

234) Akurgal (agy., 34), Doğu kaynaklı bu motifin, Grekler aracılığıyla Frigler'e aktarıldığını ileri sürer. İleride değinileceği gibi bu motif, gölge görüntülü hayvanlarla birlikte Yakın Doğu repertuarından doğrudan Frigler tarafından aktarılmıştır.

önemli yer tutarlar (Lev. 29 a-b; 30 a-c). En yoğun kullanımı ise, metop aralarında bölücü dikey alanlarda (Lev. 35 c; 37 a-c; 38 a-c; 39a) ve emziklerin üzerindedir (Lev. 30a; 31a).

Doğu Frigya'da çok az kullanılmış bir bezek olan **meander**, değişik bir uygulamasıyla Alişar'dan uzun boyunlu bir krater üzerinde görülür (Lev. 6a; 20a). Boyunda düz bir çizgi eşliğinde dikine düzenlenmiş bu meanderlerin içi enine taralıdır. Bunun dışında yine Alişar'dan bir kaç parçada, bu kez yatay düzenlenmiş ve içi taralı olarak görülür²³⁵. Boğazköy'den de yayınlanmış bir örneği bilinmektedir²³⁶.

Gordion'da meanderlere²³⁷, en erken, Tümülüs III (Lev. 30 a-b; 31a; 32b; 45a) ve P'de tanık olunmaktadır (Lev. 34a). Daha sonra tahrip katmanında yoğunlaştığı gözlemlenir (Lev. 32a; 45b; 46c; 49a). Gordion'da, Alişar vazosunda olduğu gibi (Lev. 6a), dikine düzenlenmiş taralı meanderler bilinmez. Bu konuyu aşağıda ayrıntılı olarak yeniden ele alacağız.

Yalnız metop alanlarda dolgu bezeği olarak kullanılmış olan **ağaçlar** ya tam stilize (Lev. 1a; 2a), ya da yarı doğal çizilmişlerdir (Lev. 4b; 9d; 19a). Bazı örneklerde ağaç dalları, içiçe daireler yerine, dolgu bezekleri olarak tercih edilmiştir (Lev. 9b; 10c; 22d).

Kenarda metop içindeki geyiklerin önünde yer alan ağaç motifleri, Doğu Frig seramiğinde yaygın olduğu kadar Gordion'da görülmez. Gordion'da bir kaç örnek üzerinde işlenen ağaçlar²³⁸ yuvarlak ağızlı oinochelerde Alişar tipi düzenlemeyle ortaya çıkar (Lev. 37a; 38b). Bu da, Doğu Frig seramiğinden Gordion'a aktarılmış diğer bir etki örneğini göstermektedir. Alişar IV tipi bir krater üzerinde metop içinde antitetik düzenlenmiş gölge görüntülü hayvanlar arasında yarı doğal bir ağaç yer almaktadır (Lev. 28 a-b). Bu krater biçim ve bezeme olarak Doğu Frig etkisinde yerel üretilmiş olmalıdır. Çünkü Gordion repertuarındaki ağaçlar, Kızılırmak Bölgesi etkilidir. Aşağıda konu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

235) Osten, Alishar II, 396; Fig. 445, 1; 409, Fig. 471,7.

236) Bittel, MDOG 72 (1933), 32; Fig. 15.

237) Gordion meanderleri için bkz.; Sams, Pottery, 133 vd.; Pl. 2, Fig. 2.

238) Sams, agy., Pl. 7, Fig. 1.

Kapların süslemesinde kullanılan diğer geometrik motifler, genel bezeme içinde ikincil durumdadırlar. Bunlar arasında **çapraz ve kafes taramalar**, kraterlerde boyun üzerindeki küçük panellerde (Lev. 3d); omuzları kapsayan yatay kuşaklar içinde dikey yerleştirilmiş dar alanlarda (Lev. 5 a-c; 6b); metal taklidi kaplarda gövdenin alt yarısındaki dil bezeklerinin iç dolgularında (Lev. 13b; 14a) kullanılmıştır. Ender kullanılan motiflerden biri - **de balık sırtıdır**. Bunlar daha çok kraterlerin kabartma kuşakları üzerinde (Lev. 1a); metal taklidi kaplarda yine aynı yerde (Lev. 13a) ve gövdelerinin alt yarısındaki dil bezeklerinin iç dolgularında görülür (Lev. 13b; 22a). Bunlara dikey taramaları (Lev. 1b; 3d; 14c; 16a); süreklilik gösteren yatık "S"leri (Lev. 5a); sarkık yarım daireleri de (Lev. 15 a-b) ekleyebiliriz.

Bu bölge seramiğinde kulp alanları sınırlanmış, kulp üstü de bezeme kapsamına alınmıştır. Kraterlerde genel olarak kulp yüzeylerinde tekil (Lev. 1b; 3d; 17 a-b), ya da üstüste düzenlenmiş ikili kelebek panelleri görülür (Lev. 1a; 2 a-b; 3 a-b; 8d). Bir çok örnekte bu motiflerin kolları arasında tekil ya da dikey sıralı içiçe daireler yer alır (Lev. 2b; 3a).

Benzeri şekilde kulp bezemesi olarak kelebeklerin kullanımı Gordion'da da görülür (Lev. 28 a-b; 29a; 30 b-c). Çok ender olarak bu bezek yüzeylerde de kullanılmıştır²³⁹.

Kelebek motiflerine çok benzer, ancak kolları eşit uzunlukta olan tekil X'ler, sınırlı olarak, belirli alanlarda görülür. Kraterlerde kulpla dudak arasındaki boş alanlarda tek başlarına (Lev. 1a); ya da kolları arasında içiçe dairelerle birlikte verilmiştir (Lev. 1b; 2 a-b; 3a; 17b; 18 b-c; 19c). Bunun dışında bir testide karında (Lev. 12b), bir kraterde ise, kolları arasında taralı üçgenlerle birlikte panel içinde görülür (Lev. 6c; 20c; 21a).

Doğu Frig seramiği repertuarındaki bezekleri bitirmeden önce bildiğim kadarıyla, salt Alişar örneklerinde görülen dolgu motiflerine değinmek yerinde olur. Bunlar arasında tekerlek (ya da çark) bezekleri, sadece kraterlere ait parçalarda, hayvan figürlü metoplarda görülür (Lev. 8 a-f). Bunlar dört ya da beş (Lev. 8c), altı ve sekiz ispitli olabilir (Lev. 8 a-b; 8 d-f). Özensiz ve düzgün olmayan bir çizim gösterirler. Benzeri dolgu bezekleri

239) Sams, Pottery, 157-8; Pl. 8, Fig. 2; 10, Fig. 24.

Gordion'da bilinmez. Doğu Frig seramiği repertuarında bilinen bu bezek, olasılıkla Yakın Doğu kökenli olmalıdır²⁴⁰.

Sonuç olarak, Doğu Frig seramiğinde kullanılan bezekler geometrik gelenekte olup, bol ve çeşitlidir. Üçgenler, eşkenar dörtgenler, dalgalı çizgiler, damalar, içiçe daireler, ışınlar, ağaçlar, gölge görüntülü kuş ve hayvan figürleri asal bezekler arasındadır. Bunların yanı sıra, X'ler, kelebek ve kum saati motifleri, çapraz ve kafes taramalar, meanderler gibi bir çok motif de genel bezeme içinde kullanılmıştır. Doğu Frigya'nın bu motifleri ile Batı Frigya'da kullanılanlar arasında ortaklıklar ve benzerlikler görülür. Bunlar, daha çok, zigzag eşkenar dörtgen ve üçgenlerin kullanımında; dama tahtası ve kafes taramalardan oluşturulmuş panellerde gözlemlenir. Bundan hareketle, Doğu ve Batı Frig seramiğinin özde geometrik gelenekte olmaları nedeniyle benzerlikler sergiledikleri ve en azından, birbirlerini tanıdıklarını söylemek durumundayız. Ancak Batı Frig ressamlarının bezek seçiminde daha titiz oldukları ve tercih ettikleri motifleri kendi anlayışlarında yorumlayarak yeni bezeme yöntemleri geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu da Doğu ve Batı Frig vazo boyamacılığı arasında bazı belirgin farklılıkların doğmasına neden olmuştur.

E. Gölge Görüntülü Hayvan Stili ve Köken

Doğu Frig merkezlerinde en çok tercih edilen kap biçimi iki (Lev. 4 a-b; 19 a-b), ya da dört kulplu kraterlerdir (Lev. 3 a-b; 17 a,c; 18 a-c). Bu kraterlerin önemi ise, Demir Çağ'da Doğu Frig seramiğini karakterize eden gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezenmiş olmalarıdır (Lev. 1-3; 4 a-b; 7-9; 10 a-c; 11 a-f; 17 a-c; 18 a-c; 19 a-b; 21 a-d). Söz konusu bu kraterler bütün merkezlerde aynı özelliklere sahiptirler. Kalın cidarları, kaba hamurlarıyla daha erken seramik kümelerini temsil etmektedirler. Çoğunluğu düz dipli; ağız kenarları keskin profilli ve genişlikleri gövdenin eni kadardır. Bazı örneklerde karındaki geniş noktada kalın bir kabartma kuşak yer alır (Lev. 1a; 3 b,d). Bu kuşaklar aynı zamanda bezemenin altını plastik olarak

240) Godfroid, "La Ceramique", 133; yazar bu bezek için, II. Bin'in ikinci çeyreği içindeki Filistin bikrom seramiklerinde kullanılan çark motiflerini örnek gösterir (agy., Pl. 46, Fig. 12). Araştırmalarımda Batı Anadolu, Adalar ve Kıta Yunanistan geometrik dönem seramiklerinde de bu bezeğe rastlamadım ki, bu da bunun Yakın Doğu kökenine ayrı bir destek durumundadır.

sınırlamaktadır. Karın ve omuzdan bağlantılı kulplar, üst noktalarında makara benzeri çıkıntılara sahiptirler.

- Hamur ve diğer teknik özellikleriyle oldukça kaba olan bu kraterler, gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezenmiş olarak, buluntu durumlarına göre de, boyalı seramiğin en erken kümesini oluştururlar. Alishar'da bu türden
- kraterler 4 cM'de, daha nitelikli olanları ise 4 bM katmanında yaygındırlar²⁴¹. 4 cM katmanı kraterlerinde gövdenin üst yarısında gölge görüntülü hayvan figürleri, içiçe daire ve stilize ağaçlar metoplar içinde görülürler (Lev. 3 b-c). Bunlarla paralel olarak omuz ve boyunda çeşitli geometrik motifler ve ışın sıralarına yer verilmiştir. Bezekler, genellikle, devetüyü astar üzerine kırmızımsı kahve ya da siyahımsı kahverengiyle boyanmıştır. 4 bM katmanında da benzeri türde kraterler aynı gelenek ve motiflerle devam etmiştir. 4 bM katmanı "D" odasında bu kraterlerin örneklerinin çıkarılması, geleneğin Alishar'da her iki katmanda da sürdürüldüğünü göstermektedir²⁴² (Lev. 1a; 2a; 3 a,d). Alishar'ın Demir Çağ'ın en geç yerleşimi olan 4 aM katmanında bu türden kraterlerin bulunmamış olması, bunların gölge görüntülü hayvan figürleriyle birlikte terk edildiğini göstermektedir. Bu hayvanlar yerine, daha çok Kızılırmak yayı içinde, kuzey ve güneyinde yaygın olan çeşitli hayvan ve karışık yaratıklardan oluşan, oldukça stilize edilmiş yeni bir biçimin geliştirildiği anlaşılmaktadır²⁴³.

Demir Çağ'da Frigler tarafından yerleşilmiş diğer bir önemli merkez olan Boğazköy-Büyükale'nin II. katmanında iyi korunmuş örnekler olmamakla beraber, parçalar halinde çok sayıda gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli kraterler ortaya çıkarılmıştır²⁴⁴ (Lev. 10 a-c). Kraterlerin en erken örnekleri II. katmanın orta evrelerinde bulunmuştur²⁴⁵. Büyükale, bu

241) Osten, Alishar II, 306; 316; 323-25; 350; 363.

242) Osten, Alishar II, 389 vdd.; Fig. 421, c1692 (Lev. 2a); 422, c1693 (Lev. 3a); 423, c1694 (Lev. 1a).

243) Akurgal, PhKunst, 15-20; Abb. 42-44; Özgüç, Demir Devri, 19; Res. 59; ay., Maşat II, 57; Lev. 73,6.

244) Bittel-Güterbock, Boğazköy I, 52 vdd.; Bittel, Hattusha, 137 vd.; Bittel, MDOG 74 (1936), 29; H.Otto, MDOG 78 (1940), 61; Opificius, "Altphrygische Keramik", 81-89; Abb. 1-3.

245) Opificius, agy., 84 vd.

gelişim çizgisiyle Alişar'la koşutluk göstermektedir. Büyükkale'deki krater parçaları da kalın cidarlı, kaba sarımtırak astarlı olup, bezekler kahverenginin değişik tonlarındadır. Farklı olarak burada iki rengin kullanıldığına dair kanıtlar vardır (Lev. 10c)²⁴⁶. Hayvan figürleri ve dolgu bezekleri açısından Alişar kraterleriyle aynı anlayışa sahiptirler.

- Kızılırmak yayı içinde kuzeye doğru uzanan merkezlerden Maşat Höyük, gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli kraterleri ve diğer verileri açısından önemli bir yere sahiptir. Demir Çağ'ın erken yerleşimi olan III. yapı katında ortaya çıkarılan Maşat Höyük kraterleri²⁴⁷ (Lev. 1b; 9 a,e; 11 e-f; 21d) yine kalın cidarlı, kaba olup, gölge görüntülü hayvan figürleri ve geometrik bezeklerle süslüdürler. Tamamı tek renklidir. Bunlar da teknikleri, şekilleri, geometrik bezekleri, ağaç ve hayvan figürleri açısından, diğer Frig merkezlerinde bilinenlerle ortak özelliklere sahiptirler.

Kızılırmak yayının güneyinde yer alan Kültepe'de de benzeri türde kraterler ilk yapı katının başlangıç evrelerinde ortaya çıkar²⁴⁸ (Lev. 2b; 7c; 21b). Bunlarda da gölge görüntülü hayvanlar içiçe dairelerle birlikte kraterlerin üst yarılarında görülürler. Diğer merkezlerde olduğu gibi, bunlar da kaba hamurlu, kalın cidarlı olup boyalı seramiğin ilk evresine aittirler.

Alişar, Boğazköy-Büyükkale, Maşat Höyük ve Kültepe kraterleri ışığında, Demir Çağı kraterlerinin ortaya çıkışı, genel özellikleri ve gölge görüntülü hayvanlarını tanımlamaya çalıştığımız bu vazoların kaba hamurlu, kalın cidarlı, tek renkli bezek ve figürleriyle boyalı seramiğin en erken örneklerini oluşturdukları gözlenmektedir. Bunun yanı sıra, bezeme düzenlerinde ve bezek seçiminde de bu kraterler ortak özelliklere sahiptirler. Bütün örneklerde bezeme gövdenin üst yarısına uyarlanmış, alt yarı boş bırakılmıştır. Bezeme; omuz, boyun ve ana kuşak olarak karında görülür. Gövdenin en geniş yerinden başlayıp omuzu da kapsamına alan karın kuşağı, kulplar aracılığıyla metoplara bölünmüş ve bu alanlarda gölge

246) Opificius, agy., 83-85.

247) Özgüç, Maşat II, 54 vd.; Lev. 69,2-5; 70, 1-11; 71, 1-6.

248) Özgüç, Demir Devri, 21 vd.; Lev. XXIV, 1-9; XXVIII, 9-10; Res. 61.

görüntülü hayvanlara, boşluklarda ise içiçe dairelere (Lev. 1 a-b; 2 a-b; 3 a-c; 4b; 7 a-c; 7 e-f; 9e; 10b; 17 a-c; 18 a-c; 19a), biçimsel ağaçlara (Lev. 1a; 2a; 9f; 17a; 18 a-b; 19a), çark yada tekerlek motiflerine (Lev. 8 a-f), özensiz kalın kenarlı halklara (Lev. 9 c-d; 10c), ağaç dallarına (Lev. 9b; 10c; 11e) yer verilmiştir. Bunların yanı sıra, sadece gölge görüntülü hayvanlarla doldurulmuş metoplar da vardır (Lev. 3d; 7d; 10a).

Kuşlar, genellikle boş alanlarda içiçe dairelerle birlikte görülürken (Lev. 11 a-b; 11f), bazı örneklerde dört ayaklılarla beraber de çizilmiştir (Lev. 21 a-d). Boyunda ağırlıklı olarak ışınlar (Lev. 1-2; 3 a-c; 4 a-b), ender olarak da geometrik panel bezekleri vardır (Lev. 3d). Omuzlarda ise, dar-yatay kuşaklarda geometrik dizin bezekleri görülür.

Gölge görüntülü hayvan figürleri büyük bir çoğunlukla kraterler üzerinde görülmekle beraber, Alişar'dan süzgeçli bir testicik (Lev. 4c; 23b) ve yuvarlak ağızlı bir maşrapada da betimlenmiştir (Lev. 4d). Yukarıda da vurguladığımız gibi, her iki kap türünün de Gordion'da yaygın olması ve Doğu Frig merkezlerinde sayıca az olmaları nedeniyle, çok büyük bir olasılıkla bunların Gordion etkisinde üretildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, bu yeni biçimler üzerinde eski gelenekte gölge görüntülü figürlere yer verilmesi, yöre ressamlarının gelenekçi olduklarını göstermektedir. Ayrıca gölge görüntülü hayvan stilinin İÖ. 8., 7. hatta 6. yüzyıllarda, dönemlerinin gerektirdiği yeniliklerle devam ettirildiklerine dair Kültepe ve Maşat Höyük'ten kanıtlar vardır. Maşat Höyük'ten bir çanak parçasının dışa taşkın koyu krem astarlı ağız kenarı üstünde kahverengi boyalı gölge görüntülü hayvan figürleri görülür (Lev. 22b). Yine aynı yerden II. yapı katının eski evresine ait bir yıkıntıda bulunmuş²⁴⁹, krem astarlı, figürleri siyah ve kırmızı renkli maşrapa parçasının omuzu üzerinde ağaç dalları arasında bir geyik figürü korunmuştur (Lev. 22d). Maşat Höyük'te yine II. yapı katının eski evresinde ortaya çıkarılan büyük boyutlu bir vazanın krem astarlı omuzu üzerinde gölge görüntülü dağ keçileri ve içiçe dairelere yer verilmiştir (Lev. 22c)²⁵⁰. Stillerine göre eski gelenekte olan bu örnekler, buluntu durumlarına göre İÖ. 6. yüzyıla aittirler. Söz

249) Özgüç, (Maşat II, 55; Lev. 71,2), bu parçayı İÖ. 7. yüzyılın sonu olarak tarihler ve çanak parçası ile birlikte bunları, eski stilin geç çağda devamı olarak niteler.

250) Vazonun bulunduğu ikinci yapı katının eski evresi İÖ. 600-550 arasında tarihlenmiştir (Özgüç, Maşat II, 62; Lev. 79,1 a-c).

- konusu Maşat Höyük örnekleri yanısıra, Alishar kaynaklı olduğu varsayılan ve İÖ. 8. yüzyılın sonlarına tarihlenen yatık kulplu bir vazanın omuzu üzerinde geyikler ve kuşlar betimlenmiştir²⁵¹ (Lev. 22a). Vazonun Alishar kaynaklı olduğu kabul edildiğinde, burada da geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir. Kültepe'ten İÖ. 6. yüzyıla ait bir evde yine gölge görüntülü geyiğin korunduğu bir parça bulunmuştur²⁵². Bu örnekler ışığında Maşat Höyük'te olduğu gibi, Kültepe'de de gölge görüntülü hayvan stiline geç dönemlere kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarda anılan örnekler ışığında gölge görüntülü hayvan stili için kesin bir sınırlama getirmek olası değildir. Ancak geç örneklerde bazı teknik değişiklikler izlenebilir. Örneğin, iki rengin belirgin derecede kullanılması ve bazı anatomik ayrıntıların, ilkel de olsa, verilmesi gibi. Bununla beraber, gölge görüntülülük ve hayvanların geriye kaykık dengesiz duruşları hep korunagelmıştır ki, bu da tekdüze ve kendini yenilemekten uzak doğunun sanat anlayışıyla açıklanabilir.

Kızılırmak doğusu ve güneyi dışında, gölge görüntülü hayvanlar Sakarya Vadisi'ndeki Batı Frig merkezlerinden Gordion (Lev. 27b; 28 a-b) ve Konya Alaattin Tepe'de de (Lev. 28c) yine krater ve krater parçaları üzerinde görülmektedir. Bu konuya ileride tekrar gelinecektir. Şimdilik bunların da Doğu Frigya'dan ithal parçalar olduklarını yada bu bölge etkisiyle yerel üretildiklerini söyleyebiliriz. Bu da stilin Batı Frigya'da tanındığını ancak fazla benimsenmediğini göstermektedir. Bununla beraber, gölge görüntülü stil, Batı'nın çizgisel hayvan stiline de esin kaynağı olmuştur.

E- a. Hayvan Figürleri

Gölge görüntülü hayvanlar, kulplarla plastik olarak sınırlandırılmış metoplar içinde görülürler (Lev. 1-3; 7 a-f; 8 a-f; 9 a-f; 10 a-c; 17 a-c; 18 a-c; 19 a-b; 20 a-d). Bununla beraber, bazı örneklerde küçük dar alanlarda (Lev. 4 c-d), ya da omuz alanında betimlenmişlerdir (Lev. 22 a-d). Sözü geçen son uygulama stilin geç örneklerinde görülür.

251) Özgüç, agy., 55; Lev. 71,7.

252) Özgüç, agy. 62; Lev. 79,2.

Doğu Frig seramiği repetuarındaki hayvanlar, tür açısından, fazla çeşitli değildir. Geyikler (Lev. 1 a-b; 2 a-b; 3 b-c; 4 b-c; 7 a-c; 7 e-f; 8 a-b; 8 d-f; 9 a-c; 9 e-f; 10 c; 17 a-c; 18 a-b; 19a; 21 a-b), dağ keçileri (Lev. 3a; 4d; 7d; 9d; 18c; 21c), atlar (?) (Lev. 3d), ceylanlar (Lev. 8c; 9c); balıklar (?) (Lev. 4a; 19b) ve kuşlardan oluşmaktadır (Lev. 11 a-f; 21 a-d; 22a).

- Hayvan türleri bazı özgün nitelikleriyle belirtilmiştir. Örneğin geyiklerin boynuzları çatallı; dağ keçilerinin ise düz ve gövdeye koşut yay şeklindedir. Bir kaç parça üzerinde ise, geyiklerin ayakları arasında yavruları yer almaktadır (Lev. 8e; 9a). Ender olmakla beraber geyiklerin antitetik düzenlendikleri de görülür. Bu düzenlemede Alişar'dan bir örnekte iki geyik arasında ağaç yer alırken (Lev. 9f), Maşat Höyük'ten olanında ise, geyikler antitetik, ancak bu kez aralarında ağaç görülmemektedir (Lev. 9e). Benzeri uygulama Gordion'da bir krater üzerinde de görülür (Lev. 28 a-b). Diğer örneklerde ise geyikler, dağ keçileri ve atlar birbirlerini izler durumda verilmiştir. Bazı örneklerde de hayvanlar stilize bir ağaca doğru yürümektedirler (Lev. 1a; 2a; 17a; 18 a-b; 19a).

Kuşlar ya sıralar halinde ve boş alanlarda içiçe dairelerle birlikte (Lev. 11 a-b; 11f), ya da dört ayaklılarla aynı alanda dolgu bezekleri durumundadırlar (Lev. 21 a-d; 22a). Bir örnekte de geyiğin sırtında ters dönmüş olarak betimlenmiştir (Lev. 21a).

Gölge görüntülü hayvanların gövde ayrıntıları birbirinden organik olarak bölünmemiştir. Uzun, ince çizgiler halinde çizilmiş dengesiz ayaklar, daha çok, boyundaki ışınlara benzemektedirler. Ayaklar ve gövde geriye doğru kaykık verilmiş, bunun sonucu olarak hayvanlarda dengesiz bir hareket meydana gelmiştir.

E- b. Köken

Doğu Frig seramiğindeki gölge görüntülü hayvan ve kuş figürlerinin ortaya çıkışında yatan faktörler ayrı bir sorundur. Akurgal²⁵³, bu figürlerin Geç Geometrik Grek sanatı kaynaklı olduğunu belirterek; Samos'ta bulunmuş Geç Geometrik Dönem'e ait seramik parçalarını örnek gösterir²⁵⁴. Samos örneği

253) Akurgal, PhKunst, 33 vd.

254) Akurgal, agy., Taf. Hl; H. Walter, Samos V, Taf. 23,131.

ile Frig hayvanları arasındaki benzerlikleri; ince bacaklar, ayaklarda eklemlerin verilmemesi ve boş alanlarda dolgu bezekleri durumunda içiçe dairelerin kullanımı olarak tanımlar²⁵⁵. Mellink²⁵⁶, ise Akurgal'ın bu görünüşüne karşı çıkar ve Samos örneğinin bir Alishar imitasyonu olasılığı üzerinde durur. Coldstream'a göre de Doğu Frig ve Samos örnekleri arasında bir bağ olamayacağından bir ilişkinin varlığı söz konusu değildir²⁵⁷.

Samos parçaları ile Alishar IV stili arasında gerçekten bazı benzerlikler kurmak olasıdır. Örneğin, bir atın (?) gövdesinin kısmen korunduğu Samos parçasında bacaklar ince çizgiler halinde verilmiş ve hayvanın betimlendiği metoptaki boş alanlar içiçe dairelerle doldurulmuştur. Bu aşamada Samos'ta Alishar IV stili temsil edilmiştir diyebiliriz. Ancak bu uygulamanın Samos'ta, hatta Adalar ve Kıta Yunanistan'da tek örnekle temsil edilmiş olması²⁵⁸, böylesi bir olasılığı, yani Alishar IV stilinin Samos kökenli olabileceğini zor kılmaktadır. Buna Samos parçaları için önerilen İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısı (İÖ. 750-700) tarihi de²⁵⁹ eklenecek olursa, Alishar IV stilinin Adalar ya da Doğu Grek kaynaklı olmadığı bir kez daha açıklık kazanmaktadır. Nitekim Akurgal'ın gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli kraterlerden oluşturduğu "Frühphrygischer Stil" başlangıcı için önerdiği tarihin İÖ. 775 olması²⁶⁰ yanısıra, ileride vurgulanacağı gibi, bu stilin İÖ. 9. yüzyılda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır²⁶¹. Bu aşamada daha geç ve tekil bir örnek olan Samos parçalarının üzerindeki betimlemenin, kendinden çok önce varlığına tanık olunan Alishar IV stiline kaynak olması düşünülemez. Alishar IV stilinin

255) Akurgal, agy., 33-34.

256) Mellink, AJA 61 (1957), 392-3.

257) Coldstream, Geometric Pottery, 378-379; yazar, parçaların malzeme ve teknik açıdan Samos üretimi olduğunu, figürlerin ise olasılıkla Naksos işçiliğine ait olduklarını belirtir. Eğer Naksos'ta böylesi bir gelenek söz konusu ise, her konuda adalarda etkin olan Samos'ta stilin çok yaygın olması ve örneklerinin çokluğu beklenmelidir.

258) Mellink, AJA 61 (1957), 392-3.

259) Walter, Samos V, 34; yazar, Geç Geometrik Dönem'de resim alanlarında hayvanların betimlenmediğini ve bunun yeni olduğunu belirtir.

260) Akurgal, PhKunst, 33 vd.

261) Opificius, "Altphrygische Keramik", 84-87; Mellaart, "Iron Age Pottery", 124, Demir Çağ Anadolu seramiği için İÖ. 800 tarihini başlangıç olarak gösterir.

Samos üzerindeki etkileri olasılığı şimdilik tartışmaya açıktır²⁶². Ancak, Geç Geometrik Grek seramiğindeki gölge görüntülü betimlemelerin Anadolu etkileriyle şekillenmiş olabileceği olasılığı, yukardaki açıklamalar ışığında, kabul edilebilir görünmektedir.

Ne Yunanistan ne de Etrürya'da öncülerini saptanamayan gölge görüntülü hayvan stili kökeninin Anadolu ya da komşu kültürlerde aranması gerekir.. II. Bin Anadolu'sunda ender ve tam benzer olmayan örneklerle karşılaşılır. Bunlardan birisi Kültepe Kaniş-Karumu'nda Ib katında in-situ durumda bulunmuş olan bir "hydria"nın omuzu üzerinde koyu kahverengi ile boyanmış betimlemelerdir²⁶³. Burada bir geyik, üzerinde başı arkaya dönük yavrusu ile birlikte, önündeki bir alana doğru yürümektedir²⁶⁴. Bu sahne, dikey alanlandırılmış ağaç benzeri motifler arasında geçmektedir. Geyik yavrusunun başını arkaya çevirmesi ve ağaç dalları arasındaki düzenleme, bir yerde, Alişar IV kraterlerindeki betimlemeleri anımsatmaktadır (Lev. 18b). Ayrıca Doğu Frigya'da, farklı düzenlemelerle de olsa, geyik ve yavrusunun beraber verildiği örnekler de bilinmektedir (Lev. 8e; 9a). Özgüç'ün de belirttiği gibi²⁶⁵, bu gelenek uzun süre devam etmiş ve Demir Çağı gölge görüntülü hayvanları da bu kökenden kaynaklanmış olabilir. Doğallıkla bu vazo üzerindeki betimlemenin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda içerik ve düzenlemesiyle Anadolu'ya geçtiği varsayımıyla birlikte, bu geleneğin doğrudan Anadolu değil de, Kuzey Suriye kaynaklı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır²⁶⁶.

Kültepe örneği, döneminde (İÖ. 19-18. yüzyıllar) tektir ve benzerleri Anadolu'da bilinmemektedir. Bu da, Kuzey Suriye kaynaklı olduğuna dair diğer bir kanıttır. Ancak Hitit Büyük İmparatorluk dönemine (İÖ. 1450-erken 12. yüzyıl) ait, Boğazköy Büyükkale'de bulunmuş olan çok az sayıdaki boyalı

262) Mellink (AJA 61 (1957), 393) böylesi bir olasılık üzerinde durur.

263) Özgüç, Maşat I, 47; Lev. 81, 1-2; Şek. 110.

264) Özgüç'e göre (agy., 47), hayvan önündeki bir ağla doğru yürümektedir ve bu düzenleme Cemdet-Nasr Dönemi silindiri mühürlerindeki ağları anımsatmaktadır.

265) Özgüç, agy., 47.

266) N.Özgüç (agy., 47), Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Hititler'e geçen "Kırların Koruyucu Tanrısı"nın simgelerinden birisinin geyik olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, vazo üzerindeki geyik, içeriği ile birlikte Kuzey Suriye kökenlidir (Özgüç, agy., 47.).

seramik üzerinde, Alişar IV stilini anımsatan stilize hayvan ve ağaç figürleri yer almaktadır²⁶⁷. Tanımı güç ve tekil kalın koyu çizgiler halinde verilmiş bu garip hayvan ve ağaç motifleri Alişar IV stilinin prototipleri olarak kabul edilebilirler. Ancak tam bir bağ kurulabilecek nitelikte olmadıkları gibi devamlılıkları da saptanmamıştır. Fischer'e göre²⁶⁸, II. Binde Anadolu'ya yabancı bu seramikler, Kuzey Suriye'den ithal edilmiştir. Bu bağlamda, tıpkı Karum örneğinde olduğu gibi, bunlarda da Kuzey Suriye dünyası bir kez daha bu konuda gündeme gelmektedir. Kültepe ve Büyükkale'de II. Binde saptanan bu geleneklerin Demir Çağ'a uzanan dönemlerde devamı konusunda kesin veriler olmamakla beraber, bunların kaynağı için önerilen Kuzey Suriye kökeni, bizi Alişar IV hayvanları için de aynı bölgeye yönlendirmektedir.

Doğu Frig gölge görüntülü hayvanlarının olası doğu kökenleri konusunda Schefold²⁶⁹, Osten²⁷⁰ ve Godfroid²⁷¹ görüş birliği içindedirler. Bu konuda Yakın Doğu kültürlerine bakıldığında, Alişar IV figürleri ve düzenlemelerinin benzerlerine erken dönemlerden itibaren tanık olunmaktadır. Kalkolitik Tepe Gyan V²⁷², Ninive V²⁷³ ve çağdaşı Susa D'de²⁷⁴

267) Fischer, *Hethitische Keramik*, 33-34; Taf. 18,20; No. 216-224.

268) Fischer, *agy.*, 34.

269) K.Schefold, *Jdl* (1942), 138 vdd.

270) H.H. v.d. Osten, *Orientalia Suecana I* (1952), 24 vdd.

271) Godfroid, "La Ceramique", 130 vdd.

272) V. Landen Berghe, *Archéologie de l'Iran ancien*, coll. Documenta et Monumenta Orientis Antiqui XII (1966), 88; Fig. 27, No. 56,58,60; Godfroid, "La Ceramique", 130. Bunlarda stilize ağaçlar, dört ayaklılar ve kuşların beraberce betimlenmeleri yanısıra, boş alanlarda içiçe daireler de görülür.

273) Ninive V'in "Scarlet Ware" olarak tanımlanan seramikleri (İÖ.2750-2350) üzerinde tercih edilen konular arasında gölge görüntülü dağ keçileri, geyikler ve kuşlar (Godfroid, *agy.*, 130 vd.; Pl. 42, Fig. 3-4), dengesiz duruşları yanısıra diğer belirgin özellikleriyle de Alişar IV stilini anımsatmaktadırlar.

274) Ninive V çağdaşı Susa D'de yine dört ayaklı ve kuş birlikteliği, içiçe daireler ve stilize ağaçlar bilinmektedir (Godfroid, *agy.*, 131; Pl. 143, Fig. 5). Konular ve figürler benzer olmakla beraber, bunlar gölge görüntülü olmaktan çok, çizgisel tekniktedirler.

stilize ağaçlar, dört ayaklılar, kuşlar ve boş alanlarda dolgu bezekleri olarak kullanılmış içiçe dairelerin varlığı bilinmektedir.

Benzeri figür ve düzenlemelerin devamı Yakın Doğu'da II. Binde de saptanmaktadır. İÖ. 15-13. yüzyıllar arasına tarihlenen Nuzi zeramiklerinde de Doğu Frig hayvan figürlerine benzer betimlemeler vardır²⁷⁵. Akurgal²⁷⁶, Nuzi dönemine ait olan ve Tell Brak'ta bulunmuş bir seramik parçası üzerindeki gölge görüntülü hayvan figürünün²⁷⁷, Frig örnekleriyle benzeştiğini; ancak, başın boş bırakılarak gözün belirtildiğini, dolayısıyla aralarında belirgin farklılıklar olduğunu vurgular. Hamur ve diğer teknik özellikler bir tarafa bırakılacak olursa, Tell Brak örneğinde ince ve dengesiz ayaklar, ortasından daralmış geriye kaykık gövde, Frig hayvanlarıyla benzemektedir (Lev. 2b). Ayrıca Tell Brak örneğinde başın boş bırakılması olgusu, Frig betimlemelerinde de görülür (Lev. 7 a-f). Sonuçta, bunların birbirlerinden fazla ayrılmadıkları savlanabilir. Ancak aralarındaki uzun zaman farkı, bir bağ kurmayı güçleştirmektedir²⁷⁸. Sorun, Nuzi geleneğinin daha sonraki dönemlerde devamının saptanmasıyla çözümlenebilir ki, aşağıda denileceği gibi, bu Kuzey Suriye'de görülmektedir.

Kuşkusuz Yakın Doğu'da erken dönemlerden itibaren bilinen dağ keçileri, geyikler, kuşlar; gölge görüntülü teknikte İÖ. 3. ve 2. Binde de devam etmiştir. Demir Çağ'da da varlıkları konusunda Kuzey Suriye, özellikle, Kargamış²⁷⁹ ve Hama'da²⁸⁰ kanıtlar vardır. Kargamış'taki Yunus mezarlığında ortaya çıkarılmış seramikler üzerindeki geometrik

276) Akurgal, PhKunst, 31 vd.

277) Mallowan, agy., Pl. LXXVIII, 11; Godfroid, "La Ceramique", 131, Fig. 3.

278) İki gelenek arasındaki çarpıcı benzerliklere rağmen, bağ kurulamamasının asıl nedeni, Anadolu'daki Demir Çağı yerleşimlerinin başlangıcından kaynaklanmaktadır. Nuzi geleneğinin sona erışı, yaklaşık Muşkiler'in Asur'un Kuzey sınırlarında görülmeleri zamanına denk gelmektedir. Bu da Muşkiler'in bu geleneği tanımış olmaları olasılığını yükseltmektedir. Ancak boyalı Frig seramiğinin başlangıcını bu kadar erkene çekebilmek konusunda yeterli kanıtlara sahip olmamakla beraber, bu bir varsayım olarak ileri sürülebilir.

279) Woolley, "Iron Age Graves", Pl. XII, 12b; ay., Carchemish III, Pl. 68 b-c.

280) Riis, Hama II/3, 97; No. 110-112; Fig. 24, 28.

motiflerin²⁸¹ yanısıra, Frig örnekleriyle asıl benzerlik bölge görüntülü hayvanlarda görülmektedir²⁸². Fark, içiçe dairelerin dolgu bezeği olarak kullanımında belirgindir.

Demir Çağ Doğu Frig hayvan stili ile, tip ve düzenleme açısından, çarpıcı benzerlikler gösteren diğer bir merkez ise Hama'dır. Hama'nın I. evresinde ortaya çıkarılan bir amforanın omuzu üzerinde, önlerindeki birer stilize ağaçla birlikte birbirlerini izler durumda, gölge görüntülü geyikler ve üst sırada yine aynı teknikte kuşlar betimlenmiştir²⁸³. İÖ. 12.-11. yüzyıllar arasına tarihlenmiş olan bu vazo²⁸⁴, dönemi itibarıyla, Nuzi geleneğinin devamı kabul edilebilir. Hama amforası, benzer şekilde düzenlenmiş metopları ve içindeki geyikleriyle, Alishar'dan bir kraterle çok benzeşmektedir (Lev. 4b; 19a). Ayrıca yine Hama'dan başka bir amfora üzerinde, ortadaki ağacın iki tarafında antitetik düzenlenmiş iki gölge görüntülü hayvan yer almaktadır²⁸⁵. Bu konu Alishar (Lev. 9f), Maşat Höşük (Lev. 9e) ve Gordion'da tekrar görülür (Lev. 28 a-b). Hama örneğinin İÖ. 9.-8. yüzyıllar arasına verilmesi²⁸⁶, bunların Frig örnekleriyle çağdaş olduklarını göstermektedir. Bunlara ek olarak, Hama'da bir Frig yazıtının saptanması²⁸⁷, ikisi arasındaki ilişkileri diğer bir yönden pekiştirmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, Kargamış ve Hama'daki gölge görüntülü hayvan figürleri ortak özelliklere sahip olup, söz konusu Kuzey Suriye kentleri Demir Çağ'daki Frig stili için esin kaynağı durumundadırlar diyebiliriz.

Kargamış ve Hama buluntuları yanısıra, Malatya²⁸⁸ ve İÖ. 8. yüzyılda Al Mina'da da²⁸⁹ gölge görüntülü hayvan figürlerinin seramikler üzerinde saptanması, bu geleneğin Kuzey Suriye'de geniş bir yayılım alanı

281) Kullanılan geometrik bezeklerdeki benzerlikler için bkz.; Sams, "Geometric Schools", 233-234.

282) Woolley, "Iron Age Graves", Pl. XII, 12b; ay., Carchemish III, Pl. 68 b-c.

283) Riis, Hama II/3, 50; Fig. 28.

284) Riis, agy., 105.

285) Riis, agy., 197; Fig. 242.

286) Riis, Hama II/3, 197.

287) Akurgal, PhKunst, 30; Dn. 106.

288) Delaporte, "Malatia", 257-285; Pl. M19, No. 9.

289) J.P. Taylor, "The Cypriote and Syrian Pottery from Al Mina, Syria", Iraq 21 (1959), 91; Pl. 20 a5.

bulunduğunu ve süreklilik gösterdiğini belgelemektedir. Sams'in de belirttiği gibi²⁹⁰, olasılıkla Nuzi dönemi seramik betimlemelerinin daha sonraki devamı niteliğinde olan bu gelenek, Doğu Frigya'da da tanınmış ve seramiğin erken evresinde başlamak kaydıyla görülmüştür. Kuzey Suriye dünyasının bu köklü geleneği, olasılıkla Muşkiler tarafından Anadolu içlerine aktarılmış olmalıdır.

Doğu Frigya'nın gölge görüntülü hayvan stilinde saptanan Kuzey Suriye kökeni, kendini bu figürlerin anlamlarında ve dini içeriklerinde de göstermektedir. Bu konuda Przeworski'nin çalışmaları²⁹¹, geyik ve kuşların dini içeriklerini ortaya koyduğu gibi, bunların Kuzey Suriye kökenine de ışık tutmaktadır. Dolayısıyla biz de Przeworski'ye katılarak, onun görüşlerine fazladan bir şey eklemek durumunda değiliz.

Sonuç olarak, Demir Çağ'da Doğu Frig boyalı seramiğini karakterize eden gölge görüntülü hayvanlar, daha erkende örnekler vermeleriyle Geç Geometrik Grek sanatı değil, doğrudan Kuzey Suriye kaynaklıdır. Geç Geometrik dönemde metop alanlarda görülen hayvanların repertuarda yeni olduğu kabul edildiğinde²⁹², Grek seramiğinde görülenlerin de aynı kaynağa gidebileceği akla gelmektedir. Ancak coğrafi yakınlık gözönünde bulundurulduğunda bu olgunun Frigler aracılığıyla gerçekleşmesi olanaksız görünmemektedir. Hayvanların metop içinde düzenlenmesi de olasılıkla Geç Geometrik Grek sanatında görülen bir yenilik olarak bu bölgeden esinlenmiş olmalıdır²⁹³.

290) Sams, Pettory, 331-2.

291) St. Przeworski, "Le Culte du Cerf en Anatolie", Syria 21 (1940), 61-76.

292) Walter, Samos V, 34.

293) Özgünel (Karia, 28), üçlü metop düzenlemesinin dış etkilerle Karia'da geliştirildiğini vurgular. Karia geç geometrik çömlerindeki bazı Frig etkileri (agy., 26,28,29, 34-35), metop geleneğinin de bu bölgeden etkilenecek geliştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

III- BATI FRİG SERAMİĞİ

A. Merkezler ve İlişkileri

Kızılırmak batısındaki Frig merkezleri arasında, seramik verileri açısından, en önemlileri Gordion, Midas Kenti, Konya-Alaattin Tepe ve Ankara'dır²⁹⁴. Boyalı seramik konusunda çok sayıda ürünler vermesi ve önemli kronolojik ipuçları sağlaması nedeniyle Gordion, tip kenti olarak dikkate alınmış ve diğer merkezler bunun ışığında değerlendirilmiştir.

İlk kez Körte'ler tarafından başlatılan Gordion kazıları²⁹⁵, daha sonra Young tarafından yürütülmüştür²⁹⁶. Son kazılarda sürekli ve kesintisiz olarak Hitit ve Frig çağlarının tüm evrelerini kapsayan ve Erken Bronz Çağ'a kadar inen onsekiz kültür katmanı saptanmıştır²⁹⁷. Dolayısıyla karanlık çağlar da dahil olmak üzere sürekli yerleşim gören bir merkez, Anadolu'da saptanmıştır. Gordion'da Demir Çağ'ın en erken katmanlarında bulunan ve Frigler'in İÖ. 12. yüzyıl başlarındaki göçlerden sonra buraya yerleştiklerine tanıklık eden kaba, el yapımı seramiklerin zamanla Geç Bronz Çağ Anadolu gelenekleriyle karışarak çark üzerinde üretilmeye başlandığı ve bunun uzun bir süre kullanımından sonra boyalı seramik üretimine geçildiği anlaşılmaktadır²⁹⁸. Boyalı seramik üretimine Gordion'da ne zaman geçildiği konusu kesin olmamakla beraber, bu Anadolu'da İÖ. 1. bin yerleşimlerindeki başlangıcı için önerilen geç dokuz erken sekizinci yüzyıldan daha erkene

294) Ankara malzemelerine ulaşamadığımı burada belirtmek isterim.

295) Körte, Gordion.

296) Gordion kazı raporları için bkz.; Young, UMB 16,1 (1951), 3-19; UMB 17,4 (1953), 3-39; AJA 59 (1955), 1-18; AJA 60 (1956), 249-266; AJA 61 (1957), 319-331; AJA 62 (1958), 139-154; AJA 64 (1960), 227-243; AJA 66 (1962), 153-168; AJA 68 (1964), 279-292; AJA 70 (1966), 267-278; AJA 72 (1968), 231-241; G.R. Edwards, AJA 63 (1959), 263-268.

297) Young, "Gordion 1965", 267 vd.

298) M.J. Mellink, *Biblioteca Orientalis* 17 (1960), 251; DeVries, "Gordion Before Midas", 7 vd.; Sams, "Early Phrygian Period", 9 vd.

gitmemektedir²⁹⁹. Gordion'da Kimmer saldırısıyla son bulan³⁰⁰ tahrip katmanı öncesinde boyalı seramik üretildiği konusunda yeterli kanıtlar vardır. Dolayısıyla Gordion'da da, en azından, diğer Demir Çağı merkezleri kadar erkende boyalı seramik üretilmiştir³⁰¹.

- Sams'in de belirttiği gibi³⁰², Gordion boyalı seramiği dört ana kümede toplanabilir: Tahrip Katmanı, Tahrip Katmanı öncesi ve sonrası, kent merkeziyle koşut ürünler veren Tümülüs buluntuları. Çok sayıda seramiğin ele geçtiği Tahrip Katmanı (Lev.50) kronoloji açısından son derece önemlidir; bu katman Kimmer saldırısıyla yıkıma uğradığından³⁰³, yaklaşık kesin tarihli ve en geç eserler erken yedinci yüzyıla tarihlidirler. Bu seramiklerin tahripten ne kadar önce kullanıldıkları konusunda karar vermek güçtür; ancak, çizgisel hayvan stili gibi bazı uygulamaların bu katmanın inşasıyla birlikte ortaya çıktıklarında da kuşku yoktur.

Gordion'da Frigler'e ait en erken mimari kalıntılar, Balkan kökenli el yapımı seramiklerle birlikte saptanmıştır³⁰⁴. Kendi içinde bir çek değişiklikler ve yapım evreleri geçiren bu erken katmanların³⁰⁵ boyalı seramikleri için İÖ.

299) Akurgal (PhKunst, 33 vdd.; KunstAna, 73 vd.), İÖ. 8 yüzyılın ikinci çeyreğinde; Mellaart ("Iron Age Pottery, 124) ve Bittel (Bemerkungen zu zwei Eisenzeitlichen Fundstellen im Nordkappadokien, İst. Mitt. 8 (1958), 132) İÖ. 800'de boyalı seramiği başlatırlar. Bu konuda ayrıca bkz; Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-88; Özgüç, Demir Devri, 13 vdd.; ay., Maşat II, 21 vd.; Bittel, Hattusha, 133 vd.; Sams, Pottery, 20 vd.

300) Kimmer akınları sonucu Gordion'un tahribi ve Midas'ın intiharı ile ilgili olarak Eusebius İÖ. 696/5; J. Africanus ise İÖ. 676 tarihini bildirmektedir, bkz.; Körte, Gordion 23-24

301) Sams, Pottery, 20 vd.; 256 vdd.

302) Sams, agy., 5 vdd.

303) Akurgal (PhKunst, 124 vd.) Kimmer tahribini, J. Africanus'un bildirdiği İÖ. 676'da kabul eder. Ancak Körte (Gordion, 20-24) ve Young ("Gordion Royal Road", 351; Dn. 15) Eusebius'un bildirdiği İÖ. 696 tarihi konusunda hemfikirler. Dolayısıyla Gordion'un tahribi ve Midas'ın intiharı konusunda biz de erken yedinci yüzyıl tarihine katılmak durumundayız. Karş. Sams, Pottery, 256-257.

304) DeVries, " Gordion Before Midas ", 7 vd.; fig.3; Sams, " Early Phrygian Period ", 9 vdd.

305) Ayrıntılı bilgi için bkz.; Young, " Gordion 1965 ", 273-75; DeVries, agy., 7 vdd.; Sams, Pottery 5 vdd.

8. yüzyılın başları ve son çeyreği arasındaki zaman dilimi önerilmiştir³⁰⁶. Bundan hareketle Gordion'da boyalı seramik üretiminin, en azından, erken sekizinci yüzyılda başladığını söyleyebiliriz. Bu da Alişar'ın IV bM ve Büyükkale'nin erken evrelerine denk gelmektedir ki, bu konuya daha sonra ayrıntılı değinilecektir.

- Kentin erken yedinci yüzyılda Kimmerler tarafından tahribinden sonra, yeniden inşa edildiği ve İÖ. 333'te B. İskender'in burayı ziyaretine değin yeniden yerleşildiği anlaşılmaktadır³⁰⁷. Kent yeniden inşa edilirken, eski kentin bazı yapılarının yeniden onarıldığı gibi, diğerlerinin temellerinden yararlanılmıştır³⁰⁸. Bu da, daha erkene ait bazı seramiklerin yerlerinden oynatılmasına ve daha üst katmanlara taşınmasına neden olmuştur ki, bunlar tahrip sonrası buluntu kümelerini oluşturmaktadırlar.

Dördüncü buluntu kümesi, Gordion çevresindeki kazısı yapılmış tümülüs seramiklerinden oluşmaktadır. Çok sayıdaki bu tümülüslerin yalnızca yedi tanesinden boyalı seramik bulunmuştur³⁰⁹. Bunlardan beşi (W, III, P,G,X) için Gordion'un tahrip katmanı ile çağdaş oldukları kabul edilmiş ve alt zaman sınırı olarak Kimmer tahribi önerilmiştir³¹⁰. Ancak P. ve III. tümülüsler, diğerlerinden az da olsa erken olmalıdırlar³¹¹. Bu konuya kronoloji sorunlarında tekrar gelinecektir. Diğerleri ise Kimmer tahribini izleyen daha geç dönemlere aittirler.

306) Sams (Pottery, 23 vdd.), tahrip öncesinde ortaya çıkarılan seramikleri, " Pre Destruction Painted Pottery Contexts I "(İÖ. 8. yüzyılın ilk yarısı); " Pre Destruction Painted Pottery Contexts II "(İÖ. 8.yüzyılın ortaları); " Pre Destruction Painted Pottery Contexts III "(İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısı) olarak sınıflandırmış ve tarihlemiştir.

307) Young, " Phrygian Contribution ", 9 vdd.

308) Young, " Gordion 1967 ", 235 vd.; Sams, Pottery, 258 vdd.

309) Sams, Pottery, 34 vd.; Muscarella, Phrygian Fibulae, 1 vdd.

310) Young, " Gordion 1959 ", 229, Dn. 7; Musceralla, Phrygian Fibulae, 1-7; Sams, Pottery, 271 vdd.

311) Sams, Pottery, 35; " Orientalizing Art ", 169 vd.

Batı Frigya'da kazısı yapılmış diğer bir merkez ise Midas Kenti'dir³¹². 1936 yılındaki bir deneme kazısından sonra, 1937-39 arası İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen çalışmalar³¹³; 1948-1951 yıllarında H.Çambel başkanlığında devam ettirilmiştir³¹⁴. Gabriel³¹⁵, kentin topografya ve mimarisini incelemiş ve erken Frig dönemindeki önemine değinmiştir. Kazılarda elde edilen küçük eserler ise, Haspels tarafından yayınlanmıştır³¹⁶.

Midas Kenti kazılarında, kent tabanı kayalık olduğu için, (0.20-1.25 m.) kadar derinliklere inilebilinmiştir³¹⁷. Dolayısıyla kentte sağlıklı bir katmanlaşmadan ve bunun sağlayacağı bilgilerden yoksunuz. Arkeolojik eserler günümüze çok aşınmış bir şekilde gelebilmişlerdir. Kentteki seramiklerin bir kısmı, 1899'daki inceleme gezileri sırasında toplanarak Oxford Ashmolean Museum'a götürülmüştür³¹⁸. Ancak bazı seramik örnekleri ışığında kentin erken tarihi hakkında bilgi edinmek olasıdır.

Kentteki en iyi korunmuş ögeler son Frig çağına ait olup, yerleşim daha çok İÖ. 5. ve 4. yüzyılları kapsamaktadır³¹⁹. Kentin ne zaman terkedildiği kesin belli olmamakla beraber, ya B. İskender'in ölümünden kısa bir süre sonra, ya da Galat işgaliyle son bulduğu varsayılmaktadır³²⁰. Geç dönemlerle bağlantılı verilere karşın, daha erken yerleşimlerle bağlantılı bulgular da saptanmıştır. Kent kayalıklarında Midas Anıtı'nın varlığı ve yazıtlarıyla İÖ.

312) Kent, ismini eteklerindeki Midas Anıtı'ndan almaktadır, bkz.; W. M. Ramsay, " A Study of Phrygian Art I ", JHS 9 (1888), 374

313) Bkz.; Haspels, Highlands, 139.

314) H. Çambel, *Orientalia* 20 (1951), 240; 244; ay., *Anat. St. I* (1951), 18; *Anat. St. II* (1952), 17.

315) A. Gabriel, *Phrygie II: Phrygie, Exploration archeologique II, La Cite de Midas, Topographie, Le site et les fouilles* (1952); ay., *Phrygie IV: Phrygie, Exploration archeologique IV, La Cite de Midas, Architecture* (1965).

316) Haspels, *Phrygie II*, 23-89 (seramikler için).

317) Haspels, *agy.*, 1-4.

318) Haspels, *Highlands*, 16; 139.

319) Haspels, *Highlands*, 139-144.

320) Haspels, *Phrygie III*, 4.

8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmesi³²¹, erkende de yerleşildiğinin açık kanıtıdır. Bu bağlamda bazı erken seramiklerin bulunması da kaçınılmazdır.

Midas Kenti'ndeki bazı boyalı seramikler yerel üretilmiş olup önemli kronolojik ipuçları sağlamaktadırlar³²². İççe daireler ve dalgalı çizgilerle bezeli parlak cidalı seramik parçaları (Lev. 25 b-c; 26c)³²³, Gordion'un tahrip katmanında yoğun olan ve Kimmer tahribiyle son bulan bir stilin (dalgalı çizgi stili) vazoları ile benzeşmektedir (Lev. 24 a-b; 25 a; 26 a-b). İleride değinileceği gibi, salt Batı Frigya ile sınırlı boyamanın bu biçimi, Midas Kenti örnekleri için İÖ. 8. yüzyılın sonları ve erken yedinci yüzyıl tarihlerinde uyarıcıdır.

Yerel üretilmiş bir başka parça üzerinde ise, olasılıkla bir dağ keçisi betimlenmiştir (Lev. 38a). Gordion (Lev. 37 a-b) ve Alaattin Tepe örnekleriyle (Lev. 37c) benzeşen bu küçük parça üzerindeki betimleme, Gordion'un İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısındaki çizgisel hayvan stilinden etkilenerek yerel üretilmiş bir kopyedir. Bizim de katıldığımız gibi, Sams bu parçayı geç sekiz, erken yedinci yüzyıl olarak tarihler³²⁴.

Gordion'da olduğu gibi, Midas Kinte'nde de Frig seramiğinin öncülerinin tek renkliler olduğu anlaşılmıştır³²⁵. Bunların yanı sıra, yukarıda anılan yerel seramiklerle birlikte bulunmuş olan bazı Doğu Yunan kökenli parçalar İÖ. 7. yüzyıla aittirler³²⁶. Bu da, Anadolu'daki Demir Çağı merkezlerinde olduğu gibi, Midas Kenti'nde de Grek ithallerinin İÖ. 7. yüzyıldan erkene gitmediğini göstermektedir³²⁷. Dolayısıyla burada da Grek etkilerinin anılan dönemden önce olmadığı anlaşılmaktadır.

321) Mellink, " Mushki", 318 vd.; Haspels, Highlands, 108-110. Haspels, bu anıtın bölgedeki diğer anıtların en erkeni olduğunu ve bunlara her konuda öncülük ettiğini vurgular.

322) Mellink (AJA 58 (1954), 167 vd.), Midas kenti boyalı seramiklerinin bir kısmının yerli üretim olduğunu savlar. O'nun yerel üretim olarak gösterdiği örnekler, koşutlarını Gordion'da bulması nedeniyle, biz de katılmak durumundayız.

323) Haspels, Phrygie III, Pl. 9a; 9 bl.

324) Sams, Pottery, 224.

325) Mellink, AJA 58 (1954) 167.

326) Haspels, Phrygie III, 38-40; Pl. 7-10.

327) Mellink, agy., 167-168.

Sonuç olarak, Midas Kenti İÖ. 8. yüzyılda yerleşim görmüş ve Gordion paralelinde seramik üretmiş bir Frig merkezi olarak gündeme gelmektedir. Önemli dini anıt ve mezarlarıyla merkezi Frigya'da yer alması da, bunun kesinlikle bir Frig yerleşimi olduğunda ayrıca yol göstericidir.

- Başkent Gordion stilinde seramik buluntuları veren diğer bir merkez ise Konya Alaaattin Tepe'dir. 1941 yılında R.O. Arık tarafından açılan bir sondajda³²⁸ ortaya çıkarılan devetüyü hamurlu ve kahverengi bezekli seramikler (Lev. 36 b-c; 37 c-d), bezeme ve teknik açıdan, Gordion ürünleriyle koşutluk göstermektedirler. Batı Frigya'nın özgün üretimi olan bu seramiklerin Gordion etkisinde yerel üretildikleri açıktır. Dolayısıyla, bunlar da, Akurgal'ın tarihlediği gibi³²⁹, İÖ. 8. yüzyıl sonları ve erken yedinci yüzyıla aittirler.

Yukarıda özlüce tanıtmaya çalıştığımız merkezler ışığında, İÖ. 8. yüzyılda Batı Frigya'da aynı anlayışta seramik üretildiği ve bunların birbirleriyle bağlantılı geliştirildiği gözlenmektedir. Bu da Batı Frigya'da stil birliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

B. Malzeme ve Teknik

Demir Çağ Anadolu'sunun diğer merkezlerinde olduğu gibi, Batı Frigya'da da seramikler çark üretimidir. Ancak bu kurala uymayan bir kaç biçim de vardır. Bunlar da çarkta üretildikten sonra, gerekli şeklin verilebilmesi için, elle biçimlendirilmişlerdir. Bu kümeye ritonlar, askoslar (Lev. 43 a-c; 44 a-c) ve zoomorfik vazolar girmektedir (Lev. 47 a-e). Biçimlerin oluşturulması yanısıra, yüzeyin perdahlanması ve parlatılması amacına yönelik olarak da çark kullanılmıştır.

Grimsi siyahtan, kırmızı ve devetüyünün çeşitli tonları halinde değişkenlik gösteren hamurun, bütün vazolarda aynı nitelik göstermediği izlenmektedir. Genel olarak bir cins topraktan oluşturulan hamurun niteliği; toprağın elenmesi, yoğrularak çeşitli katkı maddelerinden ve hava kabarcıklarından arındırılmasıyla doğru orantılıdır. Bunun yanısıra, fırının ısı derecesiyle de

328) Akurgal, PhKunts, 43, 46, 48.

329) Akurgal (PhKunts, 46-47; Taf. 21-22), bunları " Reifphrygischer Stil- Blüte Zeit "(İÖ. 725-676) olarak tarihler.

bağlantılı değişkenlik gösterebilir. Kaba hamurlu çömlekler hariç (Lev. 41-42), bütün örneklerde hamurun iyi yoğrulduğu, hava kabarcıklarından arındırıldığı görülmektedir. Fırının ısı derecesi ve yüzeylerine sürülen boyanın etkisiyle hamur, kırmızı ve devetüyünün değişik tonlarında renk kazanmıştır. Ayrıca hamurun kalitesi, katkı maddelerinin oranıyla da bağlantılıdır. Kalın cidarlı çömleklerde katkı maddeleri belirginken, ince cidarlı olanlarda bu izlenmemektedir. Kalın cidarlı olanlarında yüzeyin pürüzlerini gidermek amacıyla genelde ince bir tabaka halinde astarlandıkları dikkati çekmektedir.

Kesitlerden anlaşılabildiği kadarıyla, kalın cidarlı çömleklerde fırınlama yeterli değildir. Nitekim çömlek parçalarında iç kesimin siyah ve yüzeye doğru açık bir renk alması bunu göstermektedir. İnce cidarlı örneklerde hamur kalınlığının bütün kesitlerinin aynı renkte olması, bunların yeterince fırınlandıklarını göstermektedir.

Çömlek yüzeylerinde, genellikle, uyarlanacak bezeklerle kontrast oluşturacak ve onları vurgulayacak türde taban elde etme yoluna gidilmiştir. Çok ince elenmiş, katkısız ve iyi yoğrulmuş hamurlu çömleklerde yüzeyler hamurunun renginde bırakılarak parlatma yöntemi tercih edilmiştir. Buna karşın, daha kaba ve katkılı hamurlularda, yüzeyde pürüzler oluşacağından, ya aynı hamurun arıtılmış tortusundan, ya da ince sulu kille astarlanarak düzgün bir yüzey elde etme yoluna gidilmiştir. Yüzeyin düzeltilip parlak bir görünüm kazanması için kullanılan diğer bir yöntem ise, vazo daha tam kurumadan çarkta döndürülerek pürüzlerin giderilmesidir³³⁰.

Gordion'da tahrip katmanı sonrası dönemde kullanılan astarpanel tekniği³³¹, boyalı seramiğin erken örneklerinde de, az da olsa, bilinmektedir³³². Renk olarak kremi beyaz, ya da açık devetüyünün tercih edildiği bu yöntemdeki amaç, bezeme için etkileyici bir ortam elde etmektir. Erken örneklerde ve tahrip katmanı vazolarında (Lev. 49 a-c) bu astar maddesi, ince bir tabaka halinde sürüldüğünden, kolayca aşınıp dökülebilmektedir. Ancak İÖ. 7. yüzyılda ise astar maddesinin daha yapışkan

330) Sams, Pottery, 42; Pl. 11, Fig.43-44.

331) Bu yöntemde salt vazonun bezeme yapılacak kesimi astarla kaplanır, diğer kesimler hamurunun renginde bırakılır.

332) Sams, agy., 42; Pl. 8, Fig. 6-7.

- ve parlatılmaya elverişli hale getirilerek, geliştirildiği görülmektedir³³³. Yüzeyin parlatılmasındaki diğer bir yöntem ise, yüzeydeki gözeneklerin giderilerek düzgün bir görünüm almasını sağlamak için yapılmış uygulamadır. Bütün dönemlerin vazoları bir dereceye kadar parlatılmış ya da cilalanmıştır. Çömleğin perdahlanmadan bırakılması durumunda ise, ya çark izleri düzeltilmiş, ya da olduğu gibi bırakılmıştır. Bunun gibi örnekler boyalı seramik içinde çok azdır.

Demir Çağı Anadolu boyalı seramiklerinde kullanılan renkler, her zaman, mat ve donuktur. Aynı özellik Batı Frig seramiğinde de görülmektedir. Kahverengi ve çeşitli tonlarının egemen olduğu boyamada, ikinci renk olarak siyah kullanılmıştır (Lev. 28 a-b). Bu renklerin ikisi birden aynı vazo üzerinde görülmez. Ancak, iki renkle boyalı vazolarda siyah ve kırmızı beraberce kullanılmıştır. Kırmızı siyahın yanında çok kısıtlı görülür ve kullanımı ikinci plandadır (Lev. 49c). Siyah, daha çok, erken örneklerde egemenken, kahverengi her dönemin tercih edilen rengi olmuştur. Gordion'un boyalı seramiğinde boyanın doğrudan hamur yüzeyine sürüldükten sonra cilalanması yoluna gidilmiş, böylece boyanın aşınıp dökülmesi engellenmiştir.

Çok az örnekle temsil edilmiş olmalarına rağmen, Midas Kenti (Lev. 25c; 26c; 38a) ve Alaattin Tepe seramikleri de (Lev. 36 b-c; 37 c-d), malzeme ve teknikleri açısından, Gordion örnekleriyle aynı özellikleri göstermektedirler. Ancak, hamurun daha kaba nitelikli olduğu; buna karşın, yüzeyin parlatılması ve boyanmasında aynı yöntem ve renklerin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

C. Kap Biçimleri

Batı Frig seramiğinin tanımlanabilir kap biçimleri Gordion'la sınırlıdır. Diğer merkezlerdeki buluntular, bu konuda tamamlayıcı da olsa, bilgi vermekten uzak ve hemen hemen tümüyle küçük parçalar halindedirler. Sonuçta, bölgenin kap biçimlerinin saptanmasında Gordion örnekleri esas alınmıştır.

³³³) Sams, agy., Pl. 21, Fig.147, 152; 22, Fig. 154, 164.

Gordion'un Frig birliğinin başkenti olması, seramik açısından da önemli ve zengin bir merkez olmasını beraberinde getirmiştir. Seramik zenginliği yalnızca sayıda değil, kap biçimlerinde de özellikle görülmektedir. Bu bölgede tanınmış bazı biçimlerin Demir Çağ Anadolu'sunun diğer merkezlerinde bilinmediği ya da çok az örnekle temsil edildiği görülmektedir. Bu olgu Gordion'un farklı bir kültürel bileşime ait olduğuna işaret değil de, başkent oluşuna bağlanmalıdır. Nitekim, Young'ın da belirttiği gibi³³⁴, Gordion büyük çoğunlukta halkın yaşadığı bir merkez olmaktan çok, idari yerleşim birimi olarak düşünülmelidir, Kentin içinde asıl tapınak, soylu ve bürakrotların evi, askeri yönetim merkezleri, kralın sarayı, idari amaçlı çeşitli yapılar ve saray halkın hizmetinde çeşitli üretim atölyeleri bulunmaktaydı³³⁵. Bu da, Gordion'daki çeşitli sanat dallarına yönelik üretimlerin özgün ve özel olmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Gordion, bu önemiyle diğer Anadolu kentlerinden farklı bir görünüm sergiler.

Seramik açısından çeşitli kap biçimlerinin saptandığı ve iyi tanımlanabildiği Gordion'un tahrip katmanı bulguları esas olmak üzere, daha erken buluntu kümelerinde de oinocheler, kraterler, amphoralar, pitoslar, çanaklar ana tipleri oluştururlar. Bunların yanısıra, hayvan biçimli vazolar, aksoslar, altlıklar, çeşitli testi ve vazo türlerinden oluşan bazı alt kümeler de yapmak olasıdır. Bu çalışmanın kapsamına stil açısından ve kültürel ilişkileri saptamada önemli olanlar alınmıştır³³⁶.

334) Young (" Phrygian Contribution", 11), Gordio'nu antik Roma ya da Atina gibi çok sayıda halkın yaşadığı bir kent olmaktan çok, Mycenae, Tryns ya da Orta Çağ feodal kaleleri gibi bir yönetim merkezi olduğunu belirtir.

335) Çevresi sağlam surlarla çevrili Gordion, barış zamanlarında halkın alış-veriş için uğradığı; savaş halinde ise sığındığı bir yer olması gerekmektedir.(Young, agy., 11 vd.). Sivil halk ise, olasılıkla, tahkim edilmiş şehrin dışında höyüğün eteklerinde yaşıyor olmalıydılar.

336) Gordion repertuarındaki biçimler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Sams, Pottery, 61-110.

C- a. Oinoche türü kaplar

Gordion buluntuları içinde sayıca en büyük kümeyi oinoche türü kaplar oluşturmaktadır. Bu nedenle bunları birinci sırada ele alacağız. Tek kulplu olan bu vazolar, bazı ayrıntılarda farklılıklar gösterirler ve alt kümelere ayrılabilirler.

Yuvarlak ağızlı oinocheler: Büyük çoğunluğu tahrip katmanından (Lev. 24a; 46b; 48c)³³⁷, birkaç örneği ise tahrip öncesi³³⁸ ve sonrasında (Lev. 36a) olmak üzere Gordion'da en çok kullanım gören biçimlerden birisidir. Kent merkezi yanı sıra Tümülüs III (Lev. 46a) ve P'den gelme örnekler (Lev. 33 a-b; 34a; 48b) yuvarlak ağızlı oinochelerin en iyi temsilcileridirler. Midas Kenti'nden (Lev. 26c; 38a) ve Alaattin Tepe'nin bazı parçalar (Lev. 36 b-c; 37 c-d; 39c), bu türden vazolara ait olmalıdırlar. Çünkü bezemeleri açısından Gordion'un yuvarlak ağızlı oinocheleriyle benzerlikler göstermektedirler.

Yuvarlak ağızlı oinochelerin ana özellikleri; yuvarlak gövde ve düz bir ağızla sonlanan yüksek boyun; ağız kenarından ve omuzdan bağlantılı yüksek tekil kulptur. Kullanılış amaçları bakımından bunları iki kümeye ayırmak olasıdır. Büyük boyutlu olanlar sürahi benzeri servis amacıyla (Lev. 33 a-b; 34a); küçük olanlar ise içki içmeye yönelik maşrapa amacıyla kullanılıyor olmalıydılar (Lev. 34a; 46 a-b; 48 b-c).

Bu oinochelerin ve daha küçük boyutlu olan "maşrapa"ların oranlarında ve ana özelliklerinde de benzerlik görülmektedir. Ancak bazı ayrıntılarda farklılıklar da yok değildir. Büyük olanlar (Lev. 33 a-b; 34a) dar halka diplidirler; maşrapalar ise düz tabanlıdırlar (Lev. 24a; 46 a-b; 48 b-c). Bu da kullanılış amaçlarıyla ilgili olsa gerektir. Sonradan eklenti olan halka tabanlar, Knudsen'in de belirttiği gibi³³⁹, metal vazolardan etkilenecek yapılmışlardır. Gövdeler yuvarlak ve basık; boyunlar geniş ve hafif iç bükeylik gösterirler. Bütün örneklerde ağızlar düz ve yuvarlaktır. Karın ve ağız kenarından bağlantılı tekil kulplar yüksek ve üst noktalarında makara

337) Sams, Pottery, 63 vd.; Pl. 11, 34; 12, 48, 50; 15, 86; 16, 99; 17, 103-104, 109; 19, 129, 131-135.

338) Sams, agy., Pl. 9, 22.

339) Knudsen, Metal Ware, 220, 230-231.

benzeri çıkıntıya sahiptirler. Kulplardaki bu kurala uymama, kendini maşrapalarda göstermektedir ki, bunlarda kulplar yine yüksek, ancak makarasızdır (Lev. 24a; 48 b-c).

- Yuvarlak ağızlı oinochelerin her iki türü de kendine özgü bezemelere sahiptirler. Büyük olanlarında çizgisel stilin hayvan betimlemeleri ağırlığını korurken (Lev. 33 a-b; 34a; 36a), maşrapalarda dalgalı çizgiler (Lev. 24a), çok hatlı üçgen dizileriyle bezenenlerin yanı sıra (Lev. 48 b-c), değişik geometrik bezeklerle zengin dekore edilmiş olanlar da vardır (Lev. 46 a-b).

Gordion'da, özellikle tahrip katmanı ve tümülüslerde çok sayıda tek renkli örnekleri de ortaya çıkarılan bu oinochelerin, Doğu Frigya'da aynı yoğunlukta olmadıkları dikkati çekmektedir. Bezeme ve biçim açısından Gordion'un büyük boyutlu yuvarlak ağızlı oinochelerinin tam benzerlerine Doğu Frigya'da tanık olunmamıştır. Buna karşın, benzerlikler daha çok küçük olanlarında, yani maşrapalarda görülmektedir. Alishar'dan bir örnek (Lev. 4d), boynun ortasından ağız kenarına dek uzanan geniş kuşak bezemesiyle Tümülüs III (Lev. 46a) ve tahrip katmanından iki maşrapayla benzeşmektedir (Lev. 46b). Ancak, Alishar örneği üzerindeki gölge görüntülü hayvan betimi, Gordion'la olan farklılığın en belirgin ögesidir. Alishar'ın diğer örnekleri, Gordion'a oranla, daha yalın bezendikleri gibi, bazılarında alt gövdedeki yivler nedeniyle metal vazoların etkisi ağır basmaktadır (Lev. 14a). Ayrıca doğu örneklerinde boyunlar daha kısa, gövde uzun; bazılarında ise gövde, omuz ve boyun bir ünite olarak vurgulanmıştır (Lev. 14c). Kültepe'den "Eski Yapı Katı"na ait bir maşrapa (Lev. 14b), metal taklidi özellikler içermesiyle, daha çok, Alishar örneklerine benzemektedir (Lev. 14a). Gordion'un dalgalı çizgilerle bezeli yuvarlak ağızlı maşrapalarına, benzer düzenlemeyle Doğu Frigya'da tanık olunmamıştır.

Yuvarlak ağızlı oinochelerdeki özgün biçim, oranlardaki uyum ve akıcılık, zengin geometrik motiflerle bezenmesi ve Gordion'a özgü çizgisel hayvan stilin de önde gelen temsilcilerinden olmaları nedeniyle, bunların başlangıçta Batı Frigya'da tanındıklarını göstermektedir. Doğu Frig merkezlerinden Maşat Höyük³⁴⁰ ve Kültepe'de³⁴¹ bu türün boyalı örnekleri

340) Özgüç, Maşat II, 52; Lev. 63, 8; 65, 1-3.

341) Özgüç, Demir Devri, 15 vd.; Lev. XV, 1-6; XVI, 1 a-b, 2-3.

geç katmanlarda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Alişar örneğinde (Lev. 4d) olduğu gibi, aslında kraterlerin yüzeyini bezeyen gölge görüntülü hayvanların betimlenmesi, eski ve yeninin uyumunu göstermektedir. Dolayısıyla biçimin Doğu Frigya'da daha sonra tanındığını belirtmek durumundayız. Boğazköy-Büyükale'nin son evresinde ele geçen iki örnek³⁴², Kültepe³⁴³ ve Maşat Höyük'tekilerle³⁴⁴ benzerdirler. Bu aşamada, - daha önce de belirttiğimiz gibi, bu türün örneklerinin Gordion'un erken katmanlarında ele geçmesi nedeniyle, yuvarlak ağızlı oinocheler Batı Frigya'da daha önce tanınmıştır.

Akurgal³⁴⁵, yuvarlak ağızlı Frig oinochelerinin, Geç Geometrik Grek biçimlerinden türetildiğini belirterek, İÖ. 8. yüzyılın sonlarından itibaren üretildiklerini vurgular. Coldstream'in³⁴⁶ "tankard" olarak nitelediği ve geç geometrik dönemde yaygın olan Grek dünyasının benzer ürünleri basık küçük gövdeli, yüksek boyunlu ve abartılı uzun kulplarıyla orantısız bir yapı gösterirler. Oranlardaki uyumsuzluk ve özensiz yapılarıyla bunlar, Frig oinochelerinden daha niteliksizdirler³⁴⁷. Dolayısıyla, Grek örneklerinin kendilerinden daha nitelikli ve işçilikli Frig oinochelerine etki etmesi bu aşamada düşünülemez. Ayrıca bu türün erken örneklerinin İÖ. 8. yüzyılın ilk yarısında Gordion'da saptanması³⁴⁸, Grek "tankard"larından önce ya da çağdaş dönemde ortaya çıktıklarını göstermektedir³⁴⁹. Bu da, bu konuda Frig etkilerini düşündürmektedir³⁵⁰.

342) K. Bittel, " Ausgewahlte Funde von Büyükale ", MDOG 86 (1953) 34 vd.; Abb., 14; Bossert, " Funde nachethitischer Zeit", MDOG 89 (1957), 67; Abb., 56b.

343) Özgüç, Demir Devri, Lev. XV, 1-6.

344) Özgüç, Maşat II, Lev. 63,9.

345) Akurgal, PhKunts, 43.

346) Coldstream, Geometric Pottery, 23,47; Pl. 8 f-g; 9e. Yazar "tankard"ların MG II döneminde ortaya çıktığını ve daha erken olan maşrapa türü kapların gelişmiş devamı olduğunu belirtir.

347) Akurgal, PhKunst, 43.

348) Sams, Pottery, 354-355; Pl. 8,5.

349) Coldstream, Geometric Pottery, 23,47.

350) Özgünel, (Karia, 18-19), özellikle geç geometrik çağda Karia bölgesinde çok çeşitli biçimlerde kapların yöresel ve dış etkenlerle yapıldıklarını vurgulayarak, Karia oinochelerinin dış etkenlerin bir ürünü olarak yöresel biçimleri ile üretildiklerini ve bunların Doğu Yunan ve Attika örnekleri ile hiç bir şekilde benzerlikler göstermediğini belirtir. Bu olgu Frig etkileri ile açıklanabilir.

- Sams³⁵¹, Grek ve Frig örnekleri için olası köken olarak Makedonya bölgesini ileri sürer. İÖ. 12. yüzyılın Lausitz işgaline verilen Vardarophsta ve Vardina'daki yangın katmanlarında ortaya çıkarılan kaba, tek kulplu vazolar³⁵², biçim açısından Frig oinocheleriyle hiç bir benzerlik göstermemektedirler. Düz tabanlı, basık yuvarlak gövdeli, dik-yüksek boyunlu ve tek kulplu Makedonya testileri biçim olarak bölgelerine özgü oldukları gözlenmektedir. Bunun yanı sıra daha erken olan bu vazoların, en erken İÖ. 8. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Frig oinocheleri üzerinde ne denli etkin olabilecekleri de tartışmaya açıktır. Bu türün örneklerine Gordion'un İÖ. 12. yüzyıl ya da izleyen dönemlerdeki katmanlarında tanık olunmadığı sürece, Makedonya kökeni inandırıcı olmaktan uzaktır. Dolayısıyla yuvarlak ağızlı oinochelerin Gordion'lu ustaların buluşu olduğu şimdilik açıktır. Sams'in ikinci alternatif köken olarak sunduğu metal vazolar daha akılcı görünmektedir³⁵³. Grekler'in bu biçimi metal kaplar aracılığıyla tanımış olmaları olasıdır³⁵⁴.

Yonca ağızlı oinocheler: Yuvarlak ağızlılardan sonra ikinci büyük çoğunluğu yonca ağızlı oinocheler oluşturur. Bazı biçim ayrıntılarına göre dar boyunlu ve geniş ağızlılar olmak üzere iki ana kümeye ayrılırlar. Ayrıca her küme kendi içinde düz ve halka dipli olan örneklerle de sahiptir.

Dar boyunlu yonca ağızlı oinocheler (Lev. 25a; 49c) sayıca diğerlerinden fazladırlar. Biçimin ana özellikleri; üçlü yonca ağızla sonlanan dar boyun, şişkin basık gövde, omuzdan ve ağız kenarından bağlantılı yüksek kulptur. Gordion'da tahrip öncesi buluntu kümelerinde başlamak kaydıyla³⁵⁵, tahrip

351) Sams, agy., 325,355.

352) Heurtley, Prehistoric Macedonia, 98; No. 411-412,419.

353) Sams.agy., 355; Knudsen, Metal Ware, 230-235.

354) Akurgal'ın (PhKunts, 43 vd.), tüm üstünlüklere rağmen, Frig yuvarlak ağızlı oinochelerini Grek etkilerine bağlanmasının nedeni, Yazılıkaya'dan gelme bir testinin (PhKunts, Taf.D-4) Grek örneklerine çok benzemesi ve o zamanlar daha erken örneklerinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Gordion'un boyalı seramik veren en erken katmanlarında bu türe ait küçük parçaların ortaya çıkarılması (Sams.Pottery, Pl, 8,5), konuyla bağlantılı kuşkuları giderecek niteliktedir.

355) Sams. Pottery, 72; Pl.8.8; 10,29.

katmanında yoğunlaşarak devam eder (Lev. 25a; 49c)³⁵⁶. Yuvarlak ağızlılarda olduğu gibi, bunlar da düz ve halka diplidirler.

Düz dipli olanlarda ağızlar genelde düz olmakla beraber, bazı örneklerde dudaklar emzik gibi dışa doğru taşkın bir şekilde kalınlaştırılmıştır (Lev. 49c)³⁵⁷. Tek bir örneğinde makara benzeri çıkıntıya sahip kulp, yuvarlak ve yüksektir³⁵⁸. Ayaklı olanlarda ise, gövde daha basık ve omuz geniştir (Lev. 25a). Dudaklar yine düz, kulplar yuvarlaktır. Her iki durumda da kulpların karşısındaki yonca dudak uzatılarak akıtacak şekline dönüştürülmüştür.

Yonca ağızlı oinocheler salt boyalı olarak değil, aynı zamanda tek renkli türleri de çok sayıdadır. Batı Frigya'daki bu yonca ağızlı oinochelerin tam benzerlerine, aynı yoğunlukta, Doğu Frigya'da rastlanmamaktadır. Alishar'dan iki yonca ağızlı oinoche³⁵⁹, yonca ağız dışında, Gordion örnekleriyle ne gövde oranlarında ne de biçim ayrıntılarında benzeşmemektedirler. Maşat Höyük'te her üç yapı katında da kullanım görmekle beraber, bunların çok azı boyalıdır³⁶⁰. Küçük gövdeleri, geniş yonca ağızları ve abartılı akıtacakları ile Gordion oinochelerinin koşutları olmadıkları gibi, çoğunluğu daha geç dönemlere aittirler. Ayrıca ayaklı örnekleri bilinmemektedir. Kültepe'deki yonca ağızlı oinocheler küçük, basık gövdeli, yüksek şerit kulplu olup, daha çok Maşat Höyük örneklerine benzemektedirler³⁶¹. Kültepe'de son yapı katlarına özgü bu biçimin örneklerinin çoğunluğu düz diplidirler ve Gordion oinocheleriyle benzeşmemektedirler. Boğazköy'den yayınlanmış bir örnek³⁶², diğerlerine oranla, Gordion'la daha çok koşutluk göstermektedir. Bir kaç merkez ışığında görülmektedirki, Frigya'da yonca ağızlı oinochelerin en erken örnekleri Gordion'da ortaya çıkmıştır. Ancak kırmızı cilalı çömleklerle bağlaşıklık olarak,

356) Sams, agy., Pl.11, 36-37; 12, 51-52,55; 13,65; 14,77; 15,96; 17, 110-112; 19, 136,138.

357) Sams, agy.,72; Kat. No. 76,87.

358) Sams, agy., Pl. 19, 136.

359) Osten, Alishar II, 364; Fig. 413, e1164; 367, Fig. 416, e1112.

360) Özgüç, Maşat II, 49 vd.; Lev.65,4-8; 66, 1-5; Şek. 125.

361) Özgüç, Demir Devri, 17 vd.; Lev.XVI, 5-6; Res. 52-54.

362) MDOG 76 (1938), 17; Abb.4a.

hem Doğu hem de Batı'da İÖ. 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren, biçim değişikliğine uğrayarak aynı yoğunlukta kullanım görmüştür³⁶³.

- Frigya'da, doğuya oranla, batıda biçimin daha erken tanınmasının nedeni; Batı Frigya'nın II. Bin Anadolu gelenekleriyle yakından ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim yonca ağızlı çömlekler Anadolu'da Kültepe'de Karum Dönemi'nden itibaren tanınmış ve Boğazköy'de İmparatorluk Çağı'na kadar kullanım görmüştür³⁶⁴. Dolayısıyla, biçimin kaynağı II. Bin Anadolu'sudur. Özetlenecek olursa; II. Bin Anadolu geleneklerinin bir uzantısı olarak yonca ağızlı oinocheler başlangıçta Batı Frigya'da, daha sonra, İÖ. 7. yüzyılın ilk yarısında hem doğuda hem de batıda kullanım görmüştür.

Yonca ağızlı oinochelerin ikinci kümesini geniş ağızlı olanlar oluşturmaktadır (Lev. 24b; 46c)³⁶⁵. Bu kümenin örnekleri genel olarak dar boyunlularla benzerdirler; ancak, boynun ya hiç ya da çok az vurgulanması ve geniş yonca ağızlarıyla farklılıklar gösterirler. Geniş basık gövdeleri düz dipli (Lev. 46c), halka dipli (Lev. 24b) ve konik ayaklıdırlar (Lev. 27a). Hepsindeki ortak özellikler; yüksek kulp ve bunun karşısındaki yonca dudağın uzatılarak akıtacak haline getirilmesidir. Tahrip öncesi buluntu kümelerinde olmaması nedeniyle³⁶⁶, olasılıkla dar boyunlu yonca ağızlı olanlardan geliştirilmişlerdir. İÖ. 7. yüzyılın yonca ağızlı oinochelerinde görülen aşırı abartılı yonca dudağın geniş verilmesi de, bu gelişimin bir aşaması durumundadır.

Gaga ağızlı oinocheler: Yukarda anılan biçimlerin yanısıra Gordion'da, ender de olsa, gaga ağızlı oinocheler de bilinmektedir (Lev. 32b). Bunun Tümüls III'te (Lev. 32b) ve tahrip katmanında boyalı birer örneği bulunmuştur³⁶⁷. Tabana doğru genişleyen basık gövdeleri dar tabanlı, ince boyun ve dışa taşkın ağızlarıyla ünik bir biçim sergilerler. Ağız kenarından

363) Young, "Gordion 1951-1952", 33; Fig. 26(sol); H. Otto, "Die Funde von Büyükkale", MDOG 78 (1940),54; Abb. 12, No. 5-6,9.

364) Fischer, Hethitische Keramik, 46-47; Taf. 38,39; No. 392,394,398,405.

365) Sams, Pottery,76 vd.; Pl. 17,113; 23, 161.

366) Sams, agy., 76-77.

367) Sams, agy., 110; Pl. 14,78.

ve karnın en geniş yerinden bağlantılı yüksek şerit kulpların tam karşısında ağız, gaga benzeri uzatılarak akıtacak elde edilmiştir.

- Gaga ağızlı oinochelerin Gordion'daki bu enderliğine karşın, Doğu Frig merkezlerinde sayıca çoklukları dikkati çekmektedir. Alishar örnekleri (Lev. 13 a-b) genel yapılarıyla Gordion örneklerine benzerlerken, gagaları daha - kısadır. Kültepe'de erken katmanlarda bir örneği bilinen (Lev. 13c) ve daha sonraki katmanlarda sayıca çoğalan gaga ağızlı oinocheler³⁶⁸, Maşat Höyük örnekleriyle³⁶⁹ beraber Alishar'dakilere benzemektedirler.

Bu biçimin Hitit öncülerinden geliştirildiği konusunda kuşku yoktur. Diğer bazı biçimlerde olduğu gibi, Tümülüs III'ten gelme örnek (Lev. 32b), uzun gagasıyla Hitit öncülerinin Demir Çağ'da boyalı olarak yapılmış kopyesinden başka bir şey değildir. Doğu örneklerinde ise, kısa tutulmuş gagalar, Hitit örneklerinden ayrılmaktadırlar. Bittel'in de kabul ettiği gibi³⁷⁰, bu biçim II. Bin Anadolu geleneklerinin Demir Çağ'daki uzantılarından biridir. Bu konuya ilerde tekrar gelinecektir.

C- b. Emzikli Testicikler

Gordion'un İÖ. 8. ve 7. yüzyıl buluntu kümelerinde yaklaşık elli adet emzikli süzgeçli testicik saptanmış olup, bunların onsekiz tanesi boyalıdır (Tümülüs III: Lev. 30b; 31 a-b; 48a; Tümülüs W: Lev. 30a; tahrip katmanından: Lev. 32a)³⁷¹. Bunların ana özellikleri; gövdenin yan tarafına eklenmiş ve bağlantı yerinde süzgeçli olan uzun, abartılı emziktir (Lev. 30; 31; 32a; 48a). Emzikler, genellikle, kulpun sol tarafına ve kulpla dik açı oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Süzgecin sıvının süzdürülmesi amacına yönelik olduğu açıktır. Emzikler, hemen her örnekte olduğu gibi, ağıza uyacak şekilde dar ve uzundur. Bu olgu, bunların içki kabı olarak kullanıldıklarında yol göstericidir. Pişmiş toprak ürünlerin yapım tekniklerine yabancı emziğin, metal kaplardan etkilenecek ilave edilmiş olması gerekmektedir³⁷². Bununla bağlantılı olarak süzgecin de aynı esin kaynağından gelmesi kaçınılmazdır.

368) Özgüç, Demir Devri, 17; Lev. 16,4; Res.50-51.

369) Özgüç, Maşat II, 53; Lev. 67, 3-6; Şek. 129; Lev. 68, 2-4; 81,1.

370) Bittel, Kl. St. 109 vdd.

371) Diğerleri için bkz., Sams, Pottery, 78 vd.; 22,156;23,163.

372) Knudsen, Metal Ware, 236.

Ana ögelerde birbirlerine benzeyen süzgeçli emzikli testicikler, bazı biçim ayrıntılarında farklılıklar gösterirler. Boyalı türlerin en yaygın olanı; basık geniş gövdeli, kısa boyunlu ve düz ağızlıdır (Lev. 30 a-b; 31 a-b). Bir örnek hariç (Lev. 31a), çoğunluğu düz diplidir. Boyunlar kısa ve hafif iç bükeylik gösterirler. Tümüls W örneğinde (Lev. 30a), dışa taşkın verilmiş dudaklar kalınlaştırılmıştır. Ağız kenarından ve omuzdan bağlantılı yüksek şerit kulplar, en yüksek noktalarında makara benzeri çıkıntılarla desteklenmişlerdir. Ancak bir örnekte bu kurala uyulmadığı gözlenmektedir (Lev. 31a). Emzikler, genelde, gövdenin en geniş yerinin biraz altından ve omuzdan bağlantılıdır. Yarım yuvarlak, üstü tekne biçimli uzun emzikler, gövdeye bağlantı yerlerinde dar-kısa birer köprü ile kapatılmışlardır. Bir kaç örnekte emzik tabanları aşamalı olarak kabartılmış ve basamaklı bir görünüm kazandırılmıştır (Lev. 30a; 31b). Bunun ne amaçla yapıldığı kesin olmamakla beraber, sıvının boşaltılırken akışını yavaşlattığı bellidir.

Süzgeçli emzikli testiciklerin ikinci kümesini, ağızları dışa taşkın ve kısa boyunlu olanlar oluşturmaktadır (Lev. 32a; 48a)³⁷³. Bunlarda gövdeler yuvarlak ve geniş, tabanlar düzdür. Diğer kümeye oranla, oldukça dar ve kısa boyunları, dışa taşkın ağızla sonlanmaktadır. Tahrip katmanından bir örnekte (Lev. 32a) kulp makaralı iken, Tümüls III örneğinde ise (Lev. 48a), çift yuvarlak bandlı kulp makarasızdır. Emzikler uzun, abartılı ve gövdeye bağlantı yerlerinden süzgeçlidirler. Bir örnekte emzik, ucuna doğru yuvarlatılmışken (Lev. 32a), diğerlerinde dışa taşkın yapılmıştır (Lev. 48a). Emzik dışında ortak özellikleri; dar ve yüksek boyun, dışa taşkın ağızdır.

Bu testiciklerin Doğu Frig merkezlerindeki örnekleri, daha çok, Alishar'da yoğunlaşmaktadır (Lev. 4c; 12 a-c; 23 a-b)³⁷⁴. Gordion'un birinci küme örneklerine, yani kısa boyunlu ve düz ağızlı olanlarına benzer Alishar örneği (Lev. 4c; 23b), daha basit biçimli olup, emziği kısa verilmiştir. Alishar'ın diğer emzikli testicikleri, Gordion'un dar-yüksek boyunlu ve geniş ağızlı olanlarına benzerdirler (Lev. 12 a-c; 23a). Her iki kümenin örneklerinde de, Gordion'da olduğu gibi, emzikler kulpun sol tarafında dik açı oluşturacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Emzikler, Tümüls III örnekleriyle daha çok

373) Bu kümenin diğer örnekleri için bkz., Sams, Pottery, 83.

374) Osten, Alishar II, 394; Fig. 443, 1-6.

uyum sağlamaktadır (Lev. 48a). Ayrıca Alishar örneklerinin daha yalın bezenmiş olmaları diğer bir farklılıktır. Maşat Höyük'te bilinen örneği olmamasına karşın, Kültepe'nin geç yapı katlarında ortaya çıkarılmıştır. Bunlar iki renk bezemeleri ve özensiz düzenlemeleriyle, geleneğin geç temsilcileri durumundadırlar³⁷⁵. Boğazköy'den yayınlanmış bir kaç örnek bilinmektedir³⁷⁶.

Alishar'ın 4 cm katmanında (Lev. 12c) ve Gordion'un İÖ. 8. yüzyıl buluntu kümelerinde varlığı saptanan süzgeçli testiciklerin Frigya dışında, Anadolu'da bilinen örneklerinden birisi Güney Anadolu Bölgesi'nden³⁷⁷, diğeri ise Suluca Karahöyük'tendir³⁷⁸. Bunlar, olasılıkla, ya Frig dışsatımı, ya da Frig etkisiyle yerel üretilmiş ürünler olmalıdırlar. Anadolu dışında ise, İran'da bilinmektedir. Merkezi İran'daki Tepe Sialk B nekropolisinde ortaya çıkarılan boyalı örnekleri ³⁷⁹ yanısıra, Tepe Giyan ve Hasanlu'da da tek renkli olanları ele geçmiştir³⁸⁰. Bu İran ürünleri ile Frig örnekleri arasında bağlantı olabileceği Ghirshmann³⁸¹, Przeworski³⁸² tarafından ileri sürülmüştür. Daha sonra ise, Akurgal, zayıf da olsa, böylesi bir ilişkinin olabileceğine değinir³⁸³.

İran ve Frig merkezlerindeki emzikli testicikler arasında ilk bakışta benzerlikler görölse de, ayrıntılarda önemli farklılıklar vardır. İran örneklerinin bezeme düzenleri ve motifleri farklıdır. Bunun yanısıra, Frig örneklerinde bir kural gibi gözlemlenen kulpun emzikle dik açı oluşturması,

375) Özgüç, Demir Devri, 17 vd.; Lev. XVII, 1-2; Res. 58.

376) K. Bittel, "Funde und Beobachtungen in den Schichten nachhethitischer Zeit", MDOG 75 (1937), 48; Fig. 29b.

377) Mellaart, "Iron Age Pottery", Pl. 7,95.

378) K. Balkan- O. Sümer, "1967 Yılı Hacibektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Ön Raporu", TAD 16/2 (1967), Res. 14-16.

379) R. Ghirshmann, Fouilles de Sialk près de Kashan, Vol. II (1939), Pl. IX-XIII; XVI-XVII; XVIII.

380) G. Contenau - R. Ghirshmann, Fouilles du Tépé Giyan(1935), Pl. 18, Tomb 52, No. 2.

381) Ghirshmann, agy., 93 vd.

382) S. Przeworski, "Altorientalische Alttertümer in skandinavischen Sammlungen", ESA X (1935), 103-108.

383) Akurgal, PhKunts, 28 vd.

İran'da farklı bir düzenlemeyle karşımıza çıkmaktadır. İran testilerinde özellikle Sialk B örneklerinde emzikler kulpun tam karşısında yer aldıkları gibi, bir çok durumda da emziklerin süzgeçli olmadığı gözlenmektedir³⁸⁴. Bu farklılıklara ek olarak, ileride de değinileceği gibi, İran'ın kronolojik sorunları da irdelendiğinde, olası bir etkinin, Akurgal'ın da görüşleri doğrultusunda³⁸⁵, Frigya'dan İran'a doğru olduğu şeklinde bir sonuç çıkmaktadır ki, bu da diğer arkeolojik verilerin eksikliği nedeniyle şimdilik inandırıcı değildir. Sonuçta, süzgeçli emzikli testiciklerin İran kökenli olmaları kabul edilebilir değildir³⁸⁶.

Köken için yerel öncülere bakıldığında, bu testiciklerin Anadolu protiplerinden geliştirildiği anlaşılmaktadır. Hitit İmparatorluk Dönemi ve daha öncesinden bilinin emzikli kapların Büyükkale III ve Osmankayası'ndan iki örneği³⁸⁷ kulplarının aksi yönünde birer emziğe sahiptirler. Gordion³⁸⁸ ve Alaca Höyük'ten³⁸⁹ erken döneme ait örneklerde ise, emzikler kulpla dik açı oluşturacak şekilde sağa yerleştirilmişlerdir. Bu düzenleme, Demir Çağı Frig örneklerini anımsatmaktadır. Bu örneklerden hareketle, süzgeçli emzikli testiciklerin, biçim olarak, II. Bin'den Demir Çağ'a aktarıldıklarını ve bu dönemde biçimdeki değişimin yanı sıra, bezemede de dönem stiline uyularak yeniden kullanıldıklarını varsayabiliriz³⁹⁰.

C- c. Kraterler

Gordion'da, kraterlerin bir kaç tanesi dışında (Lev. 27b), tümü tahrip katmanında bulunmuş olup, hepsi iki kulpludur (Lev. 28 a-b; 29 a-c)³⁹¹. Sözü

384) Ghirshman, Fouilles du Tépé Giyan, Pl. 10, No. 4; ay., Fouilles de Sialk, Pl. IX-XIII; XXIII.

385) Akurgal, agy., 28 vd.

386) İran sanatının Anadolu ile bağlantıları konusunda bkz. Musceralla, Phrygian Fibulae, 70 vd.

387) Fischer, Hethitische Keramik. Taf., 35, 384; 36, 387-390; 38, 391.

388) M.J. Mellink, A Hittite Cemetery at Gordion (1956), 25; P 368; Pl. 14e; 28g.

389) H.Z. Koşay, Alacahöyük Kazısı: 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor (1951), Lev. LXIII, 2.

390) Sams, Pottery, 319-320.

391) Gordion'da bulunmuş diğer kraterler için bkz., Sams. agy., 85 vd.; Pl. 12, 57.

edilen bir kaç parça ise, tahrip katmanı öncesinde bulunmuşlardır (Lev. 27b). Batı Frigya'da, Gordion dışında, Konya Alaattin Tepe'den gölge görüntülü hayvan betimleriyle bezeli bir parça (Lev. 28c), olasılıkla, bir kratere ait olmalıdır.

Gordion kraterleri kalın cidarlı ve yükseklikleri 33-50 cm. arasında değişmektedir. Oldukça geniş olan ağızları, karın genişliklerinden biraz daha azdır. Bütün örnekler geniş düz tabanlı ve basık yumurta gövdelidirler (Lev. 28 a-b; 29 a-b). Omuz boyun geçişleri ya geniş bir yay şeklinde vurgulanmış, ya da kabartma kuşakla sınırlandırılmıştır (Lev. 29b). Geniş boyunlar her zaman uzun ve bazı örneklerde gövdenin yarı yüksekliğindedir (Lev. 29a). Ağız kenarları da, boyunlar gibi, ayrı vurgulanmış; bazı örneklerde düzleştirilmiş dar bir yüzeye sahiptirler. Dışa doğru taşkın düz dudaklar hafif kalınlaştırılmış; içte ise hafif çıkıntı oluşturmaktadırlar. Dikey yerleştirilmiş kulplar, vazo ölçülerine oranla, kısa ve genellikle boyun tabanından ve omuzdan gövdeye bağlantılıdır (Lev. 28a; 29a). Bir örnekte ise, kulp dudağın hemen altı ve omuz bağlantılıdır (Lev. 29b). Kesitte dörtgen olan kulplar, bir örnekte ikili yuvarlak rulo halindedir (Lev. 29b). İki örnekte kulplar makaralı (Lev. 28a; 29b), diğerleri ise bundan yoksundurlar.

İri boyutları nedeniyle, bu çömleklerin depolama amacıyla kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim aynı türde, ancak kulpsuz ve tek renkli örnekleri tahrip öncesi katmanlarda saptanmış olup, benzeri amaçla kullanılmış olmalıdırlar³⁹².

Alişar IV stilinde hayvan figürleriyle bezeli ve tam olarak ele geçen Gordion krateri (lev. 28 a-b); ileride bezemeler konusunda değinileceği gibi, Alişar etkisinde yerel üretilmiştir. Gordion'da tek örneği bilinen ve diğer Frig merkezlerinde benzeri türüne rastlanılmayan kapaklı krater (Lev. 29b), geniş tutamaklı bir kapağa sahiptir. Biçim ve bezemede ünik olan bu krater; bezemeleri açısından Kargamış Yunus Mezarlığı buluntusu iki kulplu bir kraterle benzeşmektedir³⁹³. Bu paralellik, aynı zamanda kraterlerin kökenine sunacağımız kaynakla da uyum sağlamaktadır.

392) Sams, Pottery, 86.

393) Woolley, "Iron Age Graves", Pl. IX, 4.

Yalnız en büyük parçası resimlenmiş olan ve yedi parça halinde ele geçen gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli bir örnek (Lev. 27b); büyük boyutları nedeniyle, bir kraterden çok pitos türü depolama kaplarına ait olmalıdır³⁹⁴. Parça üzerinde yuvarlak iki kabartma band korunmuş ve anlaşılabilirdiği kadarıyla kulpsuzdur. Anılan özellikleri ile biçim açısından kural dışıdır ve Doğu Frig merkezlerinde bilinen örnekleri yoktur. Ancak, bezeme ve betimlemeleriyle Alishar (Lev. 3a) ve Kültepe kraterlerine benzemektedir (Lev. 2b). Sams'in bu parçanın doğudan ithal edildiği ve Gordion'daki benzeri tür bezemelere öncü olarak hizmet etmiş olabileceği şeklindeki görüşü³⁹⁵, aynı boyutlarda ve kulpsuz örnekleri bilinmemekle beraber, bezemelerdeki koşutluklar nedeniyle kabul edilebilir.

Gordion'da çok az sayıda temsil edilen diğer bir krater türü ise, Grek kantaroslarına benzer kulplara sahip olan ve ondan esinlenerek nitelenen³⁹⁶ **kantaros kraterlerdir** (Lev. 29c)³⁹⁷. Genelde büyük boyutlu yuvarlak ağızlı oinocheleri anımsatan kantaros kraterler, birinci küme örneklerine göre daha küçüktürler. Geniş omuzlu, basık ve profilde düzgün gövdeli olup, ayak basık ve yayvandır. Dudaklar dışa doğru kalınlaştırılmış ve geniş bir bantla ağız kenarı kuşatılmıştır. Kulplar üçgen kesitlidir. Diğer kraterlere oranla daha küçük olduklarından, yuvarlak ağızlı oinocheler gibi, servis amacıyla kullanılıyor olmalıydılar. Bunların Gordion dışında bilinen örnekleri olmadığından Gordion'a özgü oldukları savlanabilir.

Başta Alishar olmak üzere (Lev. 1a; 2a; 3 a-e; 4 a-b; 5 a-b; 6 a-b)³⁹⁸, Maşat Höyük (Lev. 1b; 5c)³⁹⁹, Kültepe (Lev. 2b)⁴⁰⁰ Boğazköy-Büyükale (Lev. 6 c-d)⁴⁰¹ ve Kızılırmak yayı içindeki bir çok merkezde yaygın kullanılan kraterlerin Gordion'da sayıca bu denli sınırlı oluşu; bunların ya ithal, ya da

394) Young, "Gordion 1959", Pl. 58,15.

395) Sams, Pottery, 398.

396) Sams, agy.,88; ay., "Geometric Schools",231; Pl.57,1.

397) Kantaros kraterlerin diğer örnekleri için bkz., Sams, Pottery, Pl. 14,79; 18, 126.

398) Osten, Alishar II, 372-375; Fig. 421-424.

399) Özgüç, Maşat II, 54 vd.; 69, 2-5; 70, 1-11; 71, 1-6.

400) Özgüç, Demir Devri, 21 vd.; Lev. XXIV,1-9; XXV, 1-7; XXVIII, 9-10.

401) K. Bittel, "Die Schichten I und II", MDOG 74 (1936),32; Abb. 24-25; H. Otto, "Die Funde von Büyükkale", MDOG 78(1940),65; Abb. 56a; Beran, " Kultstatte Phrygischer Zeit ", 49;Abb. 15-18; Bossert,"İmportierte Keramik",70,Abb.14.

Doğu Frig merkezleri etkisinde yerel üretildiklerini düşündürmektedir. Tahrip öncesi katmanlarda varlığı saptanan ve Alişar IV stilinde bezenen bazı parçalar (Lev. 27b), olasılıkla, doğudan ithal olup, biçim ayrıntılarında ve bezeme örgelerinde Gordion kraterlerine öncü durumunda hizmet etmiş olmalıdırlar (Lev. 28 a-b).

- Gordion kraterleri bütün örneklerinde iki kulplu olma özellikleriyle, doğu merkezlerinin aynı şekilde iki kulplu, yalnızca geometrik bezeli benzerleriyle (Lev. 5 a-c; 6 a-d; 20 a-c) daha çok koşutluklar göstermektedirler.

Doğu Frig merkezlerinde geç dokuz, ya da büyük olasılıkla daha önce görülen⁴⁰² kraterlerin, Gordion'a Kızılırmak Bölgesi'nden aktarılmış bir biçim olduğu anlaşılmaktadır. Doğu Frigya'ya nereden geldiği sorusu, akla hemen Kuzey Suriye'yi getirmektedir. Sams de haklı olarak bunların Kuzey Suriye kökenli olduklarını ve oradan, önce Doğu Frigya'da kullanıldıklarını; daha sonra tüm Frigya'ya yayıldıklarını savunur⁴⁰³.

C- d. Amphoralar

Gordion'un sekizinci ve erken yedinci yüzyıl buluntuları içinde yalnızca dört boyalı örneği bilinmektedir; ikisi tahrip öncesinden⁴⁰⁴, biri tahrip katmanından (Lev. 49b), diğeri ise tahrip sonrasına aittir⁴⁰⁵. Bundan da anlaşılacağı üzere, Gordion'da boyalı seramiğin görüldüğü her dönemde, az da olsa, kullanım görmüş bir biçimdir. Amphoralar depolama ya da taşıma amaçlıdırlar. İki kulplu olan amphoralar, omuzdan ve boyundan kulplu olmak üzere yine iki ana kümeye ayrılırlar.

Omuzdan kulplular tahrip öncesinde⁴⁰⁶, boyundan kulplu olanlar ise, tahrip katmanı ve sonrasında kullanılmışlardır (Lev. 49b). Bütün dönemlerin örnekleri arasında biçim ve bezeme açısından kesin bir birlikten söz etmek olası değildir.

402) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-88.

403) Sams, Pottery, 334.

404) Sams, Pottery, 90 vd.; Pl. 9, 21; 10, 24.

405) Sams, agy., Pl. 21, 146.

406) Sams, agy., Pl. 9, 21; 10, 24.

Amphoraların her iki türünün de yakın benzerleri Alishar 4 aM katmanında bulunmuştur⁴⁰⁷. Omuzdan kulplu amphoraların benzerlerinin ele geçtiği bir başka merkez ise, Kargamış Yunus mezarlığıdır⁴⁰⁸.

C- e. Kulpsuz Çömlekler (Kavanoz türü)

Gordion'daki tüm kulpsuz çömlekleri, özde büyük farklılıklar olmadığından, bu küme içinde topladık. Bu çömleklerin bazılarında boyun hafif vurgulanmışken, diğerleri doğrudan geniş bir ağızla sonlanan boyunsuz bir gövdeye sahiptirler. Boyunlu olanların tahrip katmanından bilinen örnekleri (Lev. 49a)⁴⁰⁹ olasılıkla depolama amacıyla kullanılıyor olmalıydılar. Bunlar düz tabanlı, yumurta gövdeli, kısa ve geniş boyunludurlar. Dudaklar kalın ve dışa taşkındır.

Düz ağızlı çömlekler (Lev. 26a) diğerleriyle aynı yoğunlukta görülürler. Olasılıkla metal kaplardan taklit edilen⁴¹⁰, bu vazoların benzerleri Doğu Frig merkezlerinde az sayıda bulunmuştur⁴¹¹. Gordion'da yerel bir biçim olması olasıdır⁴¹².

C - f. Çanaklar

Bu kümeye kaseler, tabaklar ve benzeri türdeki vazolar alınmıştır. Gordion çanaklarının ilk kümesini yalın kaseler oluşturur. Bunlar kulpsuz, ayaksız ve diğer biçimsel ayrıntılardan yoksundurlar. Yalın kaseler, başta tahrip katmanı olmak üzere, Gordion'da boyalı ve tek renkli türde çok sayıdadır. Gordion'un en erken buluntu kümelerinde varlığı saptanan ⁴¹³ yalın kaselerin tam korunmuş tek örneği Tümülüs III'tendir (Lev.45a). Bu kase,

407) Osten, Alishar II, 370; Fig. 419,el071, el078.

408) Woolley, "Iron Age Graves", Pl. X,5-6; XI

409) Sams, agy., 92 vd.; Pl. 13,68; 14, 80; 15,81; 19,130.

410) Knudsen, Metal Ware, 281.

411) K. Bittel, "Funde und Beobachtungen in den Schichten nachhethitischer Zeit", MDOG 75 (1937), Abb. 24; Osten, Alishar II, 379; Fig. 428, e2329.

412) Sams, Pottery, 281.

413) Sams, agy., 97 vd.

alçak halka dipli, az derin gövdeli ve ağız kenarı üzerinde dar bir yüzeye sahip biçim sergiler. Bu kümeye giren kaselerin boyalı örneklerine Gordion'da az sayıda tanık olunmuşken⁴¹⁴; Alishar (Lev.16 a-c)⁴¹⁵, Maşat Höyük⁴¹⁶, Kültepe⁴¹⁷ gibi Doğu Frig merkezlerinde kraterlerden sonra en büyük çoğunluğu oluştururlar. Dolayısıyla yalın kaselerin Doğu Frigya'dan Gordion'a aktarılmış olduğu açıktır. Ancak Tümülüs III buluntusu (Lev. 45a), - biçimde her ne kadar doğu özellikleri içeriyorsa da, teknik özellikleri ve bezeme motifleriyle yerel üretilmiştir.

Gordion'un yalnızca tahrip katmanında bilinen diğer bir çanak türü ise, **emzikli kaselerdir** (Lev. 45b). Ele geçen bütün örnekleri boyalıdır⁴¹⁸. Ağıza doğru genişletilmiş kısa emziği ile bu kase, emziğin karşısında ağız kenarına bağlantılı yatay bir kulpa sahiptir. Gordion dışında bilinmeyen bu kaselerin benzerleri Büyük Tümülüs ve Tümülüs III'te günyüzüne çıkarılmıştır⁴¹⁹. Bunların da salt Gordion repertuarına ait oldukları anlaşılmaktadır.

Yine Gordion'un tahrip katmanında saptanan kaselerin bir başka tipi de iki kulplu olanlarıdır (Lev. 26b). Bunların derince gövdeleri, hafif yükseltilmiş halka tabanları ve ağız kenarına ilştirilmiş yatay iki kulpları vardır. Kalın dudaklar üstte yuvarlatılmış. Kulplarının konumu ve diğer özellikleriyle metal taklidi nitelikler sergilemektedir⁴²⁰. Bu da, Gordion'da bilinen diğer bir yerel biçimdir.

Gordion'un küçük boyutlu **içki kaseleri**; üçü tek renkli⁴²¹, biri boyalı (Lev. 45c) olmak üzere toplam dört adet bulunmuştur. Bu çok özel kaseler

414) Bazı ağız parçaları olasılıkla bu kaselere ait olmalıdır; bkz., Sams, agy., Pl. 15,88; 21, 144.

415) Osten, Alishar II, 391-392; Fig. 436-439.

416) Özgüç, Maşat II, 50-51.

417) Özgüç, Demir Devri, 13 vd.; Res. 26b.

418) Sams, Pottery, 97-98.

419) Knudsen, Metal Ware, 206 vd.

420) Metal örnekler için bkz., Knudsen, agy., 34; Fig. 2.

421) Tek renkli örneklerin ikisi Tümülüs P'den (Young, "Gordion 1956", Pl. 94, 29); diğerleri ise Perso -Frig yapısının üst dolgusunda ortaya çıkarılmıştır (Young, "Gordion 1967", Pl. 76,14).

(-kadehler), gövdelerinin iç tarafında, ağızdan başlayarak tabana kadar inenve tabanda süzgeci olan birer emziğe sahiptirler. Emzikler dışta ağız kenarında çıkıntı oluşturmakta ve bunlar da desteklerle tutturulmuşlardır. Bu biçimin hangi kökene gittiği kesin saptanmamakla beraber, bir Anadolu geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu'da Asur Kolonileri Çağı'nda tanındığına dair kanıtlar vardır⁴²². Bu geleneğin Demir Çağ'a nasıl taşındığı, ya da bağlantı olup olmadığı, veri eksikliği yüzünden, tam anlaşılır değildir. Şimdilik salt Gordion'la sınırlı bir biçim olduğunu söylemekle yetinebiliriz.

Özet olarak, Gordion'un yalın kaseleri Doğu Frig repartuarının yerel adaptasyonudurlar. Bunların dışında kalanlar ise, Gordion ustalarının yaratıcılıklarının birer ürünüdürler.

C - g. Askoslar

Bazı biçim özellikleriyle yakın benzerlikler gösteren bir küme vazo, askos olarak nitelendirilmiştir⁴²³ (Lev. 43 a-c; 44a-b). Örneklerin tümü tahrip katmanı (Lev.44a-b) ve Tümülüs P'dendir (Lev. 43 a-c).

Askoslar dört kısa ayaklı, küresel, ya da oval gövdeli olup, ön kesimde uzun silindirik bir boyuna sahiptirler. Yanlız bir örnekte boyun, gövdenin yan tarafında verilmiştir (Lev. 44a). Gövdenin arka kesiminden ve boyundan bağlantılı yüksek , yuvarlak sepet kulplar uçlarda çıkıntı oluşturmaktadır. Ayakların, gövdenin ve boynun genel özelliklerine göre bir hayvanı anımsatmaktadırlar. Nitekim iki örnekte (Lev. 43 a-b) gövdelerinin arkasında verilmiş kuyruk benzeri iki çıkıntı ile kuş gövdesini anımsatıyorlarsa da, diğerleri daha çok tanımsız birer hayvana benzemektedirler.

Bu türden askoslar Gordion dışında diğer Frig merkezlerinde bulunmamıştır. Sams'e göre ⁴²⁴, kırmızı astar üzerine siyah boyalı bir örneğin (Lev,43c), bu tekniğiyle Gordion'a yabancı olduğu ve bu yöntemle boyamanın Güney

422) Sams, Pottery, 108; Dn. 69.

423) Sams, agy.,102 vd.

424) Sams, agy., 104.

Anadolu'da yaygın olması⁴²⁵ nedeniyle, biçimin de bura kökenli olması gerekmektedir. Ancak, anılan bölgede bu tür askosların bulunmaması⁴²⁶, bir çok örnekte olduğu gibi, askosların da Demir Çağ'da erken Anadolu gelenekleriyle bağlantılı yerel Gordion üretimi olduklarını düşündürmektedir.

- " Modified Ring Vase "⁴²⁷, ya da " Kothon askos"⁴²⁸ olarak adlandırılan değişik biçimli diğer bir vazo (Lev.44c), sepet kulpu ve bazı biçimsel özellikleriyle askoslara benzemektedir. At nalı şeklindeki gövde altta hafif düzeltilerek oturma yüzeyi elde edilmiştir. Gövdenin bir ucundan bağlantılı yuvarlak kulp, diğer ucunda yonca ağzın kenarına ilişiktir. Vazo, Tümülüs P'den tek renkli diğer bir örnekle birlikte üniktir. Sams'e göre, biçim olarak bunlar,olasılıkla, Yakın Doğu kökenlidir⁴²⁹.

C- h. Zoomorfik Vazolar

Batı Frigya repertuarındaki zoomorfik vazoların tümü Tümülüs P'nin gömüt odasında ortaya çıkarılmıştır. Boyalı üç örnekten ikisi kaz gövdeli (Lev. 47 a-b; 47 c-d), diğeri ise koç başlı bir vazodur (Lev. 47e). Koç başlı olan yuvarlak sepet kulplu, diğerleri ise kulpsuzdurlar.

Tümülüs P'nin bir çocuk gömütü olması⁴³⁰, bu kapların birer oyuncak olabileceğini akla getirmektedir. Kaz biçimli olanlar Gordion'a özgü devetüyü üzerine kahevrenge tekniğinde bezelidirler. Koç başlı olan ise, her ne kadar iki renk ile bezenmişse de, genelde kırmızı üzerine siyah tekniğinde dekore edilmiştir. Bu olgu, askoslarda olduğu gibi, köken konusunda Güney Anadolu Bölgesi'ni düşündürmektedir. Ancak, Demir Çağ'da Gordion dışında hiç bir merkezde bu tür kapların varlığı kanıtlanamamıştır. Dolayısıyla bunların Gordion'da yerel üretildikleri savlanabilir.

425) Mellaart, "Iron Age Pottery", 115-136.

426) Mellaart, agy., 121 vd.

427) Sams, Pottery, 422.

428) Young, "Gordion 1961", 153-168, Pl. 48, Fig. 20.

429) Sams, agy., 427.

430) Muscarella, Phrygian Fibulae,3; Sams, agy., 272-273.

Bu geleneğin öncülerini Kültepe Kaniş⁴³¹ ve Boğazköy'ün Hiti dönemi buluntularında⁴³² görebiliyoruz. Bu da, geleneğin II. Bin'in bir uzantısı olarak Demir Çağ'da Frigler tarafından devam ettirildiğini göstermektedir.

C- i. Pitolar

- Gordion'un tahrip katmanı ile tahrip sonrası buluntu kümelerinde çok sayıda büyük boyutlu, kalın cidarlı vazo parçaları bulunmuştur. Gerek teknikleri, gerekse bezemeleri açısından ortak özellikler içeren bu parçaların ağız çapları yaklaşık bir metreye yakın pitolarla ait oldukları anlaşılmıştır⁴³³ (Lev. 41 a-c; 42 a-c). Değişik alan ve seviyelerde bulunmuş bu pitolar parçaları, olasılıkla, kentteki yeni yapılanmalar sırasında yerlerinden oynatılmış tahrip katmanı ürünleridirler⁴³⁴. Asıl önemleri, üzerlerinde betimlenen çizgisel hayvan stilinin özgün örneklerinden kaynaklanmaktadır. Bu hayvan betimlemeleri ve devetüyü üzerine kahverengi tekniğinde bezenmeleriyle, özellikle, Tümülüs P vazolarındaki (Lev. 33 a-b; 34a) dekorasyonu anımsatmaktadırlar. Bu da, bunların buluntu durumlarından farklı olarak, erken döneme aitliklerinde yol göstericidir.

431) Özgüç, Kültepe Kaniş, Pl. XLIV, 1-2.

432) U. B. Alkım, Anatolia I (1968), Fig. 114.

443) Sams, Pottery, 190 vd.; ay., "Orientalizing Art", 173 vd.

434) Sams, Pottery, 190.

D. Bezeme

D- a. Bezeme Düzeni

Doğu Frigya'da olduğu gibi, batıda da seramik boyama sanatında bezemenin uyarlandığı üç ana alan vardır: karın, omuz ve boyun. Ancak, Gordion'da - yüzeylerinin tümünün boyandığı vazolar da vardır. Çoğunluğu Tümülüs III ve P'de ortaya çıkarılmış olan bu vazolar (Lev. 30 a-c; 32b; 33 a-b; 34a; 43 a-c), deve tüyü renginde ince elenmiş nitelikli hamurları, kahverengi bezemeleriyle özgün bir küme oluşturmaktadırlar.

Bezeme için ayrılmış alanlarda başta tekrarlı motiflerden oluşan yatay kuşaklar ilk sırayı alır (Lev. 24 a-b; 25 a-c; 27a; 29 a-c; 30; 31a; 45a; 46; 48). İkinci olarak da, daha çok karın, omuz ve az da olsa, boyunda görülen metoplu düzenleme gelir (Lev. 31 b-c; 32 a-b; 33 a-b; 34-36; 37-42). Aynı bezeme alanında bu iki yöntemden salt birisi tercih edilmiş, ikisi bir arada kullanılmamıştır.

Gordion boyalı seramiğindeki söz konusu bezeme kuralları yanısıra, biçimlere göre de dekorasyon tercihi görülür. Böylece biçim ve bezeme arasında uyum sağlanarak, vazolara daha estetik bir görünüm kazandırılmıştır. Yatay alanlandırılmış ve vazonun biçimiyle uyumlu bezeme tercihi boyalı seramikte erkende başlar⁴³⁵. Tekrarlı motiflerden oluşturulmuş kuşak bezeme, omuz ve boyun üzerinde kullanıldığı gibi; omuz-boyun geçişinde, dudak kenarlarında, metoplar arasındaki bölücü dikey alanlarda da görülür (Lev. 24 a-b; 25 a-c; 26 a-c; 27a; 28 a-b; 30 a-c; 31 a-c; 32 a-c; 33 a-b; 34a). Bu bezeme kuşaklarında üçgenler, dörtgenler, meanderler, zigzaglar ve damalar en çok kullanılan motifler arasındadırlar.

Metoplu bezeme omuz alanında ender olmakla birlikte (Lev. 31 b-c; 32 a-b; 36a), yine anılan ana alanlarda görülür. Metoplar geniş tutuldukları zaman, aralarında bölücü dikey alanlar oluşturulmuştur (Lev. 33 a-b; 34; 36-42). Dar ve birbirleriyle bitişik düzenlendiklerinde ise, salt ayırıcı ve çoğunlukla içi nokta sıralı bantlarla bölünmüşlerdir (Lev. 31 b-c; 32a; 35b). Bu nedenle metopları kapladıkları alan itibarıyla ikiye ayırmak olasıdır: Büyük alanlı metoplar karın ve boyunda (Lev. 33 a-b; 34; 36-42); küçük alanlı olanlarda

⁴³⁵) Sams, Pottery, Pl. 8,3,13; 10, 30.

ise, belirli bir yer seçilmemiş ve genel geometrik düzen içinde, daha çok, karın ve omuz bölgesine yerleştirilmişlerdir (Lev. 29 a-c; 31b; 32 a-b; 35 b-c; 36b). Bir emzikli testicikde ise, emzik köprüsü üzerindedir (Lev. 31a; 35a).

- Metoplarda, daha çok, çizgisel teknikte betimlenmiş hayvanlara yer verilmiştir (Lev. 31-42). Bunun yanı sıra, metop benzeri küçük çerçeve alanlarda da damalar, eşkenar dörtgenler, X'ler tercih edilmiş; bazen de bu alanlar kendi içinde bir kaç parçaya bölünerek değişik şekillerde doldurulmuşlardır (Lev. 29 a-c; 45a; 49b).

Ana hatlarıyla kısaca tanımlamaya çalışılan Gordion ve paralel ürünler veren Konya-Alaattin Tepe, Midas Kenti seramiklerinin genel bezeme kurallarına uymayan vazolarında ise, kendilerine özgü motifler kullanılmıştır. Kural dışı bezenmiş askoslarda, gövdenin yapısına uygun olarak zaman zaman şekil değişikliğine uğramış dama motifleri, tek başlarına, dekorasyonun tümünü oluştururlar (Lev. 43 a-c; 44 a-b). Zoomorfik vazolarda ise, örneğin tüylerin vurgulanmasına yönelik balık pulu ve balık sırtı bezeklerinde olduğu gibi, değişik geometrik taramalar tercih edilmiştir (Lev. 47 a-d).

Görüldüğü gibi, Batı Frig seramiğinde gözlemlenen boyama yöntemleri, Doğu Frigya'dan ayrıntılarda ayrılmaktadır. Benzerlikler, salt yatay alanlandırılmış bezeme kuşaklarında ve genel geometrik bezeklerde izlenir. Bezeme alanlarının geometrik düzeniyle bağlantılı olarak motifler de aynı tarzda yapı içerirler. Ana bezekler; üçgenler, zigzaglar, dalgalı çizgiler, eşkenar dörtgenler, damalar, meanderler ve zengileştirilmiş değişikliklerinden oluşmaktadır. Söz konusu bu geometrik motifler, tek başlarına bir yöreye özgü olmayıp, geometrik gelenekte bezemenin görüldüğü her yerde yaygındırlar. Bunların yanı sıra, tekil X panelleri, çapraz ve kafes taramalar da yoğun kullanılan motifler arasındadırlar. Bu ana bezeklerle birlikte görülen yardımcı motifler de, genel dekorasyonda tamamlayıcı öğeler olarak önemli bir paya sahiptirler. Bunlar arasında, Doğu Frigya'da olduğu gibi, içiçe daireler başta gelir.

D- b. Bezekler

Gordion ve Sakarya vadisindeki diğer Frig kentlerinde tek renkli seramiğin üstünlüğü göz önünde bulundurularak, bu bölgede saptanan boyalıların

yerel olmadığı, doğu ya da güneyden ithal edildiği ileri sürülmüştür⁴³⁶. Böylesi bir varsayım, aşağıda gösterileceği gibi, bazı boyama stillerinin yalnızca Gordion'da bilinmesi ve çağdaşı diğer bölgelerde saptanamaması nedeniyle, kabul edilebilir değildir. Ayrıca tek renkli seramiklerde yaygın olarak bazı biçimlerin boyalılarda da tekrarlanması, bunların yerel üretildiklerine diğer bir kanıt oluşturmaktadır. Bu olgu, kendini daha çok - yonca ağızlı (Lev. 24b; 49c), yuvarlak ağızlı oinochelerde (Lev. 33-34; 46; 48b) ve emzikli testiciklerde (Lev. 30-31; 32a), kantaros kraterlerde göstermektedir (Lev. 29c). Söz konusu bu özel biçimler, Anadolu'nun diğer merkezlerinde ya çok ender, ya da kantaros kraterlerde olduğu gibi, hiç bilinmemektedir. Bu nedenle Gordion'a özgü kap biçimleri ve bunlarla bağlantılı ortaya çıkan özgün boyama stilleri geliştirilmiştir. Batı Frig boyamacılığının en karakteristik özelliği çizgisel teknikteki figürlerdir. Bunlar, Frig sanatının komşu kültürlerle olan ilişkilerini belirlemede ve önemli kronolojik ipuçları sağlamada yararlı oldukları için, ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bunların dışındakiler, aşağıda önem sıralarına göre ele alınacaktır.

Gordion'un kent merkezinde günyüzüne çıkarılan bir küme vazo üzerinde **dalgalı çizgiler** tek başlarına dekorasyonun tümünü oluştururlar (Lev. 24 a-b; 25a). Aynı zamanda bu vazolar, boyalı seramik içinde de en büyük çoğunluğa sahiptirler. Bu nedenle, dalgalı çizgilerle bezenmiş vazolar ve bu bezek, Gordion'a özgü boyama stilleri arasında ilk sırayı alırlar.

Salt dalgalı çizgilerden oluşturulmuş bezme, çok sık olarak yuvarlak ağızlı maşrapalarda (Lev. 24a)⁴³⁷ ve yonca ağızlı oinochelerde (Lev. 24b; 25a)⁴³⁸ kullanılmıştır. Sözü geçen biçimler üzerinde yatay alanlandırılmış dar kuşaklar içindeki dalgalı çizgiler, dekorasyonun tümünü oluştururlar. Kuşaklar, genellikle, gövdenin en geniş yerinde başlar ve boyunu da kapsamına alır. Bunların yerleştirilmesinde, vazonun biçimiyle de uyum sağlaması amacıyla, bazı kurallar gözetilmiş; özellikle karın genişliği, omuz, omuz-boyun geçişi, boyun ve ağız kenarlarının vurgulanmasına dikkat edilmiştir. Kuşaklar içindeki dalgalı çizgiler tekil, ya da çok sayıda, eşit aralıklı ve üstüste düzenlenmiş olabilir.

⁴³⁶) Mellart, "Iron Age Pottery", 126 vd.

⁴³⁷) Sams, Pottery, Pl. 9, 22; 17, 104,109.

⁴³⁸) Sams, agy., Pl. 17, 103-104; 17, 109-113,,115.

Dalga çizgi stili olarak da adlandırabileceğimiz bu bezeme yöntemi, yaygın olması yanı sıra, Gordion'un en yalın boyama geleneğidir de. Erken buluntu kümelerinde ortaya çıkar⁴³⁹ ve asıl ağırlığı tahrip katmanında kazanır (Lev. 24 a-b; 25a)⁴⁴⁰. Tahrip sonrasında ise, tüm yalınlığı ile terkedilmiştir. Ancak, daha geç katmanlarda saptanmış tekil örnekler⁴⁴¹, olasılıkla, yeniden yapılanmalar sırasında yerlerinden oynatılmış erken ürünler olmalıdırlar.

Gordion'un kent merkezinde dalgalı çizgilerle bezeli seramiğin çok sayıda olmasına karşın, tümülüslerde bilinen örnekleri yoktur. Ancak tümülüs buluntuları üzerinde, genel geometrik bezeme içinde yardımcı bezeme motifleri olarak tekrar kullanılmışlardır (Lev. 47 a-e; 48 a-b).

Dalgalı çizgi bezemenin diğer motiflerle zenginleştirilmiş uygulamaları da vardır. Bunların başında içiçe daireler eşliğinde verilmiş olanlar gelir. Bu şekilde boyanmış vazolarda dekorasyon, bir sıra içiçe daire, bir sıra da dalgalı çizgilerden meydana gelmektedir. Bu uygulama çömleklerde (Lev. 26a), kaselerde (Lev. 26b), lebes ve yonca ağızlı oinochelerde görülür⁴⁴². Bir kasede dalgalı çizgiler ağız kenarı içinde ve dışında; içiçe daireler ise, göbekte çapraz düzenlenmiş olarak kullanılmıştır (Lev. 26b). Bunlara ek olarak, gövdenin büyük bir kesiminin dalgalı çizgilerle, omuz ya da boyunda ise düzgün panel ya da üçgen benzeri dizi motifleriyle bezenmiş örnekler de vardır (Lev. 27a)⁴⁴³. Dalgalı çizgilerle bezemenin zenginleştirilmiş bu uygulamaları yalnız tahrip katmanı vazolarına özgüdür.

Gordion dışında bu türden bezenmiş vazolar Midas Kenti'nde ortaya çıkarılmıştır. Parçalar halindeki örnekler üzerinde korunmuş dalgalı çizgilerden oluşturulmuş dekorasyon, bunların yalnızca bu motifle bezendiklerini düşündürmektedir (Lev. 25 b-c)⁴⁴⁴. Gordion'da olduğu gibi, Midas Kenti'nde de bu uygulamanın zenginleştirilmiş değişiklikleri de

439) Sams, Pottery, 169; Pl. 8,12.

440) Dalgalı çizgilerle bezeli seramik, tahrip katmanında ortaya çıkarılan boyalıların yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır; bkz., Sams, agy., 169 vd.; Pl. 17,103-104, 109-113,115; Pl. 18, 117-118, 121-122, 124-127.

441) Sams, agy., Pl. 23, 161.

442) Sams, agy., Pl. 17, 115.

443) Sams, agy., Pl. 18,118,121; Pl. 21, 143.

444) Haspels, Phrygie III, Pl. 9a, 4,6.

bilinmektedir. Bu örnekler üzerinde dalgalı çizgilerin yanısıra, içiçe dairelere de yer verilmiştir (Lev. 26c)⁴⁴⁵.

Dekorasyonun bu yalın ve diğer bezeklerle zenginleştirilmiş türüne, Batı Frigya dışında, çağdaş Anadolu merkezlerinde tanık olunmamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Doğu Frig merkezlerinde dalgalı çizgiler yardımcı - bezeme motifleri olarak dekorasyonda yer alırlar. Tek başlarına bezemenin tümünü oluşturan örnekleri bilinmemektedir. Dolayısıyla bu boyama yöntemi Kızılırmak doğusuna yabancı olup, Batı Frigya'da yerel geliştirilmiştir. Bu geleneğin köken sorununa ileride tekrar değinilecektir.

Dalgalı çizgilerin yanısıra, **üçgenlerde** çok miktarda kullanılmış bezekler arasındadır⁴⁴⁶. Üçgenler, hemen her örnek üzerinde diziler halinde yatay kuşaklar içine yerleştirilmişlerdir. Bu kurala aykırı olarak, figürlü metoplar içinde dolgu bezekleri durumundadırlar (Lev. 33 a-b; 37 a-b; 38 a-c; 39 a-b; 40a; 41b; 42a). Bir kantaros kraterin boynu üzerinde ise, küçük panellerde eşkenar dörtgenler eşliğinde dikey düzenlenmiş olarak görülürler (Lev. 29c).

Üçgenler yonca ve yuvarlak ağızlı oinochelerde (Lev. 27a; 46c; 48 b-c), emzikli testiciklerde (Lev. 48a) ve kantaros kraterlerde (Lev. 29c) omuz bezemesi olarak kullanılmışlardır. Bunların kullanımında ikinci alan olarak boyun gelir ki, burada diğer motiflerle birlikte yer alırlar. Kraterlerde yatay dar kuşaklar içinde (Lev. 28 a-b), kantaros kraterlerde dikey paneller içinde eşkenar dörtgenlerle birlikte (Lev. 29c) yuvarlak ağızlı oinochelerde (Lev. 33b; 46b) ve bir "kothon askos" üzerinde üstüste iki sıra halinde boyun dekorasyonu olarak kullanılmıştır (Lev. 44c). Ender de olsa, boynun tamamını kaplayan uygulamaları da vardır⁴⁴⁷.

Vazolar üzerinde en çok kullanılmış üçgen tipi, içi taralı olanlardır. Bunlar tekil olarak figürlü metoplarda dolgu bezekleri durumundadırlar (Lev. 33a; 37 a-b; 38 b-c; 39b; 40a; 41b; 42a). Çoğunluğu çapraz taralı ve noktalıdır. Bazı

445) Haspels, agy., Pl. 9a, 1,5; 9b,1.

446) Gordion repartuarındaki üçgen bezekleri için bkz., Sams, Pottery, 122 vd.; Pl. 1, Fig. 1.

447) Sams, Pottery, 123; Kat. No. 31-32.

metoplarda ise, yine tekil, ancak bu kez çift hatlı ve içi boş (Lev. 31 b-c; 33b; 39a), ya da salt noktalı verilmişlerdir (Lev. 35a). Dizi halinde çapraz taralı üçgenler, yonca ağızlı oinochelerde omuz bezemesini oluştururlar (Lev. 27a; 46c). Aynı uygulama, bu kez aralarında çavuş bezekleriyle bağlantılı olarak, bir kantaros kraterin omuzunu süsler (Lev. 29c).

- Kafes ya da çapraz taralı üçgenlerin diğer bir yaygın tipi ise, kalın zigzag bandın kolları arasında verilmiş olanlardır. Bunlar içice dairelerle birlikte (Lev. 28b); iki sıra halinde altta düz, üstte sarkık (Lev. 33b; 45a; 46b) şekilde değişik düzenlenmiş olabilirler. Bu kuşak düzenlemesi, bütün değişiklikleriyle Doğu Frig seramiğinde de bilinmektedir (Lev. 2b; 3a; 4d; 14 a,c).

Üçgenlerin diğer bir değişimini de, dizi halinde tabanları doğrudan yatay kuşak sınırı üzerinde, yan kolları ise çok hatlı olanlar oluşturmaktadır. Bu tip üçgenler, en çok, tümü Gordion'da bulunan yuvarlak ağızlı oinochelerin omuzlarında görülür (Lev. 48 a-c). Bazı örnekler üzerinde üçgenlerin çok hatlı yan kolları enine taranmıştır (Lev. 48a).

Genel bezeme içinde üçgenler kadar yoğun kullanım görmüş **eşkenar dörtgenler** tekil sıralar halinde kuşaklar içinde, ya da kompleks olarak zenginleştirilmiş biçimde panellerde ortaya çıkar⁴⁴⁸. Yalın diziler halinde tek ya da çift hatlı olarak boyunda yardımcı bezeme motifleri durumunda kraterlerde (Lev. 28a), kantarca kraterlerde (Lev. 29c) ve emzikli testiciklerde görülür (Lev. 32a). Vazolar üzerinde bu bezekler için ayrılmış belirli alanlar yoktur. Aynı vazo üzerinde değişik bezeme bölgelerinde tekrarlanmış olabilir. Örneğin, süzgeçli bir testicikte (Lev. 32a), boyun, omuz ve emzik üzerinde kullanılmıştır. Omuz bezemesi olarak emzikli testiciklerde (Lev. 31a; 32a), dar boyunlu bir oinoche üzerinde (Lev. 36a), amphoralarda (Lev. 49b), çömleklerde (Lev. 49a), yuvarlak ağızlı oinochelerde (Lev. 46a) izlenmektedir. Alaattin Tepe'den bir parça üzerinde, karında metop sınırı altında yer alır (Lev. 39c).

Tek ya da çift hatlı eşkenar dörtgen dizileri boş, ya da değişik şekillerde doldurulmuş olabilir. Çift hatlı olanlar, genelde, bir dolu bir taralı (Lev. 28a), ya da boş ve hatların içi taralı (Lev. 49a) ve blok olabilirler (Lev. 49b). Tek

⁴⁴⁸) Eşkenar dörtgen bezeklerinin değişik biçimleri için bkz., Sams, Pottery, 127 vdd.;

Pl. 1, Fig.2; Pl. 3, Fig. 1-2.

hatlı olanlar ise, ya hep taralı (Lev. 29c), veya hepsi dolu (Lev. 29c), ya da bir taralı-bir dolu düzenlemededirler. Eşkenar dörtgen dizilerinin kenarlarında oluşan üçgenimsi alanlar, genellikle boş bırakılmış, çok ender olarak çeşitli bezeklerle de doldurulmuşlardır⁴⁴⁹.

- Kendi içinde değişik şekillerde bölünmüş; taramalar, noktalar, ya da diğer bezeklerle zenginleştirilmiş birden fazla eşkenar dörtgenin oluşturduğu paneller de, Gordion'un asal düzenlemeleri arasında yer alır. Bu paneller kantaros kraterlerin boyunlarını (Lev. 29c), emzikli testiciklerin üzerindeki yatay ve dikey alanları (Lev. 30c; 31c), yuvarlak ağızlı oinochelerde (Lev. 33a) ve pitoslarda (Lev. 41b; 42b) metop bölücü dar-dikey alanları, çanakları (Lev. 45a) bezediği gibi, zoomorfik bir vazo üzerinde (Lev. 47e) ve yonca ağızlı bir oinochede (Lev. 49c) dikey düzenlenmiş ana bezeme motifi olarak kullanılmıştır.

Geometrik boyamacılığın sevilen bezeklerinden olan **zigzaglar**, Gordion'da da çok kullanım görmüştür. Yalın ve diğer bezeklerle birlikte verilenlerle Gordion seramiğinde sekiz ayrı tipi saptanmıştır⁴⁵⁰. Genelde yardımcı bezeme motifleri durumundaki zigzaglar, ana motif olarak omuz ve boyunu süslerler (Lev. 33b; 46 a-b)⁴⁵¹. Zigzaglar yalın ve geniş bandlar şeklinde, kolları arasında alt sırada üçgenler, üst sırada ise, içiçe dairelerle birlikte kraterlerin boynunda (Lev. 27b; 28b), ya da her iki alanda da taralı üçgenlerle yuvarlak ağızlı oinochelerin boynunda (Lev. 33b; 46b) ve çanaklarda kullanılmıştır (Lev. 45a). Bazı örnekler üzerinde ise, içi nokta sıralı ve çavuş bezekleri eşliğinde verilmiştir (Lev. 46a). Ayrıca bu motif, zaman zaman büyük alanları sınırlamak için yardımcı bezek olarak tekil-yalın hatlar biçiminde şekillendirilmiştir⁴⁵².

Doğu Frigya'da ender görülmesine karşın, Gordion'da çok kullanılmış olan diğer bir motif ise **meanderdir**⁴⁵³. Meanderler, yatay kuşaklar içinde

449) Sams, agy.; Pl. 16,99.

450) Sams, Pottery, Pl. 2, Fig. 1.

451) Sams, agy., Pl. 19, 131-132; 21, 151,154; 23, 162.

452) Sams, agy., Pl. 12, 51; 16, 99; 19, 136.

453) Gordion vazoları üzerinde görülen meander bezeği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Sams, agy., 133 vd.; Pl. 2, Fig. 2.

boyun bezemesi olarak emzikle testicikleri (Lev. 30 b-c; 31a; 32a), yonca ağızlı oinocheleri (Lev. 46c) ve amphoraları süslerler (Lev. 49b). Ayrıca omuz-boyun geçişlerinde (Lev. 30 b-c); bezemenin alt sınırında kuşaklar içinde (Lev. 31a); omuz başlangıcında (Lev. 32a), çanaklarda yardımcı bezeme motifleri olarak (Lev. 45a), emzikli bir kasede (Lev. 45b) ve bir amphorada ise (Lev. 49b), ana dekorasyon motifi olarak kullanılmıştır. Öte yandan emzikli bir testiciğin emziği üzerinde uzunlamasına (Lev. 31a), bir diğesinde ise, enlemesine yerleştirilmiştir (Lev. 32a).

Gordion'da bilinen en yalın meander tipi, kalın ve blok çizgiler halindeki ters ve düz "L"lerden oluşmaktadır (Lev. 46c). Bir çok örnekte bu motif çapraz taramalarla doldurulmuştur (Lev. 45b; 49b). Tüm örnekler üzerinde egemen bir tip belirlenemezken, en çok kullanılanlar, yukarda sözü edilen "L" biçimli olanlardır. Bu yalın meander tipi Grek geometriğinde de yaygındır⁴⁵⁴. Diğer bir meander tipi ise, uçları kanca şeklinde sonlanan kopuk meanderlerdir (Lev. 45b). Sams'e göre, meanderin bu tipi Grek geometriğine yabancısıdır⁴⁵⁵. Tümüls III'ten emzikli bir testicik üzerinde, gövdenin alt kesiminde ters "C" şeklinde oluşturulmuş meanderler fazla yaygın değildir (Lev. 31a).

Meander bezeği, en erken, Tümüls III ve P vazoları üzerinde görülür (Lev. 30 b-c; 31a; 32a; 34a; 45a). Gordion'un kent merkezinde ise, tahrip katmanından önce tanık olunmamaktadır.

Akurgal⁴⁵⁶, Frig seramiğindeki meanderlerin varlığını Grek etkilerine bağlar. Buna karşın Sams⁴⁵⁷, bu olgunun; İÖ.. 8. yüzyılda Grekler'le ilişkiler konusunda somut verilerin eksikliğini dikkate alarak kabul edilemeyeceğini belirtir ve olası bir Makedonya kökeni üzerinde durur. Doğu ve Batı Frig seramiği için kaynak bölge durumundaki Kuzey Suriye'de meanderin varlığı konusunda herhangi bir ipucu yoktur. Bu durumda Grek etkileri gündeme gelmektedir ki, bu da ilişkiler açısından tekil örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Anadolu'da meanderin varlığı, şimdilik, bilinmezliğini korumaktadır. Ancak, tekstil, ahşap, deri, keçe gibi dayanıksız malzemeler

⁴⁵⁴) Coldstream, Geometric Pottery, 396.

⁴⁵⁵) Sams, Pottery, 134.

⁴⁵⁶) Akurgal, PhKunst, 37 vdd.

⁴⁵⁷) Sams, Pottery, 349 vd.

üzerinde bu bezeğin yaşatıldığı ve daha sonra seramiğe aktarıldığı şeklindeki görüşler⁴⁵⁸, dikkate değer varsayımlar arasındadır.

Gordion'da bilinen bir çok motiften farklı olarak **dama tahtaları** yardımcı bezeme öğeleri durumunda kullanıldıkları gibi, askoslarda dekorasyonun tümünü oluştururlar (Lev. 43 a-c; 44 a-b). En yaygın biçimi bir dolu-bir boş kareler şeklindedir. Bu uygulamayla kraterlerin omuzlarında dar panelleri (Lev. 29b), emzikli testiciklerde dikey düzenlenmiş alanları (Lev. 32a), metoplar arasındaki bölücü dikey kuşakları (Lev. 33b; 34 a-b; 37 a-c; 38 a-c; 39a; 40b) doldurmada ve çanaklarda (Lev. 45a) kullanılmışlardır. Fazla yaygın olmayan bir blok-bir noktalı kare düzenlemesiyle gaga ağızlı bir oinoche (Lev. 32b) ve bir amphoranın omuzunu süslerler (Lev. 49b).

Vazolar üzerinde geniş alanları dolduran **çapraz taramalar**, dama tahtaları gibi, panel yada kuşakları doldururlar. Düz ve noktalı olmak üzere iki değişimi bilinmektedir. Düz çapraz taramalar çok kısıtlı kullanılmıştır (Lev. 29b). Buna karşın, noktalı olanlar daha fazladır. Bu değişimi ile dikey, ya da yatay düzenlenmiş alanlarda kraterlerin boynunda (Lev. 29 a-b), emzikli testiciklerde (Lev. 30 a-c; 31 b-c; 32b); yatay düzenlenmiş dar kuşaklar içinde ise, emzikli testiciklerin emzik teknesi içinde (Lev. 30a), kulp yüzeylerinde (Lev. 30 b-c), boyunda (Lev. 31 b-c) ve metop aralarında yaygın görülür (Lev. 31 b-c). Yuvarlak ağızlı oinochelarda ağız kenarında, omuz-boyun geçişinde (Lev. 33 a-b) ve boyunda ana bezeme olarak yer alır (Lev. 34a). Pitolar üzerinde de metoplar arasındaki bölücü dikey kuşakları doldurur (Lev. 41a).

Kızılırmak bölgesi'nde, özellikle kraterlerin boyun bezemesi olarak yoğun kullanım görmüş olan **ışınlar**, Gordion seramiğinde aynı önem ve yoğunlukta bilinmez. Burda ışınlar kısa ve kalın biçimde şekillendirilmiş, diğer bezeklerle birlikte aynı kuşaklar içinde kullanılmıştır (Lev. 29a). Alişar kraterleri tipinde bir Gordion örneği üzerinde boyunda ışınlara yer verilmemesi (Lev. 28 a-b). Gordion ressamlarının bu motifi benimsemediklerini göstermektedir.

458) Mellink, "Mushki", 324; Frig repartuarındaki geometrik bezekleri doğu etkilere bağlar ve meander için yine Muşkililer aracılığıyla olası köken olarak, Friglerin doğu komşularını önerir (agy., Dn. 28.).

Gordion repertuarındaki diğer bezekler bol ve çeşitlidir. Bunlar arasında paneller içinde yer alan **X motifleri**, emzikli testiciklerde kulpun alt tarafını (Lev. 31 b-c); kraterin omuzlarını bezerler (Lev. 29a). Bunların çok benzeri olan **kebelekler**, Kızılırmak bölgesinde olduğu gibi, daha çok kulp yüzeylerini kapsamaktadırlar (Lev. 28 a-b; 29b).

- Tekrarlı yatık ve ters "V" şeklinde biçimlendirilmiş olan **çavuş bezekleri**, daha çok, Tümülüs III, P ve W vazoları üzerinde kullanılmıştır (Lev. 30a; 31 a-c). Bunlar çoğunlukla iki hatlı ve içleri noktalıdır. Tek hatlı ve yalın uygulamaları ile tahrip katmanından bir oinoche üzerinde (Lev. 32a) ve Alaattin Tepe'den bir parça üzerinde kullanılmıştır (Lev. 36c).

Bu bezeklere ek olarak, yatık "S" lerden oluşturulmuş kuşaklar, dikey ve kafes taramalar, stilize ağaçlar (Lev. 37a; 38b), rozetler (Lev. 42b) gibi kısıtlı kullanılmış motifleri de saymak olasıdır.

Sonuç olarak, Gordion, Midas Kenti ve Konya-Alaattin Tepe seramikleriyle karakterize edilen Batı Frig çömleklerinde bezeme düzeninde ve bezeklerde geometrik gelenek egemendir. Bu bölgede kullanılan geometrik bezeklerle Doğu'dakiler arasında özde pek fark yoktur. Benzerlikler, daha çok, zigzaglar, eşkenar dörtgenler, dama tahtaları, kafes taramalar, taralı üçgen dizileri ve değişikliklerin kullanımında yoğunlaşmaktadır. Buna karşın, bazı farklılıklar da yok değildir. Öncelikle her iki bölgede hayvan stilleri arasında belirgin farklılıklar vardır. Ancak figürlü metoplarda içiçe dairelerin kullanımı yine ortak özelliktir. Bunun yanında, büyük çoğunluğu tümülüslerde ortaya çıkarılan ve tahrip katmanında da örnekleri saptanmış olan devetüyü hamurlu, kahverengi bezeli Gordion çömlekleri, malzeme ve teknikleri, bezeme düzenleriyle Doğu Frigya'da bilinmez. Ayrıca yalnızca dalgalı çizgilerle bezeli Batı Frig vazoları yine Doğu Frigya'ya yabancılardır. Daha önce de değinildiği gibi, söz konusu bu farklılıklar dikkate alındığında, benzerlikler olsa da, iki bölge arasında biçimde ve bezemede belirgin farklılıklar vardır ve bu da, Doğu ve Batı Frigya'da karşılıklı etkilenmelerle yerel seramiklerin üretildiğini göstermektedir.

E. Çizgisel Hayvan Stili ve Kökeni

Doğu ve Batı Frig boyalı seramikleri arasındaki en belirgin farklılık hayvan betimlemelerinde gözlenmektedir. Doğunun glöge görüntülü hayvan stiline

karşılık, Batı Frigya'da çizgisel teknikte olanlar bilinmektedir. Bu ayırmadan yola çıkarak, iki bölgenin ilişkiler açısından birbirlerine kapalı oldukları düşünülebilir. Ancak, doğunun gölge görüntülü stilinin batıda da tanınmış olduğu ve yeterince benimsendiği, Gordion (Lev. 27b; 28 a-b) ve Alaattin Tepe buluntuları ışığında savlanabilir (Lev. 28c). Buna karşın, batının çizgisel hayvanlarına Kızılırmak Bölgesi'nde hiçbir şekilde tanık olunmamaktadır. Bu olgu, iki bölgenin de kendilerine özgü üretim tekniklerine ve boyama yöntemlerine sahip olduklarını göstermektedir.

Gordion'un çizgisel hayvan figürleriyle bezeli seramiklerinin ilk örnekleri Tümülüs III'te ortaya çıkarılmıştır (Lev. 31 a-c; 32b; 35 a-c). Daha sonra Konya-Alaattin Tepe'de (Lev. 36 b-c; 37 c-d; 39c) ve Midas Kenti'nde de (Lev. 38a) benzeri figürlerle bezeli seramik parçalarının bulunması, bu stilin salt Gordion'da değil, Batı Frigya'daki diğer merkezlerde de bilindiğini ortaya koymuştur.

Başlangıçta yalnızca Tümülüs III vazolarıyla sınırlı olan örnekler, Gordion'da yeniden başlatılan kazılarla ortaya çıkarılanlarla birlikte çoğalmıştır. Bu kazılar sırasında, stilin en çarpıcı örnekleri Tümülüs P'nin gömüt odasında bulunur (Lev. 33 a-b; 34a). Bunun yanında, az da olsa, kent merkezinde de benzeri türde örnekler ele geçmiştir (Lev. 32a; 35b; 36a; 40b; 41 a-c; 42 a-c).

İleride kronolojik sorunlarda değinileceği gibi, III ve P tümülüsleri vazoları, kent merkezindekilere oranla, erken olmalıdırlar. Bunlarla teknik, biçim, bezeme ve hayvan figürleri açısından benzerlikler gösteren kent merkezlerindeki hayvan figürlü vazolardan yalnızca birisi tahrip katmanında bulunmuştur (Lev. 32a). Bu örnek ışığında, tümülüslere koşut olarak çizgisel hayvan stilinin Gordion'da da İÖ. 8. yüzyılın sonlarında tanındığı anlaşılmaktadır. Kent merkezindeki diğer örneklerin tamamı, Hellenistik Dönem'e değin uzanan Kimmer tahribi sonrası değişik katmanlarda ortaya çıkarılmışlardır⁴⁵⁹ (Lev. 35b; 36a; 40b; 41 a-c; 42 a-c). Bu örneklerin stratigrafik konumlarına dayanarak, çizgisel hayvan stilinin uzun bir süre devam ettiği düşünülebilir. Ancak, söz konusu bu hayvan figürlü vazo parçaları, teknik özellikleri ve diğer belirgin nitelikleri

⁴⁵⁹) Sams, Pottery, 188 vd.; ay., "Orientalizing Art", 170.

nedeniyle; İÖ.. 8. yüzyılda Gordion'da yaygın olan ve Kimmer saldırısıyla son bulan devetüyü üzerine kahverengi bezemeli özgün seramiklerle ortak özelliklere sahip olduklarından, buluntu durumlarından farklı, daha erkene aittirler. Geç katmanlarda bulunmalarının nedeni, Sams'in de belirttiği gibi⁴⁶⁰, Gordion'daki sonradan yapılanmalar sırasında yerlerinden oynatılmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Batı Frigya'nın çizgisel hayvan stili, İÖ.. 7. yüzyılda kentin tahribiyle birlikte son bulmuş olmalıdır. Bu tarihten sonra devam edip etmediği konusunda hiç bir veri yoktur. Ancak, büyük bir olasılıkla, bu stilin terk edildiği ve yedinci yüzyıl sonlarında kentin yeniden yerleşilmesiyle birlikte iki rengin egemen olduğu bir hayvan stilinin geliştirildiği anlaşılmaktadır⁴⁶¹. Bu gözlem, İÖ.. 7. yüzyıl ve sonrasında tarihli tümölüslerde benzeri türde vazoların bulunmamasıyla da güç kazanmaktadır.

Gordion'un çizgisel hayvan stili, aynı zamanda, özel üretim yöntemlerine sahip seramiklerle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu özel seramik kümesini çeşitli özellikleriyle irdelemek yerinde olacaktır.

Bu seramik kümesindeki vazolar ince cidarlı ve hamurları oldukça niteliklidir. Yüzeyler, bezeklere zıtlık oluşturacak şekilde devetüyünün çeşitli tonlarında olup, bezeme kahverengidir. Bu özgün seramik türüne Gordion'da ilk kez tahrip öncesi buluntu kümelerinde tanık olunur⁴⁶². Tahrip katmanında ise, süzgeçli bir testicik (Lev. 32a) ve bir kase harçası ile temsil edilmiştir⁴⁶³. Bunların yanı sıra, yukarıda sözü edilen ve buluntu durumlarından farklı olarak, daha erken döneme ait, stilin diğer örnekleri de tahrip sonrası katmanlarda ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu örnekler yuvarlak ağızlı bir oinoche parçası (Lev. 36a), emzikli bir testicik⁴⁶⁴ ve dar boyunlu, olasılıkla yonca ağızlı oinoche parçalarından oluşmaktadır (Lev. 40b).

460) Sams, "Orientalizing Art", 170.

461) Sams, "Orientalizing Art", 170.

462) Sams, Pottery, 188 vd.; Kat.No. 9,28.

463) Sams, agy.,Pl. 15,98.

464) Sams, agy.,Pl. 23, 163.

Gordion'un kent merkezinde yukarıda anılan örneklerle ek olarak bulunmuş çeşitli pitos parçaları da; teknik, bezeme ve figürleri açısından, anılan seramik türünün daha kaba olanlarını oluşturmaktadırlar (Lev. 41 a-c; 42 a-c). Bunlar, tahrip katmanı ile tahrip sonrası katmanlar arasında bulunmuş olmalarına rağmen, cidar kalınlıkları, hamur, boya, bezek ve figürleri açısından bütün parçalar ortak özelliklere sahip olduklarından, beraber kümelenmiş ve tahrip katmanı ürünleri oldukları kabul edilmiştir⁴⁶⁵.

Kentteki bu tür seramiklerin koşutu tahrip öncesi döneme ait tümölüslerde de ortaya çıkarılmıştır. Tümölüs W'den emzikli bir testicik (Lev. 30a); III'ten aynı türden beş adet (Lev. 30 b-c; 31 a-c; 48a) ve bir gaga ağızlı oinoche ile (Lev. 32b) bir kase (Lev. 45a); P'den ise, üç adet yuvarlak ağızlı oinoche (Lev. 33 a-b; 34a), iki askos (Lev. 43 a-b) ve bir çift kaz biçimli vazo (Lev. 47 a-d), Gordion'un bu tür seramiklerinin gömütlerdeki temsilcileridirler.

Devetüyü üzerine kahverengi bezemeli seramikler, bezemelerine göre, iki ana kümeye ayrılabilirler. Birincisi salt geometrik desenli olanlar (Lev. 30 a-c; 43 a-b; 45a; 48a); ikincisi ise, geometrik dekorasyonun yanı sıra, metoplar içinde hayvan figürleriyle bezeli olanlardır (Lev. 31 a-c; 32 a-b; 33 a-b; 34-42). İkinci grubun hayvanları kendileri için ayrılmış karın, omuz ve boyunlardaki metoplarda betimlenmişlerdir. Daha çok karın ve omuz üzerinde (Lev. 32 a-b; 36a), bazen emzik köprüsü üzerinde (Lev. 31a; 35a) veya genel geometrik şema ile bütünleşmiş durumda küçük metoplarda betimlenmişlerdir (Lev. 31 b-c; 35b). Gordion'un genel bezeme düzeninde gövdelerin alt kesimi boş bırakılmışken, bu tür vazoların çoğunluğunda yüzey tümüyle boyanmıştır (Lev. 31 a-c; 32b). Alt kesimi boş bırakılmış olanlarda ise, bu alanlar ya içiçe dairelerle, ya da yatay kuşaklarla kapatılmaya çalışılmıştır (Lev. 33 a-b; 34a; 46a). Küçük metoplar içinde genelde tek figürlere yer verilmiş olmakla beraber (Lev. 31 a-c; 32 a-b; 35 a-c), ağzında avlarıyla birlikte betimlenmiş kartal figürleri de bu düzenleme içinde ayrıcalık gösterirler (Lev. 31a; 35 a-b).

Metopların kapladığı alan ve hayvanların hacimleri açısından İkinci kümeyi büyük metoplu vazolar oluşturur. Bu gruba ait üç yuvarlak ağızlı

⁴⁶⁵) Sams, Pottery, 190 vd; ay., "Orientalizing Art", 170,175.

oinoche Tümüls P'den bilinmektedir (Lev. 33 a-b; 34 a-b; 37 a-b; 38 b-c; 39 a-b; 40a). Ayrıca kent merkezinden iki pitosa ait parçalar (Lev. 41 a-c; 42 a-c) ve dar boyunlu bir oinoche parçası da bu kümeye girmektedir (Lev. 40b). Bu küme, bezemenin özünü oluşturan büyük metoplarıyla özgünleşmektedir. Küçük metoplar içinde betimlenmiş hayvanlar geometrik bezeme içinde fazla bir yer kaplamazken, büyük metoplu olanlarda hayvanlar bezemede büyük alanlar işgal ederler ve diğer geometrik bezekler ikinci konuma düşerler. Bunlar, salt geniş karın alanlarında değil, aynı zamanda boyunda da görülürler (Lev. 33a).

Batı Frig seramiği repertuarındaki hayvan figürlerine girmeden önce, devetüyü üzerine kahverengi bezemeli seramikler kümesine dahil bazı biçimlere değinmek yaralı olacaktır. Bunlar, yukarda anılan örneklerden biçim ve bezeme olarak farklılıklar gösterirler. Bu kümeye dahil edilmelerinin asıl nedeni, malzeme ve teknik açıdan benzerlikler içermelerindendir. Bezeme ve biçimleri açısından üçüncü kümeyi oluşturan bu vazoların başında askoslar gelir (Lev. 43 a-b). Devetüyü rengine hamurları, kahverengi bezemeleri ve parlak cilalı yüzeyleriyle diğerlerine benzemektedirler. Ancak, bunlarda bütün yüzey, salt bu biçimlere özgü olarak, dama bezekleriyle kaplanmıştır. Aynı teknik özelliklere sahip, ancak biçimde oldukça farklı olan zoomorfik vazoların başında, Tümüls P'den iki adet kaz biçimi vazo gelir (Lev. 47 a-d). Bunlarda bezeme, kazın anatomisine uygun olarak bölünmüş alanlardaki değişik tür çizgilerden oluşmaktadır. Kanat, kuyruk ve boyunlarda görülen balık sırtı taramanın benzeri, Tümüls III'ten emzikli bir testicik üzerinde de vardır (Lev. 31 b-c). Ayrıca kazın göğüs tüylerini vurgulamaya yönelik; ortasından ikiye bölünmüş ve iki tarafıda noktalanmış yarım daire biçimli balık pulu bezekleri de, pitoslar üzerinde betimlenmiş bir aslanın yelesindeki stilize tüylerle ve Tümüls P vazolarındaki aslan ve boğaların biçimsel elmacık kemiği ayrıntılarıyla benzeşirler (Lev. 39b; 40a; 41c). Biçimler farklı da olsa, bu benzerlikler bize söz konusu askos ve kaz gövdeli vazoların aynı stilin ürünleri olduklarını göstermektedir. Bunların dışında, Tümüls III'ten zengin bezeli bir çanak (Lev. 45a) ve yuvarlak ağızlı bir maşrapa da, teknik ve bezeme açısından, bu küme seramikleriyle benzer olup, geleneğin bezeme ve kap biçimleriyle geniş bir repertuarının varlığını göstermektedirler.

E- a. Hayvan Figürleri

- Sadece Gordion'un devetüyü üzerine kahverengi tekniğindeki özgün seramikleri üzerinde görülen hayvan figürleri, Doğu Frig repertuarına oranla, tür açısından daha çeşitlilik göstermektedirler. Aslanlar (Lev. 32a; 40 a-b; 41 b-c; 42 a-b), dağ keçileri (Lev. 31 b-c; 32a; 37 a-b; 41a; 42c), kartallar - (Lev. 31 b-c; 32 a-b; 35 a-c; 36a; 42c) en çok görülen figürlerdir. Boğalar (Lev. 33b; 39 a-b; 42b) ve geyikler (Lev. 33a; 34a; 38 b-c) sayıca daha azdırlar. Mitolojik yaratık olarak sfenksin tek bir örneği bilinmektedir (Lev. 34 a-b).

Hayvanların biçim ve ayrıntıları, stil genelinde izlenen çeşitli ortak öğeler, homojen ve birbirleriyle bağlantılı bir geleneği sergilerler. Her şeyden önce, ortak faktörlerden birisi hepsinin çizgisel teknikte verilmesidir. Bütün örneklerde iç ve dış ayrıntılar temelde çizilmiş ve metoplar içine yerleştirilmişlerdir. Büyük ya da küçük alanlı olmaları itibarıyla metoplar, içindeki hayvanların üzerinde doğrudan etkilere sahiptirler. Küçük metoplar içinde betimlenmiş hayvanlar, metobun alt ve üst sınırına dokunur şekilde tüm alanı doldurmaktadırlar (Lev. 31 b-c; 32a). Yalnız bir örnekte kartallar kapladıkları alanda bir serbestiye sahiptirler (Lev. 32b; 35c). Bunlarda alanlar oldukça küçük tutulmuş olmasına rağmen, sanatçılar uymakta zorunluluk hissettikleri bir geleneğin baskısı olsa gerek, boş alanları içiçe dairelerle doldurmuşlardır. Benzeri bir uygulama, bu kez düz ve sarkık üçgenlerle, emzikli bir testiciğin emzik köprüsü üzerinde yer alan küçük metopta görülür (Lev. 35a). Boş alanların içiçe daire ya da üçgenlerle doldurulması, tahrip katmanından emzikli bir testiciğin (Lev. 32a) ve Tümülüs III'ten yine bir testiciğin küçük metoplarında da tekrarlanmıştır (Lev. 31 b-c).

Büyük metoplar içinde betimlenmiş hayvanlar, diğerlerine oranla, daha büyük ve gövdeleri ayrıntılıca işlenmiştir (Lev. 33 a-b; 34 a-b; 36a; 37 a-b; 38 b-c; 39 a-c; 40 a-b; 41-42). Büyük metoplu olan pitoslarda tek hayvan betimlemeleri yanı sıra, konulu anlatımlara da yer verilmiştir. Bir aslanın boğaya saldırması (Lev. 41b; 42b); göğsündeki çift ağızlı baltayla "yaralı" bir aslan⁴⁶⁶ (Lev. 41c), bir geyiğin sırtında antitetik düzenlenmiş kartallar

466) Aslanın göğsüne saplı çift ağızlı balta, hayvanın karşısında bir insanın varlığına kanıt olarak ele alınmışsa da, Gordion repertuarında İÖ. 8. yüzyılda insan figürü bilinmemektedir. Karş., Sams, Pottery, 190 vd.; ay., "Orientalizing Art", 170 vdd.

(Lev. 42c), söz konusu konu anlatımlılara örnektirler. Bunlarda da yine boş alanlar içiçe daireler, sarkık ve taralı üçgenler ve rozetlerle doldurulmuştur. Ender de olsa, dağ keçilerinin betimlendiği metoplarda ağaç bezeklerine de yer verilmiştir (Lev. 37a; 38b).

Bütün dört ayaklı hayvanlar, büyük ya da küçük metoplar içinde olsun, belirli karakteristik özelliklere sahiptirler. Bir kaç örnek hariç (boğalar: Lev. 39b; aslanlar: Lev. 41c) tüm dört ayaklılar, kartallar ve sfenks sağa yöneliktirler. Baş ve gövde profilden verilmiştir. İki kanadı da açık durumda betimlenmiş bir kartal figüründe bile, baş yine profilden verilmiştir (Lev. 36a). Baş ve göz, burun, ağız benzeri yüz ayrıntıları gibi zorunlu öğeler vurgulanmıştır. Diğer bir ortak özellik ise, boş bırakılmış omuz ayrıntısıdır. Dört ayaklılarda bu ayrıntı; baş, boyun ve gövde arasında adeta bir sınır oluşturmaktadır. Gövdenin diğer kesimleri belirli anatomik bölgelere ayrılarak çeşitli şekillerde doldurulmuştur. Gövde, genellikle, düzgün sıralı, ya da gelişigüzel serpiştirilmiş noktalarla doldurulmuşken, boyunlarda daha değişik tarama ve noktalamalara yer verilmiştir. Bir örnekte aslanın boynu balık pulu desenleriyle kaplanmıştır (Lev. 41c).

Hayvanların duruşlarında da belirli bazı kurallar saptamak olasıdır. Hemen her örnekte, dört ayaklılarda arka sağ ve ön sol bacak ilerde, diğerleri sabit konumdadır. Arka bacakları birbirinden ayırmak için, ön konumdaki sağ ayak noktalı, diğeri ise boş bırakılmıştır. Bir örnekte bu kurala uyulmamış ve bu da, ayaklar arasındaki ayrımı belirsizleştirmiştir (Lev. 40a).

Yukarıda bazı stilistik özelliklerini özlüce anlatmaya çalıştığımız Gordion'un çizgisel hayvan stiline benzer örnekleri Konya Alaattin Tepe'de de saptanmıştır (Lev. 36 b-c; 37 c-d; 39c). Burasının Gordion ile benzerlikleri; aynı yönde yürüyen hayvanlar, gövde bölünmeleri ve doldurmaları, boş bırakılmış omuz ayrıntıları ve boş alanlardaki dolgu bezekleri ile açıklık kazanmaktadır. Parçalar, hamur özellikleri ve teknik açıdan da Gordion'la koşutluklar göstermektedirler. Ancak, bazı ayrıntıların farklı vurgulanması, Gordion'a oranla, figürlerin çizimindeki özensizlik, yöresel özelliklerle açıklanabilir.

Gordion ve Alaattin Tepe dışında çizgisel hayvan stiline saptandığı diğer bir merkez, tek bir örnekle de olsa, Midas Kenti'dir. Olasılıkla bir dağ keçisinin başı ve dama bezeklerinden oluşan metop sınırının bir kesiminin korunduğu

parça, aynı stilin ürünü olarak değerlendirilmelidir (Lev. 38a). Dolayısıyla Alaattin Tepe ve Midas Kenti örnekleri Gordion etkisinde yerel üretilmiş seramikler olup, Gordion ürünleriyle çağdaşırlar.

Eldeki kanıtlar, bu seramik grubu ve bununla bağlantılı çizgisel hayvan stiline Batı Frigya ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Doğu Frig merkezlerinde örnekleri bilinmemektedir. Bu bölgede gölge görüntülü hayvan stili egemendir. Bu doğrultuda çizgisel hayvan stili repertuarındaki figürleri stilistik özellikleriyle ele alıp, daha sonra, köken sorununa gelinecektir.

Kartallar: Batı Frig seramiği repertuarında ağırlıklı bir yere sahip olan kartalların bu önemi, ana tanrıça Kybele ile ilgili yaratıklar olmalarından kaynaklanmaktadır⁴⁶⁷. Bütün örnekler küçük metoplar içinde betimlenmişlerdir (Lev. 31 a-c; 32 a-b; 35 a-c; 36 a-c). Yalnız bir pitos parçası üzerinde, büyük metop içinde geyik figürü ile birlikte bir çift olarak düzenlenmiştir (Lev. 42c). Uzun, kanca benzeri gagaları şişkin göğüs kafesleri, metop tabanına doğru uzatılmış dörtgen tasarlı kuyruklar ile özgün bir yapı içerirler. Başlar boş bırakılmış; gözler nokta ya da yuvarlak biçimde gösterilmiştir. Kanatlar bir kaç örnekte açık (Lev. 31a; 35a), diğerlerinde ise kapalı verilmiştir. Gövde taramalarında belirli bir kural gözetilmemiş; kanatlar ve kuyruk balık sırtı bezekleri ile doldurulurken, bazı örneklerde düz çizgiler arasında nokta ile vurgulanmıştır (Lev. 35a, c). Kanatlar, gövde ile bağlantı yerlerinde dar ve enine bir bandla ayrılırlar. Dört ayaklılarda belirgin stilistik özelliklerinden olan yarım ay biçimli boş omuz ayrıntısı, kartallarda da görülür (Lev. 32 a-b; 35 b-c; 36a). Bazı örnekler üzerinde kartallar, küçük metoplarda ağızlarında avlarıyla betimlenmişlerdir (Lev. 35 a-b). Betimlendikleri yerlerdeki boş alanlarda dolgu bezekleri olarak içiçe dairelere (Lev. 35c), tekil üçgenlere (Lev. 35a) ve haçlara yer verilmiştir (Lev. 36a). Bir örnekte kartalın gövde taramalarının balık pulu şeklinde verilmesi (Lev. 36a); bir aslan yelesinde

467) M.J. Mellink, "A Votive Bird from Anatolia", Expedition 6/2 (1964), 28-32; Geç Hitit Hiyeroglifindeki kuşların tanrıça Kubaba'nın simgesi olduğunu belirtir. Yazar Gordion'da saptanmış kartal resimlerinin de tanrıçanın ideogramı olduğunu vurgular. Konuyla bağlantılı olarak bkz., R.S. Young, "Doodling at Gordion", Archaeology 22 (1969), 273 vd.; Sams, Pottery, 203 vd.; ay., "Orientalizing Art", 227.

(Lev. 41c), aslan ve boğaların stilize elmacık kemiği ayrıntılarında (Lev. 39 a-b; 40a), kaz gövdeli vazoların göğüslerinde (Lev. 47 a-d) tekrarlanmıştır. Bu olgu, hayvan türleri ne olursa olsun, stildeki birliği göstermesi açısından önemlidir.

Gordion kartallarına benzer figürler Alaattin Tepe'den bazı parçalar üzerinde de görülmektedir (Lev. 36 b-c). Bunların da küçük metoplarda alanlandırılmaları ve sağa yönelik olmaları, Gordion'la düzenlemede birliği göstermektedir. Bir örnekte başın boş bırakılması, gözün yuvarlak verilmesi, gövdenin noktalarla doldurulması ve boş omuz ayrıntısı (Lev. 36c), Tümülüs III'ten gaga ağızlı bir oinoche üzerindeki kartallarla benzeşmektedir (Lev. 35c). Boş alanlarda içiçe dairelerin kullanımıyla da pekişen benzerlikler, Alaattin Tepe örneğinde kalın çizgili, dik açılı tanımsız bir bezekte ayrılmaktadır. Bu durum, yöresel bir katkı olarak yorumlanabilir. Bu farklılıklar, Alaattin Tepe'nin diğer kartallarında da görülmektedir. Bir örnekte, arka konumdaki kartalın blok verilmesi ve öndekinin gagasının abartılı uzun ve kıvrık olması (Lev. 36b), bunların Gordion etkisinde yerel üretildiklerini göstermektedir. Ayrıca, metop bölücü dikey alanların özensiz taramalarla doldurulması, Gordion'un titiz bezeme anlayışına aykırıdır.

Dağ Keçileri: Dört ayaklılar arasında en çok betimlenmiş hayvanlardır. Dağ keçilerinde boyun ve baş dik verilmiş, göğüsler hafifçe şişkindir (Lev. 31 b-c; 32-34; 37 a-b; 41a, 42c). Dağ keçilerinin belirgin özellikleri, gövde üzerinde arkaya doğru uzayan kıvrık boynuzları ve üçlü kısa çigillerle verilmiş sakallarıdır. Kulaklar kısa ve düzdür. Gözler badem biçimli veya yuvarlak; ya noktalı, ya da noktasızdır. Büyük metoplu kümenin örneklerinde (Lev. 37 a-b; 41a) burun kırışıklıkları verilmeye çalışılmıştır. Gövdeler genellikle aynı şekilde doldurulmuş; asıl gövde noktalı, omuzlar boş, boyunda ise, araları boş ya da nokta sıralarıyla doldurulmuş bantlara yer verilmiş veya taranmıştır. Kuyruklar kısa ve küt; bir örnek hariç (Lev. 31b-c), diğerlerinde aşağı doğru sarkıktır. Tırnaklar blok, bacaklar noktalı ya da çizgi taralıdır. Küçük metoplularda boş alanlar ya olduğu gibi bırakılmış (Lev. 31b-c), ya da içiçe dairelerle doldurulmuştur (Lev. 32a). Büyük metoplu olanlar da ise içi taralı sarkık üçgenler ve içiçe daireler, dolgu bezekleri olarak kullanılmıştır (Lev. 37a-b; 41a). Bir örnekte ise, anılan bezeklerin yanısıra, dağ keçilerinin önünde stilize birer ağaca yer verilmiştir (Lev. 37a).

Gordion dışında, çizgisel dağ keçisi figürleri Alaattin Tepe (Lev.37c-d) ve Midas Kenti buluntularında da vardır (Lev. 38a). Alaattin Tepe'den bir parça üzerinde dağ keçisinin başı ile kenarlarda nokta sıraları ile sınırlı dama bezekleriyle doldurulmuş metop bölücü panel korunmuştur (Lev. 37c). Bu parçadaki düzenleme, benzerini Gordion'da bulur (Lev.37b). Gordion örneğinden farklı olarak, bu örnek üzerindeki keçinin boynu noktalarla - doldurulmuş, çene altında sakala yer verilmemiştir. Buna karşın, başın boş bırakılması, boynuzun gövde üzerinde uzatılması ve boynuzlarda enine taralı çizgilerle boğumlara yer verilmesi benzerdir. Bu ortaklıklara hamur niteliği ve teknik de ilave edildiğinde, aynı anlayışın ürünleri oldukları açıklık kazanmaktadır. Bir dağ keçisinin, baş ve boyun hariç, tamamının korunduğu Alaattin Tepe'den diğer parça (Lev. 37d); gövde taraması, ayaklarının durumu ve yürür şekilde betimlenmesi, Gordion örnekleriyle uyum içindedir. Hayvanlardaki yarım ay biçimli boş omuz, metoplardaki boş alanlarda kullanılan içiçe daireler, Gordion stiline özgü özellikler olarak algılanmalıdır.

Midas Kenti'nde bulunmuş parçada bir dağ keçisinin başı ve dama bezeklerinden oluşan dikey panelin büyük bir kısmı korunmuştur (Lev. 38a). Baş ayrıntıları, boynun noktalarla doldurulması, daha çok, Alaattin Tepe örneğini anımsatmaktadır (Lev. 37c). Dolayısıyla, Midas Kenti örneği de yine Gordion etkisinde yerel üretilmiş olup, stilin bu kentte de tanındığını göstermektedir.

Geyikler: Gordion'un hayvan repartuarında fazla yaygın değildir. Tahrip katmanından emzikli bir testicik (Lev. 32a), olasılıkla yine tahrip katmanına ait bir pitos parçası (Lev. 42c) ve Tümülüs P'den yuvarlak ağızlı bir oinoche üzerinde betimlenmişlerdir (Lev. 33a; 34a; 38b-c).

Geyikler temel uygulamalarda dağ keçilerine benzemektedirler. Gövdeler benzeri tarzda doldurulmuştur. Baş ve yüz ayrıntıları genelde keçilerle benzer olan geyiklerin sakalları yoktur. Kuruklar yine kısa ve küttür. Bunları dağ keçilerinden ayıran en belirgin özellik, iki taraftan çatallı verilmiş boynuzlarıdır. Tümülüs P'den iki yuvarlak ağızlı oinoche üzerindeki geyiklerin başları geriye yöneliktir. Çizgisel hayvan stili içinde bu uygulama salt geyiklerde görülür (Lev. 38b-c). Sırtında bakışimli düzenlenmiş kartalların betimlendiği geyik, diğerlerine oranla, ince, uzun çizilmiş boynuyla daha stilizedir (Lev. 42c). Bir örnekte de, dağ keçilerinde

olduğu gibi(Lev. 37a), metop içindeki boş alanda stilize bir ağaç yer almaktadır (Lev.38b)

Aslanlar : Bu hayvanlar Doğu Frig seramiğinde tanınmamış olup, Gordion boyalı seramiğinde yoğun kullanım görmüştür. Küçük metoplar içinde emzikli bir testicikte (Lev. 32a); büyük metoplu düzenlemeler halinde ise, pitoslar üzerinde (Lev. 41b-c; 42a-b) ve Tümülüs P'den yuvarlak ağızlı bir oinochede betimlenmiştir (Lev. 33a; 40a). Ayrıca, dar boyuunlu bir oinoche parçası üzerinde de, başı korunmuş aslan figürü yer almaktadır (Lev. 40b).

Metoplar içinde tek olarak; dik başları, aşırı abartılı açılmış ağızlardan sarkan kıvrık dilleri, gövde üzerinde yatık " S " biçimli kuyrukları ile yürür durumda betimlenmişlerdir (Lev. 40a-b; 42a). Buna karşın, pitos parçaları üzerinde, genelde, saldırı konumunda ya da belirli bir anlatıma yönelik olarak görülmektedirler. Bir örnekte aslan, kurbanının üzerinde betimlenmişken (Lev. 42b), bir diğerinde ise, korunmuş boynuz ucundan hareketle, olasılıkla, bir boğaya saldırır durumda verilmiştir (Lev. 41b). Tamamı sağa yönelik aslanlardan farklı olarak, sola yönelik birisinin göğsüne çift ağızlı bir balta yer almaktadır (Lev. 41c). Bu düzenleme, aslanın karşısında bir figürün olabileceğini düşündürmekteyse de, daha öncede değinildiği gibi, Gordion repartuarında insan betimlemeleri bilinmediği için, kuşkulu görünmektedir.

Bütün aslanlarda ağızlar yarım daire şeklinde biçimlendirilmiş, dişler testere ağızı şeklinde vurgulanmış ve dil dışarı doğru sarkıtılmıştır. Gözler badem biçimli; bazılarında tek hatlı (Lev. 40a), diğerlerinde ise çift hatlı olup, araları noktalı ya da taralıdır (Lev. 41 b-c). Yüz hatları, arkada kulaktan çene altına kadar uzanan yele sınırı ile çerçevelenmiştir. Bir örnek hariç (Lev. 40b), diğer aslanlarda yarım ay biçimli stilize elmacık kemiği, yüzdeki belirgin öğelerdendir (Lev. 40a; 41 b-c). Yeleler yatay bandlar arasında noktalar (Lev. 40a), dikey taralı balık sırtı bezeği (Lev. 40b; 42a) ya da balık pulu desenleriyle kaplıdır (Lev. 41c). Kulaklar, hafif ovalleştirilmiş yarım daire biçimlidir. Bir örnekte kulaklar yanyana verilmiştir (Lev. 41b). İki örnekte görülen kuyruk silindirik ve enine çizgili boğumlarla gövdeye koşut yatık "S" biçimindedir (Lev. 40a; 42a). Olasılıkla bir boğaya saldıran aslan figüründe ise, kuyruk sarkık ve çapraz taralıdır (Lev. 42b).

Tümölüs P'den yuvarlak ağızlı bir oinoche üzerindeki aslanın konumu ile, karşısındaki boğanın ona yönelik sola doğru yürür durumda verilmesi (Lev. 33a), adeta iki yaratığın bilinçli olarak karşı karşıya getirildiği izlenimi uyandırmaktadır. Aslanlarla birlikte betimlenmediklerinde boğaların ters yöne, yani sağa yönelik olmaları, bu olasılığı güçlendirmektedir (Lev. 33b). Dolayısıyla bu tür düzenlemelerde amaçlanan, aslan-boğa çiftinin mücadelesi olmalıdır.

Boğalar: Sadece büyük metoplu vazolar üzerinde görülürler (Lev. 33 a-b; 39 a-c). Pitoslarda ise, aslanlarla birlikte aynı metop içinde betimlenmişlerdir (Lev. 41b; 42b). Pitos parçalarının birisinde boğa, aslanın altında (Lev. 42b), diğerinde ise, salt boynuzunun ucu korunmuştur (Lev. 41b). Tümölüs P'den yuvarlak ağızlı oinocheler üzerinde ise, aşağı eğik başları ve öne çıkıntılı sivri boynuzlarıyla betimlenmişlerdir (Lev. 39 a-b). Bir örnekte (Lev. 33a; 39c), boğanın, önündeki metopta yer alan aslana yönelik olarak sola doğru yürür durumda verilmesi, yukarıda değinildiği üzere, bir mücadele havası vermektedir. Benzeri uygulama, yani boğanın sola yönelik verilmesi, Konya Alaaattin Tepe'den bir parça üzerinde de görülmektedir (Lev. 39c).

Gordion'un çizgisel boğaları, diğer dört ayaklılarda izlenen bütün stilistik özelliklere sahiptirler. Aslanlarda olduğu gibi, bunlarda da stilize elmacık kemiği (Lev. 39 a-b), dalga çizgilerle doldurulmuş boyunlar ve noktayla doldurulmuş gövdeler önemli ayrıntılardır. Kuyruklar kısa ve yukarı kalkık (Lev. 39a), ya da aşağı sarkık ve püsküllüdürler (Lev. 39b).

Sfenksler: Boyalı seramikte mitolojik yaratık olarak sadece bir sefenks figürün varlığı bilinmektedir. Tümölüs P'nin gömüt odasında ortaya çıkarılan yuvarlak ağızlı bir oinochenin üzerindeki büyük metoplardan birisinde betimlenmiştir (Lev. 34 a-b). Genel hareketiyle dört ayaklıların yürüyüş tarzında verilmiştir (Lev. 34b). Vazo üzerindeki aşınma nedeniyle, sfenksin bazı gövde ayrıntıları belirlenememektedir. Yüksek ve küt burnu, küçük gözleri, uzun çeneli kremi yüzü, topuz şeklinde biçimlendirilmiş bukleli saçı ile yaratığın başı, daha çok, bir insanı anımsatmaktadır. Baş, boyundan enine düzenlenmiş ve içi tekil "X" ile doldurulmuş bir bandla ayrılmaktadır. Düzgün taralı balık sırtı bezeği ile stilize edilmiş kanadı, göğüs doğrultusunda başlar ve oldukça aşınmış gövdede kaybolur; ancak, gövde üzerinde tekrar yükselir. Kuyruk ucu, yırtıcı bir kuş başı ile sonlanmaktadır. Ayaklar ve pençeler aslanlarınkine benzer, gövde düzgün sıralı noktalarla

doldurulmuş. Sonuçta, aslan gövdeli, kuş kanatlı ve biri kuyruk bitiminde, diğeri önde olmak üzere iki başlı bir yaratık betimlenmiş, çevresindeki boş alanlar, stil gereği, içiçe dairelerle doldurulmuştur.

Sonuç olarak, Gordion repertuarındaki çizgisel hayvan figürleri, aynı zamanda, özel seramik kümeleriyle bağlantılı ortaya çıkmaktadır. Bu seramikler; malzeme ve teknik, bezeme düzeni ve motifler, hayvan figürlerindeki stilistik benzerlikler nedeniyle, aynı anlayışın ve aynı dönemin ürünleridirler. Gordion dışında, Konya Alaattin Tepe, Midas Kenti ve Ankara civarında yaygın olan bu seramikler, hayvan figürleri ışığında değerlendirilecek olursa, bu stilin salt Batı Frigya ile sınırlı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Konya ve diğer merkezlerde izlenen bazı farklılıklar, bunların Gordion etkisinde yerel üretildiklerini göstermektedir. Akurgal'ın geç sekizinci yüzyıl olarak önerdiği Konya-Alaattin Tepe buluntularının⁴⁶⁸, Gordion örnekleriyle aynı dönemde yapılmış olmaları gerekir⁴⁶⁹. Bu da, benzerlikleri yanı sıra, çağdaşlıklarına diğer bir kanıttır.

E- b. Köken

Frig figürlü vazolarındaki veriler, çizgisel hayvan stilinin Batı Frigya ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Doğu Frigya'nın Alishar, Boğazköy, Maşat Höyük, Kültepe gibi merkezlerinde bu stilin bilinmediği, gölge görüntülü hayvanların egemen olduğu bir boyama tekniğinin uygulandığı görülür (Lev. 1-4; 7-11; 21-22; 23b). Bu iki geleneğin birbirlerinden etkilenip etkilenmediği sorunu açık olmamakla beraber; geyik ve dağ keçileri gibi bazı hayvan figürlerinin varlığı her iki stilde de söz konusudur. Bunların doğunun gölge görüntülü repertuarından etkilenecek çizgisel teknikte yapılmış olmaları olasıdır. Bu konuda Gordion ve Alaattin Tepe'de bulunmuş gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli seramikler (Lev. 27b; 28 a-c), doğudan ithal ya da yerel üretilmiş olsun, Batı Frig ressamalarının bu geleneği tanıdıklarını ortaya koymaktadırlar. Aşağıda da ayrıntılı değinileceği gibi, Doğu Frig gölge görüntülü figürleri, Gordion'un çizgisel hayvan stilinden daha erken tarihte yapılmışlardır. Bu da bize, çizgisel

⁴⁶⁸) Akurgal, PhKunst, 43, 46, 48.

⁴⁶⁹) İleride değinileceği gibi (Böl. V), Gordion'da çizgisel hayvan stilinin ilk ürünleri İÖ. 8. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkar.

hayvan stilinin oluşturulmasında doğunun esin kaynağı olduğunu göstermektedir. Bazı figürlerin yanısıra, boş alanlarda içiçe dairelerin dolgu bezekleri olarak kullanımı, doğru etkilerinin somut kanıtlarından birisidir. Ayrıca, Gordion'da bazı örnekler üzerinde geyik ve dağ keçilerinin metop içindeki stilize ağaçlara doğru yürümeleri (Lev. 37a; 38b), bir doğu düzenlemesi olarak gündeme gelmektedir. Teknikler farklı da olsa, Gordion ya da Batı Frigya'nın çizgisel hayvan stilinin yaratılmasındaki düşüncenin Kızılırmak Bölgesi kaynaklı olduğu⁴⁷⁰, bir kez daha açıklık kazanmaktadır.

Çizgisel hayvan stilinin Bronz Çağ Anadolu'sunda bilinen öncüleri yoktur. Demir Çağ'da ise, doğu komşuları olan Urartular'ın bu konudaki etkinlikleri hakkındaki bilgilerimiz eksiktir. Bu stil, yakın benzerlerini İÖ. 7. yüzyıl "linear adalar stilinde" bulmakla beraber, bu da Frig örneklerinden geç olması itibarıyla kaynak olamaz⁴⁷¹. Bu durumda kaynak bölge olarak Kuzey Suriye gündeme gelmektedir.

Frigler'in Kuzey Suriye ile siyasal ilişkileri, özellikle İÖ. 8. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Bu ilişkiler doğrultusunda bazı sosyal ve kültürel etkilenmelerin olması da kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda, doğunun gölge görüntülü hayvanlarında olduğu gibi, çizgisel stilinde de bu bölgeden alınmış etkiler beklenmelidir. Bu konuda, Kargamış, Zincirli, Malatya, Tel Halaf, Sakçegözü ve Karatepe'de çeşitli sanat dallarında önemli kanıtlar vardır. Anılan merkezlerdeki anıtsal yontular ve küçük eserler, Frig sanatı ile ilişkiler konusunda yol göstericidirler. Aşağıda ayrıntılıca değinileceği üzere, özellikle fildişi gibi küçük oyma eserler ve bronzların, Frigya'daki ithaller ışığında, bu stilin biçimlenmesinde ve geliştirilmesinde önemleri büyüktür. Dolayısıyla çizgisel hayvan stili, ithal ya da yerel üretilmiş olsun, küçük sanat eserleriyle doğrudan ilişkilidir⁴⁷².

Gordion ve Batı Frig seramiğindeki çizgisel hayvan figürlerinin tümünü Kuzey Suriye'de çeşitli sanat dallarında bulmak olasıdır. Aslanlar, boğalar, dağ keçileri, geyikler, kuşlar ve sefenksler; Kuzey Suriye sanat eserlerinin

470) Sams, Pottery 225, vd.; ay., "Orientalizing Art", 169 vdd.; ay., "Geometric Schools", 230 vdd.

471) Bu konuya Bölüm IV'de Grekler'le ilişkiler başlığı altında ayrıca değinilecektir.

472) Sams, Pottery, 225 vd.; ay., Orientalizing Art, 181 vd.

ve Suriye grubu Nimrud fildişilerinin de sevilen konuları arasındadır. Dolayısıyla, Gordion hayvanları köken açısından irdelenirken, bunların öncelikle yerel sanat dallarındaki benzerlerine, daha sonra da Kuzey Suriye ile olan ilişkilerine yer verilecektir.

Kartal figürleri, seramik dışında, küçük kemik eserler üzerinde de işlenmişlerdir⁴⁷³. Tavşan (?) avlar şeklinde oyulmuş olan bu kartallarda kuyruklar, boyalı örneklerde olduğu gibi (Lev. 31 b-c; 36a; 42c), balık sırtı deseniyle taralıdır. Bunların yanı sıra, bilinen en erken boyalı örneklerden yaklaşık elli yıl önce ortaya çıkan ve erken kentin mozaik tabanlı yapısında çiziltilmiş kartal figürleri de⁴⁷⁴, biçimsel özellikleriyle seramikler üzerinde betimlenenleri anımsatmaktadırlar. Dolayısıyla boyama kartallar, olasılıkla, diğer sanat dallarından seramiğe aktarılmış olmalıdırlar. Bunların Gordion'a taşınmasında, olasılıkla, Kuzey Suriye kaynaklı küçük oyma eserler, bu konuda ilham kaynağı olmalıdır⁴⁷⁵. Tanrıça Kybele'nin ideogramı durumundaki kartalların⁴⁷⁶, benzer işlevle Hitit hiyeroglifinde kullanımı⁴⁷⁷ ve anıtsal yontularda görülmesi⁴⁷⁸, Frig sanatındaki varlığını Kuzey Suriye'ye borçlu olduğunu göstermektedir. Barnett'in Kybele için Kuzey Suriye kökenini ileri sürmesi⁴⁷⁹, bu figürlerin içerikleri ile birlikte anılan bölgeden aktarılmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ağzında avıyla birlikte betimlenmiş kartal figürleri (Lev. 35 a-b), ilginç bir anlatıma sahiptirler. Frig sanatında bu şekilde betimlenmiş kartallardan başka, değişik hayvanlar da vardır. Bunlar arasında, fildişi bir plaka üzerinde ağzında balık tutan grifon figürü, işlenişi bakımından önemlidir⁴⁸⁰. Grifonun gövdesi silindirik olarak biçimlendirilmiş; gövde yüzeyi değişik geometrik tasarımlı alanlara ayrılmıştır. Bu özellikleriyle

473) Young, "Gordion 1963", Pl. 84, 14.

474) Young, "Doodling at Gordion", 270-272; 274-275.

475) Sams, "Orientalizing Art", 175 vd.

476) M. J. Mellink, "A Votive Bird from Anatolia", Expedition 6/2 (1964), 28-32.

477) Woolley, Carchemish III, Pl. A23-A24.

478) A. Moortgart, Tell Halaf III. Die Bildwerke (1955), Pl.136-138; Orthmann, Untersuchungen, Pl. 48d.

479) R.D. Barnett, "Early Greek and Oriental Ivories", JHS 68 (1948), 22-23; Fig. 21; Mellink, agy., 28-32.

480) Kohler, "Nomadic Art", 60; Pl. XIX,I.

çizgisel stildeki hayvanları anımsatmaktadır. Avıyla birlikte betimlenmiş diğer bir yaratık ise, Tümülüs III'ün gömüt odasında ortaya çıkarılmıştır⁴⁸¹. Ahşaptan oyulmuş bu örnekte bir aslan, ağzında kuzu (?) ile betimlenmiştir. Kohler⁴⁸², bu tür anlatımlar için yine doğu kaynaklarını önerir, grifon ve kartallar için yem olarak balık tercihinin ise, Frigli ustalara özgü olduğunu belirtir.

Bir geyiğin sırtında antitetik düzenlenmiş kartallar, bir yerde Doğu Frig seramiğinde görülen su kuşlarıyla birlikte verilmiş gölge görüntülü hayvan figürlerini anımsatmaktadır (Lev. 42c). Alishar (Lev. 21c), Kültepe (Lev. 21b), Maşat Höyük (Lev. 21d) ve Leningrad Hermitage Museum'da bulunan bir parçada benzeri düzenlemeler vardır (Lev. 21a). Dolayısıyla, bu betimleme, Doğu Frig etkisiyle Gordion ressamlarının kendi katkıları sonucu geliştirilmiş olmalıdır. Ayrıca bu denli esrarlı anlatımlara Kuzey Suriye'den de örnekler göstermek olasıdır⁴⁸³.

Dağ keçileri, büyük bir olasılıkla, Batı Frig seramiğine doğu merkezlerinden aktarılmış olmalıdırlar. Buna kanıt olarak doğunun gölge görüntülü hayvanlarıyla bezeli parçalarının Batı Frigya'da ortaya çıkarılması gösterilebilir (Lev. 27b; 28 a-c). Gordion'da tahrip öncesi buluntu kümelerinde saptanmış bir parça üzerinde (Lev. 27b)⁴⁸⁴ ve tahrip katmanında bir krater üzerinde (Lev. 28 a-b)⁴⁸⁵ tümüyle Alishar IV stilini yansıtan gölge görüntülü dağ keçileri ve içiçe daireler görülmektedir. İkinci örnek (Lev. 28 a-b), Alishar IV stilinde boyanmış olarak Gordion'da bulunmuş tek sağlam vazodur. Üzerindeki gölge görüntülü hayvanlar da aynı stilin özelliklerini yansıtmaktadırlar. Ayrıca metop alan içinde bir ağacın iki yanında antitetik düzenlenmeleriyle de, Maşat Höyük (Lev. 9e) ve Alishar'dan

481) Akurgal, PhKunst, Taf. 60 c-d.

482) Kohler, agy., 61 vd.

483) Orthmann, Untersuchungen, Pl. 8g.

484) Bütün özellikleriyle Alishar IV stilinin özelliklerini yansıtan bu parça, Sams'e göre (Pottery, 398), yerel üretimden çok, bir doğu ithali olmalıdır.

485) Üzerinde yangın sonucu oluşan kararmalarla Kimmer tahribi izlerini taşıyan iki kulplu bu krater, Young'a göre ("Gordion 1967", 239 vd., Pl. 75, 26), tahrip zamanında kullanımdaydı ve en az elli yıl öncesine ait olmalıydı. Young (agy., 239), kraterin Alishar IV stilinden etkilenmiş Gordion'lu ustalar tarafından yapıldığını kabul eder.

örneklerle (Lev. 9f) benzeşmekle beraber, Maşat Höyük örneğinde ortada ağaç yer almamaktadır. Bu koşutluklara rağmen, ayrıntılara girildiğinde, bazı farklılıklar da gözden kaçmamakta; bunlardan da kraterin doğudan ithal edilmiş olmasından çok, yerel üretildiği sonucuna varılabilir. İki bezeme kuşağı arasındaki boş band içinde nokta dizileri ile boyunda oluşturulmuş süsleme, Gordion'da iki ayrı örnekte de görülür⁴⁸⁶. Omuz-boyun geçişindeki - çift hatlı eşkenar dörtgen dizini ve boyunda ışınlar yerine yatay kuşaklar içinde geometrik motiflere yer verilmesi, Alişar IV bezeme anlayışına ters düşmektedir. Bunlara ek olarak, gölge görüntülü hayvanlar Doğu Frigya'da daha çok dört kulplu kraterler üzerinde görülürken, bu krater iki kulpludur. Bu olgulara hamur ve teknik özellikler de eklendiğinde, kraterin ithal olmaktan çok, yerel üretildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda anılan ithal örnek ve yerel üretilmiş bu krater ışığında, Gordion'lu ustaların Doğu Frig seramiğini, repertuarındaki bezek ve figürleri bildikleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Alişar IV seramiği, Gordion stiline oluşturulmasında esin kaynağı olmuş; öğeler olduğu gibi değil de, sanatçıların yorumlamaları ile aktarılmıştır; tıpkı geyik ve dağ keçisi figürlerinde olduğu gibi.

Alişar IV gölge görüntülü hayvan figürleri, Gordion'un çizgisel hayvan figürlerinin oluşum ve gelişiminde doğrudan etkili değildirler. Ancak Gordion'da doğuya özgü bu stil örneklerinin saptanması ise (Lev. 27b; 28 a-b), Gordion'lu ustaların kendi yorumlarıyla bunları çizgisel olarak adapte etmeleriyle değerlendirilebilir. Tip olarak Alişar IV repertuarından alınan dağ keçileri, ayrıntılarda yine Kuzey Suriye etkileriyle geliştirilmişlerdir. Bu etkinin en belirgin örneği, tüm dört ayaklılarda gözlemlenen yarım ay biçimli stilize omuz ayrıntısıdır.

Geyik figürleri için kesin bir kaynak saptamak olası değildir. Ancak, Doğu Frig seramiğinde çok sevilen bir figür olan geyik (Lev. 1-2; 3 b-c; 4b; 7 a-c; 7 e-f), aynı yoğunlukta Batı Frigya'da görülmez. Bilinen örnekte geyiklerin başı geriye yönelik, boynuzları doğala yakın çatallı verilmiştir (Lev. 38 b-c). Benzer düzenlemeyle bir geyik figürü de, Gordion'da Megaron III tabanında bulunmuş, olasılıkla mobilya aksamı, küçük oyma bir plaka üzerinde

⁴⁸⁶) Sams, Pottery, Pl. 11, 43-44.

görülür⁴⁸⁷. Kohler⁴⁸⁸, başı geriye yönelik verilmiş geyik figürleri Gordion dışında bilinmemektedir ve bu uygulama yalnızca Frig sanatına özgüdür der. Alishar'da dört kulplu bir krater üzerinde de, aynı metop içindeki iki geyikten arkadakinin başı geriye yöneliktir (Lev. 18b). Bu olgu iki bölge arasında düzenlemede birliği göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla, geyik figürleri için de, kaynağın Kızılırmak olabileceğini düşündürmektedir. Bu konuda yol gösterici diğer bir etken ise, Alishar IV stilinde olduğu gibi, geyiklerin betimlendiği metoplarda boş alanlarda içiçe dairelere ve stilize ağaçlara yer verilmesidir (Lev. 38b). Bütün bunlar, Gordion repertuarındaki dağ keçisi ve geyiklerin Alishar IV repertuarından aktarıldığını; bunlara Kuzey Suriye kökenli özelliklerin ilave edilmesiyle Gordion'a özgü çizgisel stilde vazolarda betimlendiklerini göstermektedir.

Stilistik açıdan Frig hayvanları ile Kuzey Suriye örnekleri arasında, betimlendikleri ortamlar farklı da olsa, duruş ve düzenlemede çarpıcı benzerlikler vardır. Her iki bölgenin hayvanlarında da görülen "yürür" konumundaki biçim, tercih edilen genel özellikler arasındadır⁴⁸⁹. Ayrıca pitoslar üzerindeki konulu anlatımlardan aslan-boğa mücadelesi (Lev. 41b; 42b), Kuzey Suriye yontu ve fildişi oyma eserlerinde de sık karşılaşılır⁴⁹⁰. Yukarıda da belirtildiği gibi, bir geyiğin sırtında antitetik verilmiş iki kartallı gizemli anlatım (Lev. 42c), Tel Halaf'ın bazı ortostadları ile ilişkili görülmüştür⁴⁹¹.

Tip, düzenleme ve konu gibi genel benzerliklerden ayrıntılara inildiğinde, koşutluklar daha net bir görüntü almaktadır. Gordion'un çizgisel hayvan ve kuş figürlerinde omuzun yarım ay şeklinde boş bırakılması, yine öncülerini Kuzey Suriye sanatında bulur. Kronolojik sorunları olmakla beraber, İÖ. 10.

487) Kohler, "Nomadic Art", 61; Pl. XX,1.

488) Kohler, agy., 61.

489) Orthmann, Untersuchungen, Pl. 55c; 60 b,d,e; Woolley, Carchemish III, Pl. B47, B48 a, B54; B58 b.

490) Ortmann- Untersuchungen, Pl. 8c; 11c; 27a; 33g; R.D. Barnett, A Catalogue of the Nimrud Ivories and Other Examples of Ancient Near Eastern in the British Museum (1957), Pl. 26, S5; 32, S60; 35, S65; 42, S72.

491) Bkz., Sams, "Orientalizing Art", 183, Dn. 36.

yüzyıl ile 9. yüzyıl arasına tarihlenen⁴⁹²; Malatya⁴⁹³, Kargamış⁴⁹⁴ ve Zincirli⁴⁹⁵ gibi Kuzey Suriye kentlerinde bulunmuş hayvanlarda benzeri türde omuz ayrıntısı görülür. Aynı gelenek Kuzey Suriye'de İÖ.. 8. yüzyıl sonlarına dek devam eder⁴⁹⁶; daha sonra, Asur etkileriyle yeni aslan biçimleri oluşturulur ki, bunlarda omuz ayrıntısı derin "U" şekline dönüşür⁴⁹⁷. Dolayısıyla, çizgisel Frig hayvanlarında görülen bu stilize özellik, Kuzey Suriye'nin kabartma ya da derin oyuklar şeklinde verilmiş omuz kemiği ayrıntısının çizgiye dökülmüş uygulamasından başka bir şey değildir⁴⁹⁸.

Omuz biçimine ek olarak, Sams'in de önemle vurguladığı diğer bir özellik⁴⁹⁹; aslan ve boğalarda elmacık kemiğinin vurgulanmasına yönelik stilize yarım daire şeklindeki ayrıntıdır (Lev. 39 a-b; 40a; 41 b-c). Ortasından ikiye bölünerek her iki yarısı da noktalarla doldurulmuş bu ayrıntı, öncülerini yine Kargamış⁵⁰⁰ ve Zincirli ortostadlarında bulur⁵⁰¹.

Batı betimlemelerin kesinlikle Kuzey Suriye'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Bunların en belirgin olanı, Tümülüs P'nin gömüt odasında bulunmuş yuvarlak ağızlı bir oinochenin karın metobundaki sfenks figürüdür (Lev. 34 a-b). Yaratık iki başlı olarak vurgulanmıştır; önde bir insan ve kuyruk bitiminde olasılıkla bir kartal başı. Söz konusu bu iki başlılık, sfenks figüründeki Kuzey Suriye etkilerini göstermede yeterlidir. "Kuş başlı kuyruk" gibi özgün bir uygulama, salt Yakın Doğu ve Kuzey Suriye

492) Orthmann, Untersuchungen, 59,62,65-66, 133-136, 220-221.

493) Delaporte, Malatia I, Pl. 18-19;22,1; 32, 1-2.

494) Hogarth, Carchemish I, Pl. B10, B11, B13, B16, b; Woolley, Carchemish III, Pl. B33-B41; B42, B47, B54 b, B58 b.

495) F. von Luschan, Ausgrabungen in Sendschirli III, Thorsculpturen (1902), Pl. 34c,e,h,i; 37d; 39; 44; 46b.

496) Delaporte, Malatia I, Pl. 26-30; B. Landsberger, Sa'mal (1948), 76-79; Akurgal, SphKunst, 145.

497) Akurgal, agy., Taf., 27-29; 31a.

498) Sams, "Orientalizing Art", 176 vd.

499) Sams, agy., 185.

500)Hogarth, Carchemish I, Pl. 11 a-b; 14 a-b; Woolley, Carchemish III, Pl. B54; B68 f.

501) G.R. Meyer, Altorientalsche Denkmäler im Vorderasiatische Museum zu Berlin (1970), Pl. 82.

- sanatlarında bilinmektedir. Kargamış⁵⁰², Sakçegözü⁵⁰³ ve Zincirli'de⁵⁰⁴ benzeri şekilde kuş başı ile sonlanmış kuyruklar bilinmektedir. Kargamış ve Zincirli örnekleri İÖ. 8. yüzyıl öncesine; Sakçegözü ortostadları ise, geç sekizinci yüzyıla tarihlenmektedir⁵⁰⁵. Kuzey Suriye dışında, kuş başlı kuyruk, olasılıkla, yine Geç Hitit'li ustalar tarafından yontulmuş Ankara'daki Frig ortostadlarında bir sfenks ve grifon kabartmasında görülür⁵⁰⁶. Bu olgu, - Frigya'da salt seramik sanatında değil, diğer ortamlarda da Kuzey Suriye etkilerini açık bir şekilde göstermektedir.

Küçük sanat eserlerinde de kuş başlı kuyruklu sayısız betimlemeler bilinmektedir. Gordion'da, Tümülüs P'de bulunan sfenks betimli vazoya ek olarak (Lev. 34a), süslü koşum takımlarının göz siperlikleri üzerinde benzeri kuyruklu sfenksler bilinmektedir⁵⁰⁷. Bunlardan alın siperliklerinde ise, bir tanrıça tarafından arka ayaklarından tutulmuş durumda başaşağı verilmiş, aynı şekilde kuyruğu sahip sfenksler vardır⁵⁰⁸. Muscarella⁵⁰⁹ ve Barnett⁵¹⁰, bu kuyruk tipinin Kuzey Suriye kökenini kabul ederler ve batıdaki örnekleri için de aynı görüşü belirtirler. Kazıcılar ise, bu süslü koşum takımlarının Kuzey Suriye'den ithal edildiği kanısındadırlar⁵¹¹. Çünkü bunlarla beraber bulunan iki at gemi, yakın benzerlerini Zincirli'de

502) Hogart, agy., Pl. B14 a; 15a; Woolley, agy., Pl. B58 a.

503) E. Akurgal, Art of Greece. Its Origins in the Mediterranean and Near East (1968), Pl. 15b.

504) Orthmann, Untersuchungen, Pl. 55c; 58a; 59g; 61c.

505) H.G. Güterbock, "When was the Late Hittite Palace at Sakçegözü Built", BASOR 162 (1961), 49-50; Orthmann, Untersuchungen, 217.

506) Akurgal, SphKunst, Pl. 48b; 49.

507) Young, "Gordion 1961", 166-167; E. Kohler, "Ivory Horse Trappings from Gordion, 1961", AJA 66 (1962), 198; Prayon, PhPlastik, Taf. 44, c-d.

508) Kohler, agy., Pl. 46; Prayon, PhPlastik, Pl. 44c.

509) O. Muscarella, "Near Eastern Bronzes in the West. The Question of Origin", Art and Technology : A Symposium in Classical Bronzes (1970), 116.

510) R.D. Barnett, "North Syrian and Related Horness Decoration", Vorderasiatische Archäologie : Studien und Aufsätze (1964), Pl. 2, Fig.2. Ayrıca Karş. Prayon, PhPlastik, 185.

511) Young, "Gordion 1961", 167.

bulurlar⁵¹². Ayrıca göz siperlikleri üzerindeki stilize omuz ayrıntılarıyla, hem de Kargamış ve Zincirli'nin ortostadları ile benzerdir⁵¹³.

Özetlenecek olursa; Frig boyalı hayvanları ile Kuzey Suriye sanatında bilinenler arasındaki benzerlikler, genel hayvan biçimleri ve düzenlemeleri; ayrıntılarda yarım ay biçimli boş omuz uygulaması, aslan ve boğaların başları üzerindeki stilize elmacık kemiği ve kuş başlı kuyruklu sfenkslerde yoğunlaşmaktadır. Bunlar, Kuzey Suriye sanatının Frig boyamacılığı üzerindeki belirli ve kesin etkileridir. Anılan stilistik ayrıntılar, Kuzey Suriye ortostadlarında, anıtsal yontularında ve Gordion'da bulunmuş Kuzey Suriye kaynaklı küçük sanat eserlerinin ortak ayrıntılarıdır. Frig sanatçıları, at koşum takımlarında olduğu gibi, söz konusu Kuzey Suriyeli özellikleri ithal edilmiş küçük sanat eserleri aracılığıyla tanımış ve kendi çizgisel teknikteki hayvanlarına uyarlamış olmaları gerekir⁵¹⁴. Gordion ressamı, doğunun gölge görüntülü hayvan stili aksine, kendi repertuarındaki hayvanlarda iç ayrıntıları da vermeye yönelik çizgisel tekniği tercih etmişler; ayrıntıları ya tam kavrayamadan, ya da aşırı abartarak stilize vermeyi yeğlemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Kuzey Suriye örnekleri model olarak alınmış olmalıdır.

Frig sanatındaki Kuzey Suriye etkileri, salt seramik sanatı ile sınırlı değildir. Bunun yanında diğer dallarda da bu olgu açık seçik izlenmektedir. Bu etkilerin belirgin uygulamalarından biri, Tümülüs P'nin gömüt odasında bulunmuş mini bir ahşap aslan yontusunda da izlenmektedir⁵¹⁵. Bu yontucukta da yarım ay biçimli stilize omuz ayrıntısı, yine aynı kökene gitmektedir. Yeleler basket filesi şeklinde oyulmuş olup, koşutlarını Tel Halaf'ta bulur⁵¹⁶. Boş omuz alanını çevreleyen ve içi nokta kabarcıklı hatlar, Bronz Çağ ve daha sonra Suriye, Fenike ve Grek fildişilerinde de görülen bir uygulamadır⁵¹⁷. Gordion'da bulunmuş üç fildişi oyma plaka

512) R.D. Barnett, A Catalogue of the Nimrud Ivories and Other Examples of Ancient Near Eastern in the British Museum (1957), Fig. 37 a-b.

513) Karş. Young, "Gordion 1961", Pl. 47; Hogarth, Carchemish I, Pl. B14 a.

514) Young, "Gordion 1961" 167; Sams, "Orientalizing Art", 190-191.

515) Young, "Gordion 1956" Pl. 91,19; Kohler, "Nomadic Art", 59-60; Pl. XVII,2; Prayon, PhPlastik, Taf. 23h.

516) D. Opitz-A. Moortgart, Tell Halaf III. Die Bildwerke (1955), Pl. 142.

517) Kohler, agy., 60.

üzerindeki betimlemelerde de kuşbaşı kuyruk ve boş omuz ayrıntısı gibi Kuzey Suriye kaynaklı özellikler görülmektedir⁵¹⁸. Aynı özellikler, yine Gordion buluntusu fildişi bir tarak üzerinde de görülür⁵¹⁹. Bir çok sanat dalında belgenebildiği gibi, Frig sanatı, İÖ.. 8. yüzyılın ikinci yarısında üstün bir düzeye erişmesinde Kuzey Suriye'ye çok şey borçludur. Bu dönemde Kıta Yunanistan da doğu dünyasıyla yakınlaşmış; ticari ve kültürel ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Doğu etkileriyle yeni bir oluşum aşamasına giren Grek dünyası, kendi geometrik geleneğinden soyutlanarak Orientalizan Dönem'e geçiş bulmuştur. Doğunun sanatsal öğelerini kendi anlayışında yorumlayarak, yeni bir görünümle sunmayı başarmıştır. İÖ.. 8. yüzyılın Grek dünyasında yaşanan bu köklü değişikliklerde Frigler'in katkısı pek açık değildir. Acaba doğunun sanat öğelerinin batıya aktarılmasında Frig aracılığı söz konusu muydu? Ataşlı kazanlar ve diğer metal eserler irdelendiğinde bu olası görünmektedir⁵²⁰. Ancak, bu olguyu seramik sanatına uyarlamak zordur. Grek Orientalizan dönem ressamaları ile Frig ressamaları arasında ortak kullanılmış öğeler çok sınırlıdır. Bulardan birisi yarım ay biçimli omuz ayrıntısıdır ki, erken yedinci yüzyılın Paros ya da "linear adalar stilinde" bu uygulama görülür⁵²¹. İleride de değinileceği gibi (Bölüm IV), Frigler'in daha erkende örnekler vermeleri nedeniyle, bu, olasılıkla, Frig etkileriyle açıklanabilir. Ayrıca Karia geç geometrik seramiğinde görülen bazı yenilikler konusunda da Frig etkileri ima edilmektedir⁵²².

Sonuç olarak; Frig sanatı, siyasal ilişkileri doğrultusunda, olasılıkla geç dokuzuncu yüzyılda başlayıp, İÖ.. 8. yüzyılda yoğunluk kazanan kesin bir doğrululaşma sürecine sahiptir. Doğulu ivmeler kendini inanışta, bronzlarda, boyama biçimleri ve diğer küçük sanat dallarında açık bir şekilde göstermektedir. Bu süreç, İÖ.. 7. yüzyıl başlarındaki Kimmer saldırısıyla kesintiye uğrar ve bundan sonra sonra hiç bir dalda özgünlük kalmaz. Gordion'un çizgisel hayvan stili de, yerini olasılıkla, iki renkle boyalı yeni bir geleneği bırakmış olmalıdır.

518) Young, agy., Pl. 60,25; Kohler, agy., 61 vd.; Pl. XIX,2; XX,1-2; Prayon, agy., Taf. 33 b-d.

519) Kohler, agy., Pl. XIX,1; Prayon, agy., Taf. 33 e-f.

520) Musceralla, Phrgian Fibulae, 67 vd.

521) E. Pfuhl, "Der Archaische Friedhof am Stadtberge von Thera", Ath. Mitt. 28 (1903), Abb. 27,4; 28; Coldstream, Geometric Pottery, 379.

522) Özgünel, Karia, 18-19, 26.

IV. KÜLTÜREL İLİŞKİLER

A. Hitit-Anadolu İlişkileri

- Frigler'in İÖ. 12. yüzyıl başlarında Anadolu'ya Ege Göçleri ile birlikte geldikleri kabul edildiğinde, sanatlarında bazı erken Anadolu öğelerinin aranılması zorunlu hale gelmektedir. Akurgal, Frig seramiğinde, hiç bir şekilde, Hitit ya da Geç Hitit etkisinin olmadığını savunur⁵²³. Ancak, Frig seramiğinde belirlenen bazı kap biçimlerinin Hitit değil, Osten⁵²⁴ ve Özgüç'ün görüşleri⁵²⁵ doğrultusunda, Geç Bronz Çağ geleneklerinin Demir Çağ'daki uzantıları olarak kabul eder⁵²⁶.

Hitit olsun ya da olmasın, Demir Çağ'da bazı ikinci bin Anadolu gelenekleri saptanabildiğine göre, boyalı seramiğin bu dönemdeki durumuna değinmek ve Demir Çağ'la bağlantılarını irdelemek yerinde olur.

Hitit öncesi dönem Anadolu seramiği konusunda ayrıntılı bilgi edinemiyoruz. Çünkü araştırmalar bugünkü düzeyine göre, çok yetersizdir. İÖ. 2. binin ilk çeyreğinde boyalı seramiğin varlığı konusunda Kültepe kazılarında yeterli bulgular elde edilmiştir. Kültepe'de Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın geometrik bezeklerle süslü seramiğinde iki ayrı türde boyama tekniği saptanmıştır⁵²⁷. Bazı durumlarda her iki türü boyanmış olanların aynı katmanda birlikte bulunmalarına karşın, birisinin diğerinden erken olduğu savlanmıştır⁵²⁸. Aynı boyama geleneği Alishar'ın III. katmanında da görülür. Bunlar arkeoloji literatürüne "Kapadokya boyalıları" olarak geçmiştir⁵²⁹. Karum'un koloni öncesi katmanında çok miktarda örneği bulunan bu

523) Akurgal, PhKunst, 25 vd.

524) Osten, Alishar II, 360.

525) Özgüç, Karahöyük 1947, 78-79.

526) Akurgal, agy., 26.

527) Özgüç, Kültepe 1948, 81 vd.

528) Özgüç, Kültepe 1948, 81, 94 vd.

529) Özgüç, agy., 81; Dn. 241.

malzemenin devamına II ve Ib katmanında da tanık olunmuştur⁵³⁰. Bu erken stilin örneklerinde görülen dama bezekleri, eşkenar dörtgen dizileri, zigzag ve X paneller, Demir Çağ Anadolu'sunun bazı motiflerini anımsatmakla beraber, bezeme düzenlerinde belirgin farklılıklar izlenmektedir⁵³¹. Özgüç tarafından "Hitit boyalı seramiği" olarak nitelendirilen bu ikinci kümenin örnekleri, Kültepe II ve Ib'nin yanı sıra, III. katmanında da ortaya - çıkarılmıştır⁵³². Erken olanların el yapımı kaba görünümlerine karşın, çark üretimi bu yeni seramik türünün değişik biçimleri de beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır⁵³³. Bunlar, gaga ağızlı ve dört ayaklı testiler, çaydanlıklar, zoomorfik içki ve libasyon kapları olarak anılabilirler. Yeni biçimle bağlantılı bezeme tekniği ve motiflerde de değişiklikler görülür. Bunlar arasında dalgalı çizgiler, düz ve kırık çizgiler görülür ki, bu bezekler tek başlarına dekorasyonun bütününe oluştururlar⁵³⁴. Bu motiflerin yardımcı bezeme öğeleri olarak kullanılmış örneklerine de rastlamak olasıdır⁵³⁵. Bu türden dalgalı çizgilerle bezemenin kökenin Transkafkasya olduğu görüşü yanı sıra⁵³⁶, Sams, bunun bir Anadolu geleneği olduğunu ve Demir Çağ'da Gordion'un en erken boyalı seramiklerinde tekrarlandığını belirtir⁵³⁷. Zamansal açıdan Kültepe ve Gordion arasındaki bağlantı çıkmaza girmekle beraber, Anadolu sanatının geleneksel yapısı ve birbirleriyle ilişkileri,

530) Asur Kolonileri Çağı'na verilen II ve Ib katmanı İÖ. 19. yüzyıla tarihlenmektedir; bkz., Özgüç, Kültepe-Kaniş, XIX-XXI; H. Levy, "Anatolia in the Old Assyrian Period", CAH I, Ch. XXIV, I-IV (1964) 40; M.J. Mellink, "Anatolian Chronology", Chronologies Old World Archeology. Ed. R.W. Ehrich (1965), 118-119; Fischer, Hethitische Keramik, 101.

531) Özgüç, agy., Lev. LXI, LXII, LXIX, 607-612.

532) Özgüç, agy., 72-93; ay., Kültepe 1949, 57-66.

533) Özgüç, Kültepe 1949, 62-64.

534) Özgüç, Kültepe 1948, Lev. XLVIII, 222-229; LVII, 307-308; ay., Kültepe 1949, Lev. XLII, 329-332; XLIII, 348,351,356,358; XLIV, 360,362; L 460-462, 465-466.

535) Özgüç, Kültepe 1948, Lev. LVII,311; LIX, 320-321,323; ay., Kültepe 1949, Lev. XLIII, 343-344.

536) Mellaart, "Anatolian Trade", 201.

537) Sams, Pottery, 291,312; yazar, Kültepe'de erkende tanık olunan bu geleneğin, olasılıkla, Anadolu'da henüz keşfedilmemiş bölgelerde devam ettirildiğini ve Frigler'in bu yöntemi bunlardan öğrendiğini belirtir.

böylesi bir varsayımı destekler niteliktedir. Özgüç'ün bu ikinci kümesini oluşturan malzemenin bezekleri arasında su kuşları⁵³⁸, stilize ağaçlar⁵³⁹ yenidir. Yine erken kümeyle bağlantılı süregelen dama bezekleri, eşkenar dörtgen dizileri, malta haçları, zigzaglar, farklı düzenlemelerde de olsalar, tekrar görülmektedirler⁵⁴⁰. Anılan bu bezekler, aynı zamanda Frig seramiğinin de bilinen bezeme motifleridirler.

Kültepe Hitit İmparatorluk dönemini seramikler içindeki bir miktar boyalı olanı da vardır⁵⁴¹. Bunların öncüleri de Kültepe Kaniş Karum ve daha erken boyalı çömlekleridirler⁵⁴². Yalnızca dört parçadan oluşan birinci kümedeki bir parçada yatay ve birbirlerine paralel çizilmiş zigzag dizileriyle basit geometrik bezeme vardır⁵⁴³. Diğerleri çizgisel betimlemeler içerirler. Bu figürlerin gövdelerinin çok bölümlü ve çizgisel olması, ilke olarak, Gordion'un çizgisel hayvan stilini anımsatmaktadır. Fischer'in de belirttiği gibi⁵⁴⁴, Hitit repertuarına yabancı bu figürlerin Kuzey Suriye kökenli olması, hem Doğu hem de Batı Frig hayvanları için belirlediğimiz kaynakla uyum sağlamaktadır. Dolayısıyla Demir Çağ'da Anadolu'da yaratılan hayvan stilleri, erkende olduğu gibi, hep Kuzey Suriye kökenli olmuştur. Akıcı bezekleriyle geometrik düzen içinde erimiş stilize ağaç ve hayvan betimlemeleri gölge görüntü izlenimi vermektedirler⁵⁴⁵. Fischer⁵⁴⁶, Anadolu'da ikinci binde benzerlerinin bilinmemesinden yola çıkarak, bunlar için de Kuzey Suriye kökenini önerir. Söz konusu ikinci küme örnekleri, Alişar IV stilinin prototipleri olarak dikkate alınabilir ki, bu konuya daha önce değinilmişti.

İÖ. 13. yüzyılın Anadolu'da benzerleri bilinmeyen bu iki boyalı seramik türüyle Frig ürünleri arasındaki belirgin benzerliklere rağmen, yukarıda

538) Özgüç, Kültepe 1948, Lev. LVII, 311.

539) Özgüç, Kültepe 1949, Lev. XLIII, 342-343; L 459.

540) Özgüç, Kültepe 1948, Lev. LVII, 310; LIX, 323; ay., Kültepe 1949, Lev. XLII, 337; XLIII, 342.

541) Fischer, Hethitische Keramik, 33-34; Taf. 20, 201-204; Taf. 18,20, 216-224.

542) Özgüç, Kültepe 1948, 80-93; ay., Kültepe 1949, 57,66.

543) Fischer, agy., Taf. 20, 201-204.

544) Fischer, Hethitische Keramik, 34.

545) Fischer, agy., Taf. 18,20; 216-224.

546) Fischer, agy., 34-35.

sözü edilen çok uzun bir zaman aralığı nedeniyle, bağlantı kurmak olanaksızlaşmaktadır. Ancak, bunların Geç Bronz Çağ'da, günümüzde henüz keşfedilmemiş kültürler aracılığıyla Demir Çağ'a taşınmaz olabileceği görüşü⁵⁴⁷, inandırıcı görünmektedir.

Kültepe Kaniş-Karum'da Asur Kolonileri Çağı'na ve Hitit İmparatorluk - dönemine ait çok az sayıdaki geometrik bezeli seramiklerle, Demir Çağ Anadolu'su, özellikle, Gordion ürünleri arasında bazı bezeme benzerliklerine dayanarak bağlantı kurmak, aslında Hitit olmayan bu ürünlerin İÖ. geç dokuz-erken sekizinci yüzyılda ortaya çıkan boyama geleneklerini etkilediğini ileri sürmek, zamansal açıdan olası görünmemektedir. Böylesi bir bağlantı zorunlu da değildir. Nitekim geometrik ağırlıklı boyama, sanatçıların düşsel ürünü olarak kendi yaratıları şeklinde de yorumlanabilir. Bunun yanı sıra, aynı bölgede geleneklerin uzantısı, nesilden nesile aktarımı, bir sonra gelenin öncülerine yeni olgular eklemesi; bazı bezeme kurallarının devamına ve geliştirilip değişik biçimler kazanmasına yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, bu geleneğin, yani ikinci bin Anadolu'su ile Demir Çağı arasında görülen benzerliklerin aktarıcılarının, daha önce de belirtildiği gibi, günümüzde henüz keşfedilmemiş ve araştırılmamış bölgelerdeki kültürlerin olabileceği akla getirmektedir.

II. Bin Anadolu boyalıları ile Demir Çağı seramikleri arasında tam kavranamayan bezeme benzerlikleri yanı sıra, teknik ve kap biçimlerinde de bazı koşutluklar görülmektedir. Frig seramiği, özellikle Alishar IV örnekleri, Hitit ürünlerinden belirgin derecede farklılıklara sahiptir. Hititler'de görülen zarif, ince hamur ve çok nitelikli astar, Alishar IV çömleklerinde izlenmez. Bunlar, Hititler'inkine oranla, daha kalitesiz ve kabadırlar. Ayrıca, yüzeylerin parlatılması açısından da Alishar örnekleri daha niteliksizdirler. Doğu Frigya ile olan bu olumsuzluklara karşın, teknik açıdan, Gordion'la bazı benzerlikler saptanabilir.

547) Sams (Pottery, 308 vd.), Anadolu'da II. Bin'de Batı Kilikya ve iç bölgeleri, Pamfilya, Karia, Likya ve Karadeniz kıyılarının tümünün bilinmediğini belirtir ve bu dönem ile Demir Çağı arasındaki bağlantıların, buraların araştırılması ile açıklık kazanabileceğini vurgular (agy., 308; Dn.6).

Kültepe'de bulunan Hitit boyalı seramiklerinin erken örneklerinde görülen kırmızı -ya da kahverengi- açmalı zemin üzerinde beyaz krem astarın kullanılması⁵⁴⁸ tekniği, benzer biçimde Gordion'da da uygulanmıştır⁵⁴⁹ (Lev. 49 b-c). Yöntemdeki şaşırtıcı benzerliğin dikkat çekici olduğunu vurgulayıp, bu iki seramik türü arasında ilişki kurmada ihtiyatlı olmak gerektiğini belirtmek isterim. Karum döneminden itibaren bilinen beyaz astar, daha sonraki dönemlerde kullanılmıyorsa da, diğerlerinden geç dönemlere ait Bitik ve İnandık vazolarında yeniden uygulandığına tanık olmaktayız⁵⁵⁰. Bu iki örnek bir tarafa bırakılacak olursa, boyanacak yüzeyin beyaz astarla kaplanması olgusu, Karum dönemi sonrasında, olasılıkla İÖ. 19. ya da 18. yüzyılda ortadan kalktığı söylenebilir. İlerleyen dönem Anadolu'sunda benzer yöntemle seramik üretiminin Frigler tarafından Gordion'da başlatıldığı düşünüldüğünde, aradaki büyük zaman farkı, bu tekniğin yeniden uygulanmasının anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu konuda Bittel, II. Bin Anadolu gelenekleriyle Demir Çağ arasındaki benzerliklerin, daha çok, dalgalı çizgi ve diğer temel geometrik motiflerin kullanımında yoğunlaştığını; ışınlar, meanderler, içiçe daireler ve hayvan betimlemelerinde baş gösteren farklılıkların ise, Grek dünyasıyla bağlantılı dış etkilerle geliştirildiğini belirtir ve aralarındaki zaman farkıyla açıklanamayan paralelliği de, merkezi yerleşimler hariç, diğer yörelerde devam ettirilmiş olmalarıyla açıklar⁵⁵¹. Bu bağlamda, Bittel'in de görüşleri doğrultusunda, Sams'in de önerdiği gibi⁵⁵², Anadolu'da henüz bilinmeyen yörelerde II. bin geleneklerinin devam ettirilerek Demir Çağ'a taşınmış olduğu varsayımını yapmak durumundayız. Doğuya oranla, Batı Frigya'da söz konusu erken Anadolu geleneklerinin daha çok yansıtılması, olasılıkla, Frigler'in Anadolu'ya ilk geldiklerinde bu gelenekleri tanımış olmalarıyla açıklanabilir. Doğu Frigya'da ise, daha önce de değenildiği gibi, Yakın Doğu etkileri üstün gelmektedir. Frig boyalı seramikleri için yerel bir köken kuşkulu görünmekle beraber, ana özellikler ve bazı durumlarda en yakın benzerlerinin Bronz Çağ Anadolu'sundan aktarılmaları, akla en yakın olanıdır.

548) Özgüç, Kültepe 1948, Lev. LII, 262; LVII, 310; LIX,320; ay., Kültepe 1949, Lev. XXIII, 91; XLIII, 342; XLIV, 362; ay., Kültepe-Kaniş, Lev. XXVIII, 2-3; XXXII, 1-2.

549) Sams, Pottery, 269.

550) E. Akurgal, The Art of The Hittites (1962), Pl. XIV.

551) Bittel, Kl. St. 109-116.

552) Sams, agy., 316 vd.

Frigler'in geldikleri dönemde Anadolu, Hititler'le zirveye ulaşan üstün bir uygarlık düzeyindeydi. Her ne kadar siyasi egemenliğini yitirse de, kültür ve sanat değerlerinden vazgeçmeyen Anadolu'nun yerleşik halkına Frigler'in uyum sağladıkları ve yavaş yavaş göçebe yaşıntıdan kurtularak merkezi Anadolu'da urban hayatı benimsedikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Frigler'in eski yerleşiklerden, sosyal ve kültürel açıdan, geri kaldıkları düşünülemez. Hatta, varsayıldığı gibi⁵⁵³, yeni gelenlerin tüm Anadolu'yu yakıp yıkmadıkları, Gordion kazılarında açıklık kazanmıştır⁵⁵⁴. Zor ve şiddet dolu asimilasyonun yanı sıra, başcıl bir kaynaşma, fikirlerin değişimi, söz konusudur. Doğal olarak bazı konularda köklü değişimler, farklılıklar ve terkler de gerçekleşmiştir.

Tarihi olayların gelişimi, arkeolojik veriler, bazı teknik uygulamalar ve bezeklere ek olarak, Demir Çağ seramiğinde Hitit izlerine kap biçimlerinde de rastlanmaktadır. Hitit repertuarındaki gaga ve yonca ağızlı, emzikli testiler, bu etkilerin ve gelenek uzantılarının diğer örnekleridirler⁵⁵⁵. Sonuç olarak, Bronz Çağ Anadolu'su, Demir Çağ seramik sanatı için çok olası bir kaynak görünümündedir.

B. Balkan İlişkileri

Antik kaynaklara göre Frigler'in anayurdu Makedonya'dır⁵⁵⁶. Dolayısıyla, sanatlarındaki kendi yerel gelenekleri konusunda Güney Avrupa'ya yönelmek zorunludur. Anadolu arkeolojisiyle yakından ilgili Bittel, "Güney Avrupa'da Anadolu ve Frig sanatının öncüleri yoktur ve Demir Çağ seramiğinin Frigler tarafından getirildiğini savunamayız; çünkü Avrupa'da bunun izlerine rastlanılmamıştır" diyerek, Frig seramik sanatını Makedonya ile olan bağıını red eder⁵⁵⁷. Buna karşın Akurgal, bir bağlantı olabileceğine

553) Akurgal, PhKunst., 111 vdd.

554) Gordion'da, diğer Demir Çağı merkezlerinden farklı olarak, son Hitit yerleşiminin yangınla son bulmadığı ve yerleşimin göçlerle birlikte kesintiye uğramadığı anlaşılmıştır; bkz., Barnett, "Phrygia", 3vd.; Young, "Gordion 1965", 276; DeVries, "Gordion Before Midas", 6 vd.; Sams, "Early Phrygian Period", 9 vdd.

555) Bittel, Kl. St., 109-116; Özgüç, Maşat II, 53.

556) Herodot III, 73; Strabon VII, 3.2.

557) Bittel-Güterbock, Boğazköy I, 57; Bittel, Kl. St. 113 vd.

değirir ve ilişkinin, Hitit-Frig etkileşiminden daha güçlü olduğunda görüş belirtir⁵⁵⁸.

Trak özellikleri içeren el yapımı çömlekler veren, Geç Bronz Çağ'dan sonraki, Gordion'un erken Demir Çağı katmanında ortaya çıkarılan seramikler⁵⁵⁹; Troia VIIa'nın tahribini izleyen dönemde saptanan ve "Balkan" ürünleri olarak değerlendirilen Troia VIIb 2 çömlekleriyle⁵⁶⁰ ortak özelliklere sahip olup, bunların Frig sanatındaki Balkan öğeleri oldukları kabul edilmiştir⁵⁶¹. Buna karşın, boyalı seramikte Balkan etkilerinin çok net olmadığı gözlenmektedir.

Makedonya'da geometrik gelenekte boyanmış seramikler, Heurtley tarafından⁵⁶², Geç Bronz Çağ ve Erken Demir Çağ ürünü olarak nitelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Önemli buluntu merkezlerinden, Batı Makedonya'daki Patele Demir Çağ'a; Boubousti ise, Bronz Çağ'a tarihlenmiştir⁵⁶³. El yapımı çömleklerdeki bezemeler, genel olarak, ya boyun tamamına, ya da sadece ön kısmına uygulanmıştır. Omuzda ise, çok yaygın olarak içi taralı üçgenlere yer verilmiş olup, bunlar sarkık düzende bazen tabana kadar uzanırlar. Boyun bezemesi, bir -ya da iki- dar-dik panel şeklinde veya büyük bir alan içinde üstüste düzenlenmiş bezeme kuşaklarından oluşur⁵⁶⁴. Yüksek kulplu kadehler⁵⁶⁵, taşkın dudaklı çanaklar⁵⁶⁶ belli başlı kap tipleridir.

558) Akurgal, PhKunst, 27 vd.

559) DeVries, "Gordion Before Midas", 6 vd.; Sams, "Early Phrygian Period", 9 vd.

560) C.W. Blegen, vd., Troy: Excavations Conducted by the University of Cincinnati 1932-1938, IV. (1958), 142-144; 154, 158-159; J.B. Rutter, "Ceramic Evidence for Northern Untruders in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic III C Period", AJA 79 (1975), 17-32; H.A. Bankoff-F.A. Winter, "Northern Intruders in LH III C Greece: A View from the North", Journal of Indo-European Studies 12 (1984), 25.

561) Sams, agy., 9 vd.; DeVries, agy., 6 vd.

562) Heurtley, Prehistoric Macedonia, 94.

563) Heurtley, Prehistoric Macedonia, 99-100; ay., "Prehistoric Site", 158-194.

564) Heurtley, Prehistoric Macedonia, 227-229; No. 463-465; ay., "Prehistoric Site", 170; Fig. 9-10-12; 172, Fig. 20,7; 178, Fig. 25, 1-2.

565) Heurtley, Prehistoric Macedonia, 227, No. 461-462 (Boubousti örnekleri).

566) Heurtley, agy., 227, No. 459-460; 229, Fig. 101c (Boubousti örnekleri).

Bezeme düzenleri açısından; boyunda küçük panellere yer verilmesi ve omuzda, daha çok, çömleklerin biçimleriyle bağlantılı geometrik ağırlıklı motiflerin kullanılması, kulpların da süsleme kapsamına alınması uygulamalarında olduğu gibi, Demir Çağı Anadolu seramikleriyle düşüncede benzerlikler olduğu söylenebilir, ancak sağlıklı bir bağlantı kurmaktan uzaktırlar.

Yalnızca bezeme anlayışlarında görülen cılız benzerlikler, Makedonya ve Frig arasında, genel anlamda, bağlantı sağlama açısından yetersizdirler. Ancak, Sams'in de gözlemlediği gibi⁵⁶⁷ bazı özel konularda bağlantını olabileceği düşünülebilir. Bu alandaki en ilginç benzerlik, çift hatlı ve içi taralı meanderlerin kullanımındadır⁵⁶⁸. Ayrıca yuvarlak ağızlı Frig oinochelerinde (Lev. 33 a-b; 34a) saptanan benzerlikler⁵⁶⁹, biçim ve bezemede tekil örnekler olup, ilişkiler açısından yanıltıcıdır. Bunlar dışında, Makedonya geometrik çömlekleri, biçim ve bezeme olarak, Anadolu seramikleriyle tümüyle farklı anlayışın ürünüdürler. Ayrıca iki bölge arasındaki zamansal farklılıklar da olası bir ilişkide sorunlar çıkarmaktadır.

Anadolu'da boyalı seramiğe geçiş için önerilen en erken tarih geç dokuz - erken sekizinci yüzyıldır⁵⁷⁰. Buna paralel olarak Gordion'da uzun bir süre tek renkli seramiğin kullanımından sonra boyalıların üretimine geçiş, ayrı bir sorun yaratmaktadır⁵⁷¹. Eğer Heurtley'in Makedonya boyalıları için önerdiği⁵⁷² Geç Bronz Çağ ve Erken Demir Çağ tarihini kabul edecek olursak; o zaman Frigler'in neden başlangıçta Makedonya'da bilinen geometrik bezeme geleneğini Anadolu'da devam ettirmedikleri sorusu akla gelir. Akurgal'ın Patele buluntuları için önerdiği⁵⁷³ İÖ. 8. yüzyıl tarihi çağdaşlığa işaret eder, ancak kaynak konusundaki sorulara yanıt veremez.

567) Sams, Pottery, 323 vd.

568) Heurtley, agy., 228, Fig. 100 b-d; 229, Fig. 101; ay., "Prehistoric Site", 181, Fig. 28,5.

569) Sams, Pottery, 324.

570) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85 vd. Ayrıca bkz. Bölüm IV.

571) Sams, agy., 240 vdd.

572) Heurtley, Prehistoric Macedonia, 99-100; ay., "Prehistoric Site", 177-179.

573) Akurgal, PhKunst, 26.

Geometrik bezeklerin, seramik dışında, bazı sanat ürünleri yada tekstil gibi başka alanlarda bezemede ve daha sonra boyalı seramiklere uyarlandığı şeklindeki bir varsayım; geometrik bezeli sanat ürünlerinin bilinen en erken örneklerinin boyalı seramiğin ortaya çıkışı ile hemzaman olması nedeniyle, inanılır olmaktan uzaktır. Bu bağlamda, Frig boyalı seramik sanatının oluşumunda yerel ve çağdaş kültürler ön plana çıkmaktadır ki, bunların başında doğu kültürleri gelmektedir. Frig seramiğinde II. Bin Anadolu öğelerinin yaşatılmasında olduğu gibi, kendilerinin de bu gelişimde katkılarının olması kaçınılmazdır. Ancak gerçek Frig'li öğeler, verilerin eksikliği ve zamansal sorunlardan kaynaklanan nedenlerden dolayı, şimdilik tam açıklanabilir değildirler. Bununla beraber, bazı sanat öğelerinin öncülerini ve benzerlerini ne çağdaş kültürlerde, ne de daha önceki dönemlerde bulamamaları nedeniyle, bunların gerçek Frig öğeleri olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

C. Grekler'le İlişkiler

Arkeolojideki bilinen sorunlar henüz açığa kavuşturulamadığı için erken Frig-Grek kültürel ilişkilerinin boyutunu veya en azından varlığını saptamak, şu an için doyurucu sonuçlar vermez. Ancak, Herodot'un Frig kralı Midas'ın Delphi Apollon Tapınağı'na bir taht adadığını bildirmesi⁵⁷⁴, en azından, İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında önemli, ancak boyutları henüz bilinmeyen, bir kültürel ilişkinin varlığına dair ilk belirtidir.

Akurgal⁵⁷⁵, Doğu ve Batı Frig merkezlerinde çok iyi temsil edilmiş olan erken ve olgun Frig seramiklerinin, Grek geometrik sanatından güçlü bir şekilde etkilendiğini ve bunlar üzerinde kullanılmış bezeklerin söz konusu kültür olmadan düşünölemeyeceğini belirtir. Vazo, biçim ve bezemeleri yanında bazı geometrik bezeklerde Grek etkilerinin varlığı savıyla Frig

574) Herodot I, 14.

575) Akurgal, PhKunst, 33-47; ay., "Chronologie der Phrygische Kunst", Anatolia IV (1959), 115-121; ay., "Les Problemes de l' Art Phrygien". Huitième Congrès International d'Archéologie Classique (1965), 467-474.

kronolojisi oluşturulur⁵⁷⁶. Kanıt olarak gösterilen Grek benzerleri, aşağıda değinileceği gibi, bazı sorulanları da beraberinde getirmektedir.

- Yukarıda vurgulandığı gibi, Grek etkileriyle ortaya çıktığı ileri sürülen Alişar IV gölge görüntülü hayvan stili, örnek olarak gösterilen Samos parçalarından⁵⁷⁷ çok daha önce ortaya çıkmıştır. Tam tersine, yani Grek geometriğinde görülen bu teknikteki figürlerin olası kaynağı Frig sanatı olabileceği düşüncesi de akla gelebilir⁵⁷⁸.

Gordion'un çizgisel hayvan stiline Grekler'le olan ilişkilerine gelindiğinde, bazı benzerlikler dikkati çekmektedir. Gordion'un metoplar içinde verilmiş çizgisel hayvanları, geç geometrik Doğu Grek metop stilini, az da olsa, anımsatmaktadır. Benzerlikler, en çok, erken yedinci yüzyılın Paros ya da "linear adalar stilinde görülür⁵⁷⁹. Paros ile Frig betimlemeleri arasındaki paralellikler, özelliklerde kuşlarda gövde ve kanat arasındaki derin "U" biçimli ayrıntı⁵⁸⁰; hayvanlarda boş omuz uygulaması ve gövdelerinin çeşitli şekillerde doldurulmalarında izlenmektedir⁵⁸¹. Coldstream'ın da kabul ettiği gibi⁵⁸², Frig örnekleri, Paros'takilerden daha özenli ve niteliklidirler. Ayrıca Frig ürünlerinin, zamansal açıdan daha erken olması, bu konuda Adalar stili üzerinde Frig etkilerini düşündürmektedir⁵⁸³.

576) Erken Frig stili (Frühpyrgische Stil), Alişar IV kraterleri ve gölge görüntülü hayvan betimleri üzerine oluşturulmuş, prototipleri için Olgun Geometrik Grek ürünleri gösterilmiş ve İÖ. 725'den itibaren tarihlenmiştir; bkz. Akurgal, agy., 35-36.

577) Akurgal, PhKunst, Taf. H I; Walter, Samos V, Taf. 23,131.

578) Bu konuda bkz., Akurgal, PhKunst, 33 vd; Mellink, AJA 61 (1957), 392-393; Coldstream, Geometric Pottery, 378-379. İleride değinildiği üzere (Bölüm V), gölge görüntülü hayvan figürleri, olasılıkla, İÖ. 9. yüzyıl ortalarında görülür; Grek geometriğinde İÖ. 8. yüzyılın ikinci çeyreğinde görülmeleri, köken konusunda tekrar Frig etkilerini düşündürmektedir.

579) Akurgal, PhKunst, 46-47; Walter, Samos V, 63 vdd.

580) Thera J4, AM 28 (1903), Beil. 27.2 ile bizim Lev. 35c; 36c karşı

581) Karş. Thera J7, AM 28 (1903), Beil. 28 ve bizim Lev. 40a.

582) Coldstream, Geometric Pottery, 379.

583) Karş., Coldstream, Geometric Pottery, 379.

Bu kısa karşılaştırmalardan, ortaya çıkan Frig seramiği hayvan betimlerinde etkilerinin olmadığıdır. Alişar IV stilinin gölge görüntülü hayvan betimlemelerinin Grek geometriği üzerinde etkileri tam belirlenemezken⁵⁸⁴, çizgisel hayvan stilinin "linear adalar" stilindeki etkileri konusunda bazı yorumlar yapmak olasıdır⁵⁸⁵.

Grek geometriği ile Demir Çağı Anadolu'su seramikleri arasında; içiçe daireler, meander, ışın, üçgen, zigzaglar ve diğer temel geometrik bezeklerin kullanımında da yadsınamıyacak bazı benzerlikler vardır. Akurgal⁵⁸⁶, ortak kullanılmış geometrik bezeklerin, Frig ve Grek seramikleri üzerinde yaklaşık aynı dönemde ortaya çıkışının tesadüfle açıklanamayacağını; bunların Grek etkileri olmaksızın düşünülemeyeceğini belirtir. Dunbabin ise, Frig ve Grek seramiklerinde ortak özelliklerin olduğu kabul etmekle birlikte Batı Anadolu'nun büyük bir kesiminde boyalı seramik olmadığı için, bunları raslantı olarak yorumlar⁵⁸⁷. Devamında, kesin benzerlikler gösteren ve geniş bir bölgede ortaya çıkan geometrik bezemenin, Erken Demir Çağ'ın bir buluşu olduğunu; Grek geometriği ile doğu stilleri arasındaki benzerliklerin ilişkilerden kaynaklanmadığını; geleneklerin kendi yerel öncülerine bağlı kalınarak geliştirildiğini belirtir⁵⁸⁸. Muscarella ise⁵⁸⁹, İÖ. 8. yüzyılda Grek ve Frigler arasındaki kültürel ilişkileri saptamada yeterli belgelerin olduğunu yadsımaz. Çömlek bezeme konusunda ise Anadolu'lu ustalarının Grek merkezlerinden etkilendikleri savlar. Bittel⁵⁹⁰; böylesi bir ilişkinin varlığını kabul eder ve bunu, Frigler'in Batı Anadolu'ya girişlerinden kısa bir süre sonra Grek öğelerini tanımış olmalarıyla açıklar. Akurgal ise, Grek öğelerinin Frigler tarafından kabullenilmesini, Trakya ve Mysia'da yaşadıkları döneme bağlar⁵⁹¹. Bu

584) Mellink (AJA 61 (1957), 392-394) ve Muscarella (Phrygian Fibulae, 61 vd.), Samos ürünlerinin Frig etkili olabileceklerinde görüş belirtirler. Buna karşıt görüşler için bkz., Akurgal, PhKunst, 33 vdd.; Coldstream, agy., 379.

585) Coldstream, agy., 378-379.

586) Akurgal, PhKunst, 44; ay., "Chronologie der Phrygischen Kunst", Anatolia IV, (1959), 120; Dn. 22.

587) T. J. Dunbabin, The Greeks and their Eastern Neighbours (1957), 66.

588) Dunbabin, agy., 66.

589) Muscarella, Phrygian Fibulae, 61 vd.

590) Bittel, Grundzüge, 84.

591) Akurgal, PhKunst, 111 vdd.; 121 vd.

varsayımlardan tam anlaşılamayan konu, ilişkilerin nerede ve ne zaman başladığıdır.

Akurgal Grek ve Frig seramiklerindeki bezeklerden içiçe daireleri, ışın, üçgen ve zigzagları Grek etkisine kanıt olarak gösterir⁵⁹². Üçgen ve zigzaglar, erkende ve geçte, geometrik boyamanın görüldüğü her yerde ve her çağda kullanılan bezekler oldukları için, önem taşımazlar. Ancak, pergel çizimi içiçe daireler konusunda bunu söylemek güçtür. Bu bezeklerin dolgu motifleri olarak kullanımı Demir Çağ'ın bir yeniliği olarak görülmektedir ve Coldstream'ın da belirttiği gibi⁵⁹³, bu olgu, Grek geometriğinde ender karşılaşılan bir durumdur. Yatay düzenlenmiş alanlarda kullanımı Kıbrıs ve bazı Grek örneklerinde görülmekle beraber, esas olarak, güneybatı Anadolu ve Kilikya ile benzeştirilebilir. Mellaart⁵⁹⁴, güneybatı Anadolu seramiğinde bu bezeğin kullanımı için Kilikya'yı köken olarak ileri sürer. Pergelin ortaya çıkışı ise, Grekler'de ve Protogeometrik evrenin başlangıcındadır⁵⁹⁵. Yukarıda da değinildiği gibi⁵⁹⁶, bu bezekler büyük bir olasılıkla gölge görüntülü hayvan figürleriyle beraber Yakın Doğu sanatlarından aktarılmış olmalıdır⁵⁹⁷.

İçiçe dairelerde olduğu gibi, ışınlarda da, Coldstream'ın vurguladığı üzere⁵⁹⁸, tek başlarına Grek sanatının özelliği değildirler. Akurgal'ın kanıt olarak gösterdiği⁵⁹⁹ Grek örnekleri de inandırıcı olmaktan uzaktırlar. Bu bezekler, Anadolu'da Demir Çağ'ın bir yeniliği olarak, daha çok, Kızılırmak Bölgesi'nde kullanılmışlardır⁶⁰⁰.

592) Akurgal, agy., 34-37.

593) Coldstream, Geometric Pottery, 379.

594) Mellaart, "Iron age Pottery", 123 vd.

595) Sams, Pottery, 347.

596) Karş., Bölüm II, D-b.

597) Sams (agy., 347), içiçe dairelerin, Kuzey Suriye ve Kıbrıs ilişkilerinin sergilendiği güneybatı Anadolu yoluyla Frigler'e aktarılmış olabileceği üzerinde durur.

598) Coldstream, Geometric Pottery, 379.

599) Akurgal, PhKunst, 34-35.

600) Sams. agy., 281,348.

İçiçe dairelerin çiziminde Grek buluşu pergelin kullanımında olduğu gibi, meanderler konusundaki Grek telkinleri de henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Özgünel, Karia geometriğinde kullanılan meanderlerin Attika yanısıra, bazılarının da Frig etkisinde yöresel yapıldıklarını belirtir⁶⁰¹. Eğer Frigya'da bu bezek, geç geometrik dönemde Karia bölgesini etkileyecek derecede benimsenmişse, bunun da yerel geliştirildiği savlanabilir. Frig sanatında meanderin hem Doğu Frigya'da (Lev. 6a), hem de Batı'da İÖ. 8. yüzyılda kullanıldığı bilinmektedir (Lev. 31a; 32 a-b; 34a). Meanderin çift hatlı ve Grek tiplerinden farklı biçiminin Makedonya'da bilinmesi⁶⁰², her ne kadar Makedonya kökenini düşündürüyorsa da⁶⁰³, bunların Frigler'e nasıl ulaştığı konusu açık değildir. Kuzey Suriye sanatına yabancı bu bezeğin kullanımı, daha çok, Grek dünyasındadır ve bu kökeni düşündürmektedir. Buna karşın, ahşap oymacılığı, tekstil gibi diğer ortamlarda, Makedonya ile bağlantılı, yaşatılması ve sonra seramiğe aktarılmış olması olasılığı da savlanabilir. Çünkü, Grek etkileri için İÖ. 8. yüzyılda somut verilerin eksikliği, böylesi bir olasılığı zor kılmaktadır. Muscarella'nın savladığı gibi⁶⁰⁴, İÖ. 8. yüzyılda Frig sanatındaki etkiler kabul edildiğinde, meanderin de aynı şekilde Anadolu'ya geldiği düşünülebilir. Herşeye rağmen, meander bezeğinin kökeni konusu, yeni araştırmalara ve bulgulara gereksinim duymaktadır.

Frigya kentlerinden Alishar'da bulunan Rodos'tan buluntu durumu bilinmeyen ithal bir vazanın parçası⁶⁰⁵ bilinen en erken Grek ithali olup İÖ. 7. yüzyıla tarihlenir. Diğer bir örnek ise, Coldstream'in "I. küme (İÖ. 690-675)" altında sınıflandırdığı⁶⁰⁶, Ankara yakınlarındaki bir tümülüste

601) Özgünel, Karia, 34-35. Yazar, Frig etkisinde betimlenmiş meander örneklerinin tümünün, Yatağan Oinochesinin (agy., Şek. 25; Lev. 19 a,c) karın alanında görüldüğünü belirtir. Ayrıca, içlerinin çizilmiş büyük zigzag ve üçgenlerin kollarının içlerinin noktalarla doldurulması (agy., 35; Şek. 27,28; Lev. 7a.8a) Frig etkileriyle açıklanmıştır. Bunlara ek olarak, stilize ağaç bezeklerini de diğer bir etki örneği olarak gösterir (agy., 35, Şek. 29; Lev. 13c).

602) Heurtley, "Prehistoric Site", 181; Fig. 28.5; ay., Prehistoric Macedonia, 228; Fig. 100 b-d; 229, Fig. 101 İ.

603) Sams, Pottery, 133 vdd.

604) Muscarella, Phrygian Fibulae, 61 vd.

605) Osten, Alishar II, Pl. III,9.

606) Coldstream, Geometric Pottery, 299.

ortaya çıkarılan Rodos türü kuşlu kase parçalarıdır⁶⁰⁷. Buna karşın, Ege'de İÖ. 8. yüzyıla ait Frig seramiği izine rastlanılmamıştır⁶⁰⁸. Eldeki verilere göre, Frig-Grek ilişkilerinin İÖ. 7. yüzyıldan erkene gidemeyeceği savlanabilir. Bu da, Frigya'nın erken döneminde oluşturulan bezeme geleneğinde ve kap biçimlerinde Grek etkilerinin olamayacağını, açık bir şekilde, ortaya koymaktadır. Buna karşın, bazı kanıtlar, İÖ. 8. yüzyılda, Frigya'nın Grek ve Batı Anadolu merkezlerinde etkin olduğunu göstermektedir⁶⁰⁹.

Geometrik gelenekte boyamanın Frigya'ya hangi kaynaktan geldiği sorunu, kuşkusuz yerel Frig ve Doğu etkilerini düşündürmektedir. Akurgal, "Reifphrygischer Vasenstil, I. Phase, Vasen mit Tektilornamenten" kümesinde incelediği⁶¹⁰, zengin geometrik bezeli Gordion vazoları için Kuzey Suriye dünyasını köken olarak gösterir⁶¹¹. Bu bağlamda Frigya'daki bazı bezeme geleneklerinin yerel geliştirildiği ve diğer sanat dallarıyla ilişkili oldukları anlaşılmaktadır. Geometrik bezeme kaya anıtlarında⁶¹², mozaik tabanlarda⁶¹³, ahşap oymacılığında⁶¹⁴, tekstil bezeklerinde egemen bir yöntemdir⁶¹⁵. İÖ. 8. yüzyılda, özellikle Gordion'da, izlenen bu durum, yalnız seramikte değil, diğer sanat dallarının da birbirleriyle bağlantılı olduklarını ve bezeme anlayışında birlik olduğunu göstermektedir. Seramikte Grek etkileri kabul edildiğinde, diğer ortamlar için de Grek öncülerinin gösterilmesi gerekecektir. Dolayısıyla, Frig boyalı seramikleri

607) Akurgal, PhKunst, 57; Taf. H3.

608) Coldstream, agy., 378.

609) Bkz. Özgünel, Karia, 34-35.

610) Akurgal, PhKunst, 44-47; Taf. 11-12; 14; 16; 19-20; 22; karşı., bizim Lev. 30 a-c; 31 a-c.

611) Akurgal, agy., 44-47.

612) Haspels, Highlands, 102-104; yazar, anıtların güncel mimariden esinlenerek yapıldıklarını ve bezendiklerini belirtir.

613) Young, "Phrygian Contribution", 18; ay., "Early Mosaics at Gordion", Expedition 7/3 (1965), 4-13; yazar mozaik yapım tekniğinin Kuzey Suriye'den öğrenildiğini belirtir.

614) E. Simpson, "The Phrygian Artistic Intellect", Souurce VII, 3-4 (1988), 24-42.

615) L. Bellinger, "Textiles from Gordion", Bulletin of the Needle and Bobbin Club, 46/ 1-2, (1962), 4-33. Yazar, mozaik yapımındaki bezeklerin tekstil sanatı ürünlerinden etkilendiğinde görüş belirtir.

doğu kökenine sahip, Suriye-Anadolu geometrik boyamacılığının bir kolu ve geliştirilmiş uzantısı durumunda olduğu varsayılabilir⁶¹⁶.

Antik kaynaklarda belirtildiği ve günümüzde de kanıtlandığı gibi, Frigler'in dini ve müzik alanında batının klasik kültürüne katkıları olmuştur⁶¹⁷. Coğrafi konumuyla Frigya, Anadolu'nun doğusu ve batısı arasında köprü ülke durumundaydı. Başkentleri Gordion'da yapılan kazılar, Frigya'nın İÖ. 8.yüzyılda üstün bir kültür düzeyinde olduklarını göstermiştir. Frig bronz eserleri Doğu Grek dünyasında geniş bir yayılım alanı bulmuş,hatta Kıta Yunanistan'ın önemli tapınaklarına kadar gitmiştir⁶¹⁸. Bronz eserler konusunda Grekler'in, Frigler'den etkilendikleri de açıklığa kavuşturulmuştur⁶¹⁹. Frig dünyasında ise, Urartu etkileri, özellikle protomlu kazan atışlarında, kendini göstermektedir⁶²⁰. Benzer protomlu kazanların Yunanistan'da da bulunmasından dolayı, Urartu ve Frigya'dan geçip, batıya kadar uzanan bir ticaret yolunun varlığı ortaya çıkmaktadır ki, bunun bir kolu da Gordion'da saptanmıştır⁶²¹.

616) Sams, "Early Phrygian Period", 11.

617) Frigler'in müzik ve çalgı aletlerini bildikleri ve bunları batıya aktardıkları konusunda bkz., Young, "Phrygian Contribution", 9. Bir doğu tanrıçası olan Kubaba - ya da Kybele-, Anadolu'da daha önce tapınım görmüş ve Friglerce kabul edilerek; "tanrı anası" anlamına gelen "Magna Mater" ünvanıyla, buradan Grek dünyasına bir takım doğu görünümüleriyle aktarıldığı bilinmektedir. Bu konuda bkz. Young, "Doodling at Gordion", 270-275.

618) İÖ. 8. ve erken yedinci yüzyıllarda Yunanistan ve Adalar'a Frig fibularının götürüldüğü; Olympia, Argos Heraeumu, Peracchora, Tegea, Sparta, Samos ve Lindos gibi önemli merkez ve tapınaklarda bulunduğu; yerel Grek ve Doğu Grek örneklerinin ise, Frig etkili oldukları konusunda bkz., Muscarella, Phrygian Fibulae, 59 vd.; Dn. 2.

619) Muscarella, agy., 59; Coldstream, Geometric Pottery, 378; R. D. Barnett, "Ancient Oriental Influences on Archaic Greece", The Aegean and the Near East (1956), 227.

620) Urartu bronzları, yayılımı ve olası Asur kökenleri için bkz., H. W. Hermann, "Urartu und Griechenland", JdI 81 (1966), 79-141.

621) Young, "Phrygian Contribution", 9 vd.; Dn. 1; antik çağda bu yolun önemi için bkz., J. M. Birmingham, "The Overland Route Across Anatolia in the Eighth and Seventh Centuries B. C.", Anat. St. XI (1961), 185-195.

Dolayısıyla, Gordion, doğu ve batı kültürlerinin kesiştiği noktada yer almaktadır ki, bu da Frig sanatının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bütün bulgular, Knudsen⁶²² ve Muscarella'nın da belirttikleri gibi⁶²³, İÖ. 8. yüzyılda Frig sanat öğelerinin Grekler üzerinde etkin olduklarını göstermektedir. Frigler'in batıdaki bu etkin rollerine karşın, kendi yararlarına kültürel kazançları olup olmadığı sorunu, erken tarihli somut verilerin eksikliği nedeniyle, tam açıklığa kavuşmuş değildir⁶²⁴.

İÖ. 8. yüzyılda Frigler'le Grek dünyası arasındaki ilişkinin özünde bir de alfabe sorunu yatmaktadır. Frigya'da yazının başlangıcı ile ilgili sorunlar, Grek yazısına olan benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Grekler'deki en erken yazı örneği kabul edilen Kerameikos'tan geç geometrik döneme ait bir oinoche üzerindeki adak yazıtı, İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁶²⁵. Frigya'da ise, Gordion'da saptanan en erken yazı örnekleri İÖ. 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir⁶²⁶. Eldeki veriler yetersiz kalsa bile, Frigler'in yazıyı, en azından, Grekler'den daha önce kullandıkları varsayılabilir.

Yazının hangi kaynaktan her iki bölgeye aktarıldığı konusunda da değişik görüşler vardır. Barnett⁶²⁷, genel anlamda Grek olarak adlandırılan bu yazının Gordion'da geliştirildiğini ve buradan Grekler'e aktarıldığını savlarken; Young, Frig ve Grekler'e Kilikya-Kuzey Suriye kaynağından yayıldığı görüşündedir⁶²⁸. Bu varsayımlardan da anlaşılacağı üzere,

622) A.K. Knudsen, Berytus XV (1964), 67; Dn. 24; yazar, Grek tapınaklarında ele geçen bronz kaselerin ithal olmadığını, Frig etkisinde yerel üretildiklerini belirtir.

623) Muscarella, Phrygian Fibulae, 59 vd.

624) Muscarella (agy. ,59_60), Grek sanatındaki Frig etkilerine karşın, özellikle bazı fibula tiplerinde Anadolu'da Grek etkilerinin olduğunu belirtir ve bu doğrultuda boyalı seramikte kullanılan bezeklerde de bunun izlendiğini vurgular. Ancak, iki bölge arasında belirli bir ilişkiden söz edilecek olursa, bütün veriler, Frig sanatının Batı Anadolu kıyılarını çok etkilediği ve Orientalizan döneme geçişte önemli katkıları olduğu yadsınamaz.

625) J.M. Davidson, "Attic Geometric Workshops", Yale Classical Studies 16, 73_74, 129; Dn. 39; yazar, bu oinocheyi İÖ. 735'den sonraya tarihler.

626) Young, "Gordion 1965", 276; Pl. 73,22.

627) R.D. Barnett, "Writing, Its Origin and History", Antiquity XXXVII, 147 (1963), 249.

628) Young "Gordion Royal Road", 351, 363-364; ay., "Gordion 1959", 386; ay.,

Gordion'da daha erkende kanıtlar elde edilmesi yanısıra, Frigler'in Semitik kaynaklara coğrafi yakınlığı dikkate alındığında, alfabenin başlangıçta Anadolu'da tanındığı ve ticari ilişkiler sonucu, buradan Grekler'e aktarıldığı, yeni araştırmalara değin, ağırlıklı bir görüş olarak gündeme gelmektedir⁶²⁹.

Greklerle olan kültürel ilişkileri bitirmeden önce, Coldstream'ın "Grek hopliti" olarak nitelendirdiği⁶³⁰, Gordion'da Megaron III tabanında bulunmuş fildişi bir plaka üzerindeki atlı şavaşçıya değinmek gerekir⁶³¹. Muscarella'nın da vurguladığı gibi⁶³², savaşçının konu, stil-atın yelesi açısından yakın benzerleri Kuzey Suriye'de örneklerinde vardır ve bunun doğal sonucu olarak da, doğu özellikli olması gerekir. Bu bağlamda, İÖ. 8. yüzyılda Frig sanatında, günümüze kadar yapılan araştırmalarda, Grekli olarak yorumlanabilecek etkilerin varlığı söz konusu değildir. Pergel kullanımı ve meander bezeği, her zaman tartışmaya açık olup, yeni araştırmalara gereksinim göstermektedir.

Sonuç olarak, İÖ. 8. yüzyılda Frig Uygarlığının üstün düzeye gelmesinde yabancı kültürlerin katkısı yadsınamaz. Bu oluşumda Grekler'in payı, İÖ. 8. yüzyılda ikili ilişkilerde somut kavranabilecek arkeolojik verilerin eksikliği nedeniyle şimdilik kabul edilebilir değildir. Buna karşın, Grek sanatının doğu etkileriyle yeniden şekillenme sürecinde Frig katkıları yadsınamaz düzeydedir.

"Gordion: Problems of Western Phrygia" , Rayonnement du Civilis. Grecque et Romaine Sur les Cultures périphériques (1965), 484. Yazar, yazının Doğu Grek'ten Frigler'e aktarıldığı şeklindeki varsayımları; bu dönemde Frigya'dan batıya doğru bir akışın olduğu ve tersinin kanıtlanmadığı için, red eder. Karşıt görüş için bkz. Coldstream, Geometric Pottery, 379.

629) Karş., Barnett, agy., 240; J. A. Bongaard, "Why did the Art of Writing Spread to the West?", Seperatum Analecta Romana İnstituti Danici III (1965), 53, 55-56.

630) Coldstream, agy., 379.

631) Young, "Gordion 1959" ,240; Pl. 60, 25c; Kohler, "Nomadic Art" , Pl. XX,2.

632) Muscarella, Phrygian Fibulae, 67; Dn. 58.

D. Kuzey Suriye ile İlişkiler

Frig seramiğinde hayvan betimlemelerindeki Kuzey Suriye etkilerine daha önce değinildi ve bunlar değişik bölümlerde de yinelendi. Kargamış'taki Frig buluntuları ⁶³³ ve kabartmalardaki Frig betimleri ⁶³⁴ İÖ. 8. yüzyılda Frig-Kuzey Suriye ilişkilerini arkeolojik açıdan belgeler niteliktedirler. Frigya'da ise, Gordion kazılarında ele geçme bazı fildişi ve bronz eserler karşılıklı ilişkiler konusunda önemli kanıtlar sunmaktadırlar. Daha önce değinilen , Megaron III'te ortaya çıkarılan fildişi plaka üzerindeki atlı savaşçı ⁶³⁵, stil, konu ve diğer özellikleri bakımından, benzerlerini Kuzey Suriye'de bulur ⁶³⁶. Bunların yanı sıra, kent merkezinde bulunmuş fildişi at koşum süsleri ⁶³⁷, kazıcılar tarafından Kuzey Suriye ithali olarak değerlendirilmişlerdir. Yine Gordion'da bulunmuş siren ataşlı kazanların Kuzey Suriye etkili oldukları konusunda bir görüş birliği oluşmuştur ⁶³⁸. Benzeri çok sayıda örneklerle vurgulanan kuzey Suriye-Frig ilişkilerinin somut olarak kavrandığı en çarpıcı örnekler arasında Ankara Ortostadları gelmektedir ⁶³⁹. Bunların ya Kuzey Suriyeli ustalar, ya da bu bölge sanatının çok etkisinde kalmış Frig'li sanatçılar tarafından oyulduklarında genel bir kaniya varılmıştır ⁶⁴⁰. Bu konuda diğer kanıtlar da Gordion'da ortaya çıkmaktadır. Gordion'da olasılıkla geç dokuzuncu yüzyılda yapıldıkları ileri

633) Woolley, "Iron Age Graves", 17,31,37; Pl. XXI, 30; XXIV, J2-J3.

634) Woolley, Carchemish II. The Town Defenses (1921), Pl. B30 b.

635) Kohler, "Nomadic Art", Pl. XX,2.

636) Karş., M. v. Oppenheim, Der Tell Halaf (1931), Pl. 18b.

637) Young, "Gordion 1961", 166 vd.; E. Kohler, "Ivory Horse Trappings from Gordion, 1961", AJA 66 (1962), 198; Pl. 46; Pyayon, PhPlastik, Taf. 44 c-d.

638) Young, "Gordion 1957", 139-154; Pl. 25,15; 26, 16-17; O.W. Muscarella, "The Oriental Origin of Siren Cauldron Attachments", Hesperia XXXI, (1962), 326 vdd.

639) Akurgal, PhKunst, 67 vd.; ay., ShpKunst, 69 vd.; 84 vdd.; Taf. 36b; 48b-50b; R.D. Barnett, JHS 68 (1948), 9 vd.; Muscarella, Phrygian Fibulae, 67 vd.; Prayon, agy., Taf., 6-8.

640) Akurgal, agy., 67; Prayon, PhPlastik, 53-54; Muscarella, agy., 67.

sürülen bazı ortostad parçalarının yine Kuzey Suriye etkileriyle biçimlendirildikleri savlanmıştır⁶⁴¹. Dolayısıyla, Frigya'da Kuzey Suriye ile ilişkilerin İÖ. 9. yüzyıla kadar çıktığı anlaşılmaktadır.

Kuzey Suriye ile ilişkiler arkeolojik verilerle de desteklenmiş, hatta Hama'daki İÖ. 8. yüzyıla ait iki yazıtın Frig'li olarak yorumlanmasıyla da⁶⁴², bir anlamda kanıtlanmıştır. Bu bağlamda, daha önce değinilen, seramik sanatındaki Kuzey Suriye etkileri de şöyle özetlenebilir. Doğu Frig seramiğinde egemen olan gölge görüntülü hayvanlar doğrudan Kuzey Suriye etkisinde yapılmış olmalıdırlar⁶⁴³. Çizgisel hayvan stili de konu, tür ve ayrıntılarda açık bir şekilde Kuzey Suriye etkilerini yansıtmaktadır⁶⁴⁴. Bezeme düzenleri ve bezeklerde de çarpıcı benzerlikler gözlenmekte ve bütün bu olgular Frig sanatında Kuzey Suriye etkilerini açık bir şekilde ortaya koymaktadırlar⁶⁴⁵.

Özet olarak, Demir Çağı Anadolu Frig seramiğinin ortaya çıkışında ve gelişiminde, Kuzey Suriye bölgesi kaynak olarak büyük katkılarda bulunmuştur. Benzerlikler kendini, daha çok, geometrik bezeklerde, gölge görüntülü ve çizgisel teknikteki hayvan figürlerinde göstermektedir. Çizgisel hayvan stilinde Kuzey Suriye konuları seçilmiş ve ortostadlar üzerindeki betimlemeler seramikte çizgiye dökülmüştür. Tek başına hiç bir etken Frig seramik boyamacılığında egemen olamamasına karşın, Suriye öğeleri Frig unsurlarıyla birleştirilerek, sonuçta bütünüyle Frig diyebileceğimiz melez bir kültür doğmuştur. Bölgesel farklılıklar ise, tercihlerden kaynaklanmaktadır.

E. Asur Sanatı ile İlişkiler

Frigler'in doğu komşuları tarafından Muşkiler olarak tanındıkları, özellikle Mita'nın Asur Kralı II. Sargon (İÖ. 722-705) ile ilişkileri gözönüne

641) Young, "Phrygian Contribution", 16-17; Pl. 1, 1-4; Sams, "Sculpted Orthostades", 230.

642) Akurgal, agy., 106 vd.; Young, "Gordion Royal Road", 364.

643) Karş., yukarıda Bölüm II, E-b.

644) Bkz. Bizim bölüm III, E-b.

645) Karş., Sams, "Geometric Schools", 233 vdd. Yazar, özellikle Batı Frig boyalı seramiği için Kuzey Suriye ve Kızılırmak Bölgesi'nin kaynak olduğunu belirtir.

alındığında⁶⁴⁶, aralarında kültürel etkileşimlerin olması da kaçınılmazdır. Frig seramik sanatında hiç bir Asur etkisi görmeyen Akurgal, Asur'un Nuzi dönemi seramiklerinde görülen gölge görüntülü hayvan figürlerinin Alişar IV örneklerine benzediğini, ancak yüz hatlarının çizilmesi gibi bazı ayrıntılarda ve teknikte ayrıldıklarını vurgulayarak, aralarında bir bağ olamayacağını belirtir⁶⁴⁷. Yukarıda vurguladığımız gibi, Alişar IV hayvan stilinde, Nuzi seramiğinin Demir Çağ'da Suriye'deki devamının etkileri aranmalıdır.

Asur'un Anadolu ile çağdaş seramikleri arasında, az da olsa, bir bağlantı olduğu da yadsınamaz. Dönemin Asur sırlı seramikleri üzerinde de hayvan figürleri betimlenmişlerdir, İÖ. 8. ve 7. yüzyıla ait vazolarda boğalar, keçiler ve bitkiler bezeme repertuarının özünü oluştururlar⁶⁴⁸. Bunlar, genelde, diz çökmüş durumda özgün bir biçim göstermeleri yanı sıra, bazen bir palmet ağacının iki yanında, arka ayakları üzerinde yukarı kalkmış olarak bakışimli düzenlenmişlerdir⁶⁴⁹. Bu düzenleme Alişar (Lev. 9f), Maşat Höyük (Lev. 9e) ve Gordion örnekleri üzerinde de görülür (Lev. 28a-b). Ancak Asur hayvanlarında daha doğal bir yapı, Frig örneklerine oranla, daha hareketli bir anlatım vardır. Tüm farklılıklara rağmen, teknikler ayrı da olsa, Demir Çağ Anadolu'su ile çağdaş Asur betimlemeleri arasında bazı benzerlikler saptamak olasıdır ki, bu da Frig hayvan stillerinin özündeki doğu etkileriyle açıklanabilir.

Seramik sanatında tam kavranamayan ilişkilerine karşın, bazı Gordion buluntuları, Asur-Frig bağlantısı konusunda önemli ipuçları sağlamaktadırlar. Tümülüs W'de ortaya çıkarılan ve çam kozalağı motifi ile bezelen bronz bir kase, ya Asur'dan ithal, ya da Asur etkileriyle Gordion'da yerel üretilmiş olarak değerlendirilmiştir⁶⁵⁰. Bunun yanı sıra, Tümülüs

646) Luckenbill, *Ancient Records II*, 24-25,55,118,137.

647) Akurgal, *PhKunst*, 30-31; Dn. 110. Yazar, Tel Brak kazılarında ortaya çıkarılan seramik parçaları üzerindeki gölge görüntülü hayvan figürlerinin Alişar örnekleriyle benzer olmadıklarını ve bu ayrılığın tekniklerinde de belirgin olduğunu vurgular.

648) W. Andrea, *Coloured Ceramics from Ashur* (1925),Pl. 11-20; 22-28.

649) Andrea,agy., Pl. 21,23.

650) Young, "Gordion 1959", 231; Pl. 56,9.

P'den cam bir kase de, yine Asur ürünü olarak kabul edilmiştir⁶⁵¹.

Gordion tümülüslerinin en zenginlerinden MM'in gömüt odasında bulunan aslan başlı bir situlanın⁶⁵² benzeri, II. Sargon (İÖ. 722-705) dönemine ait Korsabad frizlerinde vardır⁶⁵³. Muscerella Tümülüs MM'deki aslan ve koç başlı situlaların yerel Gordion üretimi olduklarını, Korsabad frizleri üzerindeki benzerlerinin ise, İÖ. 709'da Muşki kralı Mita ve II. Sargon arasındaki anlaşmanın gereği, Frigya'dan kabul edilmiş hediye ya da ganimetleri temsil ettiklerini belirtir⁶⁵⁴. Aslan başlı olanda Asur özelliklerinin ağır basması bu varsayımı zor kılmakla beraber, Asur ya da Frig olsun bu bulgulardan anlaşılan, iki kültür arasında bir bağın olduğudur. Bunlara ek olarak, Muscarella'nın "Grup XII,7" tipi fibulalarının⁶⁵⁵, doğuda bilinen tek örneğinin, yine Korsabad frizleri üzerinde betimlenen bir Frig'linin giysisi üzerinde görülmesi⁶⁵⁶; diğerleriyle birlikte İÖ. 8. yüzyılda Asur-Frig ilişkilerinin, arkeolojik açıdan, somut kanıtları arasındadır.

Sonuç olarak, Asur kaynaklarında siyasal ilişkileri belirlenen iki uygarlığın, arkeolojik açıdan da verilerin kanıtladığı gibi, kültürel bağları da belirgindir. Seramik sanatında sadece tipleme ve betimlemelerde görülen benzerlek dışındaki farklılıklar ise, her iki bölgenin kendi sanat anlayışlarının ve geleneklerinin gereği olarak açıklanabilir. Ancak Frig sanatının üstün ve gelişkin bir düzeye varmasında Asur'un da payı olduğu yadsınamaz.

651) Young, "Gordion 1956", 328; Pl. 94, 32.

652) R. S. Young, "Bronzes from Gordion's Royal Tomb", *Archaeology* 11/4 (1958), 227, 231; Prayon, *PhPlastik*, Taf. 42 d-e.

653) P. E. Botta-E. Flandin, *Monument de Ninive I* (1849), Pl. 11,16,76.

654) Muscarella, *Phrgian Fibulae*, 68-69.

655) Muscarella, *agy.*, Pl. III, Fig. 15-17; IV, Fig. 18-22.

656) Q. W. Muscarella, "Fibulae Represented on Sculpture", *JNES* 26/2 (1967), 82; Pl. 11,1; Muscarella, *agy.*, 68-69.

F. İran İlişkileri

İran ile Frigya arasındaki kültürel ilişkiler konusunda tartışmalar, daha çok seramik sanatı üzerinde yoğunlaşmıştır. Ghirshman⁶⁵⁷ ve Przeworski⁶⁵⁸, İran'daki Sialk B Nekropolis'i buluntuları ile, Geometrik bezeli Frig seramikleri arasında olası bir ilişkiden söz ederler. Daha sonra Akurgal⁶⁵⁹, İran ve Anadolu arasında bir bağlantının olabileceğini; boyalı seramikteki benzerliklerin şua bezeklerinin dizilişinde, ağız kenarı bezemelerinde, kulp yapılarında, vazoların boyun kesimlerinde yer alan daire biçimli bezemelerde ve abartılı emzikli testiciklerde yoğunlaştığını belirtir. Devamında, olası bir etkinin Frigya'dan İran'a doğru olabileceğini, ancak bunun da zorlayıcı olmadığına değinir⁶⁶⁰.

İran'da boyalı seramiğin ortaya çıkışı, biçim ve bezeme açısından, Anadolu Demir Çağı Seramiği ile bazı benzerlikler sergilemektedir. Anadolu'da Hitit yıkımını izleyen uzun bir süreden sonra, olasılıkla İÖ. 9. yüzyıl ortalarından itibaren aniden boyalı seramik üretimine geçme olayında olduğu gibi, Sialk B'de de benzeri bir gelişim izlemek olasıdır. İran'da III. ve II. Bin'de boyalı seramik bilinmesine rağmen, Sialk B'de tek renkli seramiğin kullanıldığı bir evreden sonra bezeli olanların ortaya çıkışı ve bunun paralelinde izlenen yenilikler nedeniyle, bölgede yeni gelenlerin gerçekleştirdikleri köklü değişiklikler olarak yorumlanmıştır⁶⁶¹. İran'ın erken Demir Çağı seramiğinde, genel olarak, iki geleneğin varlığı görülür. Bunlardan birincisi, "Triangle Ware" olarak nitelendirilen ve Batı İran'la sınırlı ortaya çıkan, İÖ. 7. yüzyıla tarihli yalın üçgenlerle bezeli seramiklerdir⁶⁶². Bunların Frig seramikleriyle bağlantıları olmadığı gibi, zamansal olarak da

657) R. Ghirshman, *Fouilles de Sialk Prés de Kashan*, II (1939), 93 vd.

658) S. Przeworski, "Altorientalische Altertümer in Skandinavischen Sammlungen", ESA X (1935), 103-108; yazara göre, Sialk B ile bazı Orta Anadolu'da merkezlerdeki seramiklerin arasında bezeme açısından ve kullanılan dama bezeklerinde benzerlikler vardır.

659) Akurgal, *PhKunst*, 28 vd.

660) Akurgal, *agy.*, 29.

661) Ghirshman, *agy.*, 29 vdd.; 69 vd.

662) Robert H. Dyson, "Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu", *JNES* 24 (1965), 197 vdd.

daha geç bir tarihtendirler⁶⁶³. İkincisi Sialk B nekropol buluntularıyla temsil edilen, önemli bir kümedir. Sialk B testilerinin bezemesini oluşturan motiflerden damalar, eşkenar dörtgenler, gamalı haç ve üçgenler, benzerlerini Anadolu seramiğinde de bulurlar. Bunun yanı sıra, çeşitli kap biçimleri üzerinde, Frig örnekleriyle koşut, yatay alanlandırılmış değişik bezeme örnekleri de görülür⁶⁶⁴. Bunlara karşın, iki bölge arasındaki etkileşimin önemli örneklerinden kabul edilen emzikli kapların farklı yöntemlerle bezendikleri dikkati çekmektedir. Bunlarda bezeme, ya emzik tabanını, ya da tek bir alanı kapsar. Diğer kesimler büyük boyutlu hayvan figürlerine, girift dörtgen ya da dama bezekleriyle doldurulmuştur⁶⁶⁵. Bu bezeme düzeni, Frig seramiğinde bilinenlere hiç bir şekilde benzememektedir. Hayvanların betimlendikleri alanlar oldukça geniş ve Anadolu seramiğinde kurallaşmış dolgu bezeklerinden yoksundur⁶⁶⁶. Hayvan figürleri gölge görüntü ve çizgisel tekniğin bileşimi şeklinde olup, tek başlarına ne Alişar IV, ne de Gordion örneklerine benzememektedirler. Bazı cılız benzerlikler gösteren bezemenin, genelde çok ayrıldığı ve farklı anlayışlarda olduğu izlenmektedir. İran'ın boyalı ya da tekrenkli kap biçimleri de Frig repertuarında bilinenlere benzememektedir. Benzer olarak gösterilen Sialk B emzikli kapları⁶⁶⁷, abartılı uzun emzikleri ve karşı yöndeki kısa makaralı kupları ile Frig emzikli testicikleri (Lev. 30-31; 32a) ile benzeşmedikleri gibi, İran örneklerinin bir kısmı da süzgeçsizdir. Ayrıca, Akurgal'ın da belirttiği gibi⁶⁶⁸, İran testilerinin emzikleri daha orantısız ve Frig ürünlerinin nitelikli olması nedeniyle, İran'dan bu konuda bir etki olamayacağı görüşündeyiz.

663) Karş. Sams, Pottery, 336-339

664) Bkz. Ghirshman, Fouilles de Sialk près de Kashan, II (1930), Pl. X-XI; XIII-XVII; XX,3; LXXX-XC1.

665) Ghirshman, agy., Pl. IX-XI; XIII, LXXXI-LXXXIV.

666) Bkz. Sams, Pottery, 336-339; ayrıca krş., bizim Lev. 30 a-c; 31 a-c; 32a. Aynı olgular Alişar IV stilinin gölge görüntülü hayvan figürleri ve betimlendikleri alanlardaki dolgu bezekleri için de söz konusudur. Bkz. bizim Lev. 1 a-b; 2 a-b; 3 a-d; 4 a-d.

667) Ghirshman, agy., Pl. IX-XIII; XIV-XVII; XXXIII.

668) Akurgal, PhKunst, 29.

İran ve Frigya arasında kültürel etkileşimler kurmada sorun yaratan diğer bir konu ise, Sialk B'nin tartışmalı kronolojisidir. Ghirshman, burayı İÖ. 10. ve erken sekizinci yüzyıllar arasına tarihler⁶⁶⁹. Akurgal ise, İÖ. 8. ve 7. yüzyılları önerir⁶⁷⁰. Sialk B malzemesi için Akurgal'ın varsaydığı gibi İÖ. 8 ve 7. yüzyıl tarihleri benimsenip, bunlarda bir dış etkinin varlığı kabul edilirse, Frigya'nın kaynak bölge olduğu sonucuna varılır. Aksi bir durumda ise, İran etkileri gündeme gelmektedir ki, Anadolu'da bu dönemde, arkeolojik olarak, İran'a mal edilebilecek hiç bir bulguya rastlanılmamıştır⁶⁷¹. Dolayısıyla, yeni gelişmelere değin, İran ve Frigya arasında Demir Çağ'da somut olarak kavranabilecek bir kültürel ilişkiden söz etmek olası değildir.

G. Kıbrıs İlişkileri

Erken Demir Çağı Anadolu seramiğinde başka bir etki kaynağının Kıbrıs olabileceği konusunda görüşler de vardır. Bittel, Frig seramiği ile Kıbrıs'inkiler arasında gölge görüntülü figürlerde⁶⁷²; Schefold⁶⁷³ içiçe daireler, bitki bezekleri ve diğer geometrik motiflerde bazı benzerlikler olabileceğine inanmaktadırlar. Buna karşın Akurgal, söz konusu benzerliklerin doğrudan Kıbrıs ile değil, Doğu Grek aracılığıyla Frigler'e aktarıldığını, ancak Kıbrıs ile de bazı olası ilişkilerin bulunduğunu ileri sürer⁶⁷⁴.

Kıbrıs'ın Demir Çağı boyalı seramikleri, öncülerini Geç Bronz Çağ geleneklerinde bulan geometrik ağırlıklı bezeme sergilerler. Temelde Anadolu-Frig geleneklerine benzemekle beraber, kuşaklar, kalın ve sık bandlar, ya da tamamen boyanmış alt gövdeleriyle Kıbrıs vazoları, daha çok, Grek geometrik sanatıyla koşutluklar göstermektedirler ⁶⁷⁵. Kap

669) Ghirshman- agy., 94.

670) Akurgal, agy., 29.

671) Muscarella, Phrygian Fibulae, 70 vd.; Sams, Pottery, 338-339.

672) Bittel, Kl. St., 110.

673) Schefold, Jdl 57 (1942), 130.

674) Akurgal, PhKunst, 31 vd.; yazar, bezemelerdeki etkinin daha çok stilize ağaç motiflerinde belirgin olduğunu vurgular.

675) E. Gjerstad, The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV, Part. 2 : The Cypro-geometric, Cypro-archaic and Cypro-classical Periods, (1948), Fig. I-XXVI.

biçimlerinde de kesin farklılıklar olmasına rağmen, Anadoluy'la Kıbrıs arasında emzikli kaplarda⁶⁷⁶, zoomorfik vazolarda⁶⁷⁷ olduğu gibi, benzerlikler de vardır. Biçim ve bezemede saptanabilinen ve ilişkiler kurmada önem taşımayan bazı dolaylı benzerliklere rağmen, seramik gelenekleri arasında somut bir ilişkinin olmadığı anlaşılmaktadır⁶⁷⁸. Bu olumsuzluk kendini başka ortamlarda da göstermektedir. İÖ. 8. yüzyılda ne Kıbrıs, ne de Anadolu'da bağlantıları kanıtlayacak bulgular ele geçmemiştir. Bu eksikliğe rağmen, Musceralla⁶⁷⁹, bazı Frig fibula tiplerinin esin kaynağının Kıbrıs olabileceğini ileri sürerse de, örnek gösteremez. Gordion Tümüls P'de kırmızı üzerine siyah tekniğinde boyanmış bir lekythos, kazıcılar tarafından Kıbrıs ithali, ya da bura etkisiyle yerel üretilmiş olarak değerlendirilmiştir⁶⁸⁰. Bunun dışında, Tümüls III'te bulunan bir kase de, Körteler'ce Kıbrıs ithali olarak nitelenmiştir⁶⁸¹. Anadolu'da bu olası Kıbrıs ürünlerine karşın, Kıbrısta, geniş bir alana yayılmış olan, iki Frig bronz kasesi ortaya çıkarılmıştır⁶⁸². Bu bağlamda, iki bölge arasında, yeni araştırmalara değin, sağlıklı bir ilişkiden söz etmek olası değildir.

Araştırmacılara göre, Kıbrıs ile Frigya arasında bir bağlantı söz konusu ise, bunun Kilikya üzerinden olması gerekmektedir⁶⁸³. Günümüzde çok iyi araştırılmış olan Tarsus'un Demir Çağı bulgularında Frigler'e mal edilebilecek hiç bir ürün olmadığı gibi, Orta Anadolu'da da Kıbrıs ürünleri bulunmamıştır⁶⁸⁴.

Sonuç olarak, Kıbrıs geometrik sanatı Grek geometriğiyle daha yakın bağlantılıdır; Anadolu ile ilişkiler eksiktir, ya da yok denecek kadar azdır. Buna karşın, Smyrna'da İÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda Kıbrıs

676) Gjerstad, agy., Fig. IV,15; VIII,18; XIII,19-20; XIV, XVII.

677) Gjerstad, agy., Fig. VII, 3-7, 13-15; XX,10; XXIV, 5-7.

678) Bkz. Sams, Pottery, 342-345.

679) Muscarella, Phrygian Fibulae, 68.

680) Young, "Gordion 1956", 328; Pl. 94,27.

681) Körte, Gordion, 72,94; Abb. 51.

682) Akurgal, PhKunst, 82; Dn. 15.

683) K. Schefold, "Die Tonfriese von Pazarlı", İst. Forsc. 17 (1950), 138 vd.; Akurgal, agy., 32 vd.; Sams, agy., 343.

684) Mellaart, "Iron Age Pottery", 116-117.

ithallerinin ortaya çıkarılması⁶⁸⁵, erken dönemlerde de bir ilişkinin varlığını düşündürse de, bu olgu iç merkezlerden çok, kıyı şeridiyle olmalıydı.

H. Diğer Kültürel İlişkiler

İÖ. 8. yüzyılda Anadolu'nun büyük siyasi gücü olarak tarih sahnesinde görülen Frigler'in, önemli ticaret yolları kavşağında tahkim edilmiş başkentleri Gordion ile, Doğu va batı arasındaki ticari ve kültürel ilişkilerin gerçekleşmesinde büyük roller üstlendikleri görülmektedir. Yaklaşık aynı dönemde Doğu Anadolu'da, Van Gölü civarında odaklaşmış Urartular'ın da Demir Çağ'da Asurlar'a karşı oluşturulmuş güçler sisteminde büyük bir pay sahipliği vardır. Asur kralı II. Sargon (İÖ. 722-705) anellerinden anlaşıldığı kadarıyla, Kargamış, Que(- Kilikya), Tabal (Kapadokya) ve Urartular'ın Frigler'in önderliğinde Asur'a karşı birleştiklerini öğreniyoruz⁶⁸⁶. Bu denli yoğun siyasi ilişkilerin yaşandığı bir dönemde, bazı kültürel etkileşimlerin olması da kaçınılmazdır.

Erzen⁶⁸⁷, Karmir Blur'da bulunmuş nitelikli bir kasenin geometrik bezemesinde Frig etkileri olduğuna değinir. Bittel⁶⁸⁸ ve Barnett'de⁶⁸⁹, Urartu ve Frig boyalı seramikleri arasında bazı benzerlikler olduğuna dair görüş belirtirler. Urartu boyalı seramiği yeterince tanımlanmadığı için, bu konuda kesin bir şey söylemek olası değildir. Ancak, Doğu Anadolu bölgesi'nin değişik yerlerinde bulunan ve büyük bir kısmı da Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bir grup boyalı seramik üzerinde görülen dalgalı çizgiler, stilize ağaç ve gölge görüntülü hayvan figürleri (geyikler,

685) Akurgal, PhKunst, 33.

686) Mellink, "Mushki", 318 vdd.

687) A. Erzen. "Untersuchungen in der Urartaischen Stadt Toprakkale bei Van in den Jahre 1959-61", AA 2 (1962), 384; ayrıca bkz., G. R. Meyer, "Die Sowyetischen Ausgrabungen in Teschebaini und İrepuni", Wissenschaftliche Annalen 12 (1957), 845; Fig. 11.

688) Bittel, Grundzüge, 86.

689) R.D. Barnett, "The Excavations of British Museum at Toprakkale near Van", Iraq XII, I (1950), 34.

su kuşları), Frig örneklerini anımsatmaktadırlar⁶⁹⁰. Bize göre bu ürünler, yakın Doğu'da III. Bin'den itibaren bilinen ⁶⁹¹ ve II. Bin'de Asur'un Nuzi seramikleriyle özgünleşen seramiklerle bağlantılı Doğu Anadolu'da yerel geliştirilmiş örnekler olmalıdır. Bu olgu, Alişar IV seramiğinin figürleri için sunduğumuz kökenle uyum sağlamaktadır ki, dolaylı da olsa, Urartu ile ilişkileri düşündürmektedir.

Seramik sanatında Urartu ile Frigler arasında tam kavranamayan ilişkilere karşın, kaya gömütleri ve dini içerikli kaya anıtlarda kesin bağlantıların olduğu savlanmıştır⁶⁹². Ayrıntılara inildiğinde, bu konuda da tam benzerlikler görülmemekte; olasılıkla kaya oymacılığı düşüncesinin Hititler'den öğrenildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Frig ve Urartular arasında siyasal ilişkilerden öte, bazı kültürel bağlantıların olabileceği yadsınamaz. Ancak, günümüzdeki araştırmaların düzeyine göre, bu ilişkinin hangi boyutta olduğunu söylemek güçtür.

Kilikya Bölgesi'nde yapılan kapsamlı yüzey araştırmalarında İÖ. 8. yüzyıla tarihlenebilir Frig eserlerine rastlanılmamıştır⁶⁹³. Buna karşın, bu bölgeyle Frigya arasındaki ilişkilerin kanıtı olarak İÖ. geç 7., erken altıncı yüzyıla tarihli Tarsus'ta bulunmuş bir vazo⁶⁹⁴, erken dönem bağlantıları konusunda kanıt olarak kullanılamaz. Dolayısıyla, bu bölge ile kültürel ilişkiler şimdilik karanlıktır.

690) Konuyla bağlantılı geniş bilgi için bkz., A. Çilingiroğlu, "Van ve Urmiye Bölgeleri Arasındaki Kültürel İlişkinin Van-Urmiye Boyalıları Işığında Değerlendirilmesi", X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler I (1990), 169-173; ayrıca bu konuda doktora çalışması yapan S. Yaylalı'ya malzemeleri görmeme fırsat verdiği için teşekkür ederim.

691) Godfroid, "La Ceramigue", 129-134.

692) F. Işık, "Zur Entstehung Phrygischer Felsdenkmaler", Anat. St. XXXVII (1987), 163-178. Buna karşın, Haspels, (Highlands, 102 vdd.), kaya anıtlarının güncel mimarinin kayaya yansıtılmış örnekleri olduğuna değinir.

693) Mellaart, "Iron Age Pottery", 116; ayrıca bkz., Muscarella, Phrygian Fibulae, 67.

694) H. Goldman, "Preliminary Expedition to Cilicia, 1934 and Excavations at Gözlükule, Tarsus 1935", AJA 29 (1935), 547; Fig. 43.

Frigya'nın ne tarih ne de arkeolojik olarak ilişkilerinin belirlenemediği diğer bir komşusu ise, Lidya'dır. Lidya'nın erken tarihi ile ilgili bilgiler veren Herodot⁶⁹⁵, bunlarla ilgili anlatısında Frigler'e yer vermez. Daha sonra, İÖ.6.yüzyılda Frig prensi Adrastus'un Lidya kralı Kroesus'u ziyareti de, açıkça mitolojik olup, tarihi gerçeklik vermekten uzaktır⁶⁹⁶. Ancak, başken Gordion erken 7. yüzyılda tahrip edildikten sonra, Frigler bir daha bağımsızlığına kavuşmadan, olasılıkla geç yedinci yüzyılda Lidya'lının egemenliğine girmişlerdir⁶⁹⁷. İÖ. 8. yüzyılda Frig-Lidya ilişkileri tam belirlenememesine rağmen, Körte'lerin de belirttiği gibi⁶⁹⁸, dostça ve barışçıl bir komşuluktan söz edilebilir.

Sardes kazılarında, Frig bronzlarının benzeri eserler ortaya çıkarılmıştır. Bunlar her ne kadar geç sekiz, erken yedinci yüzyıl kültürel ilişkilerinde yol göstericilerse de, tek başlarına büyük bir önem oluşturmazlar⁶⁹⁹. Çünkü, bu tür ürünlere tüm Akdeniz tünyasında tanık olunmuştur⁷⁰⁰. Buna karşın, Sardes'te ortaya çıkarılan bazı seramiklerin Frig ithali, ya da Frig etkisinde yerel üretilmiş kopyeler olarak yorumlanmaları⁷⁰¹, iki bölge arasında kültürel bağlantıların olabileceğini de düşündürmektedir.

Lidya üzerinde olası Frig etkilerini düşündüren bu tekil bulgulara karşın, Sardes'te İÖ. 12. yüzyılda başlamak üzere İÖ. 7. ve 6. yüzyıllara değin, sürekli Grek etkilerinin varlığı gözlenmektedir⁷⁰². Dolayısıyla, Frigya ve Lidya'nın erken dönemlerdeki ilişkileri, tümölüs geleneği vb yeni kazı ve araştırmalarla açıklanabilecektir.

695) Herodot, I,7.

696) Herodot, I, 35.

697) Young, "Phrygian Contribution", 10 vd; Sams, Pottery, 256 vd.

698) Körte, Gordion, 23.

699) A. Knudsen, "From A Sardis Tomb : A Lydian Pottery Imitation of a Phrygian Metal Bowl", Berytus 15 (1964), 59-69.

700) Muscarella, Phrygian Fibulae, 60; DN.2.

701) G.M. Hanfmann, "The Third Campaign at Sardis, 1960", BASOR 162 (1961), 24; ay., "The Fourth Campaign at Sardis, 1961", BASOR, 166 (1962), 35-37.

702) Hanfmann, "The Third Campaign", 14-16.

Gordion'un bazı sekizinci yüzyıl tümülüslerinde (W.III,J,MM) ortaya çıkarılan tekstil ürünleri, Fenike ile ticari ilişkiler konusunda ipuçları vermektedirler⁷⁰³. Körte'ler⁷⁰⁴, Tümülüs III'te bulunan kumaş parçalarında saptanan mor renkli çizgilerden dolayı, bunların Fenike ithali olduklarını belirtirler. Tümülüs P'de de mor renkli keçe parçalarının bulunması yine Fenike etkilerine yorumlanmışsa da, bunların yerel üretilip üretilmedikleri konusu henüz kesinlik kazanmış değildir⁷⁰⁵.

Sonuç olarak, Frigya'nın çağdaş diğer kültürlerle ilişkileri belirsizliğini sürdürmektedir. Tarihi kaynaklarda saptanabilen bağlantıların arkeolojik verilerle desteklenmesi ve karanlıkta kalan konular için yeni araştırma ve kazılara gereksinim bir kez daha gündeme gelmektedir.

703) Körte, Gordion, 16,45,72; Young, "Gordion 1957", 150,152; ay., "Gordion 1959",230.

704) Körte, agy., 47.

705) Muscarella, agy., 66,68.

V. KRONOLOJİK SORUNLAR ÜZERİNE

Anadolu'da Frig dönemi, İÖ. 12. yüzyıl başlarında gerçekleşen Ege Göçleri'yle Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen yüzyılları kapsar ve erken yedinci yüzyılda Kimmerler'in Gordion'u tahrip ederek Frig devletini yıkmalarıyla son bulur. Göç sonrası erken dönemlerde Anadolu'nun siyasi ve kültürel hayatında ne gibi gelişmelerin olduğu konusunda bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak, İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında Frigler'in, kralları Midas döneminde altın çağlarını yaşadıkları ve Midas'ın uluslararası bir üne kavuştuğu bilinmektedir. Akurgal, göçleri izleyen yaklaşık dört yüz yıl süresince Frigler'in siyasi birliklerini oluşturamadıklarını ve bu dönemde Anadolu'daki merkezlerin terk edildiğini, göçebe bir yaşantının söz konusu olduğunu varsayar⁷⁰⁶. Ona göre uzun bir suskunluk döneminden sonra, İÖ. 8. yüzyılda Frigler üstün uygarlık düzeyiyle tarih sahnesine çıkarlar. Sanatlarında da dört kültür evresi saptanabilir⁷⁰⁷.

I. Kültür evresi (İÖ. 775-725): Kızılırmak yayı içinde ilk Frig merkezlerinin kuruluşu ve daha çok Alişar'dan buluntular üzerine temellendirilmiş seramik sanatında "Frühphrygischer Stil"⁷⁰⁸.

II. Kültür evresi (İÖ. 725-676): Gordion Frigler'in başkenti olur ve her alanda Batı Frigya önem kazanır. Seramik sanatında yeni gelişmelerin sağlanması, ölü gömmeye tümülüs geleneğinin ortaya çıkması ve Frig yazısının kullanılmaya başlanmasıyla belirginleşen görkemli çağ. Kimmer saldırısı

706) Akurgal (PhKunst, 111 vdd.), Anadolu'daki merkezlerin göçlerden sonra terk edildiğine dair kanıtların; Niğde, Maraş, Malatya, Adana, Tarsus gibi Geç Bronz çağ isimlerinin güney ve güneydoğuda devam ettirilmesine karşın, Anadolu içlerinde Gordion, Boğazköy, Ankara, Yozgat, Çorum, Tokat, Kırşehir gibi yeni isimlerin ortaya çıkışında belirgin olduğunu vurgular.

707) Akurgal, agy., 120 vdd.; ay., KunstAna, 120 vd.

708) Gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli kraterlerden oluşturulan bu stil (Akurgal, PhKunst, 1-8; Taf. 1-7; Abb. 1-14), Olgun ve Geç Geometrik Grek sanatı etkili olarak ele alınır (agy., 35-36). Bu dönemde bir de "Geçiş StiliÜbergangstil" yaşanır ki, bunda erken ve olgun Frig dönemenin özellikleri bir arada görülür (agy., 8-10; Taf. 8,9a; Abb. 15-18).

sonucu Gordion'un tahribi ve Frigler'in siyasi egemenliklerini yitirmeleri. Seramikte "Reifphrygischer Stil-Blüte Zeit"⁷⁰⁹.

III. Külter evresi (İÖ. 676-585): Kimmer saldırısından sonra Frig devleti küçük prensliklere bölünür. Sanatta Batı etkileri yoğunlaşır. Bu evrenin sonu, Heredot'un bildirdiği⁷¹⁰ Kızılırmak savaşıdır. Ancak Frigler, bundan önce, daha geç yedinci yüzyılda Lidya egemenliğine girmişlerdir⁷¹¹. Seramik sanatında "Reifphrygischer Stil-II (Nachblüte) ve III. (Degeneration)" evreleri; "Spätphrygischer Stil"⁷¹².

IV. Kültür evresi (İÖ. 585-500): Başkent Midas Kenti'ne taşınmıştır. Kaya anıtlarının yoğun yapıldığı ikinci altın çağ. Seramikte "Spätphrygischer Stil"⁷¹³.

Akurgal'ın Frig sanat evrelerini saptamadaki kriterleri, bazı açılardan, günümüzde de geçerliliğini korumaktaysa da, Gordion'daki son Amerikan kazılarında elde edilen bulgular, bir anlamda Akurgal'ın varsayımlarını, geçersiz kılmıştır. Akurgal'ın III. ve IV. kültür evreleri; İÖ. 7. yüzyılın başlarını izleyen dönemde Frig siyasi varlığının Kimmerler'ce sona erdirilmesinden sonra, Frigli olarak kabul edilmesi de zor görünmektedir. Gordion'un Kimmerler tarafından tahrip edilmesinden sonra, uzun bir ara dönemin varlığı söz konusudur ve olasılıkla yedinci yüzyılın son çeyreğinden itibaren Gordion'da yeniden yapılanma görülür ki, bu Lidya

709) Akurgal, PhKunst, 39-47. Bu evre kendi içinde üç alt kümeye ayrılmış; metal taklidi kapların oluşturduğu birinci küme için (agy., 40; Abb. 26-30) Geç geometrik Grek öncüleri esin kaynağı olarak dikkate alınmıştır (agy.,40). Yüksek kulplu vazoların meydana getirdiği ikinci kümeye (agy.,42-44; Taf. 13-15;Abb. 19-32) Attik Geç Geometrik örnekleri öncü gösterilmiştir (agy., 42-44;Taf. D-F). Tekstil bezekli üçüncü küme vazoları ise (agy., 44-47; Taf. 11-12; 14; 16; 19-20; 22), Asur-Hitit ve Arami-Hitit tekstil ürünlerinin öncülüğüne bağlanır (agy., 44-47; Taf. C).

710) Herodot I, 74.

711) Körte, Gordion, 25.

712) Akurgal, PhKunst, 48-50; 51 vd.; Taf. 26-30.

713) Akurgal, agy., 15-20; 51-55; Taf. 31-35; Abb. 33-46.

egemenliği dönemidir⁷¹⁴. Dolayısıyla, bu dönemlerde Frig adı, siyasi bir bütünlüğü vurgulanmaktan çok, coğrafi bölge anlamında kullanılmış olarak algılanmalıdır.

Akurgal'ın Anadolu'daki Demir Çağı yerleşimlerinin başlangıcı için önerdiği İÖ. 775 tarihi de, yeni kanıtlarla geçerliliğini yitirmiştir. En azından, Gordion'daki Demir Çağı yerleşimi, Akurgal'ın ikinci evresinde değil, diğer merkezlerin aksine, göçlerden hemen sonra başlamış olmalıdır⁷¹⁵. Bu aşamada, öncelikle Anadolu'daki Demir Çağı yerleşimlerinin başlangıcını irdelemek yerinde olur.

Kızılırmak yayı içindeki Doğu Frig merkezlerinde son Hitit Çağı yapılarının yakılıp yıkıldığı ve bunların üzerine yeni yapılanmalar olduğu bilinmektedir. Bunlarla Hitit yapıları arasında gerçekten bir kopukluk vardır; ancak, bunun ne kadar olduğunu saptamak zordur. Alishar'daki en erken Demir Çağı yerleşimi olan 4 cM katmanı, başlangıçta İÖ. 11.-9. yüzyıllar arasına tarihlenmiştir⁷¹⁶. Daha sonra Akurgal, boyalı seramikler ışığında bu katmanı İÖ. 775'te başlatır⁷¹⁷. Alishar'daki bu erken katmanın ne zaman başladığı konusu kesin belirlenmemekle beraber, Boğazköy-Büyükale Demir Çağı yerleşimi ile, buluntuları açısından karşılaştırıldığında, bazı sonuçlara varılabilir.

Kızılırmak Bölgesi'ndeki bu erken iki yerleşimin kronolojisi için Opificius⁷¹⁸, boyalı seramikleri ışığında yeni yaklaşımlar getirir. Alishar IV bM ile Büyükale'nin erken mimari evrelerini (II, 8-7) denkleştirerek, her ikisini de İÖ. 785-725 arasına tarihler. Bu eşitlik için, çift renkli boyalı

714) Sams, Pottery, 357 vd.; Young, "Phrygian Contribution", 11 vdd.

715) Mellink, AJA 61 (1957), 393; DeVries, "Gordion Before Midas", 6 vdd.; Sams, "Early Phrygian Period", 9 vd.

716) Osten, Alishar II, 338; Bittel-Güterbock, Boğazköy I, 27; Bittel, Kl. St., 110 vd.

717) Akurgal, PhKunst, 33 vd.; 111 vd.

718) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-87. Yazar, Büyükale'deki II. katmanın son evresinin (II,6) başlangıcını İÖ. 725 olarak belirler ve bu tarihi erken yerleşimin alt sınır kabul eder. Büyükale II. katmanın 8. ve 7. evrelerinin ömrünü yaklaşık altmış yıl olarak tahmin ederek, bunları İÖ. 785-725 tarihleri arasına verir. O'nun bu tarihleri saptamadaki diğer çıkış noktaları için bkz. agy., 85-86; Dn. 19 ve 20.

kraterler esas alınmış ve bu türden bezeli seramiklerin Alişar IV cM'de bilinmediği; Alişar IV bM katmanı ile Büyükkale II'nin 8. ve 7. evrelerinde ortaya çıktığı vurgulanmıştır⁷¹⁹. Alişar IV cM katmanında ise, daha kaba ve kalın cidarlı, tek renkle bezeli seramikler olduğu için erken kabul edilmiş ve bu dönemin Büyükkale'de temsil edilmediği varsayılmıştır⁷²⁰. Alişar IV cM katmanında bilinen tek renkli kraterlerin başlangıcı için, Kargamış'taki Yunus Mezarlığı buluntuları esas alınarak, geç dokuz-erken sekizinci yüzyıl tarihi önerilmiştir⁷²¹.

Büyükkale'nin son mimari evresini (II,6) Alişar'ın IV aM katmanı ile çağdaş kabul eden Opificius⁷²², bu katmanı, Bossert'in gözlemleri ışığında⁷²³, İÖ. 8. yüzyılın son çeyreği erken yedinci yüzyıllar arasına tarihler.

Opificius'un Büyükkale II-6 ile Alişar IV aM katmanlarını doğrudan çağdaş kabul etmesi, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Büyükkale'nin bu son evresinin erken yedinci yüzyılda sınırlandırılması, burasının da Kimmer saldırısıyla tahrip edildiğine kanıt olarak düşünülebilir. Bu katmanda, öncekilerde olduğu gibi, gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli seramiklerin bulunması (Lev. 10b)⁷²⁴, stilin erken yedinci yüzyıla kadar varlığını koruduğunu kanıtlamaktadır. Buna karşın, bu türden gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli eski gelenekteki seramikler Alişar IV

719) Opificius, agy., 81 vd.; Abb. 1-3; No. 1-22. Bu parçaların çift renkle bezenip bezenmedikleri her zaman tartışmaya açıktır. Çömleklerin yüzeylerinde görülen renk dalgalanmaları (kahverenginin değişik tonlarında) fırınlama ya da boyanın aynı yoğunlukta sürülmemesinden kaynaklanmış olabilir. Ancak, teknik ve malzeme açısından, Alişar IV bM seramikleri, IV cM'dekilere oranla, daha nitelikli olduğu da gözardı edilmemelidir (Osten, Alishar III, 453). Dolayısıyla çift rengin yerine tek rengin kullanıldığı kabul edilse bile, IV bM seramikleri daha gelişkin bir durumdadırlar.

720) Opificius, agy., 85-87.

721) Opificius, agy., 87.

722) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85.

723) Bossert, "Importierte Keramik", 68 vd.

724) Opificius, agy., 85; No. 5-6, 8-9, 17,21.

aM katmanında saptanmamıştır⁷²⁵. Sonuçta da, Büyükkale II'nin son evresinin Alishar IV aM ile çağdaşlığı, kabul edilemez. Daha önce de değinildiği gibi, bu katman Kimmer saldırısı sonrası yeni yapılanma evresi olmalıdır. Büyükkale II-6 ise, Kimmer tahribinden önceki son Frig yerleşimi durumundadır. Alishar IV hayvan stilinin geç sekiz-erken yedinci yüzyılda Gordion'un tahrip katmanında (Lev. 28 a-b) ve Alaattin Tepe'de (Lev. 28c) temsil edilmiş olması, bunların Büyükkale'nin son evresi (II-6) ile çağdaş olduklarını göstermektedir. Bu durumda, Alishar IV bM, Büyükkale II'nin bütün evreleriyle (8-6) ve Gordion'un tahrip katmanı da dahil olmak üzere, sekizinci yüzyıl yerleşimlerinden tamamı ile aynı dönemde yerleşilmiş olmalıdır. Opificius'un tarinlemesinin doğruluğu varsayılırsa, Alishar IV bM katmanı ile Büyükkale II'nin ömrü, yaklaşık olarak İÖ. 800/785-700 arasını kapsamalıdır. Gordion'un tahrip katmanı ise, Büyükkale II-6 ile çağdaş olup, İÖ. 725-700/690 arasındadır⁷²⁶.

Bu karşılaştırmalardan çıkan sonuç. Alishar IV cM katmanının tek renkle bezeli -yada kaba nitelikli-seramikleriyle, diğerlerinden daha erken olduğudur. Bu durumda Alishar IV cM katmanının İÖ. 800/785'den önce yerleşilmiş olması gerekmektedir. Opificius'a göre⁷²⁷, bu katman Kargamış'taki Yunus Mezarlığı ile çağdaş olmalıdır. Yunus'taki Geç Hitit mezarlığı, Woolley tarafından⁷²⁸ İÖ. 12. yüzyıldan erken yedinci yüzyıla kadar inen geniş bir zaman aralığında tarihlenmekle beraber, genel eğilim, bu mezarların İÖ. 9. yüzyıl sonlarına ait oldukları yolundadır⁷²⁹. Daha önce

725) Akurgal, PhKunst, 15-20; 51-55. Bu katmanda gölge görüntülü hayvan stili tercih edilmiş, bunun yerine, özellikle Kızılırmak yayı içindeki merkezlerde yaygın olan stilize edilmiş çizgisel teknikteki hayvanlar repartuara girmiştir (agy., Taf. 32 a-b; Abb. 42-44). Hayvanların geometrik tarzda olmaları ve gövdelerinin çeşitli şekillerde bölünmeleri, bir anlamda, Gordion'un çizgisel hayvan stilinin geç dönemlerdeki bozulmuş devamı olduklarını düşündürmektedir. Ancak, çizgisel stilinin Gordion'da erken yedinci yüzyıldan sonra devamı konusunda kanıtlar olmadığından, böylesi bir bağlantı kurma konusunda ihtiyatlı olunmalıdır.

726) Bu konuda bkz.; Young, "Gordion 1957", 139 vd.; Opificius, "Altphrygische Keramik", 87; Sams, Pottery, 286 vd.

727) Opicius, agy., 87.

728) Woolley, "Iron Age Graves", 11; 19.

729) Woolley, agy., 11; Opicius, agy., 87.

de değinildiği üzere, Kargamış gölge görüntülü hayvan figürleriyle Frig örnekleri arasında gerçekten benzerlikler vardır ve bu olgu kendini bazı geometrik bezeklerde de göstermektedir⁷³⁰. Bu bağlamda, Opificius'un Alishar IV cM için önerdiği geç dokuzuncu yüzyıl tarihine katılmak durumundayız. Bu varsayım, Mellaart'ın, genel anlamda, Frig boyalı seramiğinin başlangıcı için önerdiği⁷³¹ İÖ. 800 tarihi ve Bittel'in Çalapverdi'deki benzer ürünler için kabul ettiği⁷³² tarihiyle de destek bulmaktadır. Bütün bu veriler birleştirildiğinde, Alishar IV cM için, dolayısıyla Frig boyalı seramiklerinin başlangıcı için İÖ. 9. yüzyıla sarkan bir tarih olanaksız görünmemektedir. Nitekim, aşağıda değinileceği gibi, Kültepe'de edinilen stratigrafik kanıtlar da böylesi bir olasılığı güçlendirmektedir.

Kültepe'deki en erken seramiklerden olan gölge görüntülü hayvan ve geometrik bezeklerle süslü kraterler, ilk yapı katının başlangıç evrelerinde bulunmuştur⁷³³. Daha küçük ve sadece geometrik desenlerle çift renkle (kahverengi ve kırmızı kahverengi) bezeli kraterler ise, bezeme ve teknik özellikleri bakımından, birinci kümedekilerden farklı olup, onlardan sonra ortaya çıkmaktadırlar⁷³⁴. Kültepe kraterlerinin bu kronolojik sıralanmaları, Alishar IV cM ve IV bM katmanlarında saptanan gelişimle tam bir uyum içindedir. Buradaki eski yapı katının İÖ. 9. yüzyıl ortalarına kadar çıktığı ve eski gelenekte kraterlerin bu yıkıntılar arasında ele geçtiği⁷³⁵, gözönünde bulundurulduğunda, Kültepe'de boyalı seramik üretiminin İÖ. 9. yüzyıl ortalarında başladığı savlanabilir. Dolayısıyla, Opificius'un Alishar IV cM katmanı buluntuları için önerdiği geç dokuzuncu yüzyıl başlangıç tarihi⁷³⁶ Kargamış koşulları yanı sıra, Kültepe'de de destek bulmaktadır⁷³⁷.

730) Sams, "Geometric Schools", 234 vdd.

731) Mellaart, "Iron Age Pottery", 124.

732) K. Bittel, Bemerkungen zu Zwei Eisenzeitlichen Fundstellen in Nordkappadokien, *Ist.Mitt.* 8 (1958), 132.

733) Özgüç, Demir Devri, 21 vd.

734) Özgüç, agy., 22-23.

735) Özgüç, agy., 24. Yazar, bu kanıtlara rağmen, boyalı seramiğin Kültepe'deki başlangıcı için İÖ. 8. yüzyıl tarihini önermektedir.

736) Opificius, "Altphrygische Keramik", 87.

737) Kültepe'nin yanı sıra, Maşat Höyük boyalı seramiğinde de aynı gelişimi izlemek olasıdır. Maşat Höyük'teki üç Frig yapı katının en erkeni olan III. katman Hitit sarayı enkazı üzerine kurulmuştur ve yer yer saray kalıntılarından yararlanılmış.

Bu gözlem ve varsayımlar doğruysa, Doğu Frigya'da boyalı seramiğin, teknik ve malzeme açısından gelişimi, kaba olanlardan daha ince hamurlu ve niteliklere doğru olmalıdır. Bezeme açısından ise, başlangıçta tek renkli bezeme, sadece gölge görüntülü hayvan figürleri ve geometrik bezeklerle kaplı seramikler vardır (Lev. 1 a-b; 2 a-b; 3 a-c; 4 a-b; 7-9). İlerleyen dönemlerde bu gelenekler devam etmiş olmakla beraber, bunların yanında kahverengi ve çeşitli tonlarında iki renk izlenimi veren ince hamurlu ve yine eski figürleri üzerinde taşıyan vazolar (Lev. 3d; 4d; 10 a-c), ya da sadece geometrik motiflerle bezenmiş olanlar ortaya çıkmaktadır (Lev. 5 a-c; 6 a-d; 20 a-c). Doğu Frigya'da geometrik bezeklerle süslü seramiklerin, gelişimin ikinci aşamasında ortaya çıkması, olası bir Gordion etkisini düşündürmektedir.

Doğu Frigya'da boyalı seramiğin başlangıcı, tarihi olaylar yardımıyla da yaklaşık belirlenebilir. Asur kralı I. Tiglat-pileser'in (İÖ. 1115-1077) Muşkiler'i yenmesinden sonra⁷³⁸ bunlar uzun süre dağınık boylar halinde yaşamış olmalıdırlar. II. Tukulti Ninurta'nın (İÖ. 890-884) Muşkiler üzerine seferler düzenlediği ve II. Assurnasirpal'in (İÖ. 883-859) onları vergiye bağladığı⁷³⁹ düşünülürse, Muşkiler'in büyük bir olasılıkla geçen zaman içinde yeniden toparlanmış olmaları gerekmektedir. Muşkiler'in bu son saldırılar karşısında tutunamayıp yöreden göç ettikleri konusunda III. Salmanasar'ın (İÖ. 858-824) yirmi dört Tabal beyliğinden söz etmesi kanıt olarak gösterilebilir⁷⁴⁰. Kısa süren bu suskunluk döneminden sonra, İÖ. 8. yüzyılda bu kez kralları Mita -ya da Midas- ile tekrar tarih sahnesinde görülmeleri⁷⁴¹, Frigler'in, ya da doğu komşularının tanımlamasıyla Muşkiler'in, İÖ. 9. ve 8. yüzyıllarda yoğun yapılanma ve şekillenme süreci yaşadıklarını göstermektedir.

(Özgüç, Maşat II, 19; 21). Bu durumda, III. katman ile son Hitit yapıları arasında fazla bir kopukluğun olmadığı varsayılabilir. Bu erken katmanın tabanında, Alishar IV cM ve IV bM kraterleriyle benzer çok sayıda seramik bulunmuştur (agy., 21 vd.). Bu koşutluklar, Maşat Höyük'te de boyalı seramiğin Kültepe ile aynı çağda başlamış olabileceğini düşündürmektedir.

738) Luckenbill, Ancient Records I, 221.

739) Luckenbill, agy., 413, 442.

740) Luckenbill, agy., 579-580.

741) Mellink, "Mushki", 319; Barnett, "Phrygia", 421 vd.

Büyük bir olasılıkla önce Kızılırmak Bölgesi'nde, daha sonra, Kızılırmak batısında devam ettirilen Frigler'in bu yapılanma ve gelişim süreçlerini belirli evrelere ayırmak ve aralarında kesin sınırlamalar saptamak zordur. Her şeye rağmen, Kültepe bulguları ve Asur kaynakları ışığında, Frig boyalı seramiklerinin başlangıcı için İÖ. 850 tarihi; sonu içinde Kimmer saldırısı, yani İÖ. 700 civarı önerilebilir. Akurgal'ın Frig boyalı seramikleri için saptadığı İÖ. 775 başlangıç tarihinin⁷⁴², yukarıda anılan tarihi olaylar ve arkeolojik veriler ışığında geçerliliğini yitirdiğini savlayabiliriz. Samos'ta ele geçen geometrik bezekli parçalarla⁷⁴³, Anadolu'da boyalı seramiğin erken örnekleri arasında yer alan gölge görüntülü hayvan figürleriyle bezeli kraterleri tarihlemek de, bu doğrultuda olanaksızdır⁷⁴⁴. Gölge görüntülü hayvan stili ve diğer öğeler, Doğu Frigya'da İÖ. 9. yüzyıldan itibaren bilinmektedir ve öncülerini Kuzey Suriye sanatlarına borçludurlar. Bu stilin alt zaman sınırı olarak belirlenen İÖ. 725 tarihi de, başlangıcı kadar kesin değildir. Çünkü, Gordion'da (Lev. 28 a-b), Alaattin Tepe (Lev. 28c), Büyükkale (Lev. 10b) ve Maşat Höyük'te (Lev. 22 a-b) stilin geç sekiz- erken yedinci yüzyılda; yine Maşat Höyük (Lev. 22 c-d) ve Kültepe'de ise⁷⁴⁵, İÖ. 6. yüzyıla kadar sarkan devamları saptanmıştır. Dolayısıyla, boyalı seramiğin başlangıcında ortaya çıkan gölge görüntülü hayvanlar esas alındığında, kesin bir zaman sınırlaması yapmak olası değildir. Bununla beraber, yeni geleneklerin ortaya çıkışı, yeni dönemlerin başlangıcına çıkış noktası olarak ele alınabilir. Bilinen odur ki, Kimmer saldırısıyla birlikte Frig sanatında köklü bir çöküşün olduğu; izleyen dönemlerde ise, özellikle taşrada eski geleneklerin cılız devamının görüldüğüdür.

Batı Frigya'daki kültür evreleri konusunda Gordion, coğrafi konumu ve çevresindeki zengin tümülüsleriyle önemli kanıtlar sunmaktadır. Buradaki erken Frig yerleşimine ait bilgilerimiz yeterince açık olmamakla beraber, kentteki Amerikan kazılarıyla elde edilen bulgular, bunun göçlerden hemen sonra başladığını ve Kimmer saldırısıyla önemli bir kesintiye uğradığını

742) Akurgal, PhKunst, 33 vdd.

743) Akurgal, agy., Taf. H 1.

744) Karş., Mellink, AJA 61 (1957), 392-393.

745) Özgüç, Maşat II, 62; Lev. 79.2. Gölge görüntülü bir geyik figürü ile bezenmiş olan bu krater parçası (?), Kültepe'de İÖ. 6. yüzyıla ait bir evin tabanında bulunmuştur.

kanıtlamaktadırlar⁷⁴⁶. Bu uzun dönemin sonuna doğru, özellikle, İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında Frigler siyasi ve kültürel açıdan gelişkin bir evreye girmiştir; kralları Midas, hem doğuda hem de batıda etkin bir rol üstlenmiştir. Midas dönemiyle ilgili bilgilerimiz çok yönlü olmakla beraber, öncesi bu denli açık değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, Gordion'daki en erken Demir Çağı katmanlarında Trak etkileri içeren el yapımı seramikler ortaya çıkarılmış ve bunların Troia VII b2 kaba seramikleriyle benzerlikleri kanıtlanmıştır⁷⁴⁷. Bu seramikler zamanla yerel Anadolu gelenekleriyle kaynaşarak, "Frig grileri" şeklinde üretilmeye devam edilmiştir. Boyalı seramiğe geçiş, daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Gordion'daki Frig yerleşimi, İÖ. 725-676 arasında sınırlandırılmayacağı gibi⁷⁴⁸, diğer Anadolu merkezlerinden farklı olarak, karanlık çağları da kapsayan uzun bir dönem içinde kesintisiz devam etmiştir. Olasılıkla İÖ. geç dokuz-erken sekizinci yüzyıllarda Gordion'da gelişkin ve kültürel bir kimlik altında beliren Frig uygarlığının oluşumunda, kuşkusuz, miras alınmış Anadolu gelenekleri ve komşularıyla bağlantılar sonucu alınan etkiler önemli yer tutar. Herşeyden önce Frigler, Kızılırmak Bölgesi, güney doğusu ve Kuzey Suriye içlerine uzanan köklü Anadolu-Suriye topluluğu içine aktif dahil olmuşlardır. Tabal ve Suriye ile ilişkiler, Midas'ın tarihi ve epigrafik kaynakları ile belgelenebilmektedir⁷⁴⁹. Bunun yanı sıra, Kuzey Suriye ile ilişkileri somut olarak kanıtlayan çok sayıda ithal ürünler de Gordion ve tümölüslerinde ortaya çıkarılmıştır⁷⁵⁰. Bunlara ek olarak, Gordion'da bulunan bazı ortostad parçalarının erken Frig yerleşimi ile bağlantılı olduğu ve başkent mimarisinde de Kuzey Suriye etkilerini gösterdiği savlanmıştır⁷⁵¹.

746) Young, "Gordion 1965", 276; Sams Pottery, 20; Dn.20; 318; ay., "Early Phrygian Period", 9 vdd.; DeVries, "Gordion Before Midas", 6-8.

747) DeVries, agy., 6-7; Sams, "Early Phrygian Period", 9 vd.

748) Akurgal, PhKunst, 124 vd.

749) M. J. Mellink, "Midas in Tyana", Florilegium Anatolicum (1979), 249-257.

750) Sams, Pottery, 277-305.

751) Sams, "Sculpted Orthostades", 230; Young, "Phrygian Contribution", 16-17; Prayon, PhPlastik, 48-52. Bu ortostad parçalarının bir kapiya ait oldukları ve İÖ. 9. yüzyılda Gordion'da kullanıldığı kabul edilmektedir. Bkz., Sams, "Early Phrygian Period", 10-11.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, Gordion'daki Frig yerleşiminin göçlerden hemen sonra başladığı ve süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak, tanımlanabilir ve tarihlenebilir bulgular İÖ. geç dokuz-erken sekizinci yüzyılda başlamaktadır. Seramik sanatında da uzun süre tek renklileri üretiminden sonra, birdenbire çok gelişken şekilde boyalıların ortaya çıkması⁷⁵², bu sanatın oluşumunda bazı yerel ve dış kültür etkilerinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu konuya geçmeden önce, Sams'in Gordion'daki boyalı seramikler için belirlediği⁷⁵³ evrelere değinmek yararlı olur.

I. Evre: İÖ. 8. yüzyılın ilk yarısı⁷⁵⁴. Bu evredeki boyalı seramiklerin çoğunluğu parçalar halindedir. Bunlar arasında yuvarlak ağızlı oinocheler, lebes, yonca ağızlı oinoche ve emzikli testiciklerin en erken örnekleri görülür⁷⁵⁵. Siyah ya da çift renkle bezenmiş olsun, astar-panel tekniği bu evrede başlar⁷⁵⁶. Çift renkli olanlarında, kırmızı çok sınırlı kullanılmıştır. Bu durum, Büyükkale'nin erken evreleri (II, 8-7) ve Alişar IV bM katmanı seramikleriyle benzerlik göstermektedir⁷⁵⁷. Ayrıca, Batı Frigya'da yerel üretildikleri anlaşılan dalga çizgilerle bezeli vazoların da ilk örnekleri ele geçmiştir⁷⁵⁸.

II. Evre: İÖ. 8. yüzyılın ortaları⁷⁵⁹. Çömlek boyama ve tekniğinde gelişmeler izlenir. İki renkli vazolarda çok az kırmızı kullanımı görülür⁷⁶⁰. Dalga çizgilerle süslü bir vazo, stilin devamını göstermektedir⁷⁶¹.

III. Evre: İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısı⁷⁶². Biçim ve bezemelerde fazla bir

752) Sams, Pottery, 240 vd.

753) Sams, agy., 21-29; 242-247.

754) Sams, agy., 20-21; 242-243; "Pre Destruction Painted Pottery Contexts I".

755) Sams, Pottery, Pl. 8, Fig. 5,8,12 (yuvarlak ağızlı oinoche; lebes ve yonca ağızlı oinoche).

756) Sams, agy., 243; Pl. 8, Fig. 6-7 (siyah); Fig. 8 (çift renkli).

757) Karş., Opificius "Altphrygische Keramik", 85 vd.

758) Sams, agy., Pl. 8, Fig. 12.

759) Sams, agy., 21-22; 244-245; "Pre Destruction Painted Pottery Contexts II".

760) Sams, agy., Pl. 9, Fig. 21-22.

761) Sams, agy., 245; Pl. 9, Fig.22.

762) Sams, agy., 22-23; 246.

değişiklik görülmez. Doğu Frigya'dan ithal seramikler ortaya çıkar (Lev. 27b). Tahrip katmanında yaygın kullanılan bazı bezek ve boyama stillerine geçiş sağlanmıştır⁷⁶³.

IV. Evre: İÖ. 8. yüzyıl sonları-erken yedinci yüzyıl⁷⁶⁴. Bu evre zengin ve çeşitli malzemeleri yanı sıra, önemli kronolojik verilerde sağlayan ve Kimmer saldırısıyla son bulan Gordion'un tahrip katmanı dönemini kapsamaktadır. Burada erkende görülen biçim, bezeme ve üretim tekniklerinin yanı sıra, yeni olguların da geliştirildiği gözlenmektedir. Yeni biçimler arasında düz ve yonca ağızlı maşrapa ve oinocheler (Lev. 24 a-b; 25a; 27a; 46 b-c; 48c), dinoslar (Lev. 26a), çanaklar (Lev. 26b; 45 b-c), kraterler (Lev. 28 a-b; 29 a-c), emzikli testicikler (Lev. 32a), pitoslar (Lev. 42-42), askoslar (Lev. 44 a-c) ve amphoralar görülür (Lev. 49 a-b). Bunların bazılarının varlığı daha önce de bilinmektedir. Tahrip katmanında ise, bunların gelişmiş, özenle bezeli örnekleri görülür. Erkende olduğu gibi, çift renkle boyama hala enderdir. Dalgalı çizgi stiline çeşitli bezeklerle zenginleştirilmiş örnekleri, yine bu evrede ortaya çıkar (Lev. 24 a-b; 25a; 26 a-b). En önemlisi, Gordion çizgisel hayvan stiline ilk örnekleri, kent merkezinde bu katmanda repertura girmiştir. Küçük metoplar içinde betimlenmiş hayvanlar süzgeçli bir testicik üzerinde (Lev. 32a); büyük metoplar içinde olanlar ise, pitoslar üzerinde saptanmıştır (Lev. 41 a-c; 42 a-c). Dolayısıyla, hem küçük metoplar içinde, hem de büyük metoplar içinde betimlenmiş hayvanların aynı dönem içinde kent merkezinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tahrip katmanı buluntularının çok sayıya ve gelişmiş örnekleri içermesi, Frigler'in parlak dönemlerini göstermektedir ki, bu Midas egemenliği zamanıdır. Midas'ın, özellikle, doğuyla olan ilişkileri; bu evrede Frig sanatının doğu etkileriyle şekillenip yeni görünüm almasını sağlamıştır. Kuşkusuz, bu aşamaya varmada, önceki dönemlerde kaydedilen gelişmelerin payı yadsınamaz. Bu katmanın sonu konusundaki tartışmalara daha önce

763) Sams'in tahrip öncesi Gordion boyalı seramikleri için saptadığı ilk üç evre nispi olup, bunlar her zaman yeni gelişmelere açıktır. Biz bu ilk evrelerin Alişar IV bM ve Büyükkale II (8-7) ile çağdaş olduklarını ve genel anlamda İÖ. 800/785-725 arasını kapsadıklarını varsayabiliriz. Karş., *Opificius*, agy., 85 vdd.

764) Sams, agy., 23-29; 247 vdd.

değiniildi. Dolayısıyla, Gordion'daki son Frig yerleşimi, yaklaşık erken yedinci yüzyılda Kimmer saldırısıyla birlikte son bulmuştur⁷⁶⁵. Kimmer tahribinden sonra, İÖ. 7. yüzyılın başlangıcında Frig krallığının yıkımını izleyen yıllarda bazı üretim teknikleri varlığını korumuş ve Frig sanatı, cılız da olsa, devam etmiştir⁷⁶⁶. Bu dönemi "Sub Frig" olarak adlandırabiliriz.

Gordion'da Kimmer saldırısından sonraki yeniden yerleşimin başlangıcı konusunda kesin veriler olmamakla beraber, bunun İÖ. 7. yüzyılın son çeyreğinde olduğu kabul edilmektedir⁷⁶⁷. Dolayısıyla yeni kentin yapıları ile, Kimmer saldırısıyla tahrip edilen geç sekizinci yüzyıl yerleşimi arasında bir boşluk olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu ara dönemde erken geleneklerin cılız devamının görülmesi kaçınılmazdır. Ancak, bunlar daha çok eski geleneklerle bağlantılı devam ettirilmiş olmalıdırlar. Yeni kentin inşası ile birlikte köklü değişiklikler görülür ki, bunlar Frigli olmaktan uzak, özellikle İon etkili melez bir sanat anlayışının ürünüdürler.

Bütün bu veriler ışığında, Gordion'daki boyalı Frig seramiği İÖ. 800/785-700/690 yılları arasına vermek olasıdır. Başlangıcı için, Sams'in saptamaları yanısıra, Büyükkale II ve Alişar IV bM katmanlarıyla paralelliği de çıkış noktası olarak gösterilebilir ki, merkezler arasında çift renk kullanımında odaklaşan benzerlikler, Gordion'un en erken buluntu kümelerinde ortaya çıkmaktadır⁷⁶⁸. Sonu, doğal olarak, Kimmer tahribidir. Bunları, Sams'in evreleri gibi⁷⁶⁹, kesin sınırlamalarla belirli dönemlere ayırmak zordur. Çünkü, seramiğin çok gelişkin örneklerinin saptandığı tahrip katmanı buluntularının öncüleri, en erken buluntu kümelerinde de ortaya çıkarılmıştır⁷⁷⁰. Boyalı seramiğin başlangıcının İÖ. 9. yüzyıla sarkıp

765) Körte, Gordion, 25. Bu dönemden sonra Frigler'in Lidya egemenliğine girdikleri bilinmektedir. Karş., Sams, Pottery, 258-259; Young, "Gordion Royal Road", 351; Dn. 15.

766) Young, "Phrygian Contribution", 10 vd.

767) Körte, Gordion, 20,23,25; Young, agy., 10-11; Sams Pottery, 258-259.

768) Karş. Opificius, "Altphrygische Keramik", 85 vd.; Sams, agy., 285-286; Dn. 27. Sams tahrip öncesi buluntu kümelerindeki seramiklerin Büyükkale II , 8-7'dekilerle çağdaş olabileceklerini vurgular.

769) Sams, Pottery, 21-23.

770) Sams, agy., 247 vd.

sarkmadığı kesin olmamakla beraber, bu dönemde kentte ortostadlı önemli yapılanmaların görülmesi⁷⁷¹ nedeniyle, olanaksız da görünmemektedir. Ancak, bu konuda Batı Frigya için ilk esin kaynağının Doğu Frigya olduğu düşünüldüğünde⁷⁷², Gordion'da boyalı seramik üretimine daha sonra geçildiği anlaşılr.

Sams'in buluntu kümelerine göre boyalı seramikler için saptadığı evrelerin doğruluğu kabul edilecek olursa; başlangıçta vazolar sadece geometrik motiflerle bezeniyordu. Daha sonra, İÖ. 8. yüzyıl ortalarında gölge görüntülü hayvan betimli Alişar IV ithallerinin görülmesi (Lev. 27b), Gordion ustalarının kendi çizgisel hayvan stilini oluşturmada bunların ilk etki kaynağı olduklarını düşündürmektedir. İÖ. 8. yüzyılın son çeyreğinde ise küçük ya da büyük metoplarda betimlenmiş çizgisel hayvan stilinin örnekleri repertuara girer (Lev. 32a; 41-42). Bu kanıtlar ışığında, Gordion'da boyalı seramikteki gelişimin geometrik bezekli olanlardan figürlü bezemeye doğru olduğu savlanabilir. Figürlü bezemeye geçiş, geometrik geleneğin terkinin gerektirmediği gibi, ikisinin de paralel yürümesini sağlamıştır.

Yukarıdaki izlenimler yalnız Gordion'un kent merkezinde ortaya çıkarılan boyalı seramikler üzerine yapılmıştır. Bunların yanısıra, Kimmer tahribi öncesi döneme ait W, III ve P gibi büyük tümülüslerde bulunan boyalı çömlekler incelendiğinde, bunların da kent merkeziyle koşutluklar gösterdiği görülür. Ancak, bazı durumlarda tümülüsler, kent merkezinden önce geliştirilmiş stiller konusunda yol göstericidirler. Ayrıca bu tümülüslerde, kent merkezinde temsil edilmemiş bazı kap biçimlerinin varlığı da söz konusudur. Bunlar arasında, Tümülüs, III'ten gaga ağızlı bir oinoche (Lev. 32b), P'den zoomorfik vazolar (Lev. 47 a-c) ve Tümülüs W'den çift renkle boyalı emzikli bir testiciği⁷⁷³ anmak olasıdır. Koşutluklar ise, kendini daha çok hayvan betimlemelerinde göstermektedir. Küçük metoplar içinde betimlemiş Tümülüs III'ün çizgisel hayvanları (Lev. 31 a-c; 32b; 35 a,c), benzerlerini tahrip katmanı örneklerinde bulurlar. Ayrıca, büyük metoplar içindeki Tümülüs P hayvanları da (Lev. 34 a-b; 38 b-c; 39 a-b; 40a) yine benzerlerine pitoslar üzerinde sahiptirler (Lev. 41 a-c; 42 a-c). Bütün

771) Sams, "Sculpted Orthostades", 230.

772) Sams, Pottery, 240, 289-291.

773) Young, Three Early Tumuli, Pl.92, J-K.

bu benzerlikler, erken tümülüslerin Gordion'un tahrip katmanı ile çağdaşlıklarını gösterdiği gibi, bazı durumlarda tümülüslerin daha erken olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle tümülüsler için önerilen tarihleri irdelemekte yarar vardır.

Tümülüs III, mezar odasında bulunan zengin malzeme ışığında Körte'ler tarafından Kimmer öncesine (yaklaşık İÖ. 700) tarihlenmiştir⁷⁷⁴. Buna karşın Muscarella⁷⁷⁵, buradaki ahşap oyma, paravan ve bronzların Tümülüs MM ile benzerliklerinden hareketle, Tümülüs III'ün İÖ. 720-710 arasında olması gerektiğini vurgular. Seramikleri açısından değerlendirildiğinde, bunun Muscarella'nın önerdiği tarihe yakın olması gerekmektedir. Bu tümülüste küçük metoplar içinde betimlenmiş hayvan figürleriyle bezeli üç vazo ele geçmiştir (Lev. 31 a-c; 32b; 35a). Genel gelişim içinde, küçük metoplarda işlenmiş hayvanlardan büyük olanlara doğru bir gidiş olduğu kabul edildiğinde⁷⁷⁶, Tümülüs III, P'den erken olmalıdır. Çünkü, Tümülüs P vazoları üzerinde betimlenmiş hayvanların hepsi büyük metoplar içindedirler (Lev. 34 a-b; 37 a-b; 38 b-c; 39 a-b; 40a). Dolayısıyla, Tümülüs III'ün tarihi, ancak Tümülüs P'nin yerinin saptanmasıyla açığa çıkar. Bununla beraber, Tümülüs III, seramik verileri açısından tahrip katmanı ile de benzerlikler gösterir. Bu olgu, emzikli testciklerde (Lev. 48a) oldukça belirgindir. Bunlardan birinin omuzu üzerindeki çok hatlı üçgenlerden oluşan bezeme (Lev. 48a), yalnızca Gordion'un tahrip katmanı ile sınırlı bir süsleme türüdür (Lev. 48c). Bir başka ortak yön ise, küçük metoplarda betimlenmiş hayvan figürlerinde görülür. Bu bağlamda, Tümülüs III, Gordion'un tahrip katmanı ile çağdaş ve Tümülüs P'den erken olmalıdır.

Bir çocuk gömütü olan Tümülüs P, mezar odasındaki bronz kazanlar, kaseler, kandiller, fibulalar ve ahşap eserlerin Tümülüs MM buluntularıyla karşılaştırılmaları sonucu, yaklaşık, İÖ. 8. yüzyılın son çeyreği içine tarihlendirilmiştir⁷⁷⁷. Bu gömütün seramikleri de yakın benzerlerini,

774) Körte, Gordion, 98. Aynı tarihi verenler için bkz., Akurgal, PhKunst, 47; Haspels, Phrygie III, 6.

775) Muscarella (Phrygian Fibulae, 1-3), Tümülüs MM için İÖ. 725, ya da az erken bir tarihi önerir.

776) Sams, pottery, 197 vdd.

777) Young, "Gordion 1956", 325 vd.; Pl. 92-93, 95; ay., "Discoveries at Gordion 1956", Archaeology 9/4 (1956), 263 vd.; ay., "Gordion Royal Road", 356; Muscarella, Phrygian Fibulae, 3; Sams, Pottery, 272-273.

Tümülüs III'de olduğu gibi, kent merkezindeki tahrip katmanında bulurlar⁷⁷⁸. Tümülüs P'nin büyük metoplar içinde betimlenmiş hayvanları, benzer yöntemle, tahrip katmanından pitos parçaları üzerinde görülmektedir (Lev. 41 a-c; 42 a-c). Dolayısıyla, biçim ve bezeme açısından tahrip katmanı ile paralel buluntular veren Tümülüs P de, aynı katmanla çağdaş olmalıdır. Hayvan stiline tahrip katmanında İÖ. 8. yüzyılın son çeyreğinden önce görülmediği kabul edildiğinde, Tümülüs P de aynı dönem içinde daha geç olmalıdır. Tümülüs III için İÖ. 720 tarihi alt zaman sınırı olarak gözönünde bulundurulursa; Tümülüs P, hayvan stili açısından daha geç ve İÖ. 720-700 arasında olmalıdır⁷⁷⁹.

Tümülüs W; III ve P gibi, kent merkezi ile açık bağlantılar sunmaz. Buradaki mezar odasında çıkarılan toplam iki boyalı vazodan birisi, çift renkle bezenmiş emzikli bir testiciktir⁷⁸⁰. Diğeri ise, yakın benzerlerini Tümülüs III'te bulan (Lev. 31a) devetüyü üzerine kahverengi tekniğinde bezeli, uzun abartılı emzikli bir testiciktir (Lev. 30a). Farklı olarak, Tümülüs W örneği, sadece yatay alanlandırılmış kuşaklarda geometrik motiflerle bezenmiştir. Üzerinde hayvan figürleri barındırmaması nedeniyle, bu vazonun Tümülüs III ve P örneklerinden erken olduğu düşünülebilir. Ancak, Tümülüs III'te de küçük metoplarda betimlenmiş hayvan figürleriyle bezeli vazoların yanı sıra, sadece geometrik bezeklerle dekore edilmiş olanlar da bilinmektedir (Lev. 30 b-c). Bu bağlamda, Tümülüs III ve W'nin çağdaş oldukları kabul edilebilir bir olgu görünümündeyse de, bulunan bronz eserler ve ithaller ışığında Tümülüs W'nin erken olduğu da savlanmıştır⁷⁸¹. Boyalı seramiğin kent merkezindeki gelişimi ışığında, Tümülüs W, hayvan

778) Tümülüs'ün mezar odasında bulunan vazolardan, omuzu üzerinde çok hatlı üçgenlerden oluşan yalın bezemesiyle bir maşrapa (Lev. 48b), benzerini tahrip katmanında bulur (Lev. 48c). Ayrıca sadece damalarla bezeli askoslar (Lev. 43 a-c), aynı şekilde bezenmiş tahrip katmanı örnekleriyle benzerdirler (Lev. 44 a-b).

779) Karş., Sams, Pottery, 273.

780) Young, Three Early Tumuli, Pl. 92, J-K.

781) Karş., Young, "Gordion 1959", 227; Pl. 55-56; Muscarella, Phrygian Fibulae, 4, 43; E. Caner, Fibeln in, Anatolien I, Prähistorische Bronze funde XIV, 8 (1983), 5 vd.; yazar Tümülüs W için İÖ. 8. yüzyılın ilk yarısını önerir.

betimli vazolar veremediği için, Tümülüs III ve P'den erken olmalıdır. Ne kadar erken olduğu konusunda kesin bir şey söylemenin güçlüğüyle beraber, genel anlamda, İÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında, Tümülüs III'den erken olduğu savlanabilir.

Özgün boyalı seramik örnekleriyle Kimmer tahribi öncesi döneme ait üç tümülüsteki (W, III, P) bulguların karşılaştırılmaları; Gordion'un kent merkezinde olduğu gibi, gelişimin salt geometrik bezemeden figürlü olanlara doğru gittiğini ortaya koymaktadır. Bu da, tümülüslerin ve kent merkezinin koşut ürünlere sahip olduklarına diğer bir kanıttır. Dolayısıyla, kent merkezinde elde edilen kronolojik ipuçları, tümülüs buluntuları aracılığıyla destek bulmaktadır.

Yukarıdaki bulgu ve değerlendirmeler göstermektedir ki, Akurgal'ın Frig uygarlığı için belirlediği evreler günümüzdeki araştırma sonuçlarıyla artık geçerliliğini yitirmişlerdir. Frig uygarlığının evreleri tarihi kaynaklar ve siyasi gelişmeler ışığında yaklaşık şöyle özetlenebilir⁷⁸².

782) Gordion ve çevresindeki zengin tümülüs buluntuları ışığında ABD'li kazıcılar, Frig sanatı için iki ana evre belirler: İÖ. 9. ve 8. yüzyıllar için "Early Phrygian Period"; İÖ. 7. ve 6. yüzyıllar arasındaki Frig dönemi için de "Middle Phrygian Period". Karş., G. R. Edwards, "The Gordion Campaign of 1958: Preliminary Report", AJA 63 (1959), 264; E.L. Kohler, "Cremation of the Middle Phrygian Period at Gordion", From Athens to Gordion (1980), 65 vdd. Prayon'un (PhPlastik, 27-31; Abb. 2), genel anlamda Frig sanatı için saptadığı evrelerin alt ve üst zaman sınırları geniş tutulmuştur. Yazar, İÖ. 900 Öncesini "Protophrygisch"; İÖ. 900-700 arasını "Frühphrygisch I-III"; İÖ. 700-500 dönemini "Mittelphrygisch I-III ve İÖ. 500 sonrasını ise "Spätphryische" olarak belirler. Prayon'un evrelerine bazı durumlarda katılmakla beraber, özellikle boyalı seramiğin başlangıcı ve gelişimindeki bazı yenilikler, yeni düzenlemeler konusunda uyarıcıdırlar. Örneğin Alishar IV cM katmanı için Prayon, İÖ. 900 öncesi tarihini esas alır ve İÖ. 725'te sona erdirir. Buna karşın, bizim saptamalarımız, boyalı seramikleri ışığında bu katmanın İÖ. 9. yüzyıl ortalarında yerleşime açıldığı ve en geç İÖ. 800/785'te sona erdiği yolundadır. Bununla beraber, Prayon'un kronolojisi, bizim için önemli çıkış noktaları sağlamıştır.

I. Proto Frig Dönemi (PF): İÖ. 12. yüzyıl başları 900 civarı. Bu dönemin üst sınırını Ege Göçleri sonucu Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı, alt sınırını ise, Muşkiler'den söz eden Asur kaynakları belirlemektedir. Asur kralı I. Tiglat-pileser'in (İÖ. 1115-1077), kendinden elli yıl önce kuzey sınırlarında beliren Muşkiler'i yenmesi ve büyük çoğunluğunu esir almasından söz etmesi⁷⁸³, Muşkiler'le aynı halk olduğu kabul edilen⁷⁸⁴ Frigler'in Ege Göçleri sonucu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki varlıklarına dair tarihi kanıtlardır⁷⁸⁵. Bu yenilgiden sonra Muşkiler'in etkinlikleri konusundaki bilgilerimiz karanlıktır. Ancak, büyük olasılıkla, yenilgiden sonra uzun bir süre dağınık boylar halinde yaşadıkları ve yerli halklarla kaynaşarak asimile oldukları savlanabilir.

Yine aynı dönemde Doğu Frigya'da ne gibi gelişmeler olduğu tam anlamıyla bilinmemektedir. Her ne kadar Boğazköy'deki yerleşimin İÖ. 13. yüzyıldaki son Hitit yapıları üzerine kurulduğu gözlemlense de, bunun İÖ. 9. yüzyıldan önceye tarihlenemediği görülmektedir⁷⁸⁶. Aynı durum, Kızılırmak Bölgesi'ndeki diğer merkezler için de söz konusudur⁷⁸⁷.

Batı Frigya'da ise, bu dönemdeki durumun biraz daha farklı olduğu söylenebilir. Gordion'daki son ABD kazılarında, Hitit dönemini de kapsayan ve İÖ. 8. yüzyıla kadar süreklilik gösteren yerleşim kalıntıları saptanmıştır⁷⁸⁸. Gordion'un bu erken katmanlarında, başta Hitit seramiği olmak üzere, Anadolu'ya yabancı ve daha çok Troia VII b2 katmanında görülen bir tür kaba seramik benzeşen Güney Avrupa kökenli ürünlerin ortaya çıkarılması, burada Frigler'in erkende yerleştiklerine kanıt olarak ele alınmıştır⁷⁸⁹. Daha sonraki yıllarda bu geleneğin terk edildiği ve "Frig grileri" olarak nitelenen tek renkli seramik üretimine geçildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Gordion'da saptanan bu bulgular, hem doğuda, hem de batıda başlangıçta yerel kültürlerle tanışma, benimseme ve

783) Luckenbill, *Ancient Records I*, 221.

784) Mellink, "Mushki", 318 vd.

785) Mellink, *agy.*, 317-319.

786) Karş., Bittel, *Hattusha*, 136 vd.

787) Özgüç, *Maşat II*, 49 vd.; *ay.*, *Demir Devri*, 5 vd.

788) Young, "Gordion 1965", 276; Sams, *Pottery*, 20; Dn. 20.

789) DeVries, "Gordion Before Midas", 6 vdd.; Sams, "Early Phrygian Period", 9 vd.

kaynaşma süresicinin yaşandığına kanıt olarak ele alınabilir⁷⁹⁰. Bu gelişmeler, zamanla Frigler'in kendi sanatlarını yaratmalarında ilk basamak oluşturmuştur.

II. Erken Frig Dönemi (EFI): İÖ. 900-850. Bu dönemin üst zaman sınırı olarak belirlenen İÖ. 900 tarihi, Asur kaynaklarında Muşkiler'den tekrar sözedilmesi nedeniyle, yaklaşık dikkate alınmıştır. I. Tiglat-pileser'in (İÖ. 1115-1077) Muşkiler'i yenmesini izleyen uzun bir suskunluk döneminden sonra, II. Tukulti Ninurta (İÖ. 890-884) ve II. Assurnasirpal (İÖ. 883-859) zamanında Muşkiler'den yine söz edilir⁷⁹¹. Bunlardan anlaşılabilirdiği kadarıyla, uzun süre dağınık boylar halinde yaşayan Muşkiler ya da Frigler, İÖ. 9. yüzyıl başlarında toparlanarak Asur için bir tehdit unsuru oluşturmuşlardır. Bunun üzerine Muşki ülkesine iki sefer düzenlenir ve sonuçta II. Assurnasirpal (İÖ. 883-859) tarafından vergiye bağlanır⁷⁹². Dolayısıyla, Asur tarafından sindirilen ve vergiye bağlanan Muşkiler'den bölgede tutunamadıkları ve Anadolu'ya göç ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim, bundan sonra, II. Sargon (İÖ. 722-705) dönemine kadar Muşkiler'in söz edilmez⁷⁹³. Bu tarihi olaylardan hareketle EF I döneminde Frigler'in ilk siyasi birliklerini kurmak için yeniden toparlandıkları ve bazı alanlarda üretime geçtikleri savlanabilir. Bu dönemde tarinlenebilir ve tanımlanabilir bulgular olmamakla beraber, büyük bir olasılıkla boyalı seramik üretimine geçilmiş olmalıydı. Ancak, bu bir varsayım olmaktan öteye gidememesine karşın, gelecekte yapılacak kazı ve araştırmalarda beklenebilir bir sonuçtur.

III. Erken Frig Dönemi II (EF II): İÖ. 850-800/785. Asur baskıları sonucu, olasılıkla, Anadolu'ya çekilen Frigler, Kızılırmak yayı içinde ve güneyinde ilk yerleşim merkezlerini kurmuş olmalıdır. Kültepe'de ilk mimari kalıntıların İÖ. 9. yüzyıl ortalarına kadar çıkması⁷⁹⁴, hem bu dönemin, hem de doğudaki ilk Frig yerleşimlerinin başlangıcına esas alınmıştır. Kültepe'deki bu mimari kalıntılar arasında gölge görüntülü hayvan figürleri ve geometrik motiflerle bezeli seramik parçalarının

790) Bittel, Grundzüge, 40 vdd.; ay., Hattusha, 137 vd.

791) Luckenbill, Ancient Records I, 413, 442.

792) Mellink, "Mushki", 318.

793) Karş., Mellink, agy., 318 vdd.

794) Özgüç, Demir Devri, 5.

görülmesi⁷⁹⁵, Alishar IV stiline tek renkle boyalı kaba örneklerinin İÖ. 9. yüzyıl ortalarında meydana çıktığını göstermektedir. Paralelleri Maşat Höyük, Alishar gibi Doğu Frig merkezlerinde de saptanan tek renkle bezeli seramik ürünleri, anılan merkezlerin de aynı dönemde yerleşildiklerine kanıt olarak dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, gölge görüntülü figürlerin, ilk kez, İÖ. 8. yüzyılın ikinci çeyreğinde görüldüğü Grek seramik sanatı, Frigler'in bu yöndeki ürünlerine kaynak olamayacağı ve tersi bir etkilenme olasılığını gündeme getirmektedir.

Batı Frigya'da Gordion'da da ilk ortostadlı yapı denemelerinin görüldüğü ve bunların Kuzey Suriye etkileriyle yerel yapıldıkları görülmektedir⁷⁹⁶. Bundan ötürü, Frig sanatında doğu dünyasıyla ilişkilerin İÖ. 9. yüzyıl sonlarına doğru başladığı anlaşılmaktadır. EF II dönemin sonuna doğru, olasılıkla geç dokuz-erken sekizinci yüzyılda Gordion'da boyalı seramik üretimine geçilmiş⁷⁹⁷, bu ürünler daha sonraki örnekler üzerinde etkin olmuşlardır.

IV. Olgun Frig Dönemi I (OF I): İÖ. 800-785 - 740-255. Bu dönemin başlangıcı, daha önce de değinildiği gibi, Opificius'un Alishar IV bM katmanı ile Büyükkale II'nin erken dönemlerinin (8-7) karşılaştırmalarına⁷⁹⁸ dayanmaktadır. Bu karşılaştırmalar sonucu, sözü edilen merkezlerin mimari katmanlarında tek renkle boyalı seramiğin yanı sıra, iki rengin kullanıldığı daha nitelikli olanlar da repertuara girmiştir. Dolayısıyla, seramik sanatında görülen bu yenilik, yeni bir dönemin başlangıcına uyarıcı faktör olarak dikkate alınmıştır. Bu gelişim, Gordion'un, en erken buluntu kümelerinde de ortaya çıkmaktadır⁷⁹⁹. Bunun yanı sıra, İÖ. 8. yüzyılın ilk iki çeyreğinde kent merkezinde megaron türü konutların yapıldığı ve ilk doğu ithallerinin görüldüğü saptanmıştır⁸⁰⁰. Seramikte henüz figürlü bezemeye geçilmediği,

795) Özgüç, Demir Devri, 21.

796) Bkz., Young, "Phrygian Contribution", 16 vd.; Sams, "Sculpted Orthostades", 230; ay., "Early Phrygian Period", 10-11; Prayon, PhPLastik, 48-52.

797) Sams, Pottery, 21 vdd.; 240 vd.; 256 vdd.

798) Opificius, "Altphrygische Keramik", 85-87.

799) Sams, Pottery, 242-243.

800) Sams, agy., 9 vdd.; E. Caner, Fibeln in Anatolien I, Prähistorischen Bronze Funde XIV, 8 (1983), 5 vd.

salt geometrik bezemenin egemen olduğu görülür.

V. Olgun Frig Dönemi II (OF II): İÖ. 740/725-700/690. Frigler'in kralları Midas döneminde yaşadıkları altın çağ. Midas doğuda ve batıda olduğu etkin roller üstlenmiş ve uluslararası üne kavuşmuştur. Bu olgu kendini kültür ve sanatta da hissettirmiş, komşu kültür etkileriyle de özgün bir uygarlık seviyesine ulaşılmıştır. Bu dönemin üst zaman sınırı, Midas'ın egemenliğinin başlangıcı⁸⁰¹ ile Büyükkale'de II. katmanın son evresinde (II-6) görülen ithaller ışığında Bossert'in önerdiği⁸⁰² tarihe dayanmaktadır. Alt zaman sınırı ise, Kimmer saldırısı ve Midas'ın intiharı ile ilişkilidir⁸⁰³. Bu dönemin sonunda Kimmer saldırılarıyla Frig krallığı yıkılır ve Frig sanatı önemli bir kesintiye uğrar.

OF II'de Gordion kentindeki yapılanmalar tamamlanır (Lev. 50). Zengin ölü hediyeleriyle bir çok tümülüs inşa edilir (MM, W, III, P gibi). Boyalı seramikte, daha önce değinilen, bir çok yeni boyama yöntemleri geliştirilir ve çizgisel tenknikteki hayvan figürleri bezeme repertuarına girer. Özellikle Kuzey Suriye dünyasıyla yoğun ilişkilerin yaşandığı bir dönemdir.

VI. Sub-Frig Dönemi (SF): İÖ. 700/690-625/600. İÖ. 7. yüzyıl başlarında Frig krallığının Kimmerler tarafından yıkılışından sonra da bazı üretim teknikleri yok olmamış; devamı mimaride, mozaik yapımı, fildişi oymacılığı, çömlek boyama ve bezemesinde görülmüştür. İÖ. 7. yüzyıldaki bu devamlılık, doğal olarak, İÖ. 8. yüzyılda varılan aşamanın zayıflamış ve bazı özelliklerini yitirmiş uzantısı durumundadır⁸⁰⁴. Bu dönemin sonuna doğru, olasılıkla, İÖ. 7. yüzyılın son çeyreğinde Frigler'in Lidya'nın egemenliğine girdikleri ve tamamen değişik akımların etkisinde, Frigli olmayan sanatlar geliştirdikleri görülmektedir⁸⁰⁵.

801) Gordion kazıcıları, Midas dönemi için Eusebius'un bildirdiği İÖ. 738-696/5 tarihinde ısrarlıdırlar. Bkz. Young, "Phrygian Contribution", 9 vdd., Dn. 4; Sams, agy., 256 vd.

802) Bossert, "Importierte Keramik", 68 vd.

803) Körte, Gordion, 20, 23, 24; Sams, agy., 257-258.

804) Young, "Phrygian Contribution", 10 vdd.

805) Lidya egemenliği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Sams, Pottery, 259 vdd.

VI. SONUÇ

Ege Göçleri ile Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, Anadolu'nun siyasi egemeni olarak Frigler ortaya çıkar. Özellikle İÖ. 8. yüzyılda gelişkin kültür değerleriyle tarihte boy gösteren Frigler'in, Anadolu'ya ilk gelişleri ile bu döneme kadar olan durumları tam açıklığa kavuşturulmuş değildir. Ancak, bunların İÖ. 12. yüzyıl ortalarına doğru Asur sınırlarında görülen Muşkiler'le akraba oldukları, tarihi belgelerle kanıtlanabilmektedir. Anadolu'da eski Hitit merkezlerinde yerleşen Frigler'in doğu kolu durumundaki Muşkiler'in, İÖ. 9. yüzyıldan itibaren, Asur baskılarından kaçarak, Anadolu içlerine geldikleri ve kendi uygarlıklarının ilk çekirdeklerini attıkları anlaşılmaktadır. Asur kaynaklarında da bölgedeki varlıkları saptanabilen Muşkiler'e karşılık, Frigler'den doğu komşularının hiç bir şekilde sözetmemeleri; bunların doğuda Muşki, batıda ise Frigler olarak tanındıklarını göstermektedir.

İÖ. 9. yüzyıldan itibaren Kızılırmak doğusunda ve bazı Kuzey Suriye merkezlerinde gölge görüntülü hayvan figürleri ve geometrik motiflerle bezeli seramikler ortaya çıkmaktadır. Kızılırmak batısındaki Sakarya vadisi merkezlerinde ise, başlangıçta yalnızca geometrik bezeli, daha sonra, bunların paralelinde çizgisel teknikte hayvan figürleriyle bezeli seramikler bilinmektedir. Özde benzer, ayrıntılarda farklılıklar gösteren bu seramik geleneklerinin görüldüğü bölgeler, arkeolojik, filolojik ve tarihi belgelerden de kanıtlandığı gibi, Frigya sınırlarına girmektedir. Dolayısıyla, Frig kültürel kimliği altında birleşen iki ayrı boyalı seramik geleneği ortaya çıkmaktadır. Bölgeler arasındaki farklılıkların ana nedeni, Frig konfederasyonunu oluşturan çeşitli etnik toplulukların miras alınmış gelenekleri ve tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Batı Frigya'da, Geç Bronz Çağ Anadolu geleneklerinin uzantısı öğelerle, doğu kültürlerinin, özellikle Kuzey Suriye etkilerinin ve yerel özelliklerin harmanlaşması sonucu, bütünüyle özgün bir boyama yöntemi geliştirilmiştir. Kızılırmak Bölgesi'nde ise, Geç Bronz Anadolu'sunun bazı uzantıları saptanmakla beraber; kökleri III. ve II. bin sanatlarına dayanan Yakın Doğu kültürlerinin etkileri daha baskın görünmektedir. Bunun ortaya çıkışında, Muşkiler'in İÖ. 12. yüzyıldan itibaren, sürekli olarak, doğuda bulunmaları ve bu bölge sanatlarını yakından tanıyarak Anadolu içlerine taşımaları büyük rol oynamıştır.

Yakın Doğu kültürlerinden alınmış çeşitli etkilerle şekillenen Frig Uygarlığı, gelişimini tamamlayarak İÖ. 8. yüzyılda, özellikle Midas döneminde, çağdaşlarında ender görülen üstün bir sanat anlayışıyla dünya tarihinde yerini alır. Coğrafi konumu gereği doğu ile batı arasında köprü ülke durumunda olan Frigya, bu dönemde doğu etkileriyle yeni arayışlar içine giren Batı dünyasının Orientalizan döneme geçişinde önemli roller üstlenmiştir.

Frigya genelinde uzun süre tek renkli seramik kullanımından sonra boyalıların üretimine geçiş, olasılıkla, İÖ. 9. yüzyıl ortalarında Doğu Frigya'da gerçekleşmiştir. Daha sonra, bu bölgenin de katkılarıyla Batı Frigya'da üretime geçilmiştir. Dolayısıyla, Frigya'nın doğusunda ve batısında ortaya çıkan iki ayrı boyalı seramik geleneğinin, birbirlerine kapalı olmaktan çok, bağlantılı geliştirildikleri anlaşılmaktadır.

Anadolu'nun bu erken boyalı seramik gelenekleri, İÖ. 7. yüzyıl başlarında gerçekleşen Kimmer saldırılarıyla önemli bir kesintiye uğradığı ve bunun paralelinde Frig Krallığı'nın da yıkıldığı anlaşılmaktadır. İlerleyen dönemlerde erken dönem boyalı seramiklerin cılız devamı görülsede, bunların doğudan aldığı sanat gücüyle şekillenen İon kültürünün güdümünde olduğu izlenmektedir.

VII. SUMMARY

After the collapse of the Hittite Empire in the beginning of twelfth Century B.C. by Aegean migrations, Phrygians appeared on Anatolian plateau as a political power. Historical documents prove that these people were relatives of Mushkians who had been seen along Assyrian border during the mid 12th Century B.C. It appears that these two nations then united to form an independent state in the Central Anatolia in the 9th Century B.C.

We observe two different traditional styles of painting pottery in the area where Phrygians ruled. The ones found in Halys Bend and in the southern part are known "East Phrygian", while those found in the western region are called "West Phrygian". Both of these pieces of pottery have been proved to belong to Phrygian although there are some distinctive features in style of painting and especially in animal figures. The main reason for differences stems from the fact that several ethnic groups followed their own cultural heritage and the regional choices in design and technique.

Monochrome ceramic had been popular for a long time in Phrygia until the appearance of painted pottery, which was rather developed in technique. This undoubtedly suggests the influence of foreign cultures on them. In this respect, the Northern Syrian arts greatly contributed on the formation of Phrygian civilization. The Phrygian arts developed by the new techniques borrowed from the Near Eastern cultures and reached an advance level to affect the Greeks in the 8th Century. However, this powerful civilizations of Anatolia were collapsed by the Kimmerian invasions in the early 7th Century B.C. and Phrygians were not to become an independent nation again.

The Anatolian arts lost their originality and from then would always be under the influence of Ionian culture, yet some slight traces of early period could still be seen in painted pottery

KATALOG*

Metinle paralellik sağlamak amacıyla Katalog'da Doğu ve Batı Frig seramikleri ayrı kümelerde sıralanmışlardır. Bu kümelerde seramiklerin dizilerinde biçim, bezek ve stil esas alınmıştır.

Burada çalışma kapsamına aldığımız seramiklerin yaklaşık tümü yayınlandığı için, onları kazı ve yayınlardaki buluntu yerleri ve envanter numaralarıyla kataloğumuza aldık.

Katalogda Kullanılan Kısaltmalar:

BBC	: Gordion, Building CC.
BPH	: Gordion, Burned Phrygian House.
M3	: Gordion, Megaron 3.
M6	: Gordion, Megaron 6.
NWB	: Gordion, North West Building.
PH	: Gordion, Polychrome House.
TB1	: Gordion, Terrace Building 1.
TB2	: Gordion, Terrace Building 2.
TB3	: Gordion, Terrace Building 3.
TB4	: Gordion, Terrace Building 4.
TB8	: Gordion, Terrace Building 8.
TB14	: Gordion, Terrace Building 14.
TK	: Gordion, Tahrip Katmanı.
TÖK	: Gordion, Tahrip Öncesi Katmanlar.
TSK	: Gordion, Tahrip Sonrası Katmanlar.
WR	: Gordion, West Room.

* Katalogdaki tüm seramiklerin ölçüleri cm. cinsinden verilmiştir.

A. Doğu Frig Seramiği

K. 1- (Lev. 1a; 17a; 18a).

Alışar, c1694; 4 bM.

Yük.: 40; Karın ø: 45.5

Dört Kulplu Krater; Kaba devetüyü hamur; ağız kenarı içinde ve yüzeyde aynı renkte astar üzerine kırmızımsı kahverengi bezeme. Kesik düz taban; geniş karında kabartma bir kuşak; kısa boyun; dışa taşkın geniş yüzeyli dudak; makaralı dört dikey kulp.

Gövdenin alt yarısı astarının renginde bezemesiz; üst yarıda, dudağa kadar uzanan, yatay üç bezeme kuşağı; altta, kulplarla sınırlı metoplarda geyikler; boş alanlarda içiçe daireler ve stilize ağaçlar; omuz-boyun geçişinde tek dalga çizgi bandı; boyunda geniş dizili ışınlar; kulp yüzeylerinde ikili kelebek, üstte X paneller.

Osten, Alishar II, 374; Fig. 423; Pl. X, c1694; Akurgal, PhKunst, Abb. 3; Taf. 1-2; ay., KunstAna, 73-76; Abb. 43; Godfroid, "La Ceramique", Pl. 41,1.

K. 2- (Lev. 1b; 17b).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski evre).

Yük.: 41; karın ø: 45.7

Dört kulplu krater. Orta nitelikte grimsi devetüyü hamur; isli, aynı renkte astar üzerine siyah bezeme. Biçim K.1'le benzer; karındaki kabartma kuşak eksik; simetrik yerleştirilmiş kulpları makaralı.

Bezeme düzeni K.1'le benzer. Figürlü metoplarda stilize ağaçlar eksik; omuz-boyun geçişinde dalga çizgi ve eşkenar dörtgen dizisi; kulplarda tekil kelebek paneli; üstte, kolları arasında içiçe dairelerle X paneller; ağız kenarında dar zigzag bandı.

Özgüç, Maşat II, 55; Lev. J-1; 69,4; Şek. 140.

K. 3- (Lev. 2a; 18b)

Alishar, c1692; 4 bM.

Yük.: 40; karın ø: 42.5

Dört kulplu krater; gövdenin alt yarısındaki bazı küçük parçalar dışında iyi korunmuş. Malzeme ve teknik açıdan K. 1'le benzer. Düzgün kesitli yumurta gövde; dışa taşkın ağızda geniş yüzeyli dudaklar; simetrik dört dikey kulp.

Kulplarla sınırlı karın alanında dört metop içinde geyikler; boş alanlarda içiçe daireler; omuz-boyun geçişinde dar zigzag bandı; boyunda iki yatay kuşak; alttakinde içiçe daire dizisi; üstte ışınlar; kulp yüzeylerinde ikili kelebek paneli; üstte, kolları arasında içiçe dairelerle X paneller.

Osten, Alishar II, 372; Fig. 421; Pl. X, c1692; Akurgal, PhKunst, Abb.1; Taf. 3b.

K. 4- (Lev. 2b)

Kültepe, Eski Yapı Katı.

Yük.: 40; Karın ø: 42.

Dört kulplu krater; üç parça halinde korunmuş. Devetüyü hamuru aynı renkte astarlı; kırmızımsı kahverengi bezeme. Biçim K. 2 ile benzer.

Gövdenin üst yarısında yatay üç kuşak; alt yarı boş; omuz alanında kulplarla sınırlı metoplarda geyikler; boş alanlarda içiçe daireler; omuz-boyun geçişinde kalın zigzag bandın kolları arasında, üstte, içiçe daireler; altta, çapraz taralı üçgenler; boyunda ışın dizisi; kulp yüzeyinde ikili kelebek paneli; üstte içiçe dairelerle X paneller; ağız kenarı içinde dar zigzag bandı.

Özgüç, Maşat I, 46; Lev. 79,4 a-c; Fig. 109.

K. 5- (Lev. 3a; 18c)

Alishar, c1693; 4 bM.

Yük.: 40; Karın ø: 45.5

Dört kulplu krater; gövdedeki bazı parçalar dışında iyi korunmuş. Kaba elenmiş devetüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzey aynı renkte astarlı; kırmızımsı kahverengi bezeme. Biçim, K. 1.2.3 ve 4'le benzer.

Gövdenin alt yarısına boş; üst yarıda üç yatay bezeme kuşağı. Alt kuşakta kulpların sınırladığı metoplarda dağ keçileri; boş alanlarda içiçe daireler; omuz boyun geçişinde ince zigzag çizginin kolları arasında üstte içiçe daire kümeleriyle bölünmüş ışın dizisi; kulplarda kelebek panelleri; üstte içiçe dairelerle X paneller.

Osten, Alishar II, 373; Fig. 422; Pl. X, c1693; Akurgal, PhKunst, Abb. 2; Taf. 3a.

K. 6- (Lev. 3b).

Alişar, e2319; 4 cM.

Yük.: 22; karın ø: 24.1

Dört kulplu krater; yaklaşık dörtte üçü korunmuş; alt kesim kayıp. Devetüyü hamur üzerine aynı renkte astar; siyahımsı kahverengi bezeme. Yuvarlak dipli basık yumurta gövde; kabartma iki kuşak; hafif iç bükey boyun; dışa taşkın geniş ağız; makaralı dört dikey kulp.

Yanlarda kulplarla, altta ve üstte kabartma kuşaklarla sınırlı dört metopta gölge görüntülü geyikler; boş alanlarda içiçe daireler; boyundaki dar yatay kuşakta zigzaglar, dörtgen dizileri ve en üstte ışınlar; kulplarda kelebek panelleri.

Osten, Alishar II, 375; Fig. 424; Pl. X, e2319; Akurgal, PhKunst, Abb. 7.

K. 7- (Lev. 3c).

Alişar, e2299; 4 cM.

Karın ø: 44.

Dört kulplu krater; gövdenin üst yarısı, boyun ve kulplar korunmuş. Kaba, grimsi devetüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzey isli devetüyü astarlı; siyahımsı kahverengi bezeme. Oval gövde; düz ağızla sonlanan iç bükey boyun; makaralı dört dikey kulp.

Kulplarla sınırlı metoplarda geyikler; boş alanlarda içiçe daireler; omuz-boyun geçişinde taralı ve blok eşkenar dörtgen dizisi; boyunda ışınlar; ağız kenarı içinde dar zigzag bandı; kulp üstü alanda kelebek paneli.

Osten, Alishar II, 375; Fig. 424; Pl. X, e2299; Akurgal, PhKunst, Abb. 4.

.. 8- (Lev. 3d)

Alishar, e1338; 4 bM.

Ky.: 37; Karın ø: 62.5

Dört kulplu krater; yedi parça halinde korunmuş. Nitelikli devtüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzey aynı renkte astarlı; kırmızımsı kahverengi ve kahverengi bezeme. Korunabildiği kadarıyla yuvarlak gövde; iç bükey yüksek boyun; dışa taşkın geniş ağız; kulpları alttan ve üstten sınırlayan iki kabartma kuşak.

Kulplarla sınırlı geniş bezeme kuşağındaki dört metopta atlar (?) ; boyunda, değişkenli dar-dik panellerde zengin geometrik dolgular; kulp yüzeylerinde tekil kelebek panelleri.

Osten, Alishar II, 375; Fig. 424; Pl. X, e1338; Akurgal, PhKunst, Abb. 15; Taf. 8 a-b.

K. 9- (Lev. 4a; 19b).

Alishar, 3284; 4. Katman.

Yük.: 33.9 ; karın ø: 34.5

İki kulplu krater; grimsi devetüyü hamur; aynı renkte astarlı; koyu kahverengi bezeme. Oval gövde; düz taban; geniş boyun; dışa taşkın kalınlaştırılmış dudak; simetrik iki kulplu; makarasız.

Kulplarla sınırlı geniş metopta stilize ağaçlar; balık (?) ; omuz-boyun geçişinde üç paralel çizgi; boyunda stilize dalgalı ışın dizisi; ağız kenarı üzerinde enlemesine çizgi kümeleri.

Schmidt, OIP VI, Pl. 4; Osten, Alishar II, PL. X, 3284; Akurgal, PhKunst, Abb. 10; Taf. 7b.

Ç.10- (Lev. 4b; 19a).

Alişar, 3243; 4. Katman

Yük. 27.8

İki kulplu krater; nitelikli devetüyü hamur; aynı renkte astarlı; koyu kahverengi bezeme. Omuzda şişkin gövde; basık halka dipli; dik boyun; dışa taşkın ağız; kalınlaştırılmış dudaklar.

Kulplarla sınırlı geniş omuz alanını dolduran geyiklerin önünde birer stilize ağaç; boş alanlarda içiçe daireler; omuz-boyun geçişinde üç dar kuşakta sarkık yarım daireler; boyunda, aralarında tekil içiçe dairelerle ışın dizisi.

Schmidt, OIP VI, Pl. 3; Osten Alishar II, Pl. 10, 3243; Akurgal, PhKunst, Abb. 9; Taf. 7a.

K.11- (Lev. 4c; 23b).

Alişar, e284; 4. Katman

Ky.: 8.3, karın ϕ : 12.9

Emzikli testicik parçası; omuz ve boynun bir kısmı korunmuş. İnce devetüyü hamur; yüzeyde açık devetüyü astar; siyahımsı kahverengi bezeme. Korunabildiği kadarıyla basık yuvarlak gövde; dik-kısa boyun; düz ağız; yanal emziği gövdeye bağlantı yerinde süzgeçli.

Karnın en geniş yerinde ve boyunda dikey taralı yatay kuşakların sınırladığı omuz alanında emzikle sınırlı metopları; sağdakinde bir hayvanın boynu ve gövdesi; boş alanlarda içiçe daireler; solda bir hayvanın burnu ve içiçe daireler; emzik tabanında dalga çizgiler.

Osten, Alishar II, 366; Fig. 415; Pl. VIII, e284; Akurgal, PhKunst, Abb. 16; Taf. 8c.

K.12- (Lev.4d).

Alişar, e1343; 4 bM.

Yük. 8; karın ϕ : 8.5

Yüksek kulplu maşrapa; gövdenin büyük bir kesimi, kulpun tamamı ve boyundan az bir parça korunmuş. İnce devetüyü hamur; kırmızımsı devetüyü astar; siyahımsı kahverengi bezeme. Kesik düz taban; basık gövde; yüksek boyun; dışa taşkın geniş ağız; makaralı yüksek kulp.

Karında, altta sarkık yarım daire dizisi ile sınırlı geniş metopta dikey bölünmeler içinde bir hayvan ve eşkenar dörtgen paneli; omuz-boyun geçişinde dar zigzag bandı; boyunda kalın zigzag bandın kolları arasında düz ve sarkık kafes taralı üçgenler. Kulp üzerinde kalın bandlar ve çizgi kümeleri.

Osten, Alishar II, Fig. 410; Pl. VIII, e1343; Akurgal, PhKunst, Abb. 17.

L.13- (Lev. 5a).

Alişar, e2320; 4 cM.

Ky.: 23.5; karın ϕ : 42.

İki kulplu krater parçası; gövdenin üst yarısı, kulplar ve boynun korunmuş. Kaba devetüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzey aynı renkte astarlı; siyahımsı kahverengi bezeme. Yuvarlak omuz; iç bükey kısa boyun; dışa taşkın geniş ağız; yuvarlatılmış dudak kenarları geniş yüzeyli; simetrik iki dikey kulp.

Omuzda dikey bölünmüş küçük metoplarda çapraz taramalar; balık sırtı; omuz boyun geçişinde dar kuşak içinde yatık "S"ler; boyunda ışın dizileri; ağız kenarı içinde iki sıra nokta dizisi.

Osten, Alishar II, 376; Fig. 425; Pl. X, e2320; Akurgal, PhKunst, Abb. 11.

K.14- (Lev. 5b).

Alişar, e1340; 4 bM.

Ky.: 25.9; karın ϕ : 40

İki kulplu krater parçası; omuz ve boynun yaklaşık yarısı korunmuş. Orta nitelikli kırmızımsı devetüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzey aynı renkte astarlı; siyahımsı kahverengi bezeme. Yuvarlak gövde; boyuna keskin geçiş; dışa taşkın dik boyun; kalınlaştırılmış dudak.

Omuzdaki geniş yatay kuşak içinde dikey bölünmüş panellerde çapraz taramalar ve zigzaglar; omuz-boyun geçişinde dikey bölünmüş ve zigzag çizgilerle doldurulmuş küçük alanlar; boyunda geniş aralıklı ışın dizisi.

Osten, Alishar II, 376; Fig. 425; Pl. X, e1340; Akurgal, PhKunst, Abb. 12.

.15- (Lev. 5c).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski evre).

İki kulplu krater; bir kulp, omuz ve ağız kenarı korunmuş. Grimsi devetüyü hamur; aynı renkte astarlı; koyu kahverengi bezeme. Kesik düz taban; şişkin karın; dışa taşkın boyun; geniş ağız; kalınlaştırılmış dudak; makaralı iki kulp.

Omuz ve boynun alt yarısını kapsayan iki yatay kuşakta dikey eşkenar dörtgen ve çapraz taralı alanlar; boyunda ışın dizisi.

Özgüç, Maşat II, 54; Lev. 69,5; Şek. 141.

K.16- (Lev. 6a; 20a).

Alişar, 790; 4. Katman.

Yük.: 24.8; karın ϕ : 25.2.

İki kulplu krater. İnce devetüyü hamur; aynı renkte astarlı; kahverengi bezeme. Basık şişkin gövde; düz taban; yüksek boyun; geniş ağız; dışa taşkın dudak; makaralı iki kulp.

Omuzda kalın zigzag bandın kolları arasında çapraz taralı düz ve sarkık üçgenler; boyunda, bir kalın çizgi eşliğinde enine taralı dikey meanderler.

Schmidt, OIP VI, 258; Pl. 2; Osten, Alishar II, Pl. VIII, 790; Akurgal, PhKunst, Abb. 18; Taf. 9a.

Ç.17- (Lev. 6b).

Alişar, e1883; 4. Katman.

Yük.: 24.5; karın ø: 22.

İki kulplu krater. İnce devetüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzeyde sarımsı devetüyü astar; kırmızımsı kahverengi bezeme. Basık halka taban; keskin profilli şişkin basık gövde; yüksek dik boyun; dışa taşkın geniş ağız; yuvarlatılmış kalın dudak; makaralı iki kulp.

Omuzda, kulplarla sınırlı geniş bezeme kuşağındaki dikey bölünmüş panellerde kafes tarama ve zigzaglar; boyunda üç hatlı zigzag bandı; üstte stilize ışın sırası; ağız kenarı içinde nokta dizisi ve kalın bantlar.

Osten, Alishar II, 376; Fig. 425; Pl. X, e1883; Akurgal, PhKunst, Abb. 14.

K.18- (Lev. 6 c-d; 20 b-c)

Boğazköy-Büyükale, Bo/61/101; II. Katman

İki kulplu krater; ince nitelikli hamur; kahverengi bezeme. Basık yuvarlak gövde; düz taban; yüksek boyun; dışa taşkın kalınlaştırılmış dudak.

Geniş omuz kuşağında bir yüzde çok hatlı zigzagların kolları arasında kafes taralı düz ve sarkık üçgenler; diğer yüzde dikey bölünmüş dar panellerde kolları arasında çapraz taralı üçgenlerle bir X; taralı eşkenar dörtgenler ve dama bezekleri; boyunda ışın dizisi; ağız kenarında yarım daire dizisi ve kalın bantlar eşliğinde çizgi kümeleri.

Beran, "Kultstätte phrygischer Zeit", 48-49; Abb. 15-18. Bittel, Hattusha, 140; Fig. 31.

K.19- (Lev. 7a).

Aktepe Höyük.

Krater omuz parçası; devetüyü hamur üzerine kırmızımsı kahverengi astar; siyah bezeme. Çizgi metop sınırları; göz boşluğu verilmiş bir

geyiğin baş, boyun ve boynuzları; boş alanlarda içiçe daireler.

Özgüç, Maşat I, 39; Lev. 73.2.

K.20- (Lev. 7b).

Alişar, 1209; 4. Katman.

Krater parçası. Göz boşluğu verilmiş bir geyiğin başı; diğerinin boynuz ucu; boş alanlarda içiçe daireler.

Schmidt, OIP XIX, 248; Pl. XXX, 1209.

K.21- (Lev. 7c).

Kültepe, Eski Yapı Katı.

Krater parçası; devetüyü hamur; kırmızımsı astar üzerine siyah bezeme. Metobun üst sınırı çizgileri; geyik başı ve boş alanlarda içiçe daireler.

Özgüç, Demir Devri, 21; Lev. XXIV, 3.

K.22- (Lev. 7d).

Alişar, 4. Katman.

Krater gövde parçası. Metop içinde dağ keçisi; göz boşluğu vurgulanmış.

Osten, Alishar II, 405; Fig. 462,14.

K.23- (Lev. 7e).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski Evre).

Krater parçası. Metop alanda iki geyik; boş alanlarda içiçe daireler; omuz boyun geçişinde çok hatlı zigzag bandı; boyunda kısmen korunmuş ışın dizisi.

Özgüç, Maşat II, 5-4; Lev. 70,1.

K.24- (Lev. 7f).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası. Stilize edilmiş boynuzu ve göz boşluğu ile bir dağ keçisinin başı, boynu ve gövdesinin ön kesimi; boş alanlarda iççe daireler.

Osten, Alishar II, 403; Fig. 459,1.

K.25- (Lev. 8a).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası. Bir geyiğin kulakları ve boynuzu arasında çark bezeği.

Osten, Alishar II, 404; Fig. 461,2; Godfroid, "La Ceramique", 133; Fig. 7.

K.26- (Lev. 8b).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası. Bir geyiğin gövdesinin üst yarısı; arkadakinin boynuzları; boş alanda çark bezeği.

Osten, Alishar II, 404; Fig. 461,8.

K.27- (Lev. 8c).

Alişar, 697; 4. Katman.

Krater parçası. Geyiğin (?) başı ve boynu; boş alanda çark bezekleri; üstte metop çizgileri.

Schmidt, OIP XIX, 248; Pl. XXXVI; Osten, Alishar II, 404; Fig. 461, 13.

K.28- (Lev. 8d).

Alişar, 619; 4. Katman.

Krater parçası; makaralı kulp ve omuzun bir kısmı korunmuş. Kulp üzerinde ikili kelebek paneli; solda, omuzda yarım ay biçimli

boynuzları arasında bir çark bezeği ile geyik başı; üstte dar zigzag bandı.

Schmidt, OIP XIX, 248; Pl. XXXV.

K.29- (Lev. 8e).

Alişar, 1831; 4. Katman.

Krater parçası. Ana geyik altında yavrusu; üstte büyük çark bezeği.

Schmidt, OIP XIX, 248; Pl. XXXVI; Osten, Alishar II, 404; Fig. 461, 11; Godrfoid, "La Ceramique", 133; Fig. 7.

K.30- (Lev. 8f).

Alişar, 1115; 4. Katman.

Krater parçası. Boynuzların yarısı korunmuş bir geyik başı; arkada kalın kenarlı bir çark bezeği.

Schmidt, OIP XIX, 248; Pl. XXXV.

K.31- (Lev. 9a).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski Evre).

Krater parçası. Devetüyü hamur üzerine krem astar; kırmızımsı kahverengi bezeme.yavrusunu emziren geyik; boş alanda içiçe daire.

Özgüç, Maşat II, 148; Lev. 89,4.

K.32- (Lev. 9b).

Alişar, b2774b; 4. Katman.

Krater parçası. Öndeki geyiğin arka kesimi; arkadakinin büyük bir kısmı korunmuş; boş alanlarda ağaç dalları.

Schmidt, OIP, XIX, 248; Pl. XXXV; Osten, Alishar II, 403; Fig. 459,10.

K.33- (Lev. 9c).

Alişar, b1180: 36; 4. Katman.

Krater parçası. Bir geyiğin boynuz uçları arasında noktalı kaba daire; üstte kalın zigzag bandın kolları arasında taralı üçgenler.

Schmidt, OIP XIX, 248; Pl. XXXV.

K.34- (Lev. 9d).

Alişar, b743: 10; 4. Katman.

Krater parçası. Birbirini izleyen iki dağ keçisi; öndekinin sağrısı; arkadakinin büyük bir kısmı korunmuş; boş alanlarda kalın halkalar.

Schmidt, OIP XIX, 248; Pl. XXXVI.

K.35- (Lev. 9e).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski evre).

Krater parçası; omuz ve boynun bir kısmı korunmuş. Metop alanda antitetik düzenlenmiş iki geyik; boş alanlarda içiçe daireler; metobun üst sınırında dar kuşak içinde yatay eşkenar dörtgen dizisi; üstte ışın dizisi.

Özgüç, Maşat II, 54; Lev. 70,3; Şek. 153.

K. 36- (Lev. 9f).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası. Ortadaki stilize ağaca yönelik antitetik iki geyiğin başı ve boynuzları; soldakinin burnu.

Osten, Alishar II, 403; Fig. 459,8.

K.37- (Lev. 10a).

Boğazköy-Büyükkale, II/7.

Krater parçası. Açık kırmızımsı kahverengi hamur, dışı parlak; siyahımsı kahverengi bezeme. Dağ keçisinin arka kesimi ve diğerinin boynuz ucu korunmuş.

Opificius, "Altphrygische Keramik", 83; Abb. 2,10.

K.38- (Lev. 10b).

Boğazköy-Büyükkale, II/6.

Krater parçası. Gri hamur; kremsi astar; parlatılmış; siyahımsı kahverengi bezeme. Gölge görüntülü bir hayvanın betimlendiği alanda özensiz içiçe daireler; altta paralel çizgiler; dikey taralı dar kuşak; ve sarkık yarım daire dizisi.

Opificius, "Altphrygische Keramik", 86; Abb. 3.21.

K.39- (Lev. 10c).

Boğazköy-Büyükkale, II/8.

Krater parçası. Açık kahverengi hamur; iç-dış aynı renkte astarlı; açık ve koyu kahverengi boyama. Ay biçimli boynuzlarıyla metobun üst sınırına bitişik verilmiş geğın başı ve boynu taralı; boş alanlarda kaba daireler ve ağaç dalları.

Opificius, "Altphrygische Keramik", 86; Abb. 3.18.

K.40- (Lev. 11a).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası. Açık kahverengi hamur; birbirlerini izleyen su kuşları; boş alanlarda düzgün içiçe daireler; altta ve üstte metop sınırları; üstte blok üçgenlerin uçları.

Schmidt, OIP XIX, Pl. II, 5; Osten, Alishar II, 405; Fig. 462,7; Godfroid, "La Ceramique", Pl. 45, Fig. 10.

K.41- (Lev. 11b).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası, Birbirini izleyen su kuşları; boş olanlarda içiçe daireler; altta paralel iki çizgi ve eğik taralı dar bir band.

Osten, Alishar II, 405; Fig. 462, 18.

K.42- (Lev. 11c).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası. Yatay kuşak içinde iki sıra halinde, bir taralı-bir boş karelerden oluşturulan dama bandı; altta sıra halinde su kuşları.

Osten, Alishar II, 405; Fig. 462.

K.43- (Lev. 11d).

Alişar, 4. Katman.

Krater parçası. Geometrik dolgulu iki büyük rozet arasında üstüste iki su kuşu.

Osten, Alishar II, 405; Fig. 462,11.

K.44- (Lev. 11e).

Maşat Höyük, III. Yapı katı (Eski Evre)

Krater parçası. Ağaç dalları arasında üst üste iki kuş.

Özgüç, Maşat II, 54; Lev. 71,3.

K.45- (Lev. 11f).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski Evre).

Krater parçası. Kalın cıdarlı, kırmızı astarlı, siyah bezeme. Üstte dört, yanda iki kalın çizginin sınırladığı metoptaki kuşlardan birinin tamamı, diğerinin gagası; boş alanda tekil içiçe daire.

Özgüç, Maşat I, 46; Lev. 80,8.

K.46- (Lev. 12a; 23a).

Alişar, d514; 4. Katman.

Yük. : 8.3; karın ϕ : 12.9

Emzikli testicik; tam olarak korunmuştur. İnce devetüyü hamur; ağız kenarı içi yüzey aynı renkte astarlı; siyahımsı kahverengi bezeme. Düz taban, basık yuvarlak gövde; dar-dik boyun; dışa taşkın ağız; ağız kenarından ve karından bağlantılı yuvarlak kulpun yanında süzgeçli emzik.

Omuzda, üç hatlı zigzag bandı altta sarkık yarım daire dizisi, üstte kalın bir band sınırlamakta; boyunda blok eşkenar dörtgen dizisi; emzikte dama bezekleri; kulpun bağlantı yerlerinde kalın bandlar.

Osten, Alishar II, 365; Fig. 414; Pl. VIII, d514; Akurgal, PhKunst, Abb. 20; Taf. 10.

K.47- (Lev. 12b).

Alişar, c2743; 4. Katman.

Yük. : 12.5; karın ϕ : 14.8.

Emzikli testicik; gövdenin üst yarısı emzikle birlikte kayıp. İnce devetüyü hamur; aynı renkte astarlı yüzey, siyahımsı kahverengi ve kırmızımsı kahverengi bezeme. Biçim K.46 ile benzer; gövdenin en geniş yerinde kabartma bir kuşak; karın daha keskin profilli ve basık.

Kabartma kuşak üzerinde eğik tarama; omuzdaki dikey bölünmüş geniş kuşakta X panel, dama bezekleri ve boş alanlar; omuz boyun geçişindeki dar kuşaktaki geometrik dizi bezekleri; dar zigzag bandı; boyunda ışın dizisi; ağız kenarı içinde içiçe yarım daire dizisi; kulp üzerinde kalın bandlar.

Osten, Alishar II, 365; Fig. 414; Pl. VIII, c2743; Akurgal, PhKunst, Abb. 21.

K.48- (Lev. 12c).

Alişar, e2249; 4 cM.

Yük.: 13.2; karın ϕ : 11.7.

Emzikli testicik; emziğin ucundaki küçük parçalar dışında iyi korunmuş. İnce devetüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzey aynı renkte astarlı; siyahımsı kahverengi bezeme. Biçim K.46 ile benzer; emzik biraz daha kısa.

Emzik ve boyunu da kapsayan gövdenin üst yarısına uyarlanmış bezeme; altta eşkenar dörtgen bandı; omuz-boyan geçişindeki dar kuşakta çavuş bezekleri; boyunda yatay üç kuşakta içi taralı zigzaglar ve yine çavuş bezekleri; emzikte dama paneli; kulpun bağlantı yerlerinde blok bandlar.

Osten, Alishar II, 366; Fig. 415; Pl. VIII, e2249; Akurgal, PhKunst, Abb. 19.

K. 49- (Lev. 13a).

Alishar, 3244; 4. Katman.

Yük.: 21; karın ϕ : 22.2

Gaga ağızlı oinoche; kulp dışında iyi korunmuş. İnce devetüyü hamur; yüzey aynı renkte astarlı; kahverengimsi siyah bezeme. Düz taban, geniş karında kabartma kuşak; dar-dik boyun, dışa taşkın ağızda kulp karşısında kısa gaga biçimli akıtacak; makaralı yüksek kulp.

Altta yarım daire dizisi ile sınırlı kabartma kuşak üzerinde eğik tarama; geniş omuz alanındaki dikey bölünmüş alanlarda üstüste zigzag kümeleri; dama panelleri; omuz-boyun geçişinde dar bandlar içinde geometrik taramalar; boyundaki dört dar kuşakta dörtgen, üçgen ve "S" dizileri.

Osten, Alishar II, 363; Fig. 412; Pl. VIII, 3244; Akurgal, PhKunst, Abb. 29.

K.50- (Lev. 13b).

Alishar, d2000; 4. Katman.

Yük.: 19.7; karın ϕ : 18.8.

Gaga ağızlı oinoche; kulp ve gövdedeki bazı küçük parçalar dışında iyi korunmuş. İnce devetüyü hamur; dış yüzey astarlı; kahverenginin çeşitli tonlarında bezeme. Düz taban; karında keskin çıkıntılı basık gövde; dar içbükey boyun; kesik düz ağızda, kulp karşısında gaga benzeri akıtacak.

Gövdenin alt yarısında tabana kadar uzayan içi taralı dil bezekleri; üst yarıda, omuzda geniş kuşak içinde çok hatlı zigzag çizgi bandı; omuz-boyun geçişinde zenginleştirilmiş üçgen dizisi; boyunda taralı dörtgen ve paralel çizgiler.

Osten, Alishar II, 363; Fig. 412; Pl. VIII, d2000; Akurgal, PhKunst, Abb. 30; Taf. 9b.

K.51- (Lev. 13c).

Kültepe, Eski Yapı Katı.

Gaga ağızlı oinoche. İnce kahverengimsi hamur; kırmızı astar; kahverengi bezeme. Basık halka taban; keskin profilli basık gövde; dar boyun; gaga ağız; kesitte yuvarlak kulp.

Gövdenin alt yarısı boş, üstte dikey metoplar içinde eşkenar dörtgenler; yanlarda yarım daire dizisi; ağız kenarında, dışta, sarkık yarım daire dizisi.

Özgüç, Demir Devri, 17; Res. 57.

K.52- (Lev. 14a).

Alişar, e1346; 4 bM.

Yük.: 15; karın ϕ : 19.2.

Yüksek kulplu maşrapa; yaklaşık üçte biri korunmuş İnce devetüyü hamur; beyazımsı devetüyü astar üzerine siyahımsı kahverengi bezeme. Düz taban; omuza doğru genişleyen basık gövde; keskin omuz; hafif iç bükey ve dışa taşkın yüksek boyun; düz ağız.

Yivli alt gövdede iç taralı dil bezekleri; omuz- boyun geçişinde paralel çizgiler; boyunda kalın zigzag bandın kolları arasında taralı düz ve sarkık üçgenler.

Osten, Alishar II, 360; Fig. 410; Pl. VIII, e1346; Akurgal, PhKunst, Abb. 28.

K. 53- (Lev. 14b).

Kültepe, Eski Yapı Katı.

Yüksek kulplu maşrapa; gövdenin alt yarısı tabana doğru eksik. Kahverengi hamur; kırmızımsı devetüyü astar üzerine siyahımsı kahverengi bezeme. Düz taban; omuza doğru genişleyen gövde yivli; dar omuz; hafif iç bükey dik boyun; geniş ağız ; dışa doğru yuvarlatılmış dudaklar.

Omuzdan tabana doğru uzayan dil motifler dış hatlı; omuz boyun geçişinde paralel çizgiler; boyunda dikey bölünmüş dar panellerde çeşitli geometrik dolgu bezekleri.

Özgüç, Demir Devri, 15; Res. 47.

K. 54- (Lev. 14c)

Alishar, e2685; 4. Katman.

Yük.: 8; Karın ø: 10.7.

Yüksek kulplu maşrapa; yaklaşık yarısı eksik. Orta nitelikli kırmızımsı devetüyü hamur; turuncu devetüyü astar üzerine kahverengi siyah bezeme. Düz taban; geniş basık gövde; dar boyun; dışa taşkın geniş ağız.

Karındaki dar kuşakta dikey çizgi kümeleri ve tekil dalga çizgi; boyunda kalın zigzag bandın alt kolları arasında çapraz taralı üçgenler.

Osten, Alishar II, 359; Fig. 409; Pl. VIII, e2685; Akurgal, PhKunst, Abb. 22.

K.55- (Lev. 15a).

Alişar, c2692; 4 bM.

Yük.: 13.2; Karın ø: 13.7.

Yüksek kulplu maşrapa; ağızda bir kaç parça kayıp. Orta nitelikli devetüyü hamur; Kırmızımsı devetüyü astar üzerine koyu kahverengi beseme. Düz taban; düzgün küresel gövde; dışa taşkın boyunda düz ağız; yüksek kulplu makaralı.

Omuzda düz çizgi eşliğinde sarkık yarım daire dizisi; boyunda yalın zigzaglar.

Osten, Alishar II 356; Fig. 408; Pl. VIII, c2692; Akurgal, PhKunst, Abb. 22.

K.56- (Lev. 15b).

Alişar, e2306; 4 bM.

Yük.: 8.6; Karın ø: 10.2

Yüksek kulplu maşrapa. İnce devetüyü hamur; aynı renkte astar üzerine siyahımsı kahverengi bezeme. Biçim K.55 ile benzer. Bezeme de K.55 ile benzer.

Osten, Alishar II, 359; Fig. 409; Pl. VIII, e2306.

K.57- (Lev 15c).

Alişar, e2305; 4 bM.

Yük.: 9.1; Karın ø: 9.9

Yüksek kulplu maşrapa. İnce devetüyü hamur; kırmızımsı devetüyü astar üzerine siyahımsı kahverengi bezeme. Biçim K.55 ve K.56 ile benzer.

Omuzda bir çift kalın çizgi; boyunda stilize edilmiş figürler.

Osten, Alishar II, 359; Fig. 409; Pl. VIII, e2305.

K.58- (Lev. 16a).

Ališar, c2089; 4. Katman.

Der. 6; gen. 17.4.

Çanak. İnce devetüyü hamur; kremsi devetüyü astar üzerine kahverengimsi siyah bezeme. Geniş oturma yüzeyli düz taban; derin gövde; keskin profilli dışa taşkın ağız.

Ağız kenarı dışındaki dar kuşakta ışınlar ve içiçe daire dizileri; içteki daha geniş kuşakta, içi taralı ve üstüste bindirilmiş özensiz çavuş bezekleri, dikey taramalar, içiçe daireler.

Osten, Alishar II, 354; Fig. 404; Pl. VIII, c2089.

K.59- (Lev. 16b).

Ališar, c2757; 4. Katman.

Ky.: 6; gen.: 20.4.

Çanak; çok az kesimi korunmuş. İnce devetüyü hamur; kırmızımsı devtüyü astar; siyahımsı kahverengi bezeme. Biçim K.58 ile benzer.

Ağız kenarı dışında ışın dizileri; içte içiçe daire dizisi ve üstte yarım daire kuşağı.

Osten, Alishar II, 353; Fig. 403; Pl. VIII, c2757.

K.60- (Lev. 16c).

Ališar, c2760; 4. Katman.

Yük.: 5.8; gen.:19.5.

Çanak; çok az korunmuş. Orta nitelikli devetüyü hamur; aynı renkte astar üzerine siyahımsı kahverengi bezeme. Biçim K. 59 ile benzer; gövde biraz daha dik ve profilde keskin.

Ağız kenarı dışında geniş aralıklı iki nokta dizisi; içinde dar zigzag bandın üstünde dama bezekleri ve içiçe daireler.

Osten, Alishar II, 353; Fig. 403; Pl. VIII, c2760.

K.61- (Lev. 16d).

Ališar, c2754; 4. Katman.

Yük. : 6.6; gen.: 21.5.

Çanak; az korunmuş. Orta nitelikli devetüyü hamur; aynı renk astar üzerine siyahımsı kahverengi bezeme. Düz taban; derin gövde; keskin profilli dışa taşkın ağız.

Ağız kenarı dışında eşkenar dörtgen dizisi; içte, karşılıklı dalga çizgiler ve blok üçgenler.

Osten, Alishar II, 353; Fig. 403; Pl. VIII, c2757.

K.62- (Lev. 17c).

Ališar, b2542; 4. Katman.

Dört kulplu krater; alt yarı dışında iyi korunmuş. İnce devetüyü hamur; açık kahverengi sarımsak astar üzerine koyu kahverengi bezeme. Yuvarlak basık gövde; iç bükey yüksek boyun; dışa doğru yuvarlatılmış dudaklar; geniş ağız.

Yanlarda kulplarla, altta içiçe daire dizisi ve üç çizgiyle sınırlı dört metopta geyikler; boş alanlarda içiçe daireler; omuz-boyun geçişinde geniş bir kuşak içindeki eşkenar dörtgen dizilerini alttan ve üstten sınırlayan blok üçgenler; boynun ortasındaki dar kuşakta eşkenar dörtgen dizileri; üstte sık dizili ışınlar; kulp üstünde ikili kelebek paneli; üstte benzeri düzenleme.

Schmidt, OIP XIX, 244; Fig. 317; Osten, Alishar II, Pl. X, b2542; Akurgal, PhKunst, Abb. 6; Taf. 4-5.

K.63- (Lev. 19c).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski Evre).

Yük.: 23.5; karın ø: 29.5.

Üç kulplu krater. Devetüyü hamur; aynı renkte astar üzerine koyu kahverengi bezeme. Düz taban; yuvarlak yüksek gövde; dışa taşkın

geniş ağızda yuvarlatılmış kalın dudaklar.

Gövdenin alt yarısı omuza kadar boş; üst yarıda, kulplarla sınırlı geniş kuşaktaki dar alanlarda X şeklinde düzenlenmiş içiçe daire ve ışın dizileri; omuz-boyun geçişinde içiçe daire dizisi; boyunda ışın sıraları; kulp yüzeylerinde kelebek panelleri.

Özgüç, Maşat II, 55; Lev. 69.3; Res. 138.

K.64- (Lev. 21a).

Alişar ya da Kültepe (?); Hermitage Museum (Env. No.3328).

Ky.: 12.3; gen. 18.2.

Krater parçası; bir kulp ve omuzdan bir parça korunmuş, kaba devetüyü; hamur aynı renkte astar üzerine kahverengi bezeme.

Kulpla sınırlı alanda iki geyik; arkadaki tam korunmuş; öndekinin arka kesimi; geyik üzerine tünemiş bir kuş; boş alanlarda içiçe daireler; üsette içi taralı geometrik bezekler; kulp üzerinde kelebek paneli.

A.A. Zakharov, Archiv Orientalni II (1930), 256; Pl. 31; Fig. 2; Akurgal, PhKunst, Taf. 6b; Özgüç, Maşat I, 45; Lev. 79.2.

K.65- (Lev. 21b).

Kültepe, Eski Yapı Katı.

Krater parçası. Kaba kahverengi hamur; devetüyü astar üzerine kahverengi bezeme. Altta düz bir çizgiyle sınırlı metopta bir geyiğin boynu; ortadakinin tamamı, öndekinin arka kesimi korunmuş; boş alanlarda su kuşları.

Özgüç, Demir Devri, 21; Lev. XXIV, 9.

K.66- (Lev. 21c).

Alişar, 3100a; 4. Katman.

Krater parçası. Bir dağ keçisi ve üstte gölge görüntülü kuşlar; dikey taralı dar kuşak; üstte değişik taramalar.

Osten, Alishar II, Fig. 462.6; Godfroid, "La Ceramique", 130; Fig. 1.

K.67- (Lev. 21d).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski Evre).

Krater parçası. Devetüyü hamur; aynı renkte astar üzerine koyu kahverengi bezeme. Boynu ile birlikte korunmuş bir geyiğin üzerinde su kuşu.

Özgüç, Maşat II, 54; Lev. 70.9.

K.68- (Lev. 22a).

Alishar (?)

Yatık kulplu vazo parçası. Krem astar üzerine siyah bezeme. Keskin geçişli omuzun alt tarafında içi balık sırtı bezeğiyle doldurulmuş dil bezekleri; omuz üstünde geyikler ve kuşlar.

Özgüç, Maşat II, 55; Lev. 71.7

K.69- (Lev. 22b).

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski Evre).

Çanak parçası. Koyu krem astar üzerine kahverengi bezeme. Ağız kenarı üzerinde geyikler.

Özgüç, Maşat II, 55; Lev. 70.11.

K.70- (Lev. 22c).

Maşat Höyük, II. Yapı Katı.

Yük.: 44; karın ø: 40.5.

İri boyutlu kap; kulplar, ağız kenarı ve gövdedeki bazı parçalar kayıp. Gövde devetüyü; boyun kırmızı astarlı; omuzda krem kaplı panel; kahverengi kırmızı bezeme. Düz taban; oval gövde; dar omuz;

geniş kenarlı küçük ağız; iki simetrik kulp.

Kulplarla sınırlı omuz alanında birbirini izleyen dağ keçileri; boş alanlarda içiçe daireleri; omuz-boyun geçişinde dar ışın dizisi; üstte paralel üç çizgi.

- Özgüç, Maşat II, 61-62; Lev. J-2; 79 1a-c; Şek. 163.

K.71- (Lev. 22d).

Maşat Höyük, II. Yapı Katı.

Maşrapa parçası. Krem atar üzerine siyah ve kırmızı bezeme. Omuz üzerinde bir geyik ve ağaç dalları.

Özgüç, Maşat II, 54; Lev. 71.2.

B. Batı Frig Seramiği

K.72- (Lev. 24a).

Gordion, TK.

Yük.:10.3; karın ϕ : 10.

Yüksek kulplu maşrapa; ağız kenarında ve gövdede bazı parçalar dışında iyi korunmuş. İnce devetüyü hamur; aynı renkte astar üzerine koyu kahverengi bezeme; cilalı. Basık yayvan gövde; düz taban; yukarı doğru genişleyen uzun boyun; geniş ağız; ağız kenarından ve karından bağlantılı yüksek yuvarlak kulp.

Karnın en geniş yerinde, omuzda; boyun tabanında ve ağız kenarında dalga çizgi bantları.

Sams, "Geometric Schools", 227; Pl. 59.5

, K.73- (Lev. 24b)

Gordion, TK.

Yük.: 11.2; karın ϕ : 12.5

Yonca ağızlı maşrapa, gövdede büyük parçalar eksik; tamirli, Orta nitelikli devetüyü hamur, aynı renkte astar üzerine koyu kahverengi bezeme; cilalı. Basık halka dipli; basık yuvarlak gövde; kısa boyun; dışa doğru kalınlaştırılmış yonca dudaklar; yüksek yuvarlak kulp.

- Karın, omuz, omuz-boyun geçişinde ve ağız kenarında dalga çizgi bandları.

Sams, "Geometric Schools", 227-236; Pl. 59.6.

K.74- (Lev. 25a).

Gordion, P1857; TK-TB4

Dar boyunlu yonca ağızlı oinoche; tam korunmuş. İnce devetüyü hamur üzerine koyu kahverengi bezeme. Yayvan kaide; basık küresel gövde; dar-yüksek boyun; yonca ağız; omuzdan ve ağız kenarından bağlantılı kulp.

Karnın en geniş yerinde, omuzda ve boyunda dalga çizgi bandları.

Young, Three Early Tumuli, Pl. 96 D.

K.75- (Lev. 25b).

Midas Kenti, P3.

Vazo parçası; paralel kalın çizgiler ve dalga çizgi bezeme.

Haspels, Phrygie III, 34-35; Pl. 9, a6.

K.76- (Lev. 25c).

Midas Kenti, P3.

Vazo parçası; altta ve üstte tekil düz çizgilerle sınırlı kuşaklar içinde dalga çizgi kümeleri.

Haspels, Phrygie III, 34-35; Pl. 9 a4.

K.77- (Lev. 26a).
Gordion, TK.

Çömlek parçası; yaklaşık gövdenin üçte biri korunmuş. İnce devetüyü hamur; koyu kahverengi bezeme; cilalı. Basık geniş gövde; dar ağız; dışa doğru kalınlaştırılmış dudak.

Gövdenin üst yarısında dar dalga çizgi kuşakları arasında içiçe daire dizileri.

Sams, "Geometric Schools", 227-236; Pl. 60.7.

K.78- (Lev. 26b).
Gordion, P177; TK-NWB.
Der.: 10.7; gen.: 29.

İki kulplu çanak; yaklaşık üçte ikisi korunmuş. İnce turuncumsu devetüyü hamur; içte elle perdahlı; dışta cilalı; koyu kahverengi bezeme. Basık halka taban; derin yarım küresel gövde; ağız kenarında bağlantılı iki yatay kulp.

Dışta iki dalga çizgi bandı; ağız kenarı içinde aynı düzenleme; içte X şeklinde içiçe daireler.

Sams, Pottery, Pl. 18, 121; ay., "Geometric Schools", 227-236; Pl. 60.8.

K.79- (Lev. 26c).
Midas Kenti, F4.

Geniş ağızlı vazo parçası; omuzun bir kesimi ve ağız parçası korunmuş. Pembemsi devetüyü hamur; cilalı yüzey; mat kahverengi boyama. Boyunda üç dalga çizgi bandı; omuzda içiçe daire dizileri.

Haspels, Phrygie III, 34-35; Pl. 9, al.

K.80- (Lev. 27a).
Gordion, P1272; TK-BPH.
Yük.: 24.1; karın ϕ : 26.2.

Yonca ağızlı vazo; bütün olarak korunmuş. İnce, turuncumsu devetüyü hamur; aynı renkte astarlı; mat siyah bezeme. Basık kaide; karında keskin çıkıntılı basık küresel gövde; yonca ağız; omuzdan ve ağızdan bağlantılı yüksek kulp.

Gövdenin üst yarısında dar dalga çizgi bandların üstte kafes taralı üçgen dizisi.

Young, "Gordion 1955", Pl. 94, Fig. 48.

K.81- (Lev. 27b).

Gordion, P2149; TKÖ-PH.

Ky.: 26.5.

İri boyutlu krater parçası; karın ve omuzun bir kesimi korunmuş. Kaba, tanecikli açık kahverengi hamur; devetüyü astar; mat siyah bezeme.

Üzeri eğik taralı iki kabartma kuşak arasında gölge görüntülü geyikler; boş alanlarda içiçe daireler; üstte kalın zigzag bandın kolları arasında içiçe daireler ve dar içiçe daire bandı.

Young, "Gordion 1959", Pl. 58, Fig. 15.

K.82- (Lev. 28 a-b).

Gordion, P3729; TK-TB8.

Yük.: 35; karın ϕ : 34.3.

İki kulplu krater; gövdedeki bazı küçük parçalar dışında tamamlanmış. Kaba devetüyü hamur; perdahlı yüzey, yangınla kararmış mat siyah bezeme. Dar-düz taban; basık gövde; dik boyun; geniş ağız; dışa doğru kalınlaştırılmış dudak; kulplar makaralı.

Kulplarla sınırlı geniş iki metopta ortadaki ağaca yönelik antitetik düzenlenmiş gölge görüntülü hayvanlar; boş alanlarda içiçe daireler; omuz-boyun geçişinde bir yüzde eşkenar dörtgen dizileri, diğer yüzde zigzag bandın kolları arasında içiçe daire ve taralı üçgenler; boyunda bir yüzde nokta dizi bandı ve çok hatlı üçgen dizi; diğer yüzde yine

nokta dizi bandı ve bir eksen etrafında düz ve sarkık dizilmiş blok üçgenler.

Young, "Gordion 1967", Pl. 75,26; Sams, Pottery, Pl. 11, 39; ay., "Geometric Schools", Pl. 62, 12; Godfroid, "La Ceramique", Pl. 43,6; Prayon, PhPlastik, Taf. 39a.

K.83- (Lev. 28c).

Konya-Alaattin Tepe.

Krater parçası (?). Kırmızımsı devetüyü astar üzerine mat kahverengi bezeme. Altta iki çizgi; üstte gölge görüntülü hayvanlar; boş alanlarda içiçe daireler.

Akurgal, PhKunst, Taf. 21a.

K.84- (Lev. 29a).

Gordion, P2619; TK-TB2.

Yük.: 39.8; karın ϕ : 36.5

İki kulplu krater; gövdenin alt yarısı ve üstte bazı parçalar eksik. Kahverengi hamur; grimsi devetüyü astar; perdahlı yüzey üzerine mat siyah bezeme. Yuvarlak taban; omuzda şişkin oval gövde; dik boyun; geniş ağız; geniş yüzeyli dışa taşkın dudak; omuzdan bağlantılı iki kulp.

Gövdenin alt yarısına da taşmış ve yatay düzenlenmiş geniş kuşaklarda dar-dikey panellerde ışınlar; yatay çizgiler; değişik X paneller; dama bezekleri; ağız kenarı dışında dik çizgi kümeleri; içte dalga çizgi; kulplarda kelekler.

Sams, Pottery, Pl. 13.58; ay., "Geometric Schools", Pl. 58.4.

K.85- (Lev. 29b).

Gordion, P2306; TK-M3.

Yük.: 37; karın ϕ : 37.6

Kapaklı krater. Sarımsı devetüyü, mika katkılı hamur; perdahlı açık kahverengi yüzey cilalı; mat koyu kahverengi bezeme. Dar-düz taban; omuzda şişkin konik gövde; dik yüksek boyun; geniş ağız; dışa doğru yuvarlatılmış dudak; omuzdan ve ağız kenarından bağlantılı şerit kulpları makaralı.

Omuz ve boyunda dar-dikey panellerle bölünmüş geniş bezeme kuşaklarında damalar; kafes taramalar; karşılıklı yarım daire panelleri ve boş alanlar; X paneller.

Young, "Gordion, 1959", Pl. 58.22; Sams, "Geometric Schools", Pl. 58.4.

K.86- (Lev. 29c).

Gordion, P2278; TK-M3.

Yük.: 31.6; karın ϕ : 26.3

Kantaros krater tamirli. İnce devetüyü hamur; kahverengimsi devetüyü astarı cilalı; siyah bezeme. Yayvan ayak; omuza doğru genişleyen yumurta gövde; geniş omuz; yüksek boyun; geniş ağız; band şeklinde kalınlaştırılmış ağız kenarı; ağız kenarından ve omuzdan bağlantılı yüksek iki kulp.

Karnın en şişkin yerinin altında iki dalga çizgi bandı; omuzdaki geniş alanda çapraz taralı üçgen dizisi; omuz-boyun geçişinde dar eğik taralı band; boyunda, altta ve üstte dar dama kuşağı ile sınırlı dikey-dar panellerde eşkenar dörtgenler; üçgenler ve boş alanlar.

Sams, Pottery. Pl. 18.125; ay., "Geometric Schools", Pl. 57.1

K.87- (Lev. 30a).

Gordion, P2283; Tümülüs W gömüt odası.

Yük.: 8.1; karın ϕ : 9.1

Emzikli testicik. İnce devetüyü hamur; mat kahverengi boyama. Düz taban; yuvarlak gövde; keskin omuz-boyun geçişi; kısa boyun; dışa taşkın ağız; dışa doğru kalınlaştırılmış dudak; makaralı yüksek şerit kulpun solunda uzun abartılı emziği gövdeye bağlantı yerinde

süzgeçli, emzik tabanında kademeli kuşaklar.

Gövdede bütün yüzeyi kapsayan yatay kuşaklar içinde içi noktalı kafes taramalar; çavuş bezekleri; emzik çevresinde damalar; köprü üzerinde noktalı kafes tarama; emzikte benzeri geometrik taramalar; kulp yüzeyinde noktalı çapraz tarama.

Young, "Gordion 1959", Pl. 56.6; ay., "Nomadic Impact", Pl. XV.1; ay., Three Early Tumuli, 212-213; Pl. 92, Gl.

K.88- (Lev. 30 b-c).

Gordion, Tümülüs III (8); Gömüt odası.

Yük.: 8.5; kulp dahil, 14.

Emzikli testicik. İnce devetüyü hamur; mat kahverengi bezeme. Düz taban; yuvarlak gövde; yukarı doğru genişleyen iç bükey boyun; düz ağız; makaralı yüksek şerit kulp; kulpun solunda uzun emziği gövdeye bağlantı yerinde süzgeçli.

Tabana yakın yerde kalın bir çizgi; üstünde üçlü çizgi kümesi; kulp ve emzik tarafından bölünmüş geniş bezeme kuşağındaki iki yatay alan içinde noktalı çapraz taramalar; aralarında dar taralı kuşak; omuz-boyun geçişinde meander bandı; boyunda blok ve boş dörtgen dizileri; ağız kenarında düz çizgiler; kulpun sol tarafında dikey dama paneli; emzik üzerinde boyun bezemesi tekrarlanmış; kulp altında yanyana ikili kelebek paneli; kulp yüzeyinde noktalı çapraz tarama.

Körte, Gordion, 58; Abb. 8; Akurgal, PhKunst, Taf. 11 a-b; ay., Kunst Ana, 77-78; Abb. 48.

K.89- (Lev. 31a; 35a).

Gordion, Tümülüs III (10); Gömüt odası.

Emzikli testicik. İnce devetüyü hamur; mat kahverengi bezeme. Basık halka dipli; küresel gövde; kısa dik boyun; düz ağız; karın ve ağız kenarından bağlantılı yüksek şerit kulp; uzun emziği gövdeye bağlantı yerinde süzgeçli.

Emziği ve vazonun bütün yüzeyini kapsayan geometrik bezeme. Gövdede beş yatay kuşak; en altta ters "C" şeklinde meander dizisi; karın altında ve omuzda noktalı ve blok eşkenar dörtgenler ağız kenarında da tekrarlanmış; omuz-boyun geçişinde çavuş bezekleri; emzik çevresinde dörtgen paneli; emzik köprüsü üzerindeki küçük metopta ağızda avıyla yırtıcı bir kuş; kulp yüzeyinde dama paneli.

Körte, Gordion, Taf. 3; Akurgal, PhKunst, Taf. 20a; Sams, "Geometric Schools", Pl. 61.9.

K.90- (Lev. 31 b-c).

Gordion, Tümülüs III (6); Gömüt odası.

Yük.: 10.

Malzeme ve teknik açıdan K.88 ve K.89 ile benzer. Düz taban; düzgün küresel gövde; kısa boyun; dışa taşkın ağız; omuz ve ağız kenarından bağlantılı yüksek şerit kulp; uzun emziği gövdeye bağlantı yerinde süzgeçli.

Gövde, emzik ve boynu tamamen kapsayan geometrik bezeme. Altta dikey kalın çizgiler, üstte omuz-boyun geçişindeki çavuş bezeği bandıyla sınırlı geniş bezeme kuşağında yer alan alanlarda değişik geometrik taramalar; kuşlar ve dağ keçileri; bunların geometrik taramalar; kuşlar ve dağ keçileri; bunların arasında kompleks eşkenar dörtgen ve çavuş bezekleriyle doldurulmuş dikey paneller; kulp üzerinde yatay çizgi kümeleri arasında nokta sıraları; emzik üzerinde boş ve blok dörtgenlerin oluşturduğu dar kuşaklar ve boş alanlar.

Körte, Gordion, 56; Taf. 6; Akurgal, PhKunst, Taf. 12; 14a; ay., KunstAna, 77-78; Abb. 46.

K.91- (Lev. 32a).

Gordion, P1270; TK-BPH.

Yük.: 17.3; karın ϕ : 9.5.

Emzikli testicik; ağız kenarında bir parça eksik; yüzey aşınmış. İnce devetüyü hamur; cilalı yüzey hafif grimsi; mat kahverengi bezeme.

Düz taban; yumurta gövde; yukarıya genişleyen dar-dik boyun; dışa taşkın düz ağız; boynun altından ve karından bağlantılı uzun emziği gövdeye bağlantı yerinde süzgeçli; emzik üzerinde dar bir köprü; makaralı yüksek şerit kulp.

Karnın altında dar balık sırtı kuşağı; üstünde içiçe daire dizisi; karında dikey, omuz ve boyunda yatay meander bandları; karındaki küçük metoplarda dört dağ keçisi; bir aslan; boş alanlarda içiçe daireler; omuzda beş kartal metobu; boyunda eşkenar dörtgen kuşakları; kulpta içiçe daire ve kalın çizgiler; emzik üzerinde geometrik kuşaklarda damalar, dörtgen, çapraz tarama ve içiçe daireler.

Young, "Gordion 1955", Pl. 94,50.

K.92- (Lev. 32b).

Gordion, Tümülüs III (3); Gömüt odası.

Yük.: 19.

Gaga ağızlı oinoche; yüzey aşınmış. İnce devetüyü hamur; cilalı; mat kahverengi bezeme. Tabana doğru genişleyen küresel gövde; iç bükey boyun; gaga ağız; karından ve ağız kenarından bağlantılı yüksek şerit kulp.

Taban doğru kalın bir çizgi band; üstte içiçe daire dizisi kulpun iki yanını sınırlayan dikey dama paneli; karında geniş, noktalı kafes tarama kuşağı; üstte dar meander bandı; omuzda dikey dama panelleri ile bölünmüş küçük metoplarda sağa yönelik kartallar; boş alanlarda içiçe daireler; omuz-boyun-geçişinde dar meander bandı; boyunda nokta sıralı bandlar; kulp üzerinde enli kuşaklar ve dikey içiçe daire dizisi.

Körte, Gordion, 54; Abb. 18; Akurgal, PhKunst, Taf. 16 a-b; 19b; ay., KunstAna, 77-78; Abb. 47.

K.93- (Lev. 33a; 37b; 38c; 40a).

Gordion, Pl 408; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 30; ağız ϕ : 17.5.

Yuvarlak ağızlı oinoche. İnce devetüyü hamur; cilalı yüzey; koyu kahverengi bezeme. Basık halka dipli; yuvarlak basık gövde; içbükey yüksek boyun; dışa taşkın düz ağız; karından ve ağız kenarından bağlantılı yüksek şerit kulpu makaralı.

Tabana yakın yerde tekil kalın çizgi ve üstten üç paralel çizginin sınırladığı dar içiçe daire dizisi; gövdenin tamamını kapsayan geniş bezeme kuşağını dolduran büyük metoplar arasındaki dar-dik panellerde zengin geometrik dolgu; metoplarda sağa yönelik iki aslan; sola yönelik iki boğa; boş alanlarda içiçe daireler ve taralı sarkık üçgenler; omuz boyun geçişinde noktalı çapraz tarama bandı; boyunda dikey dama panelleri ile ayrılmış metoplarda dağ keçileri ve geyikler; boş alanlarda içiçe daire ve taralı sarkık üçgenler; ağız kenarında noktalı çapraz tarama bandı; ağız kenarı içinde içiçe daire dizisi; kulp üzerinde dama paneli.

Young, "Nomadic Impact", 53; Pl. XIV, 1; ay., "Phrygian Contribution", Pl. 6,14; Akurgal, *KunstAna*, 84; Abb, 50; H.Metzger, *Anatolia II* (1969), Pl. 34; Sams, "Orientalizing Art", 172; Fig. 43; Young, *Three Early Tumuli*, Pl. 16 E-F; 17 A-C.

K.94- (Lev. 33b; 39a).

Gordion, P1456; Tümülüs P, Gömüt odası.

Yük.: 20.3; karın ϕ : 17.6.

Yuvarlak ağızlı oinoche ağız kenarında ve ağızda büyük parçalar kayıp; tamirli. Malzeme, teknik ve biçim olarak K.93 ile benzer; gövde daha basık ve boyun dar.

Halka taban üzerinde tek çizgi; gövdenin alt yarısında geniş aralıklı iki çizgi; üstünde içiçe daire dizisi; karında dikey dama panelleri ile bölünmüş metoplarda üç boğa ve bir dağ keçisi; boş alanlarda içiçe daireler ve sarkık üçgenler; omuz boyun geçişinde noktalı çapraz tarama bandı; boyundaki yatay üç kuşakta zigzag bandın kolları arasında taralı üçgenler; dama ve çapraz taralı bandlar; kulp yanlarında dikey dama panelleri; kulp üzerinde yatay kuşaklar.

Young, "Gordion 1956", Pl. 93, 25; ay., *Three Early Tumuli*, Pl. 17 F;

Sams, Pottery, Pl. 24, 169; ay., "Orientalizing Art", 172; Fig. 5.

K.95- (Lev. 34 a-b; 37a; 38b).

Gordion, P1455; Tümülüs P. gömüt odası.

Yük.: 24; karın ϕ : 14.3.

Yuvarlak ağızlı oinoche; yüzeyde aşınmış. Malzeme, teknik ve biçim olarak K.93 ve K.94 ile benzer.

Basık halka taban üzerinde tek çizgi; üstte içiçe daire dizisi; gövdenin alt yarısı ve omuza taşkın geniş karın kuşağında dikey dama panelleri ile bölünmüş metoplarda sağa yönelik bir sfenks, iki dağ keçisi ve başı geriye yönelik bir geyik; boş alanlarda içiçe daireler, sarkık üçgen ve bir stilize ağaç; omuz-boyun geçişinde dar meander bandı; boynun altında ve ortasında noktalı çapraz tarama ve ikisinin ortasında dar dama bandları; ağız kenarında dar meander bandı ve içinde içiçe daire dizisi; kulp üzerinde kafes tarama, dama bezekleri; makara uçlarında malta haçları.

Sams, Pottery, Pl. 24, 170; ay., "Orientalizing Art", 171, Fig. 2; ay., "Geometric Schools", Pl. 61,10; Prayon, PhPlastik, Taf. 39b; Young, Three Early Tumuli, Taf. 17 D-E, Fig. 19.

K.96- (Lev. 35b).

Gordion, P3476; TSK.

Vazo parçası. Gri kum tanecikli hamur; az cilalı devetüyü yüzey; kahverengi bezeme. Altta, iki kalın çizgiyle sınırlı dar alanda dikey taralı band; üstte, küçük metoplar içinde ağızlarında avlarıyla iki yırtıcı kuş; çavuş bezekleri; noktalı kafes taramalar ve bunları birbirinden ayıran noktalı ya da eğik taralı dikey dar kuşaklar.

Young, "Gordion 1967", 236; Pl. 76, 20.

K.97- (Lev. 36a).

Gordion, P2853; TSK

Omuz parçası. İnce devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Üstte noktalı eşkenar dörtgen dizileri; yanda noktalı dikey metop sınırı; metop alanda açık kanatlı bir kartal; boş alanlarda içiçe daire ve malta haçları.

Sams, Pottery, Pl. 22,155; ay., "Orientalizing Art", 179; Fig. 15.

K.98- (Lev. 36b).

Konya-Alaattin Tepe.

Vazo parçası. İnce devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Üstte dar zigzag bandları; altta iki küçük metopta birer kartal; öndekinin baş ve boynu; arkadakinin göğsü ve gaga ucu.

Akurgal, PhKunst, Taf. 22 (orta sağ).

K.99- (Lev. 36c).

Konya-Alaattin Tepe.

Vazo parçası. Devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Üstte dar çavuş bezeği bandı; altta, yanda çapraz taralı dikey panelle sınırlı metopta bir kartalın başı ve gövdesinin üst yarısı; boş alanlarda içiçe daireler ve dik açılı iki kalın çizgi.

Akurgal, PhKunst, Taf. 22 (alt).

K.100- (Lev. 37c).

Konya-Alaattin Tepe

Testi parçası. Devetüyü hamur; kahvereng bezeme. Bir dağ keçisinin başı ve boynu; önünde panel bölücü dikey dama paneli yanlarda nokta sıralı.

Akurgal, PhKunst, Taf. 22 (orta sol).

K.101- (Lev. 37d).

Konya-Alaattin Tepe.

Testi parçası. Devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Olasılıkla bir dağ geçisinin gövdesi ve ön ayakları; boş alanlarda içiçe daire; önde çapraz tarama panelin bir kısmı; altta dar zigzag bandları.

Akurgal, PhKunst, Taf. 21b.

- K.102- (Lev. 38a).

Midas Kenti, F4.

Testi parçası. Mika karışıklı ince, turuncumsu devetüyü hamur; mat kahverengi bezeme. Sağa yönelik bir dağ geçisinin baş ve boynu; önünde dikey dama paneli.

Haspels, Phrygie III, 26-27; Pl. 7 c2.

K.103- (Lev. 39c).

Konya-Alaattin Tepe.

Vazo parçası. İnce devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Sola yönelik bir boğanın gövdesi ve arka ayakları; altta eşkenar dörtgen dizileri; üstte dar bir kuşak.

Akurgal, PhKunst, Taf. 22 (üst orta).

K.104- (Lev. 40b).

Gordion, P967; TSK.

Testi parçası. Devetüyü hamur; cilalı; kahverengi bezeme. Altta ve üstte meander bandından izler; yanlarda nokta sıralı dikey dama panelleri arasında büyük metoplar; önde bir hayvanın sağrısı ve sol ayağı; arkada bir aslanın baş ve boynu; boş alanlarda içiçe daireler.

Young, "Gordion 1953", Pl. 10,36; Sams, Pottery, Pl. 22, 156; ay., "Orientalizing Art", 178; Fig. 13; Prayon, PhPlastik, Taf. 40a.

K.105- (Lev. 41 a-c).

Gordion, P544; TSK.

Pitos parçaları; üç parça halinde korunmuş (a-c). Kaba, tanecikli hamur; turuncu kahverengi-grimsi kahverengi arası yüzey; perdahlı; mat kahverengi bezeme; yangın sonucu kararmış izler.

Omuz alanına ait parçada (a) bir dağ geçisini baş ve boynu ile gövdesinin ön kesimi; boş alanda içiçe daireler; önde yanlarda nokta sıralı dikey çapraz tarama dikey panel; öndeki metopta bir hayvanın kuyruğu. İkinci parçada (b) olasılıkla aynı parçalayan bir aslanın başı; alttaki hayvanın boynuz ucu; boş alanda içiçe daireler ve sarkık bir üçgen; önde kompleks eşkenar dörtgen paneli. Üçüncü parçada (c) göğsüne çift ağızlı balta sarlı bir aslan; boş alanlarda içiçe daireler.

Sams, Pottery, Pl. 20, 139; ay., "Orientalizing Art", 177; Fig. 9-11; Prayon, PhPlastik, Taf. 40b.

K.106- (Lev. 42 a-c).

Gordion, P2327; TSK.

Pitos parçaları; omuza ait üç parça halinde korunmuş. Malzeme, teknik ve biçim olarak K.105 ile benzer.

Birinci parçada (a) bir aslan gövdesi ve kuyruğu; boş alanlarda içiçe daireler; ikinci parçada (b), bir boğa üzerinde aslan; boş alanlarda iki rozet; yanda kompleks eşkenar dörtgenlerden oluşturulmuş dikey panel bölücü. Üçüncü parçada (c), bir geyiğin sırtında antitetik düzenlenmiş iki kartal.

Sams, Pottery, Pl. 20, 140; ay., "Orientalizing Art", 173-174; Fig. 6-8.

K.107- (Lev. 43a).

Gordion P1407; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 26.5; karın ϕ : 15.3

Askos. İnce devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Kesitte kare dört kısa ayak; kaz biçimli hafif şişkin gövde; arkada kısa konik kuyruk; önde silindirik dik boyun; hafif dışa taşkın düz ağız; gövdenin üstünden ve boyundan bağlantılı yüksek sepet kulp.

Ayaklar ve kulp dışında bütün gövdede ve boyunda dama bezekleri.

Young, "Gordion 1956", Pl. 93,26 (sağ); ay., Three Early Tumuli, Pl. 16 C (sağ).

_ K.108- (Lev. 43b).

Gordion, P1405; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 14.6; karın ϕ : 11.8.

Teknik ve malzeme açısından K.107 ile benzer. Yüksek ve birbirleriyle bağlantılı dört ayak; üstten iç bükey kaz biçimli gövde; arkada hafif sivri kuyruk; önde silindirik boyun; hafif dışa taşkın düz ağız; gövdenin üzerinden ve boyundan hafif çıkıntılı bağlantılı yüksek sepet kulp.

Ayaklar ve kulp bezemesiz; gövdede ve boyunda dama bezekleri; boyun başlangıcında boş bir band; kulpların bağlantı yerlerinde paralel çizgiler.

Young, "Gordion 1956", Pl. 93, 26 (sol); ay., Three Early Tumuli, Pl. 16C (sol).

K.109- (Lev. 43c).

Gordion, P1406; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 19.7; karın ϕ : 14.

Askos. İnce kırmızı hamur; parlak yüzey; mat siyah bezeme. Dört kısa ayak üzerinde yumurta gövde; kuyruksuz; boynun ortasından ve gövdenin arkasından bağlantılı yüksek sepet kulp; silindirik dik boyun; düz ağız.

Kulp ve ayaklar üzerinde bantlar; gövde ve boyunda dama bezekleri.

Young, "Gordion 1956", Pl. 93,26 (orta); ay., Three Early Tumuli, Pl. 16 C (orta).

K.110- (Lev. 44a).

Gordion, P3050; TK-BCC

Yük.: 49; karın ϕ : 31.

Askos; onarımlı; yüzeyden aşınmış. İnce, turuncumsu kahverengi hamur; gövdenin alt yarısı perdahlı; üst yarıda ve boyunda mat beyaz astar; aşınmış siyahımsı kahverengi bezeme. Birbirleriyle bağlantılı dört kısa ayak; küresel gövde; hafif kenara çekilmiş dik silindirik boyun; dışa taşkın düz ağız; omuzdan ve boynun ortasından bağlantılı yuvarlak kulp.

Gövdenin üst yarısı ve boyunda beyaz astar üzerine kahverengi dama bezekleri.

Young, "Gordion 1963", Pl. 88.19.

K.111- (Lev. 44b).

Gordion, P2364; TK-TB4

Yük.: 19.8; karın ϕ : 13.7.

Askos; gövdede çatlaklar; kulp ağız kenarından ortasına kadar kırık. İnce, turuncu devetüyü hamur; mat koyu kahverengi bezeme. Dört kısa ayak; ortadan şişkin yuvarlak gövde; hafif dışa taşkın silindirik dik boyun; düz ağız; ağız kenarından ve omuzdan bağlantılı yuvarlak kulp.

Kulp ve ayaklar bezemesiz; gövdede ve boyunda dama bezekleri.

Young, "Gordion 1959", Pl. 58, 29; ay., Three Early Tumuli, Pl. 96G.

K.112- (Lev. 44c).

Gordion, P2490; TK-TB14

Yük.: 15.8; gen.: 10.2.

"Kothon askos"; kulpun bağlantı yerinde ve ağız kenarında bazı parçalar eksik. Sarımsak devetüyü hamur; mat siyah boyama. At nalı şeklindeki gövdenin bir ucu üzerine oturtulmuş dik ve dışa taşkın boyun; düz ağız; dışa doğru yuvarlatılmış dudak; ağız kenarından ve

gövdenin diğer ucundan bağlantılı kalın yuvarlak ulp.

Gövdeyi boydan boya kuşatan paralel çizgiler; boyunda iki kuşak halinde taralı üçgen dizisi; ağız kenarında iki paralel çizgi.

Young, "Gordion 1961", Pl. 48, 49; ay., Three Early Tumuli, Pl. 96 I.

K.113- (Lev. 45a).

Gordion; Tümülüs III (13), gömüt odası.

Ağız ϕ : 22; der.:6.

Çanak. İnce devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Basık halka taban; yayvan derin gövde; hafif dışa taşkın düz ağız; geniş yüzeyli dudak.

Dışta paralel çizgiler; içte, göbekte içi boş malta haçı benzeri bezek; dört yuvarlak kuşak içinde dikey bölünmüş alanlarda değişik geometrik bezekler.

Körte, Gordion, 60; Abb. 26; Akurgal, PhKunst, Taf. 8 a-b.

K.114- (Lev. 45b).

Gordion, P2748; TK-TBL.

Yük. 14.4; karın ϕ : 30.4.

Emzikli kase. İnce, soluk sarımsıtrak devetüyü hamur; koyu kahvereng bezeme. basık halka taban; şişkin derin gövde; düz ağız; ağız kenarından bağlantılı yatay kulp ve gövdeye bağlantı yerinde süzgeçli emzik.

Gövdenin ortasında üç paralel çizgi; ağız kenarında taralı kopuk meander bandı; kulp altında içiçe daireler; solunda dikey içiçe daire dizisi.

G.R. Edwards, "Gordion 1962", Expedition 5/3 (1963), 45; Fig. 21.

K.115- (Lev. 45c).

Gordion, P2970; TK-NWB.

Yük.: 10.1; ağız ϕ :6.1.

İçki kasesi. İnce, turuncumsu devetüyü hamur; iç ve dış kremsi devetüyü astarlı; kırmızımsı kahverengi bezeme. Yuvarlak taban; yivli gövde; ağız kenarı bandlı; düz ağız; dudak kenarına bağlantılı emzik içte çıkıntılı ve tabana doğru süzgeçli.

Gövdedeki yiv girintileri dışta bezemesiz, içte dalga çizgili; dışta yivler arasında dalga çizgiler; ağız kenarında paralel düz ve dalga çizgiler; içte tabanda içiçe daireler.

Young, "Gordion 1963", Pl. 89, 25.

K.116- (Lev. 46a).

Gordion, Tümülüs III (12), gömüt odası.

Yük.: 11.

Yuvarlak ağızlı maşrapa. İnce devetüyü hamur; cilalı koyu kahverengi bezeme. Düz taban; basık, karında şişkin yuvarlak gövde; dar omuz; yukarı doğru genişleyen dik yüksek boyun; geniş düz ağız; omuzdan ve ağız kenarından bağlantılı yüksek kulp.

Gövdenin alt yarısında biri yatay ve onu dikey kesen tabana doğru içiçe daire dizisi; üstünde dört paralel çizgi; karın ve omuzu kapsayan geniş bezeme kuşağında dikey bölünmüş alanlarda çapraz taramalar; dar zigzag bandı; ve blok alanlar; omuz-boyun geçişinde blok eşkenar dörtgenler; boyunda, içi noktalı zigzag bandın kolları arasında kalın hatlı boş üçgenler; kulp üzerinde geometrik taramalar.

Körte, Gordion, 59; 25; Akurgal, PhKunst, Taf. 15 a-b.

K.117- (Lev. 46b).

Gordion, P2303; TK-M3.

Yük.: 15.3; karın ϕ : 17.2.

Yuvarlak ağızlı maşrapa. İnce, açık kahverengi-grimsi hamur; aynı rente astarlı; mat koyu kahverengi bezeme. Dar-düz taban; şişkin basık gövde; yüksek boyun; dışa taşkın geniş ağız; omuzdan ve ağız kenarından bağlantılı yüksek kulp.

Karnın en geniş yerinin üstünde eşkenar dörtgen dizisi; omuzda çapraz çizgi kümeleri; omuz-boyun geçişinde boş band; boyunda kalın zigzag bandın kolları arasında taralı düz ve sarkık üçgenler ve içiçe daireler.

Young, "Gordion 1959", Pl. 58,21.

K.118- (Lev. 46c).

Gordion, P2537; TK-TB2.

Yük.: 7.8; karın ϕ : 8.9.

Yonca ağızlı oinoche. Kahverengimsi devetüyü hamur; aynı renkte mika karışımlı astar; kırmızımsı kahverengi bezeme. Düz taban; karında şişkin yuvarlak gövde; geniş omuzdan ağıza geçişte kabartma bir kuşak; üçlü yonca ağız; omuz altından ve ağız kenarından bağlantılı yüksek yuvarlak kulp.

Karında geniş kopuk meander bandı; omuzda taralı üçgen dizisi; yonca ağız girintilerinde dikey çizgi kümesi; kulp üzerinde kalın bandlar.

Young, "Gordion 1961", Pl. 43,27.

K.119- (Lev. 47 a-b).

Gordion, P1411; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 37; karın ϕ : 21.5.

Kaz biçimli vazo. İnce, devetüyü hamur; cilalı; koyu kahverengi bezeme. Geniş tabanlı kaide; krater benzeri gövde; çıkıntılı düz ağız; uzun silindirik boyunda kaz başı; başta akıtacak delikleri; arkada enli keskin kuyruk.

Gövdenin alt kesiminde, arkada ve yanlarda paralel dalga çizgiler; göğüste, kendi içinde dik bölünmüş yarım dairelerden oluşturulmuş balık pulu bezekleri; içi noktalı bandlarla sınırlandırılmış kanatlarda balık sırtı motifleri; noktalı gözler badem biçimli; gaga ve kaidede kırmızımsı mat boya.

Young, "Gordion 1956", Pl. 93, 24; ay., Three Early Tumuli, Pl. 15 G-E.

K.120- (Lev. 47 c-d).

Gordion, P1412; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 32.8; karın ϕ : 22.1.

- Kaz biçimli vazo. Teknik, malzeme ve biçim olarak K.119 ile benzer; gövde daha derin ve kaide daha alçak. Bezeme de K.119 ile benzer; gözler çift daire içinde noktalı; burun delikleri arasında noktalı üçgenler; göğüste daha kaba çizgiler.

Young, Three Early Tumuli, Pl. 16 A-B.

K.121- (Lev. 47e).

Gordion, P1403; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 19.1; uzunluk: 25.2.

Koç başlı vazo. İnce, kırmızı hamur; mat siyah bezeme. Kısa dört ayak üzerinde ince uzun gövde; gövde üzerinde huni biçimli doldurma deliği; hafif öne eğimli yuvarlak boyun bir koç başıyla sonlanmakta; kuyruktan ve boyun başlangıcından bağlantılı yüksek sepet kulp.

Alttan ve üstten düz bir çizgi eşliğinde dalga çizgilerin sınırladığı geniş karın alanında bir yüzde köşelerde blok bağlantılı ve taralı dörtgen dizileri; diğer yüzde taralı üçgen dizileri; boyun iki yanında ve göğüste birer rozet; başın altında paralel çizgiler.

Young, "Gordion 1956", Pl. 94, 27; ay., Three Early Tumuli, Pl. 17 G.

K.122- (Lev. 48a).

Gordion, Tümülüs III (4); gömüt odası.

Yük.: 17.

Emzikli testicik. İnce devetüyü hamur; cilalı; mat kahverengi bezeme. Dar-düz taban; karında şişkin yuvarlak gövde; dar ve hafif yüksek boyun; dışa taşkın geniş ağız; omuzdan ve ağız kenarından bağlantılı ikili yüksek kulp; ağıza doğru genişleyen emziği bağlantı yerinde süzgeçli.

Omuzda, dış hatları enine taralı yalın üçgen dizileri; bunları altta ve üstte sınırlayan yarım daire dizileri; boynun üstünde yarım daire dizileri; emzik üzerinde enine taralı iki dar band.

Körte, Gordion, 56; Abb. 19; Akurgal, PhKunst, Taf. 17a.

K.123- (Lev. 48b).

Gordion, P1402; Tümülüs P, gömüt odası.

Yük.: 16.4; karın ϕ : 15.3.

Yuvarlak ağızlı maşrapa. İnce, kırmızımtrak hamur; aynı rentte astarlı; mat siyah bezeme. Dar-düz taban; omuzda şişkin yumurta gövde; yukarı doğru genişleyen yüksek geniş boyun; dışa taşkın yuvarlak ağız; karından ve ağız kenarından bağlantılı yüksek kulp.

Omuzda dalga çizgilerle sınırlı çok hatlı üçgen dizisi; ağız kenarında ve boyunda dalga çizgiler.

Sams, Pottery, Pl. 24,176; Young, Three Early Tumuli, Pl. 16 D.

K.124- (Lev. 48c).

Gordion, P2376; TK-TB3.

Yük.: 9.3; karın ϕ : 9.6.

Yuvarlak ağızlı maşrapa. İnce, grimsi devetüyü hamur; mat siyah bezeme. Düz taban; keskin çıkıntılı karın; basık gövde; dik boyun; düz ağız; karından ve ağız kenarından bağlantılı yüksek kulp.

Omuzda dalga çizgilerle sınırlı çok hatlı üçgen dizisi; ağız kenarında iki paralel çizgi ve bir dalga çizgi kuşağı.

Sams, Pottery, Pl. 19, 128; ay., "Geometric Schools", Pl. 58.3.

K.125- (Lev. 49a).

Gordion P1183; TK-BPH.

Kulpsuz çömlek; gövdedeki bazı eksik parçalar dışında iyi korunmuş. İnce, turuncu devetüyü hamur; aynı renkte astarlı; mat siyah bezeme. Dar-düz taban; omuzlara doğru şişkin basık gövde; kısa boyun; dışa taşkın ağız; dışa doğru kalınlaştırılmış dudak.

Omuzun altında paralel çizgi kümeleri; omuzda içi taralı X'ler; karnın en geniş yerinde taralı eşkenar dörtgen dizisi; boyunda, bir eksen etrafında sarkık ve düz blok üçgenler; ağız kenarında iki paralel çizgi.

Young, "Gordion 1955", Pl. 94, 49.

K.126- (Lev. 49b).

Gordion, P1187; TK-BCC.

Yük.: 49.5; karın ϕ : 44.3.

Boyundan kulplu amphora; gövdenin üst yarısında ve ağız da parçalar eksik. Soluk turuncumsu devetüyü hamur; gövdenin alt yarısı kırmızımsı kahverengi astarlı; üst yarısında mat beyaz astar; mat siyah ve çok az kırmızı renk bezeme. Dar-düz taban; karında keskin çıkıntılı yüksek gövde; dar ve kısa boyun; dışa doğru taşkın geniş ağız; düz yüzeyli dudak; boyundan bağlantılı iki kulp.

Gövdenin üst yarısındaki beyaz astar üzerinde omuzda dikey panellerde kırmızı ve siyah dama bezekleri; omuz-boyun geçişinde içleri kırmızı taralı dörtgen dizisi; boyunda kopuk meander bandı; ağız kenarı altında dar zigzag bandı ve düz çizgiler.

Young, "Gordion 1955", Pl. 94, 51.

K.127- (Lev. 49c).

Gordion, P2295; TK-M3.

Yük.: 17.3; karın ϕ : 17.

İnce, devetüyü hamur; gövdenin alt yarısı, ağız ve kulplar hamurunun rengine astarlı; geniş omuz alanı mat kremi beyaz astar kaplama; mat siyah ve kırmızımsı kahverengi bezeme. Geniş düz taban; karında şişkin yuvarlak gövde; dar boyun; dışa taşkın yonca

ağız; ağız kenarından ve omuzdan bağlantılı yüksek kulp.

Omuzdaki beyaz astar üzerinde yukarı doğru daralan dikey alanlarda içi noktalı, çift hatlı dörtgen blokları köşelerde blok bağlantılı; diğerinde kırmızı ve siyah renk dolgulu dama bezekleri.

- Sams, "Geometric Schools", Pl. 57.2.

KAYNAKÇA

Akurgal, E. Späthethitische Bildkunst (1949).

----- . Phrygische Kunst (1955).

----- . "Chronologie der Phrygische Kunst", *Anatolia IV* (1959), 115-121.

----- . Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander (1961).

- ----- . Die Kunst der Hethiter (1962).

----- . "Les porblemes de l'Art Phrygien", *Le Rayonnement des Civilizations Grecques et Romaines sur les Cultures Peripheriques*. VII eme Congress Internationale d'Archeologie Classique (1965), 467-474.

----- . Art of Greece. Its Origins in the Mediterranean and Near East (1968).

Albright, W.F. "Syria, The Philistines, and Phoenicia", *CAH II/2* (1975), 507 vdd.

Andrea, W. Coloured Ceramics from Ashur (1925).

----- . Ausgrabungen in Sendschirli IV: Die Kleinfunde von Sendschirli (1943).

Balkan, K.-O. Sümer. "1967 Yılı Hacibektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Ön Raporu", *TAD XVI/2* (1967), 15-39.

Barnett, R.D. "Early Greek and Oriental Ivories", *JHS* 68 (1948), 22 vdd.

----- . "The Influences of Ancient Near East of Greece", *Hetty Goldmann Festschrift* (1956), 216 vdd.

----- . "Ancient Oriental Influences on Archaic Greece", *The Aegean and the Near East* (1956), 227 vdd.

----- . A Catalogue of the Nimrud Ivories and Other Examples of Ancient Near Eastern in the Bristih Museum (1957).

----- . "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *CAH II/2* (1975), 417-442.

----- . "The Sea Peoples", *CAH II/2* (1975), 359-371.

Bellinger, L. "Textiles from Gordion", *Bulletin of the Needle and Bobbin Club* 46/1-2 (1962), 4-33.

Bellinger, A.L. "Electron Coins from Gordion", *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson* (1968), 10-15.

Benac, A. "Vorillyrier und Urillyrier", *Symposium sur la delimitation territorial et chronologique des Illyriens a l'époque préhistorique* (1964), 59-95.

- Beran, T. "Eine Kultstätte phrygischer Zeit in Boğazköy", MDOG 94 (1963), 33-52.
- Birmingham, J.M. "The Overland Route Across Anatolia in the eighth and seventh Centuries B.C.", Anat. St. XI (1961), 185-195.
- Bittel, K.-H. Güterbock, Boğazköy I: Neue Untersuchung in der hethitischen Hauptstadt (1935).
- Bittel, K. "Die Schichten I und II", MDOG 74 (1936), 28-33.
- "Funde und Beobachtungen in den Schichten nachhethitischer Zeit", MDOG 75 (1937), 40-50.
- Kleinasiatische Studien: Kimmerier, Phrygier und Skythen in Kleinasien (1942).
- Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasien (1952).
- -R.Naumann, Boğazköy-Hattusha: Ergebnisse des Ausgrabungen 1931-1939, WVDOG 63 (1952).
- "Bemerkungen zu zwei Eisenzeitlichen Fundstellen in Nordkappadokien", İst. Mitt. 8 (1958), 132 vd.
- Hattusha: Capital of the Hittites (1970).
- Blegen, C.-C.G. Boulter-L.Caskey-M.Rawson, Troy IV. Settlement VIIa, VIIb and VIII. Parts I-II (1958).
- Bossert, E.M. "Funde nachhethitischer Zeit", MDOG 89 (1957), 50-67.
- "Die Importierte Keramik aus den phrygischen Schichten von Büyükkale (Boğazköy)", MDOG 94 (1963), 53-71.
- Bouzek, J. "Bronze Age Greece and the Balkans: Problems of Migrations", Bronze Age Migrations in the Aegean. Ed. R.A. Crossland-A. Birchall (1973), 172 vd.
- Breasted, J.H. Ancient Records of Egypt III-IV (1906).
- A History of Egypt (1909).
- Carrington, P. "The Heroic Age of Phrygia in Ancient Literature and Art", Anat. St. XXVII (1977), 118 vd.
- Coldstream, J.N. Greek Geometric Pottery. A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology (1968).
- Cook, J.M. "Greek Settlement in the Eastern Aegean and Asia Minor", CAH II/2 (1975), 773 vdd.
- Çapar, Ö. "Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu", Anadolu Demir Çağları. Ed. A. Çilingiroğlu (1987), 13 vdd.
- Çilingiroğlu, A. "Van Gölü Havzasında Demir Çağların Başlangıcının Tarihi", Anadolu Demir Çağları. Ed. A. Çilingiroğlu (1987). 108 vdd.

- Delaporte L. "Malatia: Céramique du Hittite récent", RHA II (1932-1934), 257-285.
- _____. Malatia. Vol. I. La Porte des Lions (1940).
- DeVries, K. "Greeks and Phrygians in the Early Iron Age", From Athens to Gordion. The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young (1980), 33-48.
- _____. "Phrygian Gordion Before Midas", Anadolu Demir Çağları. Ed. A. Çilingiroğlu (1987), 6-10.
- Drews, R. The Greeks Accounts of Eastern History (1973).
- Dunbabin, T.J. The Greeks and Their Eastern Neighbours (1957).
- Durbin, Gail E.S. "Iron Age Pottery from Provinces Tokat and Siva", Anat. St. XXI (1971), 99-124.
- Dyson, Robert H. "Protohistoric Iran as Seen from Hasanlu", JNES 24 (1965), 193-217.
- Edwards, G. Roger, "The Gordion Campaign of 1958: Preliminary Report", AJA 63 (1959), 263-268.
- _____. "Gordion 1962", Expedition 5/3 (1963), 45 vd.
- Emre, kutlu, "Sultanhan Höyüğünde 1971-72 Yıllarında Yapılan Kazılar", Anadolu 15 (1971), 87-118.
- Fischer, F. Die Hethitische Keramik von Boğazköy, WVDOG 75 (1963).
- Frankfort, H. Studies in Early Pottery of the Ancient Near East (1927).
- _____. The Art and Architecture of the Ancient Orient (1956)
- Gabriel, A. Phrygie, Exploration archéologique II .La Cité de Midas. Topographie, Le Site et les fouilles (1952).
- _____. Phrygie, Exploration archéologique IV. La Cité de Midas, Architecture (1965).
- Ghirshman, R. Fouilles du Tépé-Giyan (1935).
- _____. Fouilles de Sialk près de Kashan, 1933,1934,1937 (1939).
- Gjerstad, Einar, The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV/2: The Cypro-geometric, Cypro-archaic, and Cypro-classical Periods (1948).
- Götze, A. Kulturgeschichte den alten Orients "Kleinasien". Handbuch der Altertumwissenschaft III.1 (1933).
- _____. "The Hittites and Syria", CAH II/2 (1975), 266 vdd.
- Hammond, N.G.L. Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas (1976).
- Hanfmann, G.M. "The Third Campaign at Sardis, 1960", BASOR 162 (1961), 24 vdd.

Haspels, C.H.E. *Phrygie, Exploration archéologique III. La Cité de Midas, Céramique et trouvailles diverses* (1951).

_____. *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments I-II*, (1971).

Heurtley, W.A. "A Prehistoric Site in Western Macedonia and the Dorian Invasion", *BSA* XXVIII (1926-27), 158-194.

_____. *Prehistoric Macedonia: An Archeological Reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze, and Early Iron Ages* (1939).

Hogarth, D.G. *Carchemish. Part I. Introductory* (1914).

Hrouda, B. *Die Bemalte Keramik des Zweiten Jahrtausends in Nordmesopotamien und Nordsyrien. Ist. Forsch. 19* (1957).

_____. *Tell Halaf, Vol. IV. Die Funde historischer Zeit* (1957).

Kitchen, K.A. *Ramesside Inscriptions IV.* (1968).

Knudsen, A.K. *A Study of the Relation between Phrygian Metalware and Pottery in the Eighth and Seventh Centuries B.C.* (1961).

Kohler, E.L. "Ivory Horse Trappings from Gordion, 1961", *AJA* 66 (1962), 198 vdd.

_____. "Phrygian Animal Style and Nomadic Art", *Dark Ages and Nomads c. 1000 B.C.* Ed. M.J. Mellink (1964), 58-62.

_____. "Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion", *From Athens to Gordion. The Papers of a Memorial Symposium for R.S. Young*, (1980), 65 vdd.

Körte, G.-A. *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabungen im Jahre 1900. V. Erg. Jdl* (1904).

Lloyd, S. *Early Highlands Peoples of Anatolia* (1967).

Luckenbill, D.D. *Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II* (1927).

v. Luschan, F. *Ausgrabungen in Sendschirli III. Thorsculpturen* (1902).

Mallowan, M.E.L. "Excavations at Brak and Chagar Bazar", *Iraq* IX (1947), 1 vdd.

Mellaart, J. "Iron Age Pottery from Southern Anatolia", *Belleten* XIX (1955), 115-136.

_____. "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age", *Anat. St.* XVIII (1968), 187-203.

Mellink, M.J. "Review of *Exploration Archéologique de la Phrygie*, by C.H.E. Haspels, *AJA* 58 (1954), 167-169.

_____. *A Hittite Cemetery at Gordion* (1956).

_____. Review of *Phrygische Kunst*, by E. Akurgal, *AJA* 61 (1957), 391 vdd.

_____. "Postscript on Nomadic Art", *Dark Ages and Momads c. 1000 B.C.* Ed.

- M.J. Mellink (1964), 63 vdd.
- _____. "A Votive Bird from Anatolia", Expedition 6/2 (1964), 28-32.
- _____. "Mita, Mushki and Phrygians", Anadolu Araştırmaları II/1-2 (1965), H.Th. Bossert in Hatırasına Armağan, 317-325.
- _____. "Midas in Tyana", Florilegium Anatolicum. Ed. E. Masson-C. Brixhe (1979), 249-257.
- Metzger, H. Anatolia II (1969).
- Moortgat, Anton, Tell Halaf III. Die Bildwerke (1955).
- Muscarella, O.W. "The Oriental Origin of Siren Cauldron Attachments", Hesperia XXI (1962), 317-329.
- _____. Phrygian Fibulae from Gordion (1967).
- Nizette-Godfroid, Jeannine, "Quelques Remarques Stilistiques sur la Céramique Protophrygienne", The Proc. of the Xth Int. of Class. Arca. I (1973), 129-134.
- Olmstead, A.T. History of Palestine and Syria to Macedonian Conquest (1931).
- Omura, S. "1987 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları". X. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1988), 353 vdd.
- Opificius, R. "Altphrygische Keramik von Büyükkale, (Boğazköy)", MDOG 95 (1965), 81-89.
- Orthmann, W. Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst (1971).
- v.d. Osten, H.H. The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932. Part I-III, OIP XXVIII-XXX (1937).
- Otto, H. "Die Funde von Büyükkale", MDOG 78 (1940), 44 vdd.
- Özgüç, N.-T. Karahöyük Hafriyatı 1947 (1949).
- Özgüç, T. Kültepe Kazısı Raporu 1948 (1950).
- Özgüç, N.-T. Kültepe Kazısı Raporu 1949 (1953).
- Özgüç, T. Kültepe-Kaniş, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar (1959).
- _____. Demir Devrinde Kültepe ve Civarı (1971).
- _____. Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (1978).
- Özgüç, T. Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Doğusunda Bir Hitit Merkezi (1982).
- Özgünel, C. Karia Geometrik Seramiği (1979).
- Prayon, F. Phrygische Plastik. Die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient (1987).
- Przeworski, S. "Altorientalische Altertümer in Skandinavischen Sammlungen", ESA X (1935), 103-108.
- _____. "Le Culte du Cerf en Anatolie", Syria 21 (1940), 61-76.

Riis, P.J. Hama: Fouilles et Recherches 1931-1938. Vol. II/3. Les Cimetières a Crémation (1948).

Rutter, J.B. "Ceramic Evidence for Northern Intrudes in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic III C Period", *AJA* 79 (1975), 17-32.

Sams, G.K. The Phrygian Painted Pottery of Early Iron Age Gordion and Its Anatolian Setting (1971).

_____. "Schools of Geometric Painting in Early Iron Age", *The Proc. of the Xth Int. Cong. of Clas. Arc.* (1973), 227-236.

_____. "Phrygian Painted Animals: Anatolian Orientalizing Art", *Anat. St.* XXIV (1974), 169-196.

_____. "Sculpted Orthostades in Early Phrygia", *AJA* 84 (1980), 230.

_____. "The Early Phrygia Period at Gordion. Toward a Cultural Identity", *Source. Notes in the History of Art. Vol. VII/3-4* (1988), 9-15.

Schmidt, Erich F. The Alishar Hüyük Seasons of 1927. OIP VI-VII (1930).

_____. The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929. Part I, OIP XIX (1932).

_____. The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929. Part II, OIP XX (1933).

Simpson, E. "The Phrygian Artistic Intellect", *Source. Notes in the History of Art, Vol VII/3-4* (1988), 24-42.

Tezcan, B. "1968 Göllüdağ Kazısı", *TAD XVII/2* (1968), 211-235.

Thureau, F.-Dangin-M.Dunand, Til Barsip (1936).

Wainwright, G.A. "Some Sea Peoples and Others in the Hittite Archives", *JEA* 25 (1939), 148 vd.

Walter, H. Frühe Samische Gefässe. Chronologie und Landschaftsstile Ostgrienscher Gefässe. Band V, (1968).

Wilson, J.A. Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament (1969).

Winckler, Hugo, Altorientalische Forschungen II, 1898-1900 (1901).

Wisemann, D.J. "Assyria and Babylonia c. 1200-1000 B.C.", *CAH II/2* (1975), 457 vdd.

Woolley, L. Carchemish II. The Town Defenses (1921).

_____. "The Iron Age Graves of Carchemish", *LAAA XXVI* (1939), 11-37.

_____. Carchemish III. The Excavations in the Inner Town (1952).

Young, R.S. "Progress at Gordion, 1951-1952", *UMB* 17 (1953), 3-39.

_____. "Gordion: Preliminary Report, 1953", *AJA* 59 (1955), 1-18.

_____. "The Campaign of 1955 at Gordion: Preliminary Report", *AJA* 60 (1956), 249-266.

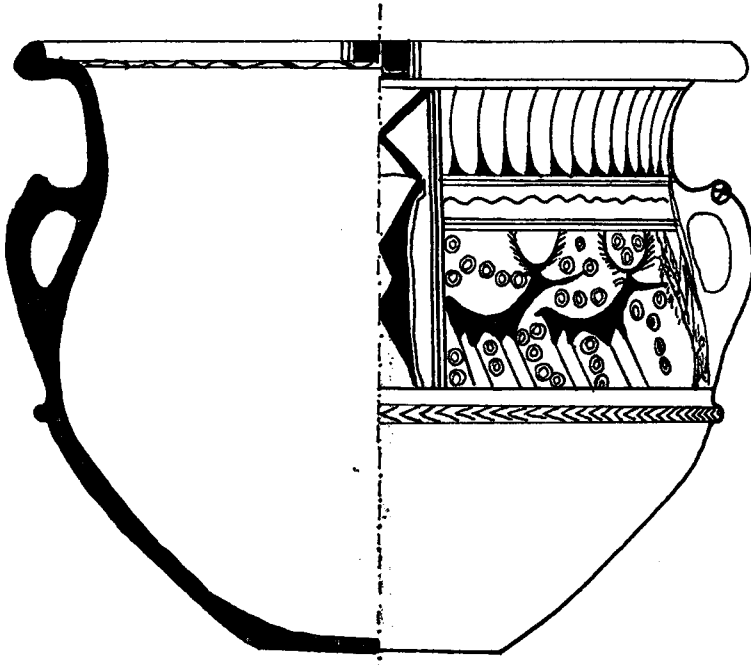
_____. "Gordion 1956: Preliminary Report", *AJA* 61 (1957), 319-331.

_____. "The Gordion Campaign of 1957: Preliminary Report", *AJA* 62 (1958), 139-154.

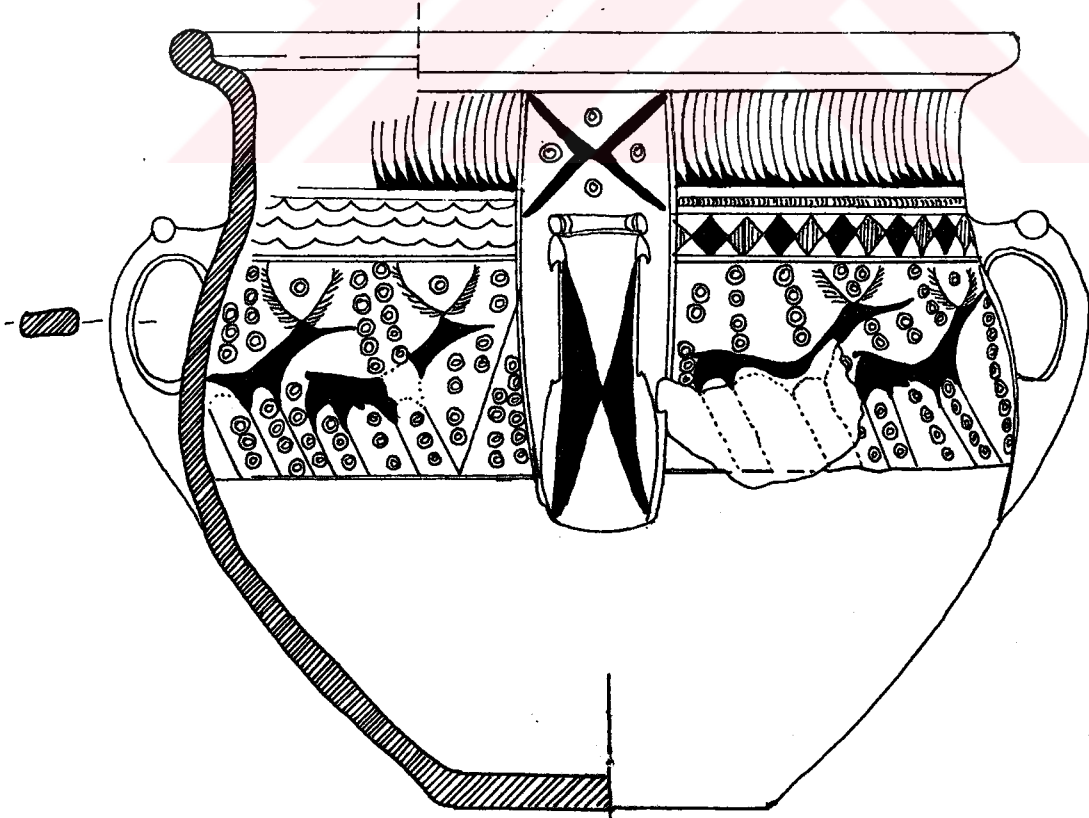
- _____. "The Gordion Campaign of 1959", *AJA* 64 (1960), 227-243.
- _____. "The 1961 Campaign at Gordion", *AJA* 66 (1962), 153-168.
- _____. "Gordion on the Royal Road", *PAPS* 107/4 (1963) 348 vd.
- _____. "The 1963 Campaign at Gordion" *AJA* 68 (1964), 279-292.
- _____. "The Nomadic Impact: Gordion", *Dark Ages and Nomads c.1000 B.C.* Ed. M.J. Mellink (1964), 52-57.
- _____. "Early Mosaics at Gordion", *Expedition* 7/3 (1965), 4-13.
- _____. "Gordion: Problems of Western Phrygia", *Le Rayonnement des Civilisations Grecque et Romaine sur les cultures periphériques*, VIIIme Cong. Int. d'Arc. Class. (1963), 481 vdd.
- _____. "The Gordion Campaign of 1965", *AJA* 70 (1966), 267-278.
- _____. "The Gordion Campaign of 1967", *AJA* 72 (1968), 231-241.
- _____. "Old Phrygian Inscriptions from Gordion: Toward a History of the Phrygian Alphabet", *Hesperia* XXXVIII (1969), 252-296.
- _____. "Doodling at Gordion", *Archaeology* 22 (1969), 270-275.
- Young, R.S. "The Phrygian Contribution", *Proc. of the Xth Int. Cong. of Clas. Arch.* (1978), 9-24.
- _____. *Three Great Early Tumuli. The Gordion Excavations Reports I.* Ed. E.L. Kohler (1981).

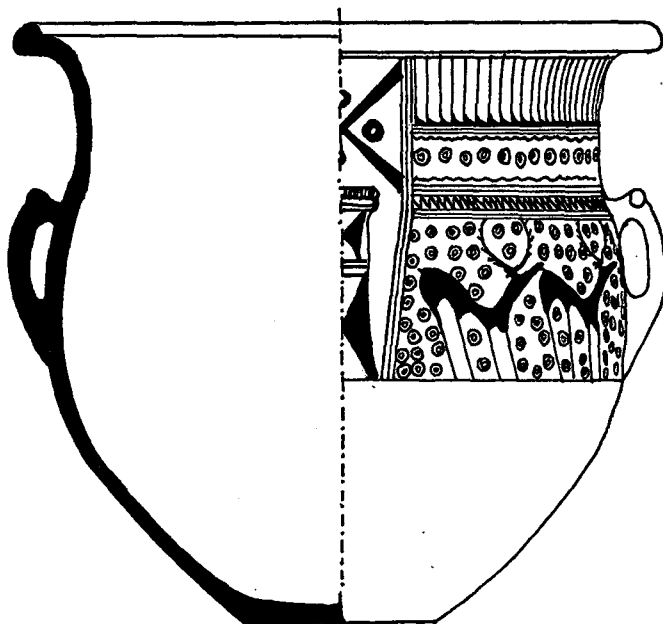
LEVHALAR

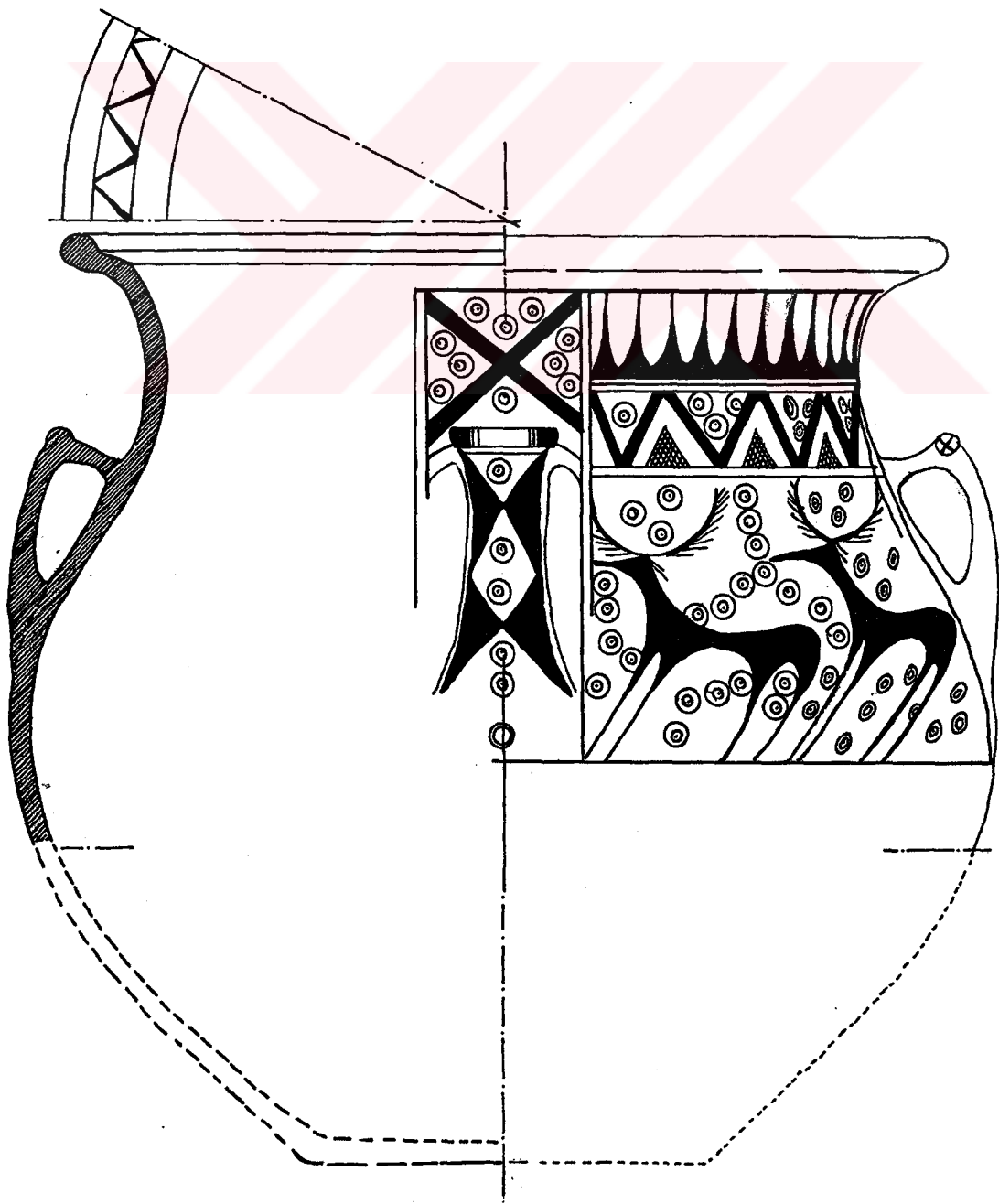
a-1. Alişar, c 1694

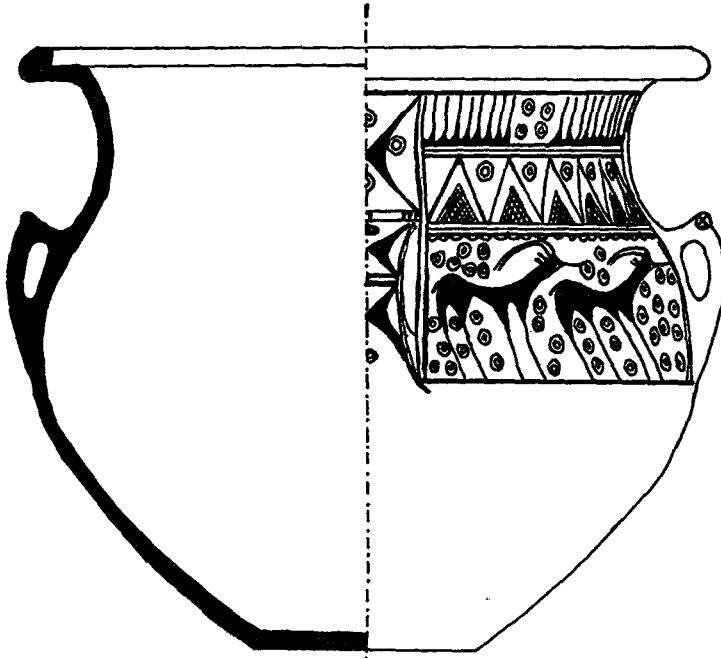

b-2. Maşat Höyük

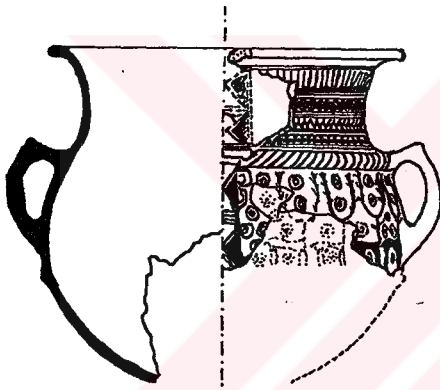

a-3. Alişar, c 1692

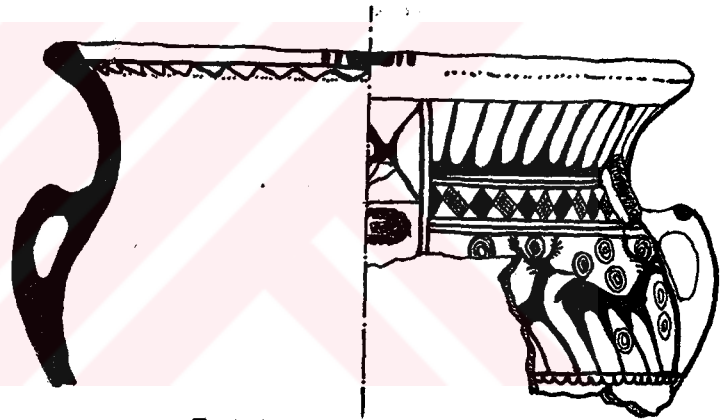

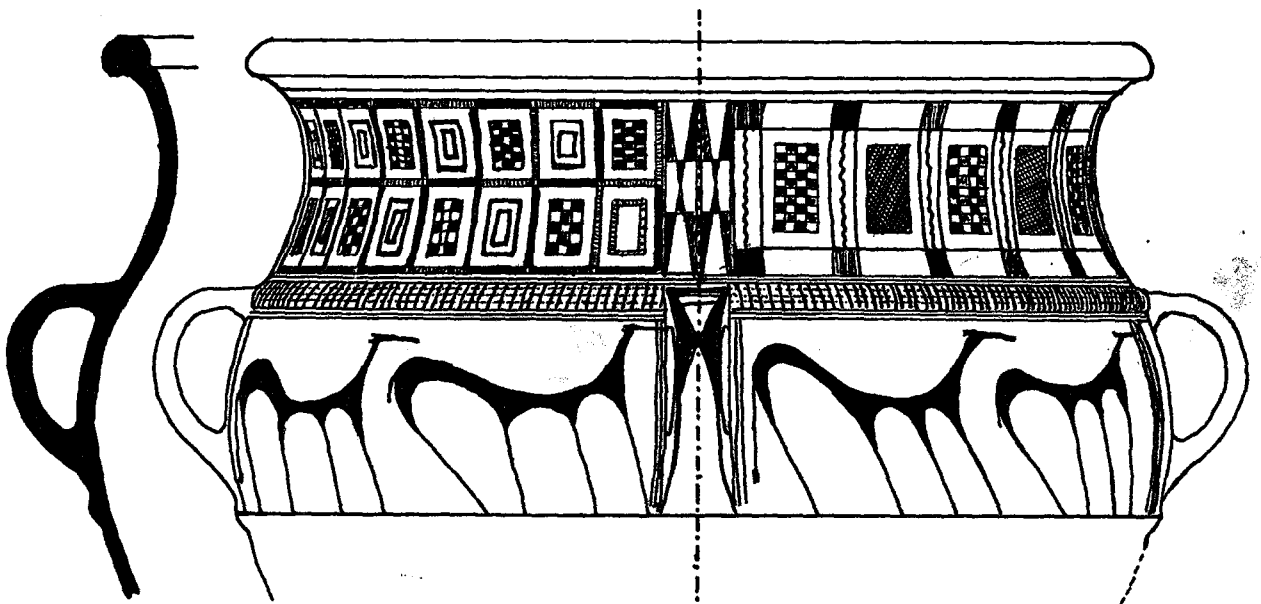
a-5. Alişar, c 1693

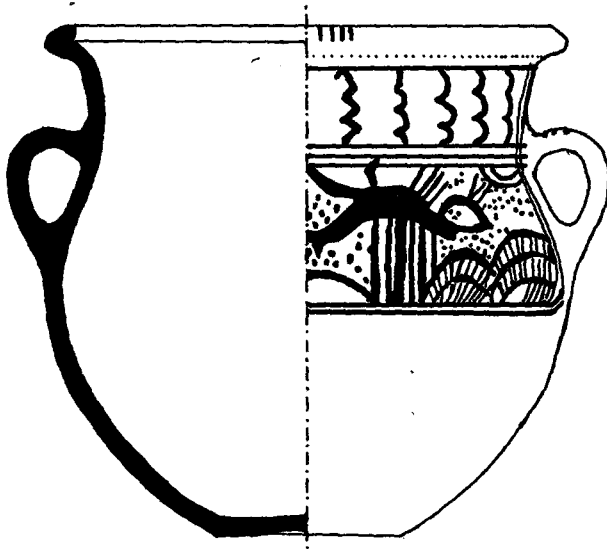
b-6. Alişar, e 2319

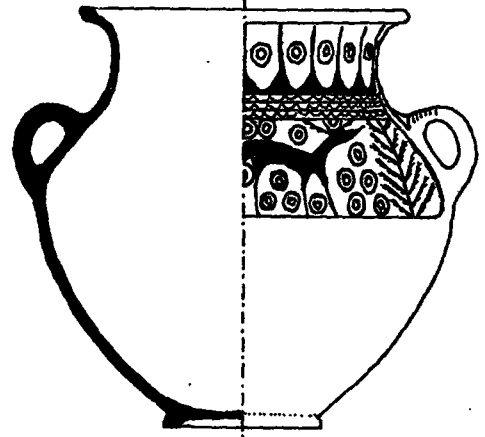
c-7. Alişar, e 2299

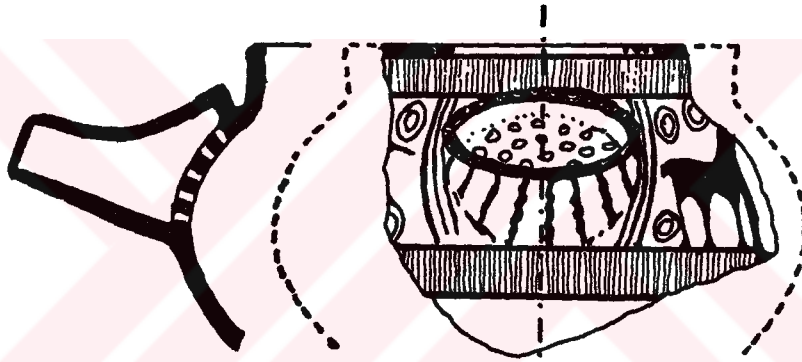
d-8. Alişar, e 1338

a-9. Alişar, 3284

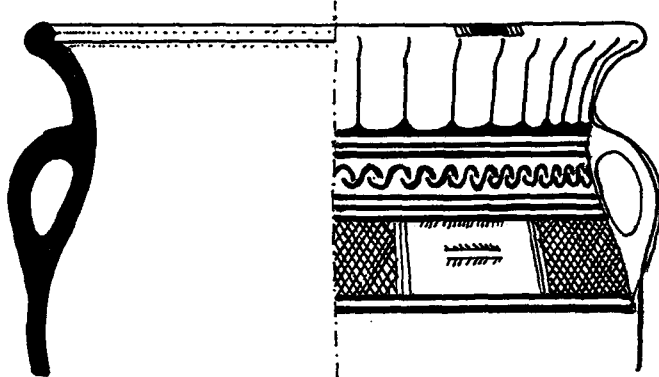
b-10. Alişar, 3243

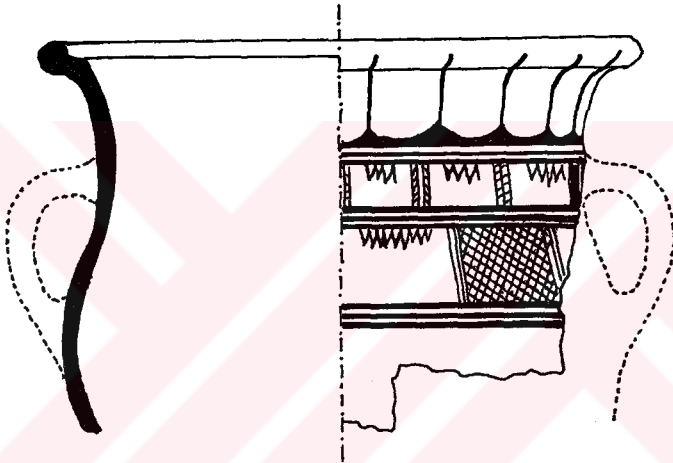
c-11. Alişar, e 284

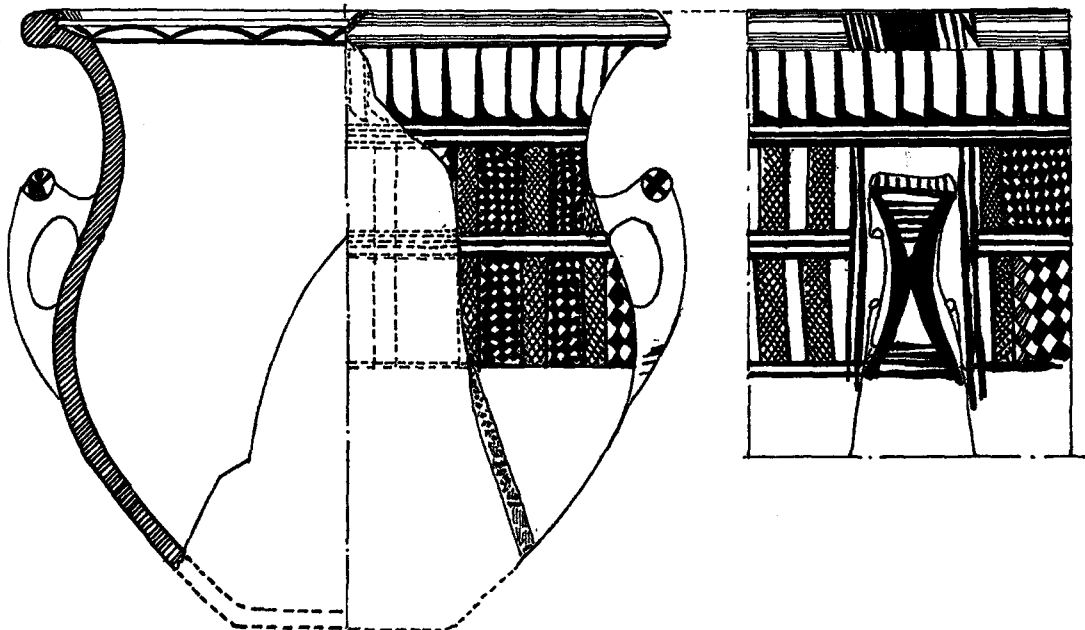
d-12. Alişar, e 1343

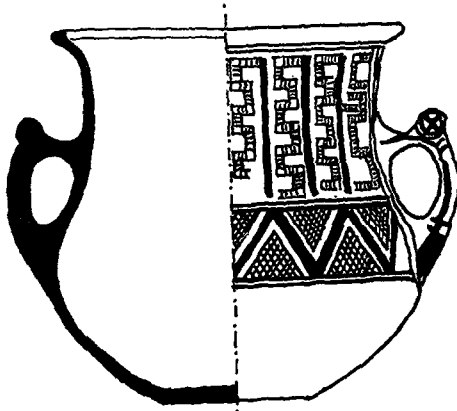
a-13. Alişar, e 2320

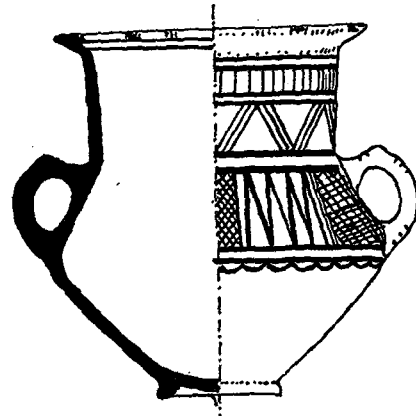
b-14. Alişar, e 1340

c-15. Maşat Höyük

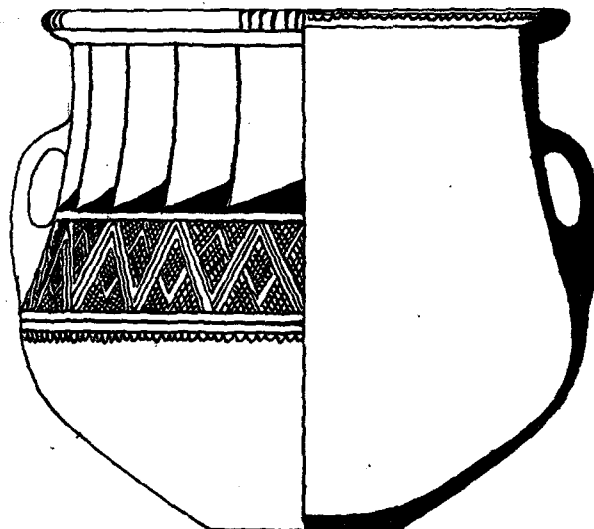
a-16. Alişar, 790

b-17. Alişar, e 1883

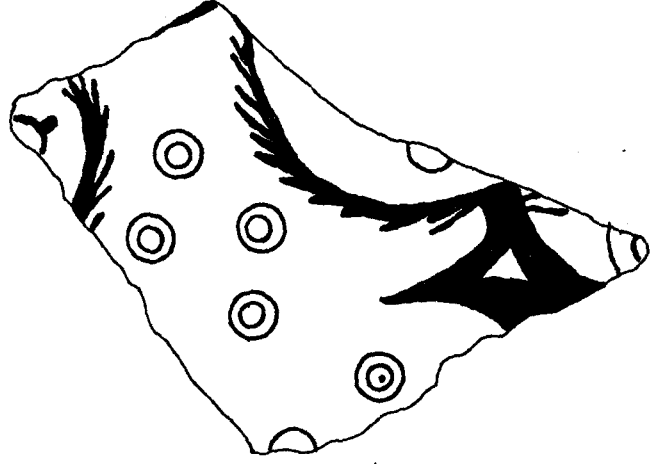
c.

d

a-19. Aktepe Höyük

b-20. Alişar, 1209

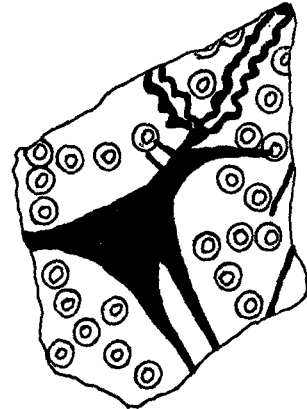
c-21. Kültepe

d-22. Alişar

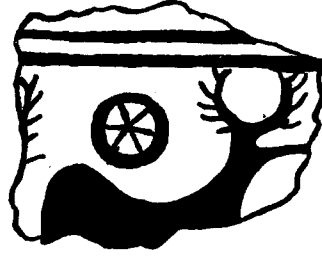
e-23. Maşat Höyük

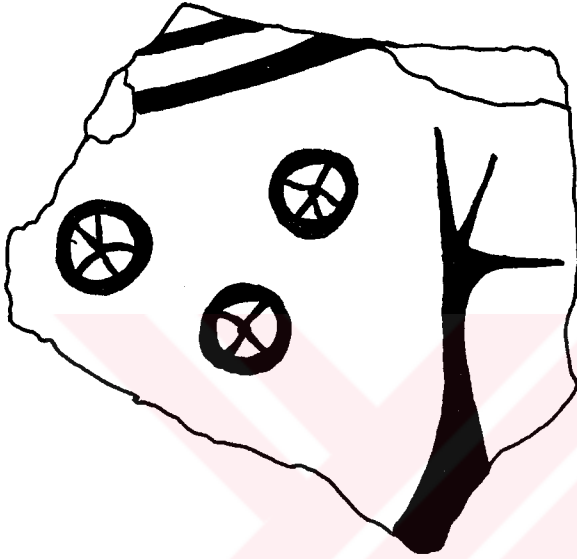
f-24. Alişar

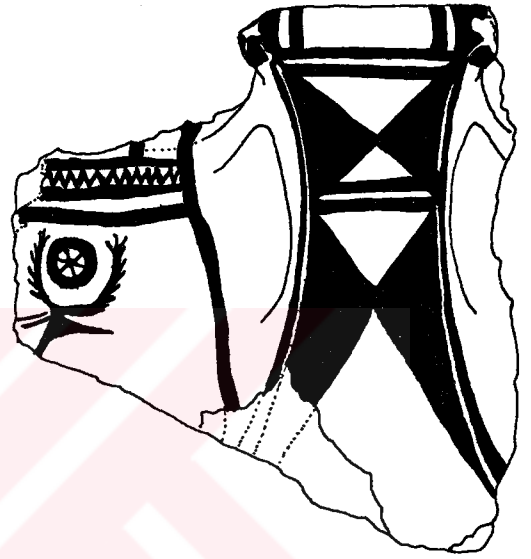
a-25. Alişar

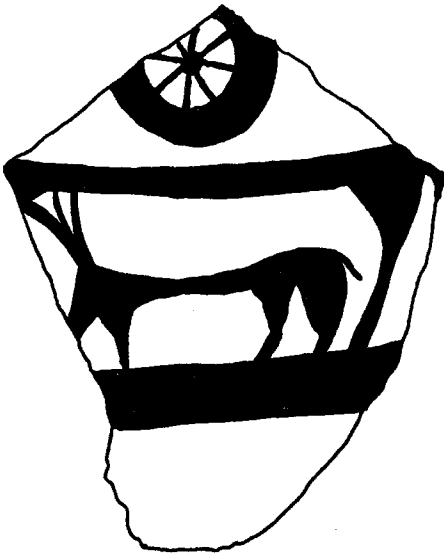
b-26. Alişar

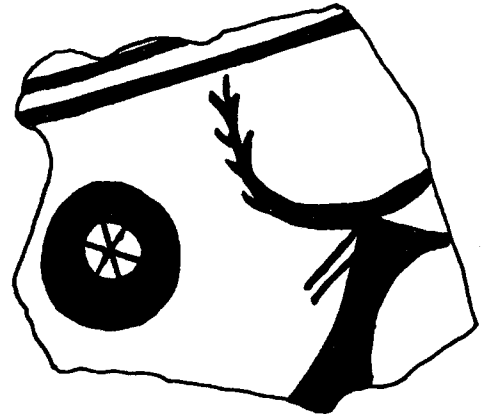
c-27. Alişar, 697

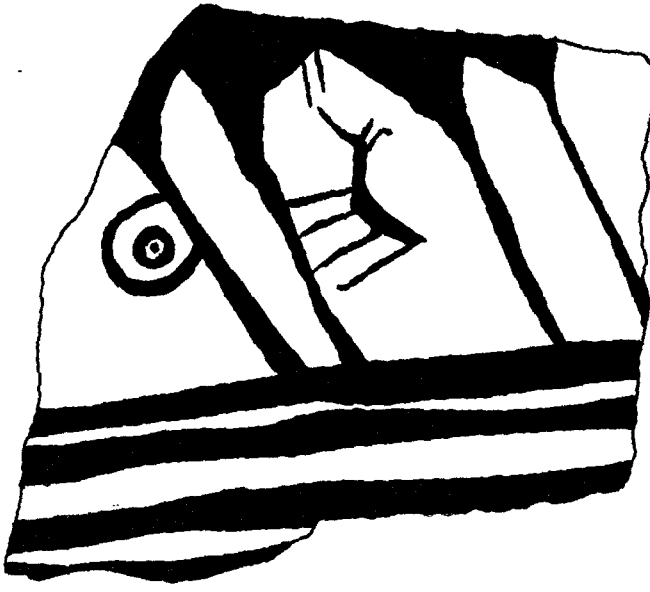
d-28. Alişar, 619

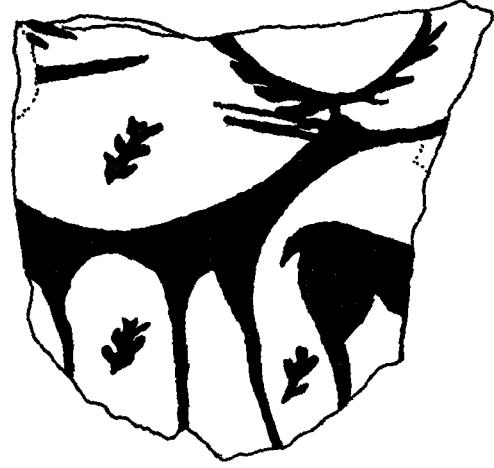
e-29. Alişar, 1831

f-30. Alişar

a-31. Maşat Höyük

b-32. Alişar, b 2774b

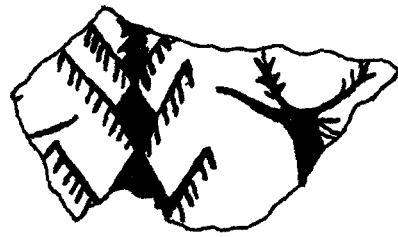
c-33. Alişar, b 1180:36

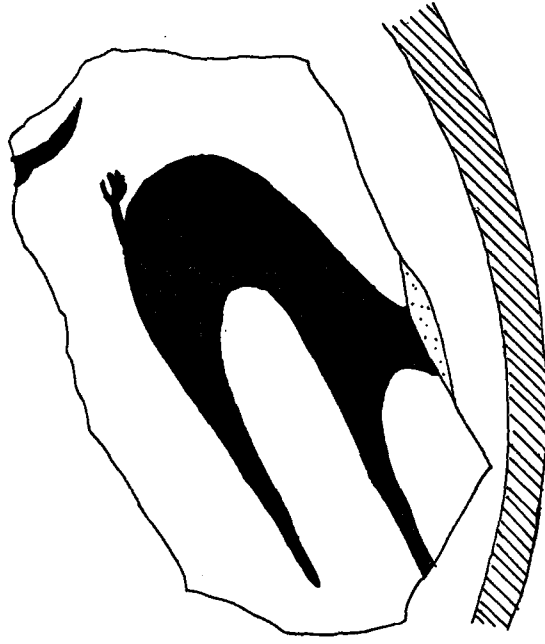
d-34. Alişar, b 743:10

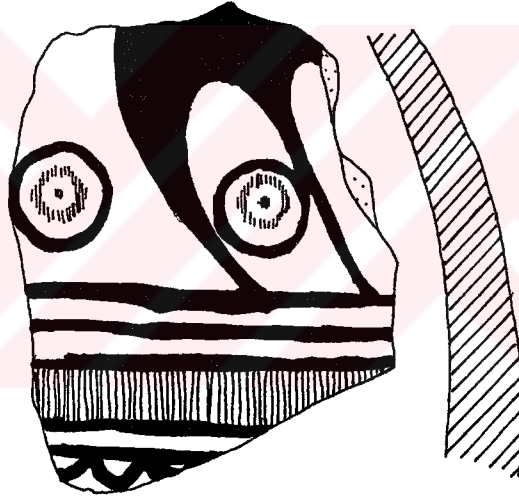
e-35. Maşat Höyük

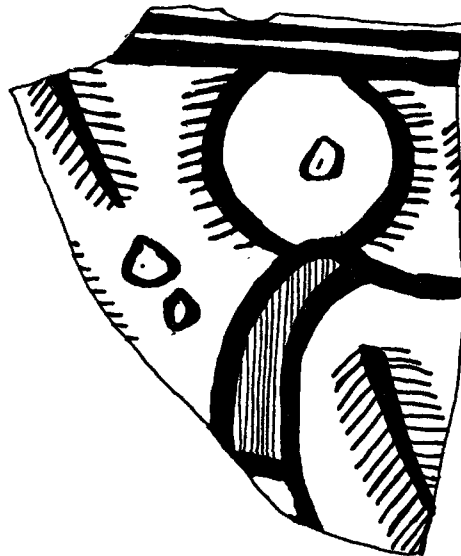
f-36. Alişar

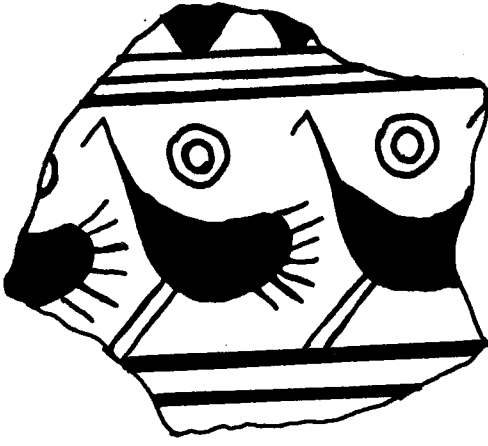
a-37. Boğazköy - Büyükkale

b-38. Boğazköy - Büyükkale

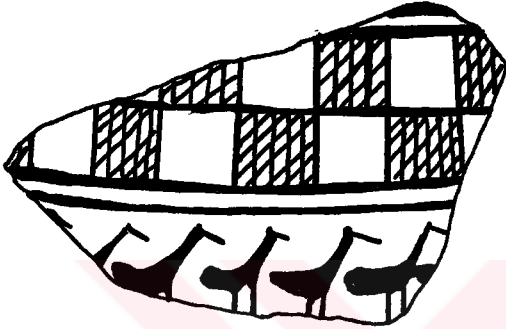
c-39. Boğazköy - Büyükkale

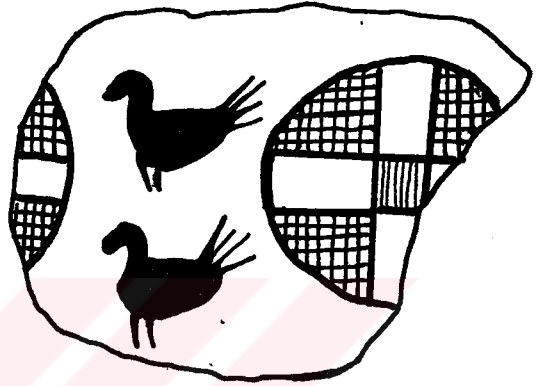
a-40. Alişar

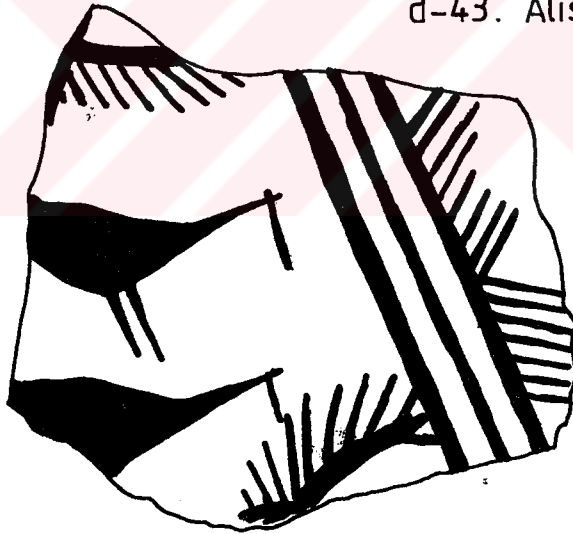
b-41. Alişar

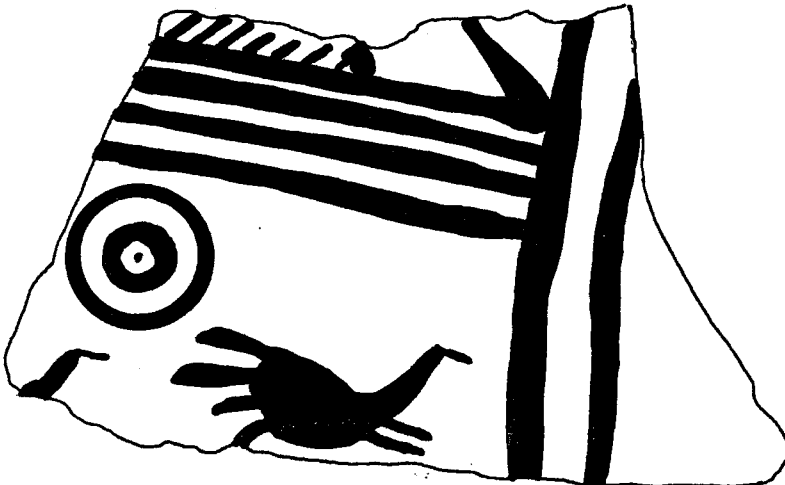
c-42. Alişar

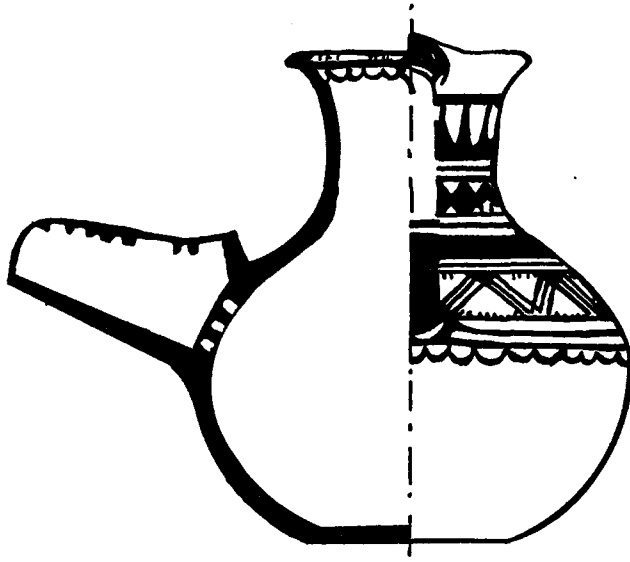

d-43. Alişar

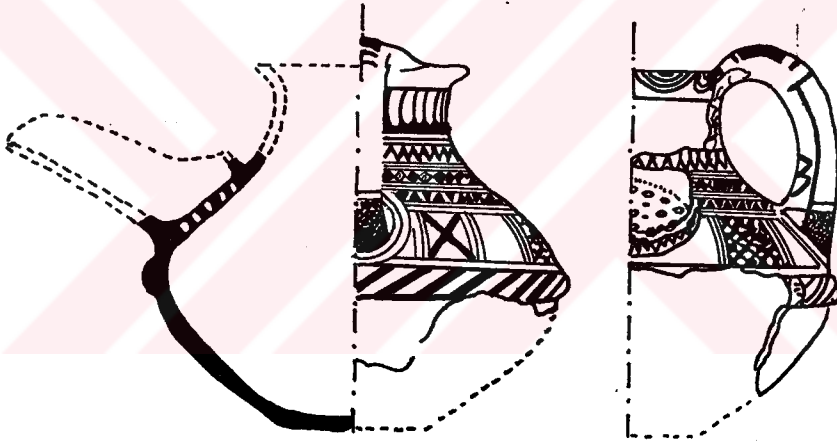

e-44. Maşat Höyük

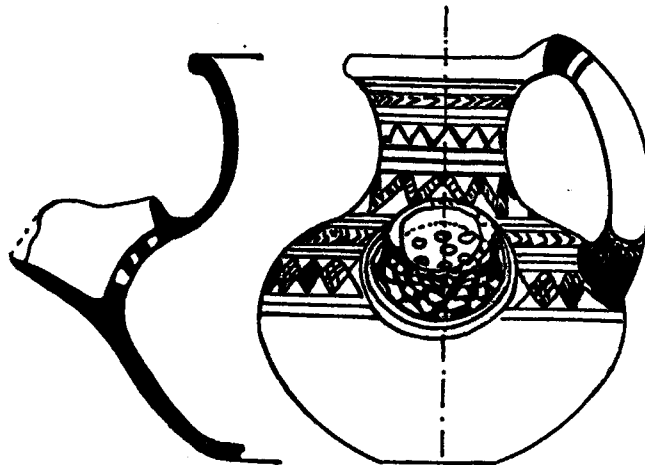

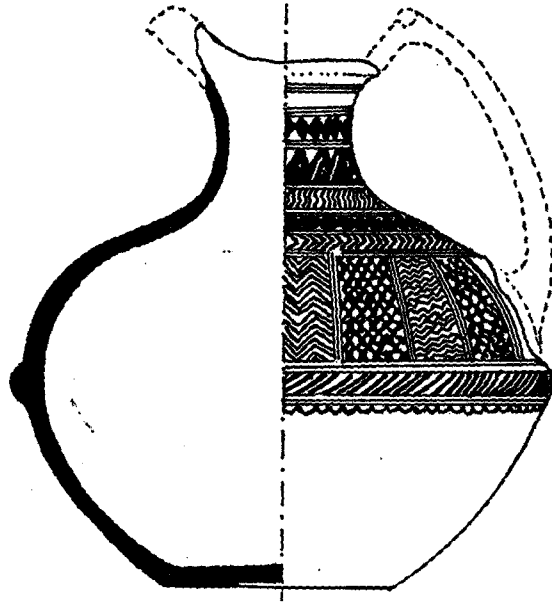
a-46. Alişar, d 514

b-47. Alişar, c 2743

c-48. Alişar, e 2249

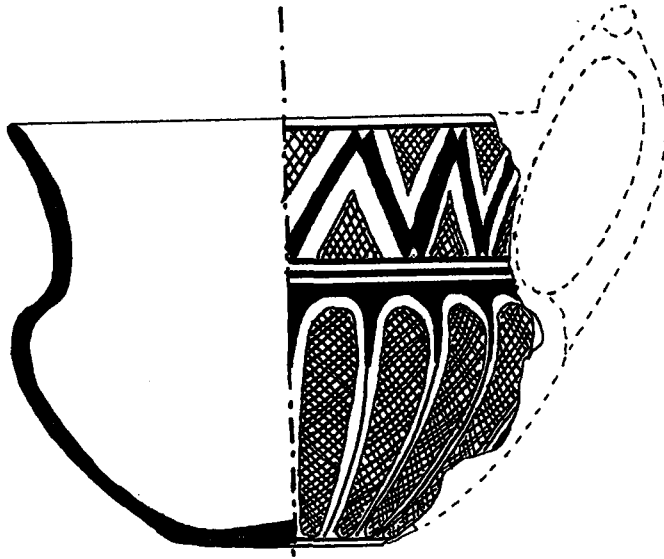
a-49. Alişar, 3244

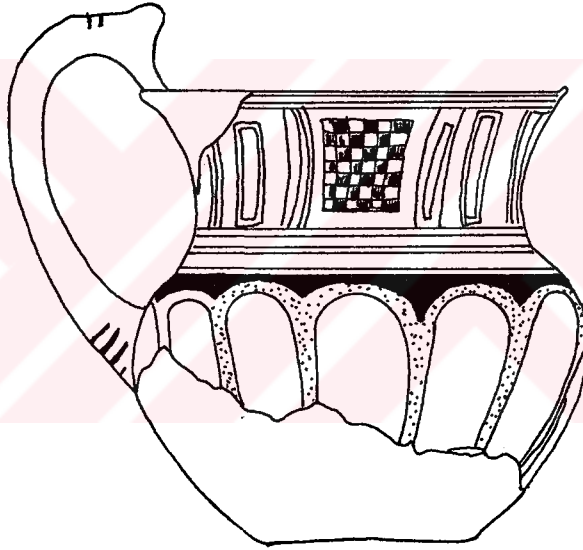
b-50. Alişar, d 2000

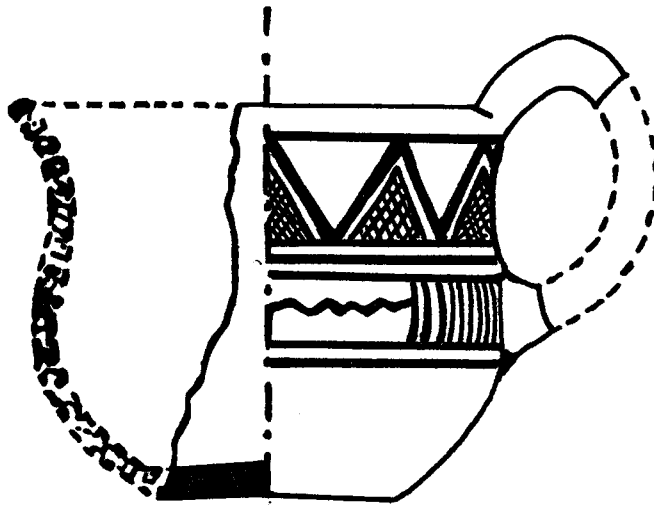
c-51 Kiltene

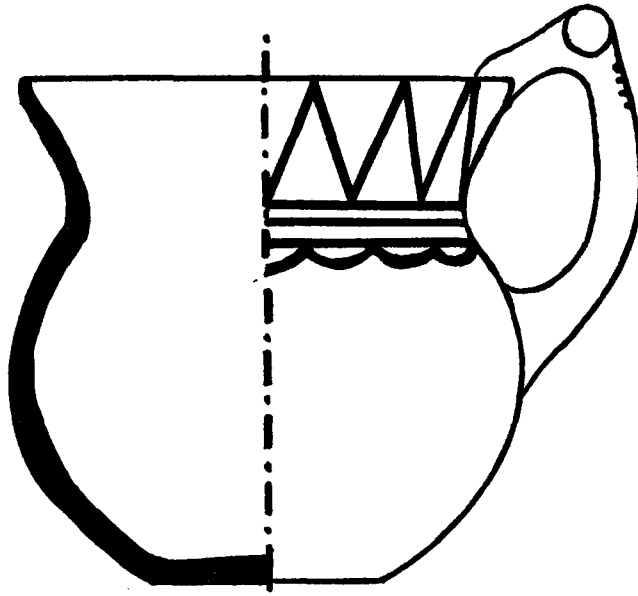
a-52. Alişar, e 1346

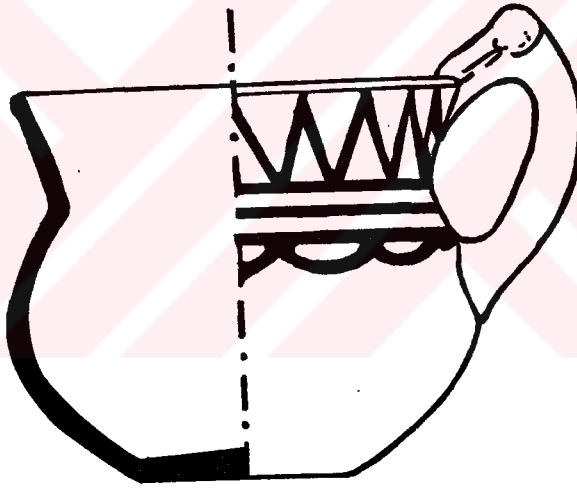
b-53. Kültepe

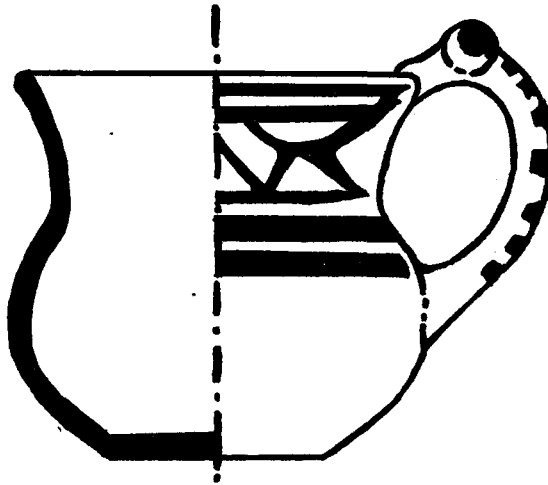
c-54. Alişar, c 2685

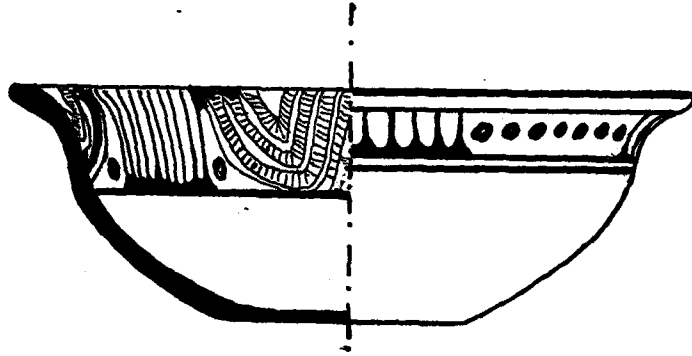
a-55. Alişar, c 2692

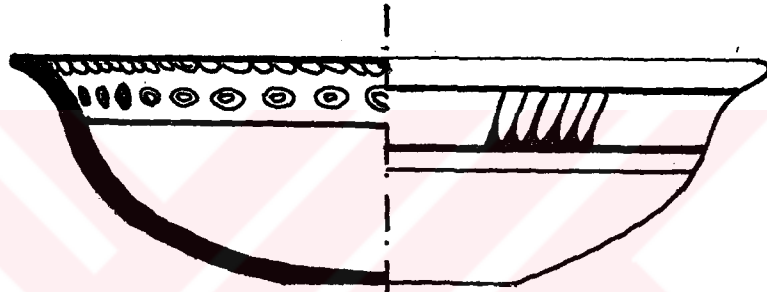
b-56. Alişar, e 2306

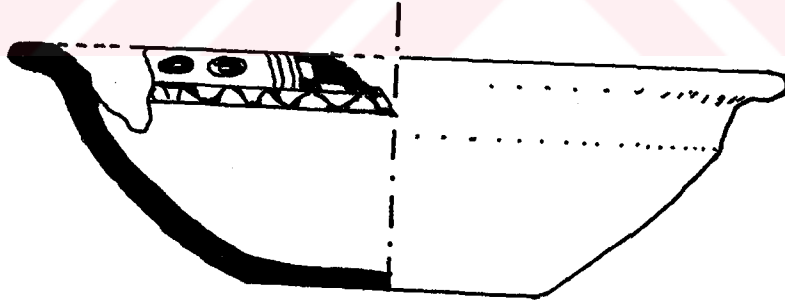
c-57. Alişar, e 2305

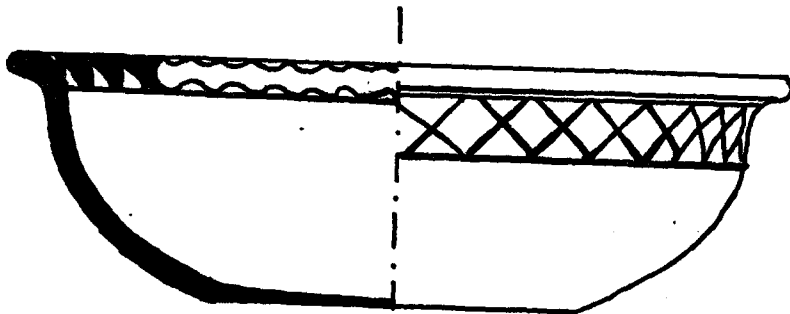
a-58 Alişar, c 2089

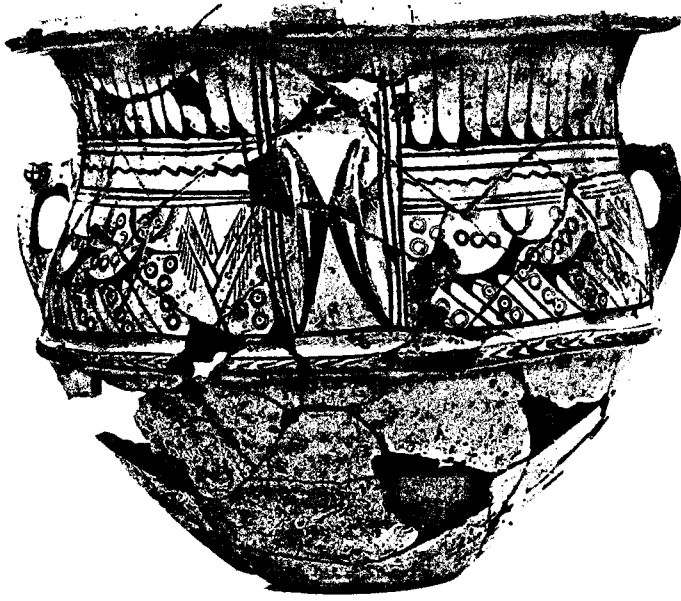
b-59. Alişar, c 2757

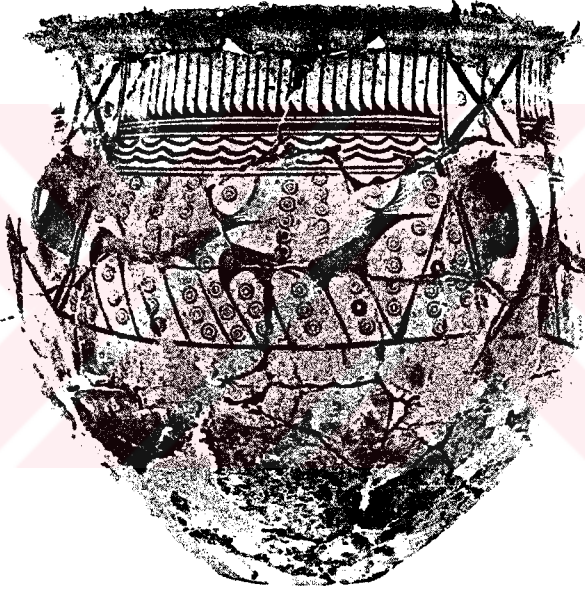
c-60. Alişar, c 2760

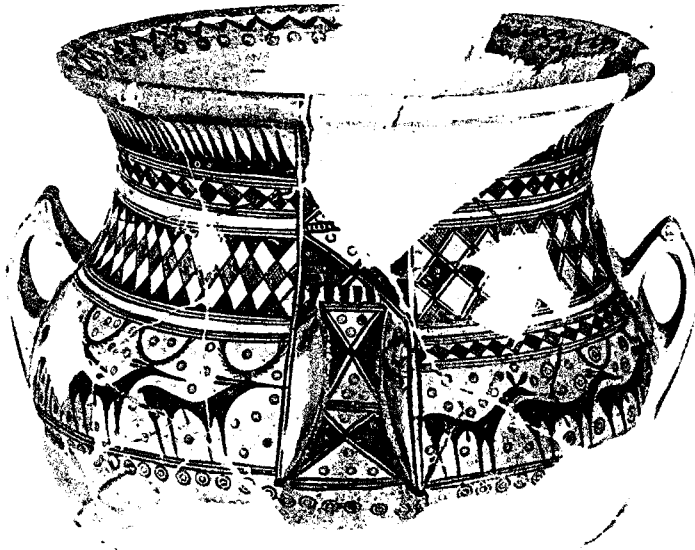
d-61. Alişar, c 2754

a-1. Alishar, c 1694

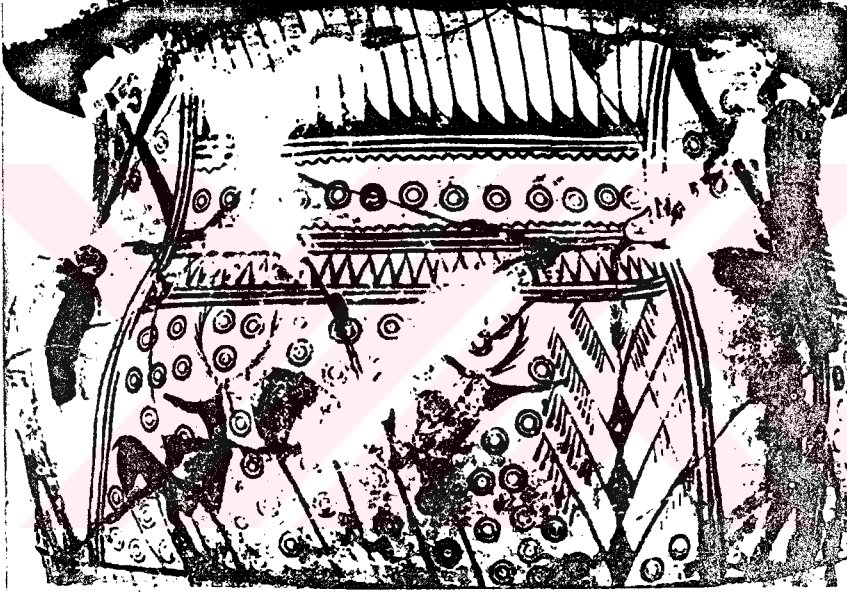
b-2. Maşat Höyük

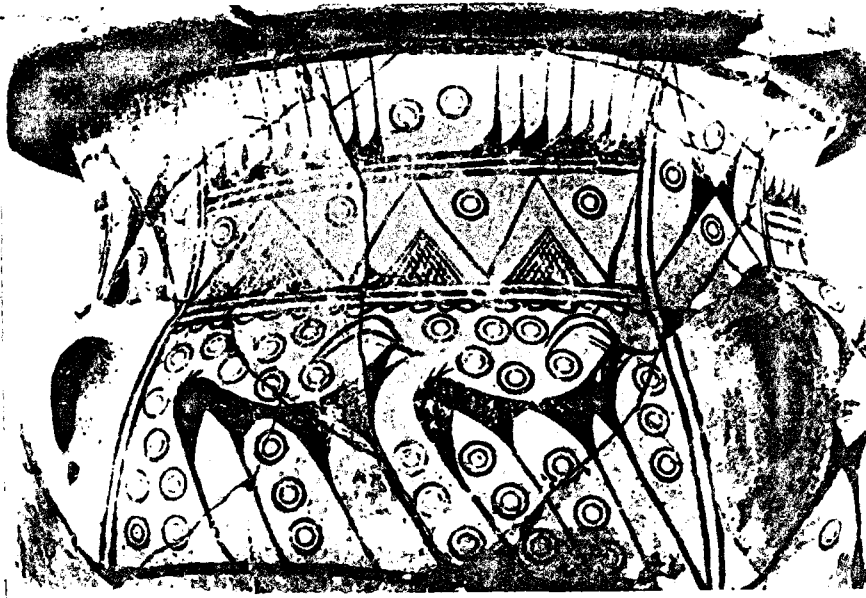
c-3. Maşat Höyük b 25/2

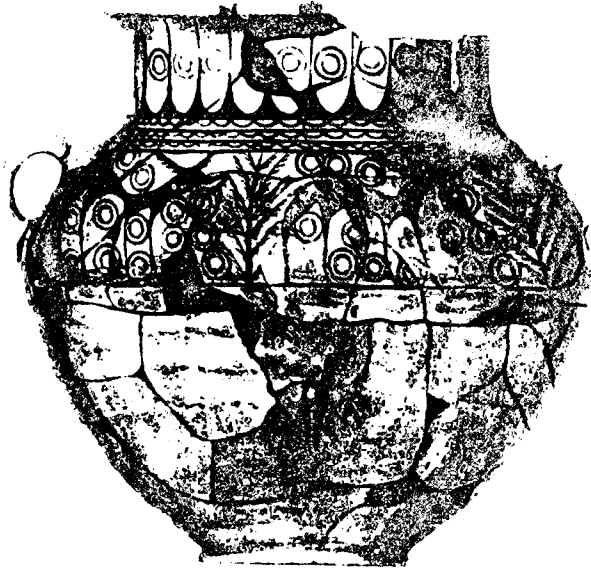
a-1. Alişar, c 1694 (ayrıntı).

b-3. Alişar, c 1692 (ayrıntı).

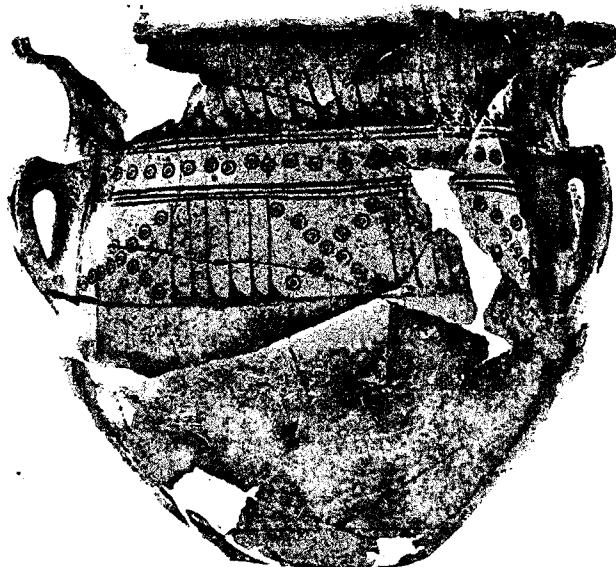
c-5. Alişar, c 1693 (ayrıntı).

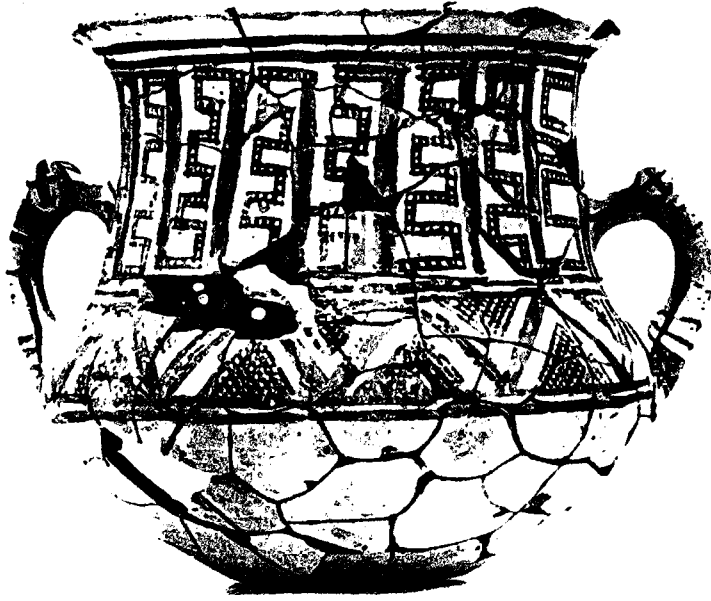
a-10. Alishar, 3243

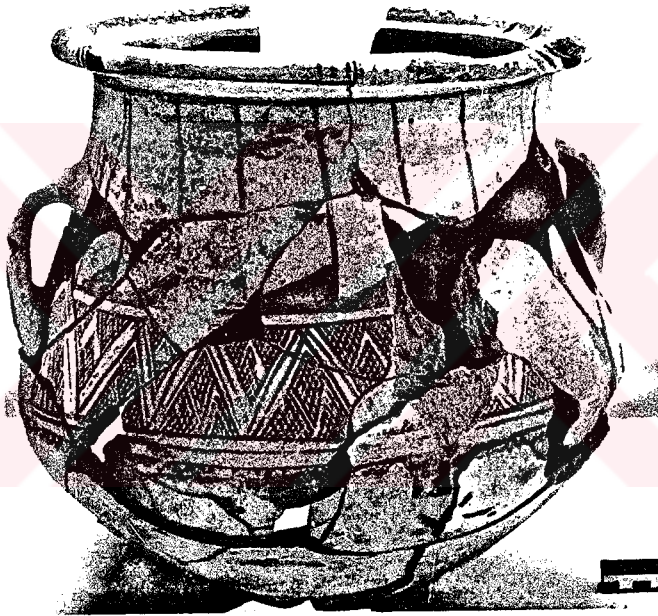
b-9. Alishar, 3284

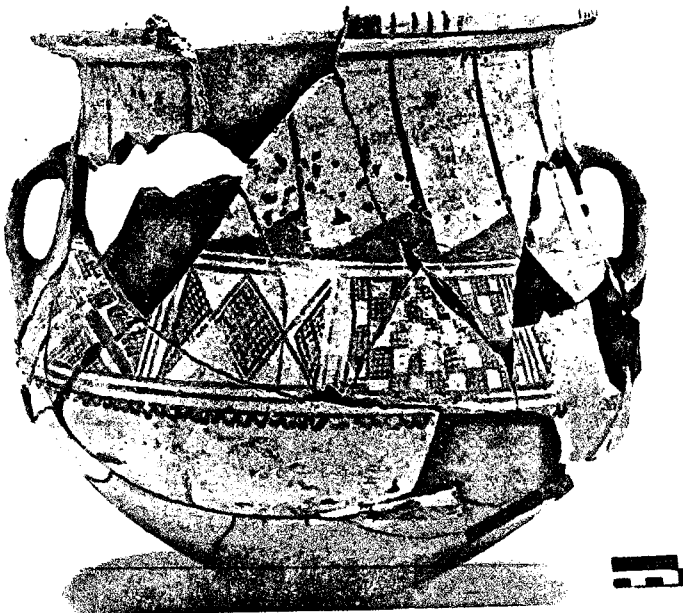
c-63. Maşat Höyük

a-16. Alışar, 790

b.

b.c-18. Boğazköy-Büyükale

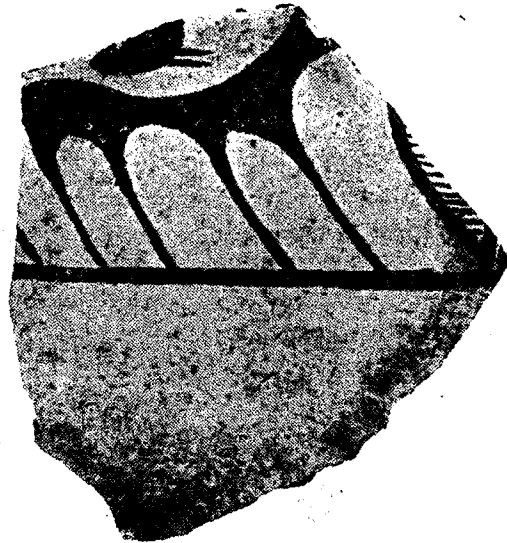
a-64. Hermitage Müzesi

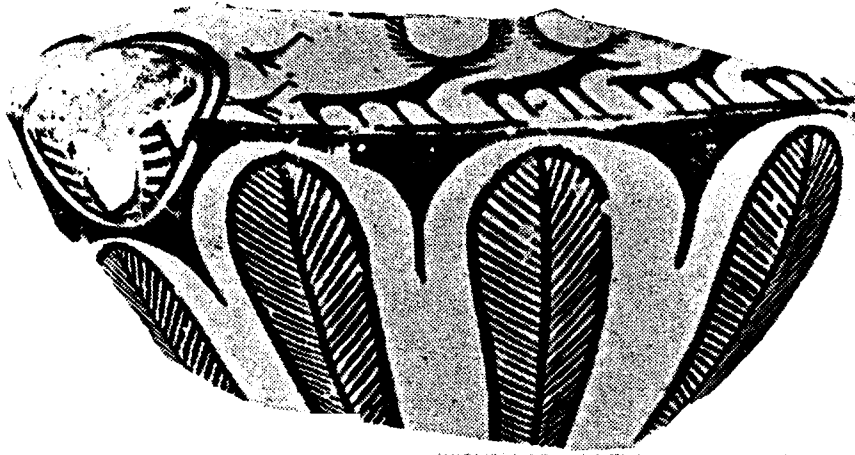
b-65. Kültepe

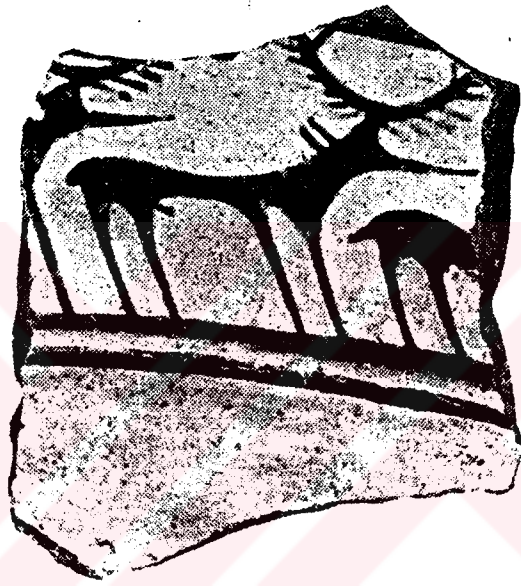
c-66. Alişar, 3100 a

d-67. Maşat Höyük

a-68. Alişar (?)

b-69. Maşat Höyük

c-70. Maşat Höyük

d-71. Maşat Höyük

a-4'6. Alişar, d 514

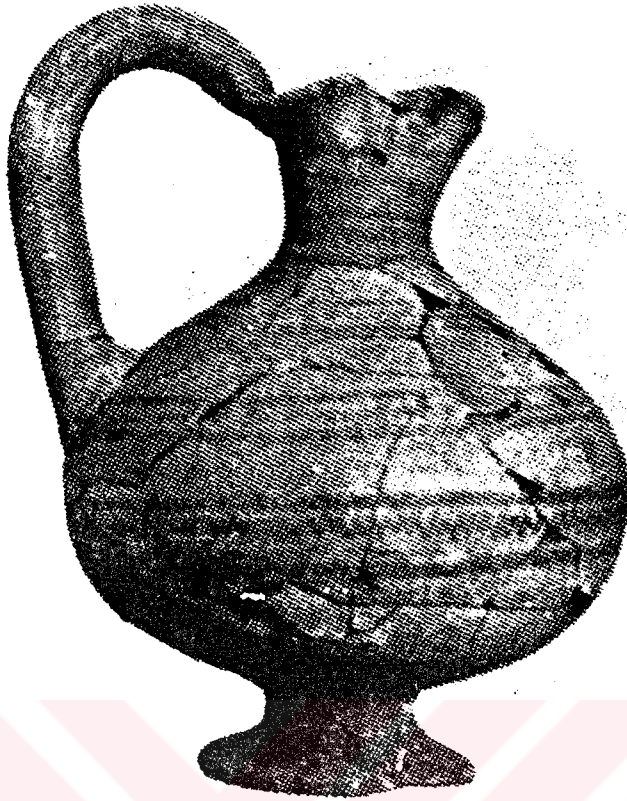
b-11. Alişar, e 284

a-72. Gordion

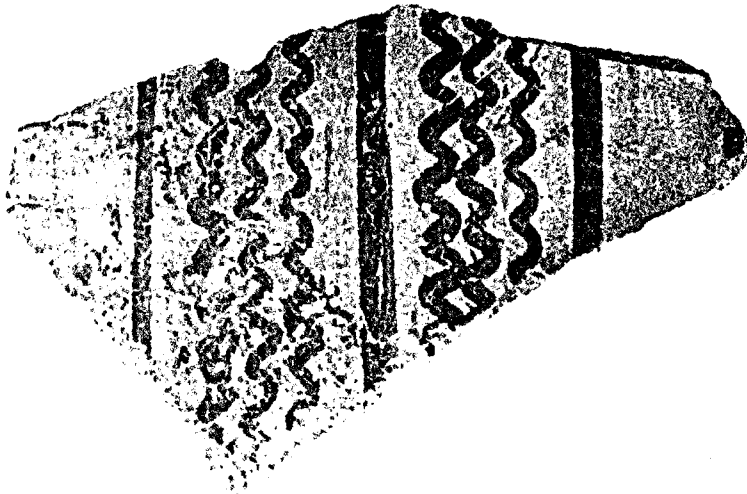
b-73. Gordion

a-74. Gordion, P 1857

b-75. Midas Kenti

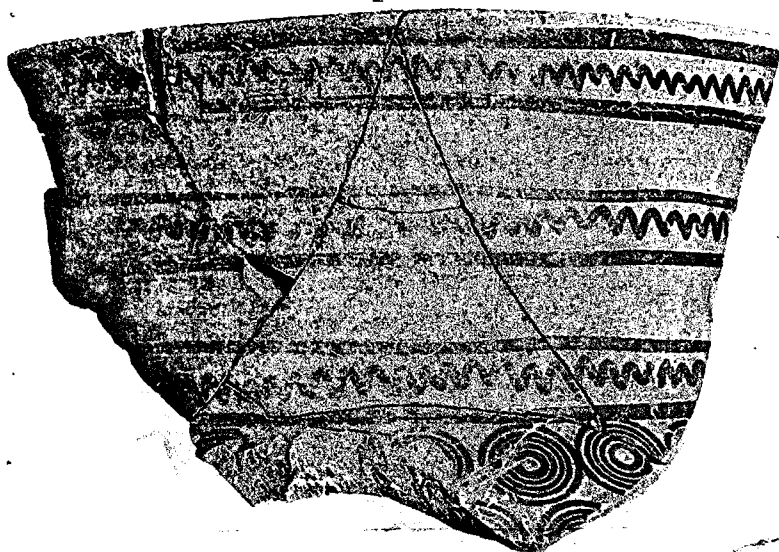

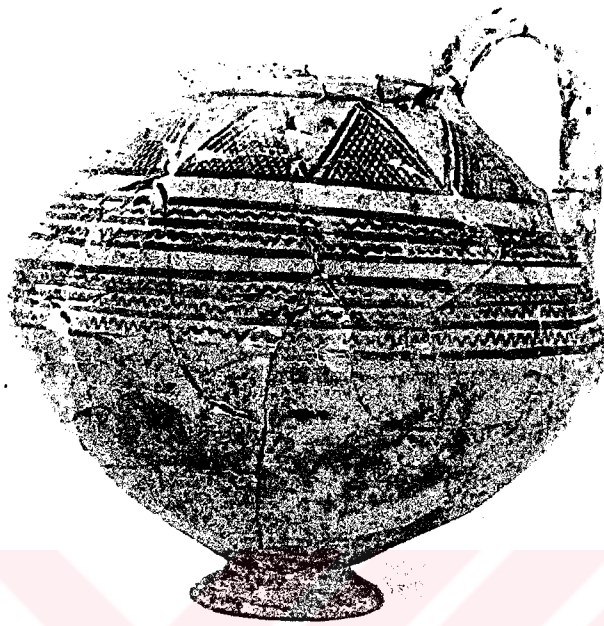
a-77. Gordion

b-78. Gordion, P 177

c-79. Midas Kenti

a-80. Gordion, P 1272

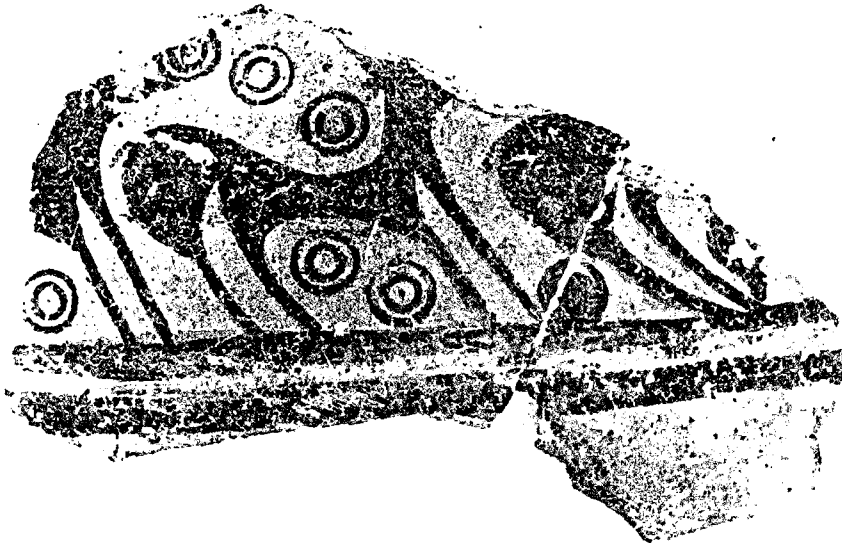
b-81. Gordion, P 2149

a.

a-b.82. Gordion, P 3729

c-83. Konya - Alaattin Tepe

a-84. Gordion, P 2619

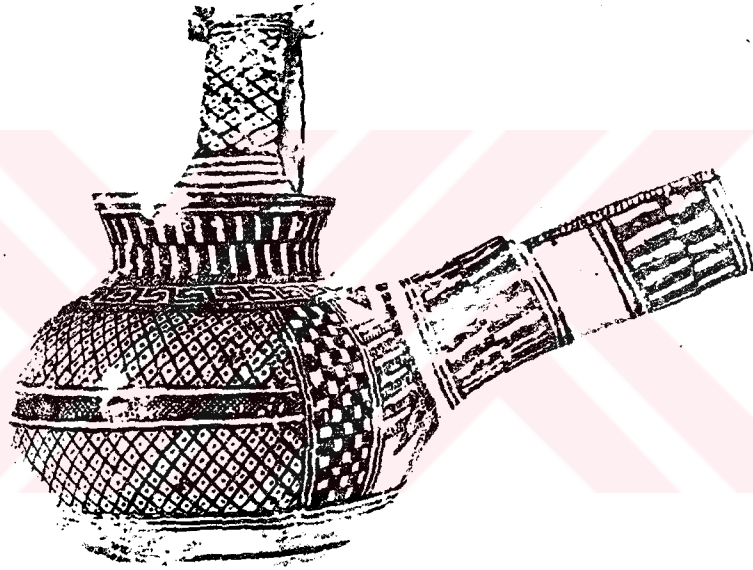
b-85. Gordion, P 2306

c-86. Gordion, P 2278

a-87. Tmls W, P 2283

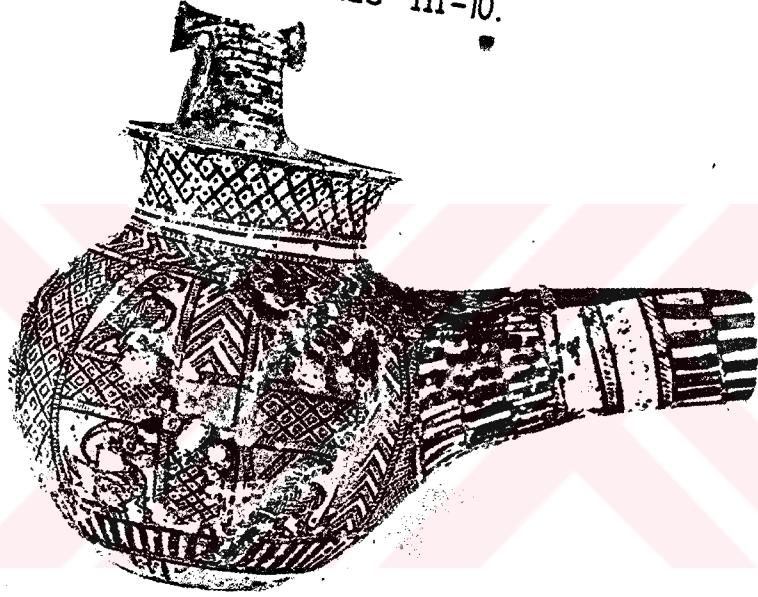
b.

b.c-88. Tmls III, 8

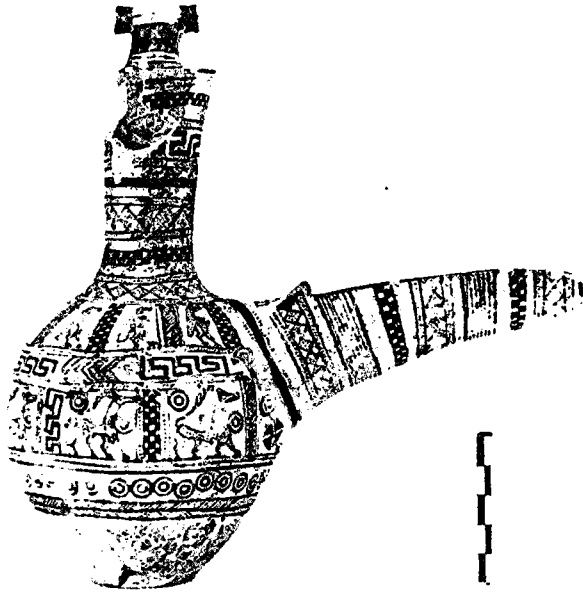
a-89. Tümüüs III-10.

b.

b-c an Tümüüs III-6.

a-91. Gordion, P 1270

b-92. Tmls III-3.

a-93, Tmls P, P 1408

b-94. Tmls P, P 1456

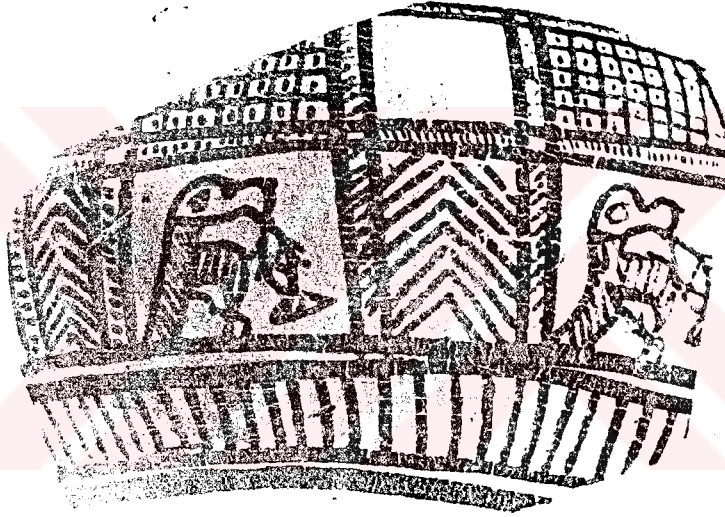
a-95. Tmls P, P 1455

b-95. Tmls P, P 1455 (ayrıntı)

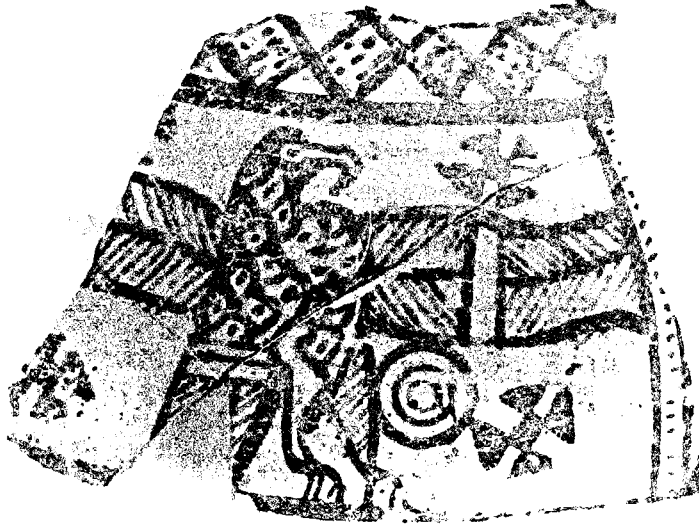
a-89. Tmls III-10 (ayrıntı)

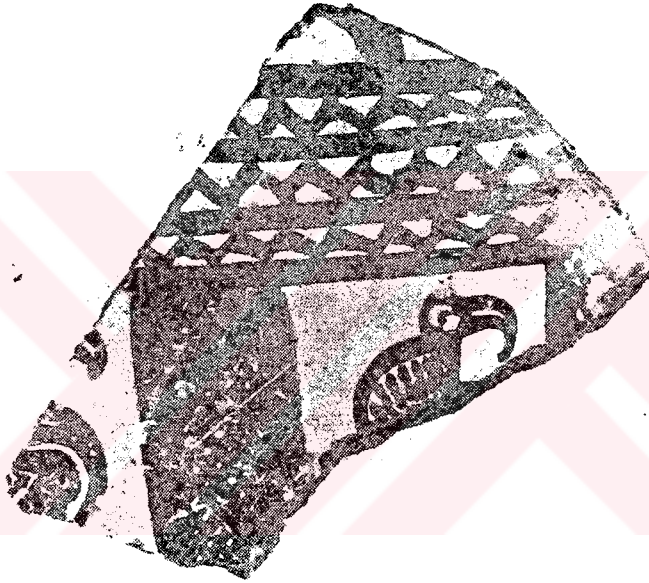
b-96. Gordion, P 3476

c-92. Tmls III-3 (ayrıntı)

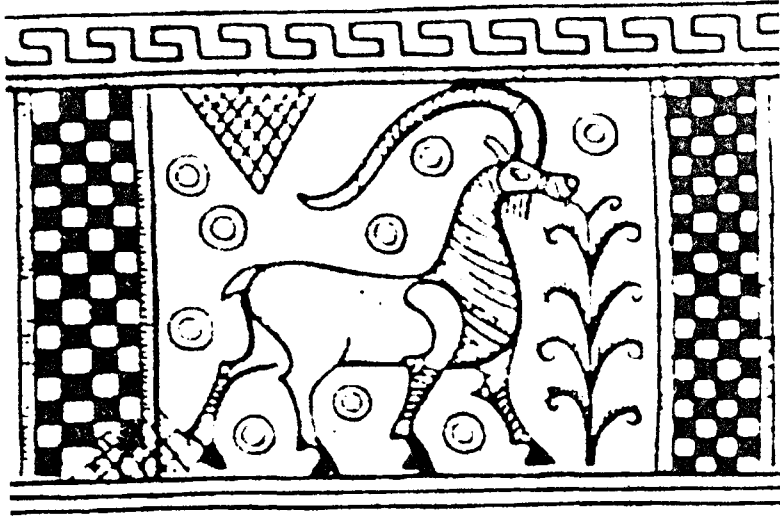
a-97. Gordion, P 2853

b-98. Konya - Alaattin Tepe

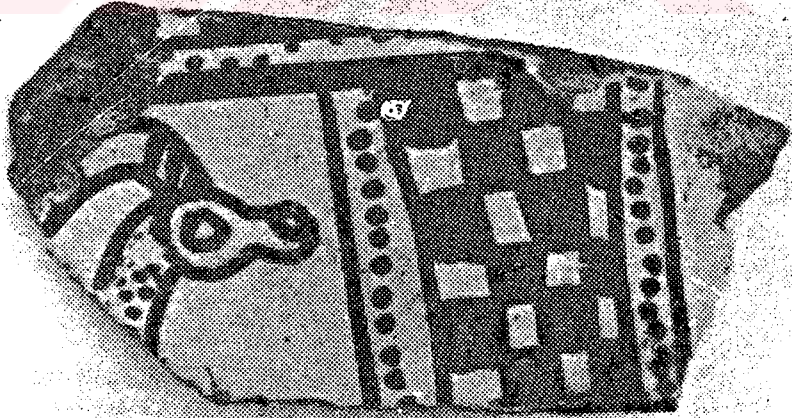
c-99.. Konya-Alaattin Tepe

a-95. Tümölüs P, P 1455 (ayrıntı)

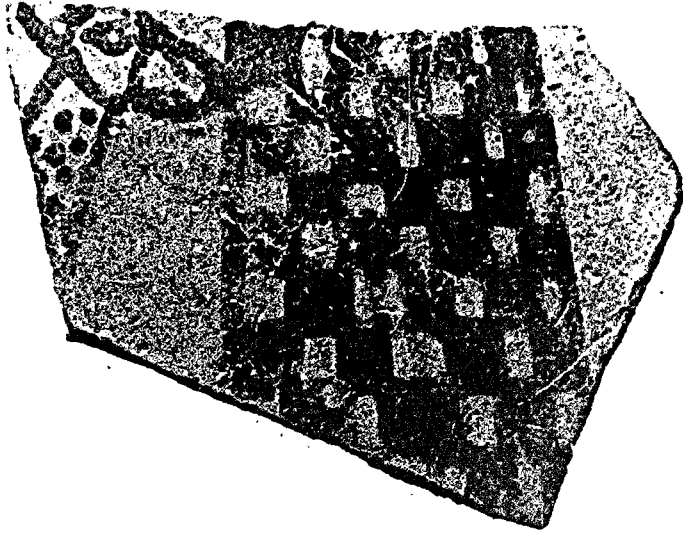
b-93. Tümölüs P, P 1408 (ayrıntı)

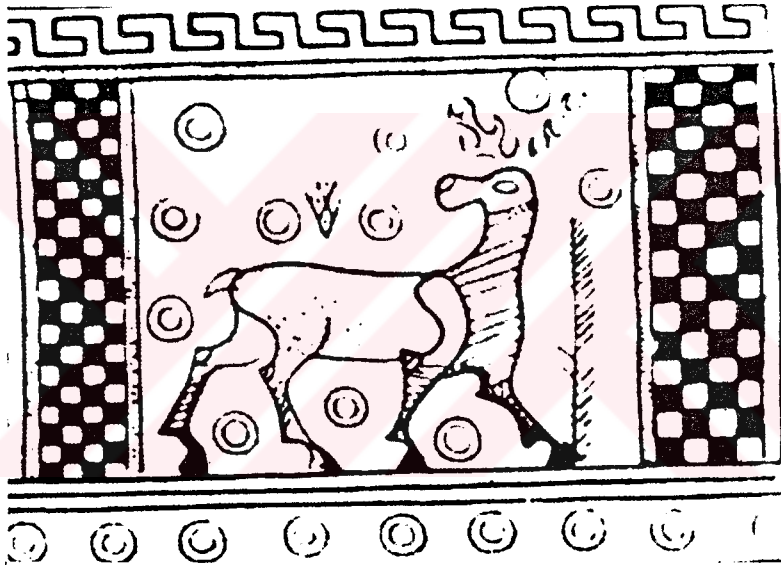
c-100. Konya-Alaattin Tepe

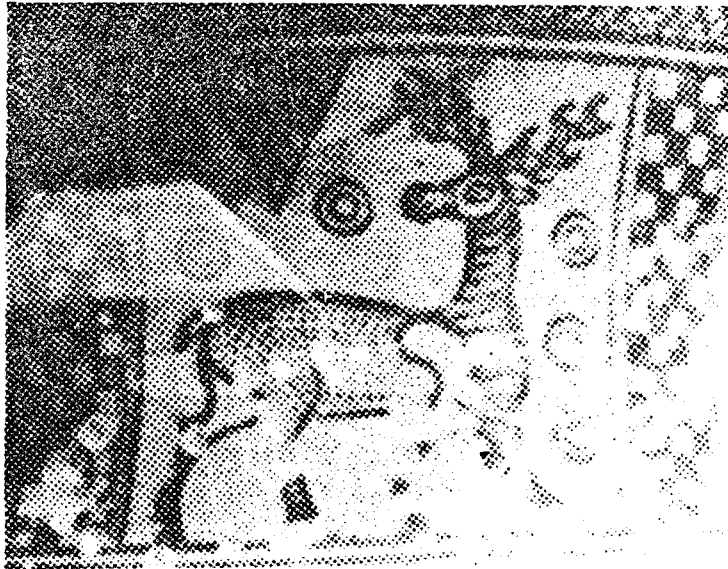
d-101. Konya-Alaattin Tepe

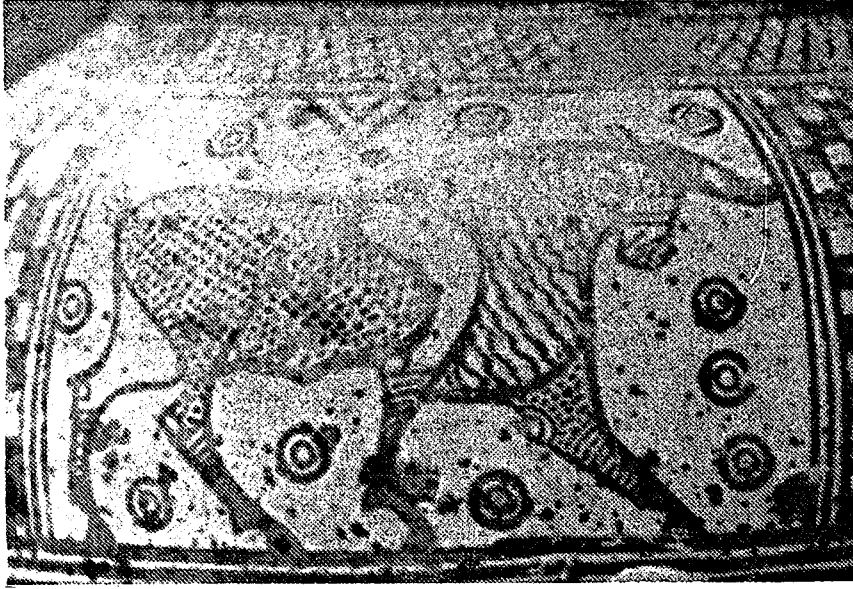
a-102. Midas Kenti

b-95. Tümölüs P, P 1455 (ayrıntı)

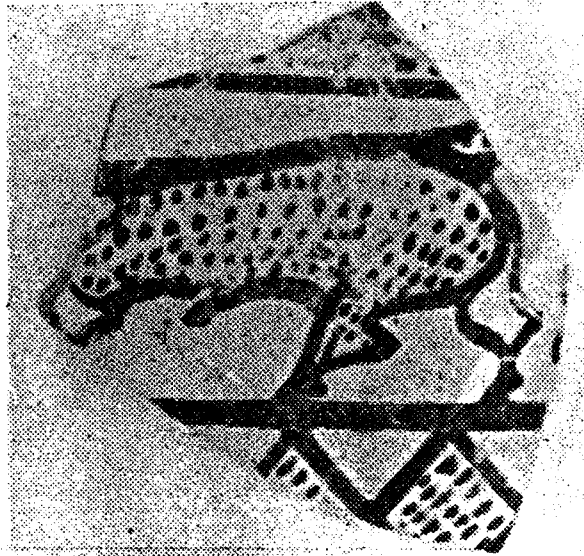
c-93. Tümölüs P P 1408 (ayrıntı)

a-94. Tmls P, P 1456 (ayrıntı)

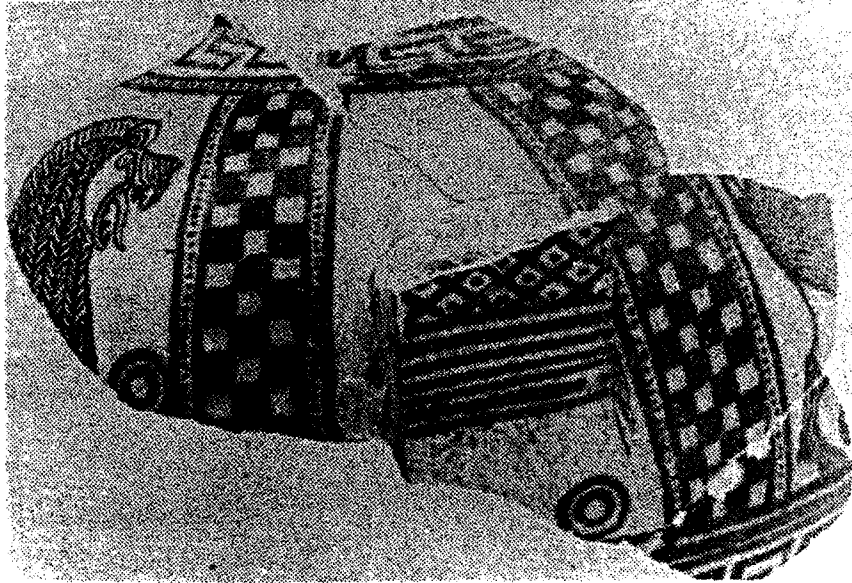
b-93. Tmls P, P 1408 (ayrıntı)

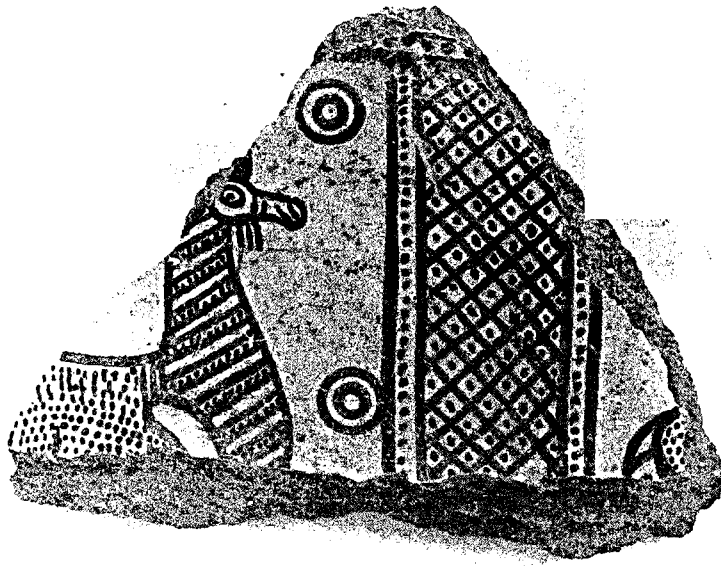
c-103. Konya-Alaattin Tepe

a-93. Tümüls P, P1408 (ayrıntı)

b-104. Gordion, P 967

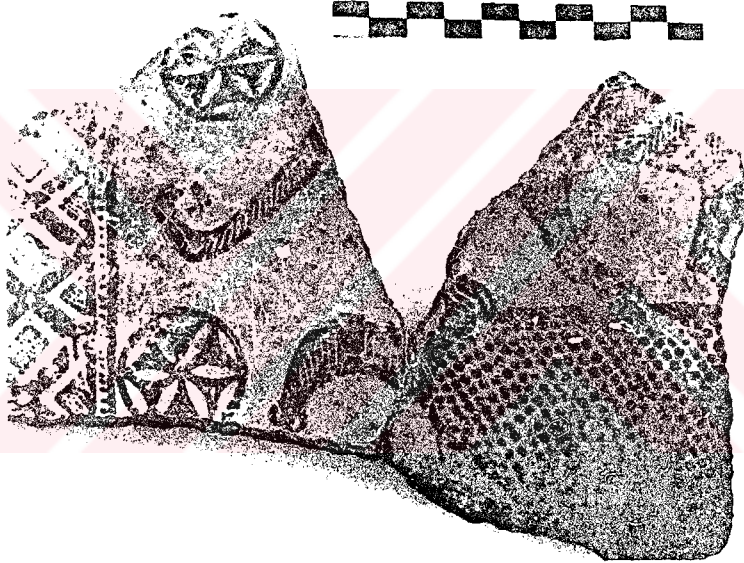
b.

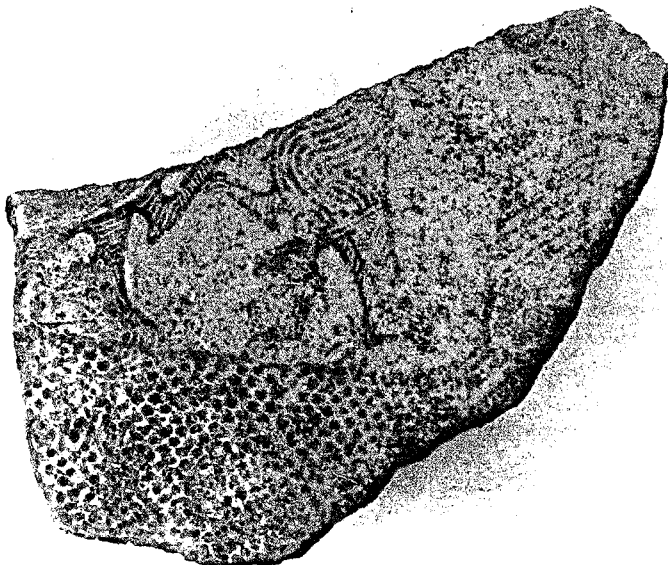
a. b. c-105. Gordion, P 544

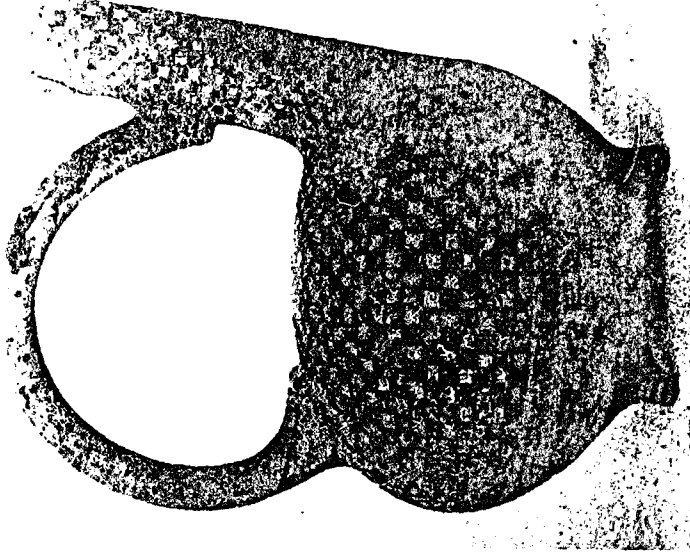
a.

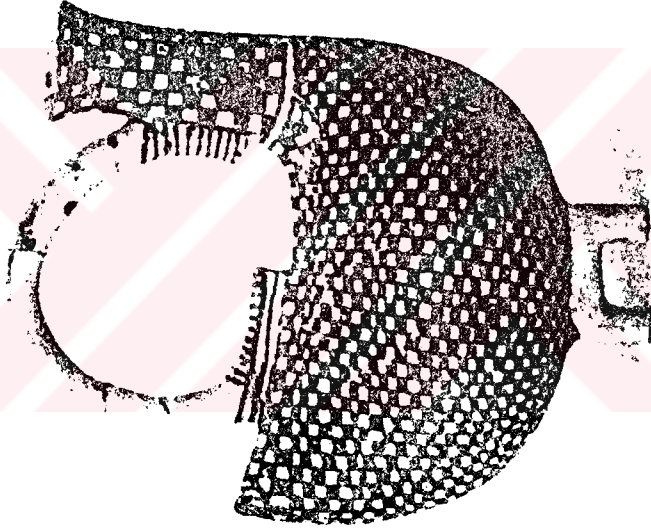
b.

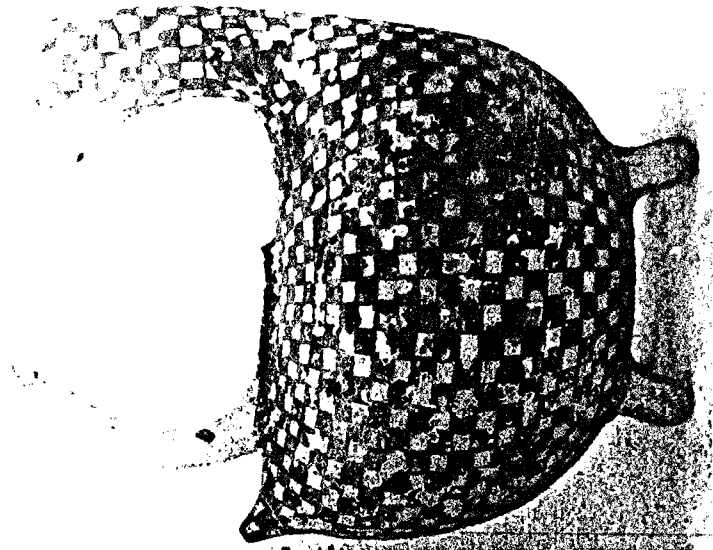
a. b. c.-106. Gordion, P 2327

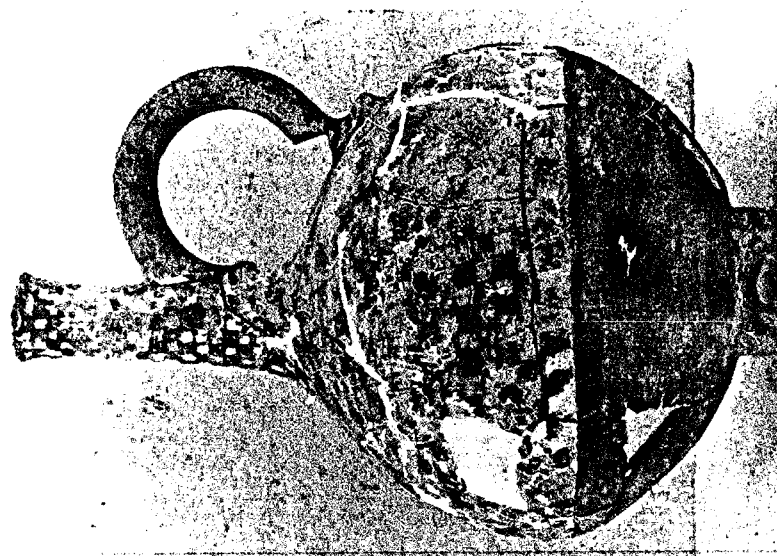
c-109. Tümüls P, P 1406

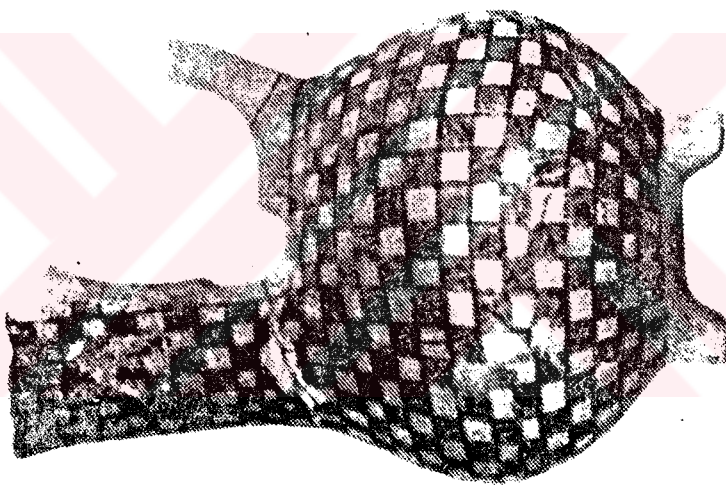
b-108. Tümüls P, P 1405

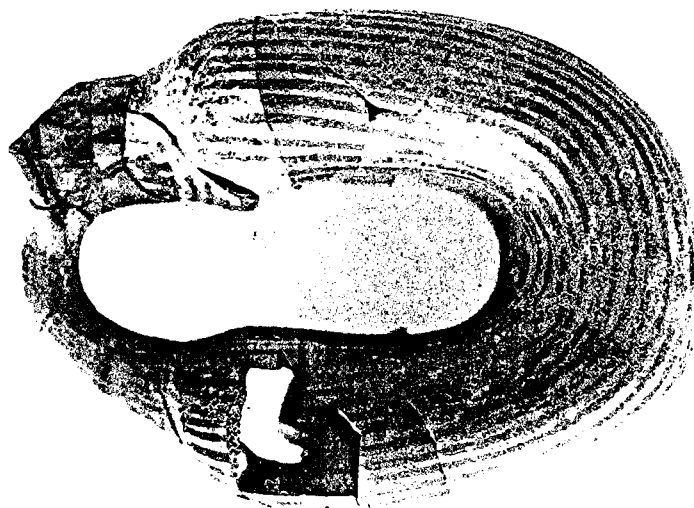
a-107. Tümüls P, P1407

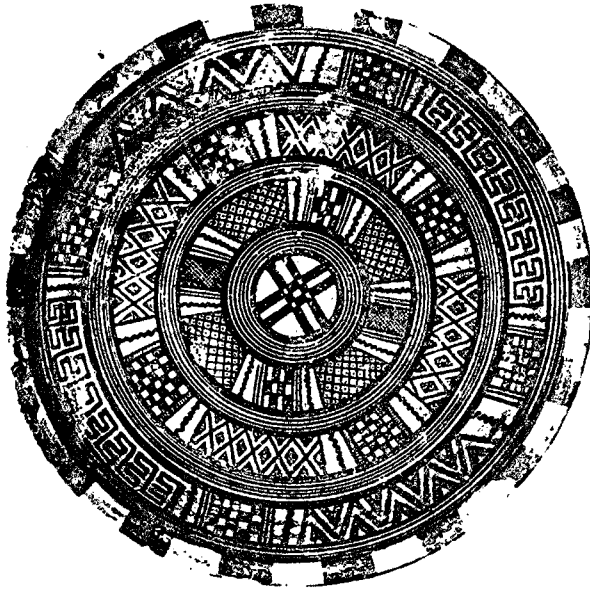
a-110. Gordion, P 3050

b-111. Gordion, P 2364

c-112. Gordion, P 2490

a-113. Tümüüs III-13.

b-114. Gordion, P 2478

c-115. Gordion, P 2970

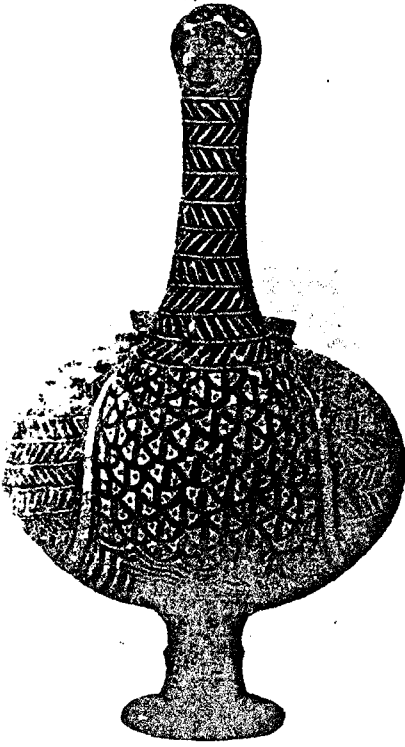
a-116. Tmls III-12.

b-117.. Gordion, P 2303

c-118 P

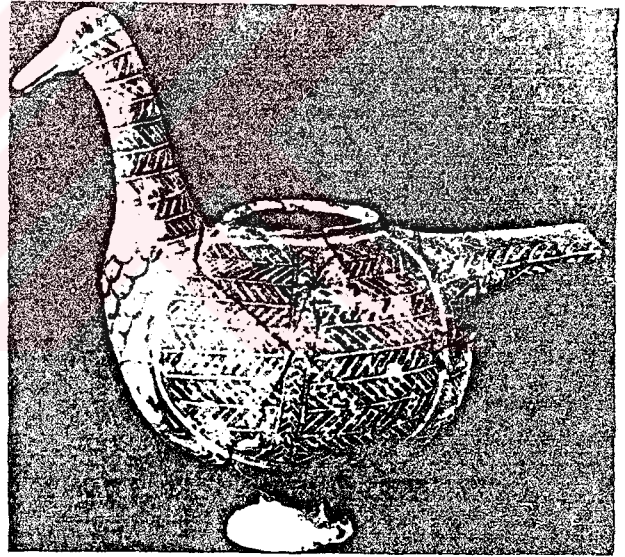
a.

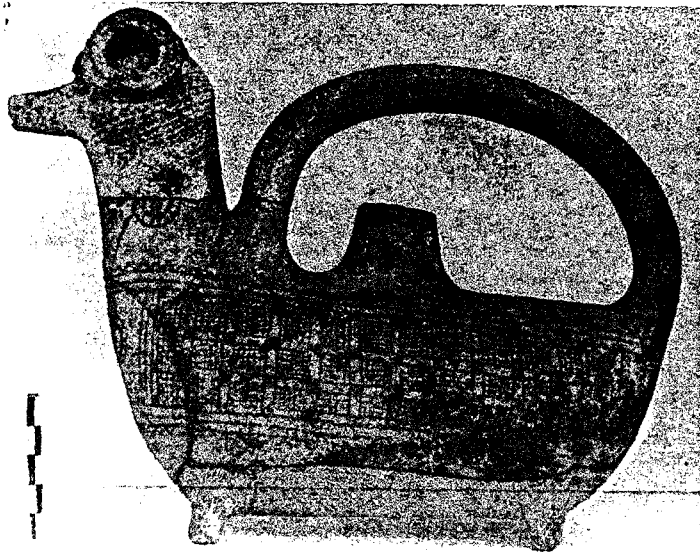
c.

ä.b-119. TümüLüs P, P 1411

c.d-120. TümüLüs P, P 1412

e-121. TümüLüs P P 1403

a-122. Tmls III-4.

b-123. Tmls P, P 1402

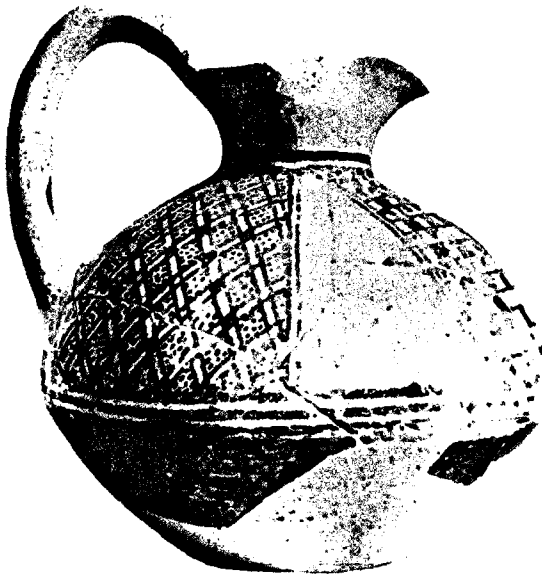
c-124. Gordion, P2376

a-125. Gordion, P 1183

b-126. Gordion, P 1187

c-127. Gordion, P 2295

GORDION
TAHRIP KATMANI

